

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE

DER SİM SANCAĞI

İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat

İBRAHİM YILMAZÇELİK

2.
Baskı

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE

DERSİM SANCAĞI

İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat

Ankara, 2011

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE DERSİM SANCAĞI

İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat

Araştırma & İnceleme Dizisi: 29
Genel Yayın No: 36

Yayın Yönetmeni : Ümit ÇIKRIKCI
Düzeltili : Çiğdem ŞENTÜRK
Kapak : Karizma Tasarım
Baskı : BRC Matbaası
Satış ve Dağıtım : Hakan MERMİCİOĞLU

1.Baskı: Şubat 2011

2.Baskı: Nisan 2011

KRİPTO KİTAPLAR

Ziya Gökalp Cad. Kültür Mah. İçel Sokak No: 6/4
Kızılay-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 432 1923 | **Faks:** 0312 432 1933

www.kriptokitaplar.com | kripto@kriptokitaplar.com

kripto

Kitabın tüm yayın hakları KRİPTO KİTAPLAR'a aittir.

Ankara-Türkiye'de basılmıştır. **Y.S. No: 11826**

KRİPTO KİTAPLAR,

Kripto Bas.Yay. Dağ. Eğt. Dan. Org. San. Tic. Ltd. Şti. markasıdır.

Copyright © 2008-2011, KRİPTO KİTAPLAR Publishing House

ISBN: 978-605-4125-37-1

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://mantey.org>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSİM'İN TARİHİ GELİŞİMİ.....	35
I- TÜRK HÂKİMİYETİ ÖNCESİ	35
II. TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRESİ.....	40
1. Osmanlı Hâkimiyeti	46

İKİNCİ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞININ İDARİ YAPISI	59
I-İDARİ TAKSİMAT VE İDARİ TEŞKİLAT	59
1. XIX. Yüzyılın İlk Yarısına Gelinceye Kadar	59
2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Taksimat ve İdari Teşkilat.....	86
II. DERSİM SANCAĞI'NDAKİ İDARİ GÖREVLİLER	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞINDA AŞİRETLER	115
I. AŞİRETLERİN FAALİYETLERİ VE KARŞI TEDBİRLER.....	116
1. XVI. Yüzyıl - XIX. Yüzyıl Arasında Aşiretler	116
2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiretlerin Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler	124
3. 1875 Tarihinden Osmanlı Devleti'nin Dağılmasına Kadar Aşiretler ve Karşı Tedbirler	137
II. XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA DERSİM SANCAĞI'NDAKİ AŞİRETLERİN DAĞILIMI.....	161
1908 Tarihinde Mazgirt Kazası Aşiretleri	166
1908 Tarihinde Kızılkilise (Nazımiye) Kazası Aşiretleri	169

1908 Tarihinde Hozat Kazası Aşiretleri	170
1908 Tarihinde Ovacık Kazası Aşiretleri	173
XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağındaki Aşiretler ...	178

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞININ İKTİSADİ DURUMU	191
I- TARIM-TİCARET VE HAYVANCILIK	194

BEŞİNCİ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞINDA SOSYAL YAPI.....	201
---	------------

ALTINCI BÖLÜM

DERSİM SANCAĞI İLE İLGİLİ RAPORLAR.....	217
I- ERZİNCAN MÜDDE-İ 'UMUMİ MU'AVİNİ TARAFINDAN SUNULAN LAYİHA.....	217
II.DERSİM MUTASARRIFI ARİFÎ BEY'İN RAPORU	240
III. DERSİM MUTASARRIFI CELÂL BEY'İN RAPORU	244

SONUÇ	253
BİBLİYOGRAFYA	259
EKLERİN LİSTESİ.....	269

İBRAHİM YILMAZÇELİK

1961 yılında Tunceli’de doğdu. Aslen Elazığlı bir ailenin çocuğudur. Elazığ Merkez köylerinden Sarılı köyünden olup, anne tarafından Çarsancaklıdır.

İlk ve orta öğrenimini Elazığ’da tamamladı. 1981 yılında girmiş olduğu Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden, 1984-1985 öğretim yılında, Fırat Üniversitesi dönem birincisi olarak mezun oldu.

1985 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde yüksek lisans öğrenimime başladı. 1987 yılında 392 umaralı *Harput Şer’iyye Sicili* konulu tezi hazırlayarak, Pekiyi derece ile Yüksek Lisansını tamamladı.

1987 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda başladığı doktora çalışmasını, 1991 yılında XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840 (Fizikî, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapı) konulu doktora tezi ile ve pekiyi derece ile tamamladı.

03.03.1992 tarihinde Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’na Yardımcı Doçent olarak atandı. 14.11.1997 tarihinde Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda doçent oldu. 26.03.1998 tarihinde Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda doçent kadrosuna atandı.

1998-2004 yılları arasında ise Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü müdür yardımcılığı ve müdürlüğü görevlerinde bulundu. 16.06.2003 tarihinde profesör oldu. 2004-2010 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı.

Halen Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olup, Yakınçağ tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi konularında yayınlanmış çok sayıda kitap ve makalesi bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde Diyarbakır Eyaleti ve şehir tarihi konusundaki önemli uzmanlardan bir tanesi olup, Harput ve Dersim tarihi konusunda da önemli çalışmaları vardır. Ayrıca çeşitli konularda, Ulusal ve Uluslar arası dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.

Evli ve üç çocuk babası olup, İngilizce bilmektedir.

ÖNSÖZ

Dersim Adı, Cumhuriyet Dönemindeki Dersim Olayları ile birlikte gündeme gelmiş ve büyük merak uyandırmıştır. Ancak bu bölgenin tarihi geçmişini bilmeden, Cumhuriyet dönemindeki olayları anlamak mümkün değildir.

Doğu Anadolu'nun, İç Anadolu ile birleştiği yerde, oldukça arızalı sınırlarla çevrili bir bölge olan Tunceli, güneyde Murat Suyu, batıda Karasu, kuzeyde Munzur sıradağları ve kısmen Karasu nehri ve doğuda ise Peri Suyu ile çevrilidir. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek olup, tarihte bu bölge **Dersim** adıyla bilinmektedir. Tarihi dönemlerde Dersim olarak bilinen bölgenin, şimdiki Tunceli ilinin sınırlarını biraz aştığı da söylenebilir.

Tarihi dönemler içerisinde daha sonra **Dersim** olarak adlandırılan bölgede, eski yerleşim yerlerinin bulunduğu, son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılarla ispat edilmiştir. Bununla birlikte Dersim bölgesi olarak adlandırılan bu bölgenin, coğrafi şartları oldukça ağır olduğundan fazla bir iskâna tabi tutulmuş değildir. Dersim tarihi, özellikle İslâmi dönemlerle beraber hareketlilik kazanmıştır. Ancak bölgenin şartları, bir devletin burada tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasını engellemiş ve bölge aşiretlerin bir nevi sığınağı olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya gelmelerine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu böl-

geye gelen bazı Türk gruplarının da tesirlerini göz ardı etmemek lazımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyılla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askeri tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla, Dersim bölgesinin tarihini, bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Zira tarihi dönemler içerisinde, bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin buraya yerleşmelerine yol açmıştır.

Bölgenin coğrafi şartları, yukarıda da belirtildiği üzere bir devletin burada tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasını engellemiştir. Özellikle Selçuklular döneminden başlayarak, Osmanlı dönemine gelinceye kadarki dönem içerisinde devlet otoritesini yani resmi otoriteyi kabul etmek istemeyen aşiretler için, bu bölge bir sığınak haline gelmiştir. Gerek Moğol istilası ve gerekse Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında pek çok aşiret bu bölgeye sığınmıştır.

Akkoyunlu Devleti bölgeyi ele geçirmek için çok uğraşmış ise de Dersim bölgesindeki aşiretleri tam manasıyla yanına çekememiştir. Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret, Dersim dağlarına yerleşmişlerdir. Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen bu aşiretler, Aleviliğe sarılmışlardır. Alevi ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı dönemde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretler, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında Aleviliğe sarılmışlar, bununla birlikte Orta Asya menşeli adet ve geleneklerini de terk etmemişlerdir.

Osmanlı Devleti bölgeyi uzun bir dönem yurtluk-ocaklık sancak statüsünde idare etmiş ise de aşiretlerin büyük bir bölümünü itaat altına alamamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak, bölgedeki mahalli beyler kuvvetlenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise mahalli beylerin aynı zamanda idarecilik de yapmaları, bu bölgede de büyük bir rahatsızlık doğurmuştur. Ayrıca bölgedeki ağa ve seyyidlerin halk üzerindeki nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları konusu da başka bir rahatsızlık sebebi olmuştur. Ağa ve seyyidlerin nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları, Dersim ahalisini de kötü yönde etkilemiştir.

XVI. yüzyıla kadar Dersim ve civarına değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiştir. Bu yüzyıla kadar bu bölgeyi Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları yurt tutmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde ise Uluyörük, Bozoklu oymakları yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Boz-Ulus Türkmenleri de Dersim yaylalarından yararlanan Türk aşiretleri arasındadır. Bölgede, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonra da aşiretler arası mücadelelerin, bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte devletin uzun bir dönem bölge ile ilgilenmediği, meydana gelen hadiseleri ise kuvvet kullanarak önlemeye çalıştığı görülmektedir. **Cebel-i Dersim** yani tarihi belgelerde **Dersim içi** olarak geçen kısımlarda aşiretler hâkimdir ve bu bölgede devlet otoritesini tam olarak tesis edebilmiş değildir. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri oldukça olumsuz olmuştur.

Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyasi, iktisadi ve içtimai durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. Yapılan idari düzenlemeler ile kaymakamlıkların, mahalli beylere tevcin edilmesi Ağa ve

Seyyidlerin büyük bir nüfuz kazanmasına yol açmış ve bölgedeki asayişsizlik daha da arttırmıştır. Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardan beri süregelen geleneksel devlet anlayış ve idaresinin köklü değişikliklere uğradığı yüzyıldır. Bu dönemde Osmanlı Devleti içte ve dışta büyük meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık XVIII. yüzyılla birlikte başlayan bir kısım ıslahatlar, bu dönemde daha da belirginleşmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, ülke genelinde önemli bir kısım düzenlemeler yapılmış, bununla birlikte bu düzenlemeleri ülkenin her tarafında aynı anda uygulamak mümkün olmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti dışarıya karşı daha güçlü olabilmek için, iç meselelerini halletmeye daha büyük bir önem vermeye başlamıştır. İdari sahada yapılan düzenlemelerle merkezi otoritenin kurulmasına ve bazı bölgelerde bir türlü sağlanamayan vergi tahsili ve asker alımı gibi konuların halledilmesine çalışılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı ve güç arazi şartlarına sahip Dersim mıntıkasında, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar çeşitli sebeplerden dolayı merkezi otoritenin tam manasıyla sağlanamadığı görülmektedir. Devletin uzun bir dönem çeşitli sebeplerden dolayı ilgilenemediği bu bölge de, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bir kısım düzenlemelerin içrisine alınmıştır. 1848 tarihinde Dersim Sancağı oluşturulmuş ve Tanzimat'ın getirdiği yenilikler bu bölgede de uygulanmaya başlamıştır.

Bugüne kadar, Dersim tarihi ile ilgili olarak pek çok eser yazılmıştır. Ancak bununla birlikte Dersim Sancağı'nın teşkil edildiği 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen sü-

reyi ihtiva eden dönem için verilen bilgiler oldukça yetersizdir ve pek çoğu da arşiv kaynaklarına dayanmamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı arşiv kaynaklarına dayalı olarak, Dersim Sancağı'nın idari, iktisadi ve sosyal yapısı ilk defa bu çalışma ile ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devleti içerisine düştüğü durumdan kurtarmak için yapılan çalışmaların özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde nasıl bir sonuç verdiği sorusuna da cevap aramaktadır.

Bu çalışmamız, Osmanlı döneminde aşiretlerin yoğun olarak yaşadıkları Dersim bölgesini, belgelerin elverdiği ölçüde çeşitli yönleriyle incelemeye yöneliktir. Doğu Anadolu'nun önemli bir parçası olan Dersim (Tunceli) hakkında tarafsız, bilimsel bir yaklaşım çerçevesinde bu inceleme yapılmıştır. Öncelikle bu bölgede yaşayan aşiretler için ileri sürülen iddialara giriş bölümünde cevap verilmiş ve daha sonra Osmanlı Devleti döneminde Dersim (Tunceli) bölgesindeki gelişmeler, ilk defa Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada elbette önemli zorluklarla karşılaşıldı. Bunların çözümünde yardımlarını gördüğüm kıymetli arkadaşlarıma ve her zaman için bana destek olan aileme çok teşekkür ederim. Ayrıca bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof.Dr. Nejat GÖYÜNÇ'ü rahmetle anıyor ve Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e de şükranlarımı sunuyorum.

Prof.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
ELAĞI, 2011

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Tunceli; doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, kuzey doğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ illeri arasında kalan 7774 kilometre karelik bir alana sahip küçük bir ilimizdir.¹

Doğu Anadolu'nun İç Anadolu ile birleştiği yerde oldukça arızalı sınırlarla çevrili bir bölge olan Tunceli, güneyde Murat Suyu, batıda Karasu, kuzeyde Munzur sıradağları ve kısmen Karasu nehri ve doğuda ise Peri Suyu (Büyüksu) ile çevrilidir. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek olup, tarihte bu bölge Dersim adıyla bilinmektedir.²

Dersim tarihi dönemler içerisinde iki mıntıkeya ayrılmıştır:

1- Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık ve Kemah kazalarını,

2- Doğu Dersim: Mazgirt, Kığı, Çarsancak (Peri), Nazımiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır.

Dersim adının menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri, eski çağlarda Tercan'ı da içerisine alacak şekilde ifâde edilen *Derksen* ile *Dersim* adları arasında ilişki olduğu ve bu adın zamanla Fars kültürünün etkisiyle *Dersim*'e dönüştüğü şeklindedir. Bir diğer görüş de, Dersim adının menşesinde, Dersimanlı

¹ Tunceli İl Yıllığı, Ankara, 1973, s.27.

² M.Abdulhaluk Çay, "Tunceli'de Kazanılan ve Türk Kültüründeki Yeri", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl XXIII/1-2, Ankara, 1985, s.154.

(Desimlü=Dersimlü) aşiretinin bulunduğu şeklindedir.³ Ancak görünen odur ki Dersim adı Farsça bir tamlamadan ibaret olup (Der=Kapı, Sim=Gümüş, Der-Sim= Gümüş Kapı), Türkler'in XIII. yüzyılda buraya yerleşmelerinden sonra bölgeye verilen bir isimdir.⁴

Dersim tarihi hakkında bilgi veren bazı kaynaklar, bu bölgede yaşayan insanları etnik anlamda, Kürt olarak saymakta ve bölgenin tarihini bu açıdan incelemektedirler. Oysa bölgenin Türk hâkimiyetine geçmesinden sonraki dönemlerde, bu bölge kısa zamanda Türkleşmiş ve hatta Türk aşiretlerinin çeşitli hadiseler karşısında kendilerini güvende hissettikleri bir bölge haline gelmiştir. Bu eserin, Dersim Bölgesinde Türk Hâkimiyeti bölümünde, bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla giriş bölümünde bu konu üzerinde fazla duracak değiliz. Bölgenin Türk Hâkimiyetine geçmesinden sonraki süreç içerisinde özellikle Alevi Türkmen kitleleri bu bölgenin esas unsurunu teşkil etmiştir. Tarihi süreç içerisinde elbette ki, bazı değişimler söz konusu olmuştur. Bununla birlikte bu bölgenin tarihi ve etnik durumu Osmanlı devletinin son dönemine kadar, ağırlıklı olarak Alevi Türkmen yapısını korumuştur.⁵ Bölgede yaşayan insanların pek çoğunun, Kürt kavmi ile bir bağlantısı olmamasına rağmen, bu konuda taraflı yayınlar yapılmıştır. Kürtler ve Kürt kavmi hakkında ileri sürülen görüşlerin bilinmesi, bölgenin tarihinin anlaşılması açısından önemlidir.

³ Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli**, c.I, Ankara, 1985, s.23-27. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Ankara, 1994, 82-83.

⁴ Osmanlı tahrir defterlerinde, Türkmanân Ekrâdı topluluğundan olan Disimli (Dersimli) aşireti Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı bir aşiret olarak kayıtlıdır. Ayrıca yine aynı kayıtlarda bu aşiretin altın ve gümüş gibi madenlerle uğraştıkları zikredilmektedir. Tarihi bilgiler Okçu (İzzeddinli) aşiretinin menşe olarak Orta Asya'dan geldiği yönündedir. Bölge Dersim adını, Dersimlü aşiretine nisbetle almış ise, büyük ihtimalle bu aşirete bağlı olarak almış olmalıdır. bkz. Cevdet Türkay'dan nakleden, Mahmut Rışvanoğlu, **Saklanan Gerçek**, C.II, Ankara, 1994, s.891-892.

⁵ Bu bölgenin etnik kökeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza ÖZDEMİR, **Koç Heykelli Mezarların İzinde ZAZALAR VE TÜRLÜK**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan çeşitli araştırmalarda Kürtler hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılara göre; Kürt terimi, “ Göçebe Hayat tarzı veya kalın kar yığını” manalarını ifade etmektedir.⁶ Yine bir başka görüşe göre ise Sümer yazıtlarında geçen Karda (Garda) sözü Kürtleri ifade eder.⁷ Bununla birlikte bugün Kürt olarak adlandırılan bütün toplulukların kullandıkları lehçelerde, Kürt kelimesinin tam olarak bir anlamı ve karşılığı bulunamamıştır.⁸

Başka bir grup yazarın tezlerine göre ise Kürtler “Ari” kökenli olup, yaklaşık 3000 yıl önce Kuzey Avrupa’dan göç ederek, Karadeniz’in kuzeyi ve Hazar Denizi’nin batısını takiben Mezopotamya’ya inmişler ve bu yolculuk yaklaşık 1000 yıl kadar sürmüştür.⁹ Kürtleri tarihi zemin içerisinde bir noktaya oturtmak, yani onlara etnik bir temel kazandırmak isteyen bu yazarlara göre; M.Ö. 1000 yıllarında Mezopotamya’ya yerleşen Kürtler, M.Ö. 600 yıllarında Asur Devleti’ni yıkarak, Med İmparatorluğu’nu kurmuşlar,¹⁰ kısa bir süre sonra da Med’lerin Persler tarafından yıkılması ile devlet yapısını kaybetmişlerdir. Bu görüşleri ileri süren yazarların hiçbiri, bu iddialarını sağlam delillerle ispat edememektedirler. Dolayısıyla bu konuda ileri sürülen teoriler sadece benzetme ve yakıştırma niteliğindedir.

⁶ Kürt adının manası konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Türklüğü**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Der.Yay. No:2, Ankara, 1968,s.16-19. Yine aynı konuda bkz. Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul, 1975,s.11-14.

⁷ M.A. Kaşgarlı; Y. Kalafat; **Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler**, Kayseri, 1991,s.7-8-9.

⁸ Ali Rıza ÖZDEMİR, **Kart Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek Kürtler ve Türklük**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010,s.116-117

⁹ M.A. Kaşgarlı; Y. Kalafat; **Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler**, Kayseri, 1991,s.7-8-9

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. S. B. F. K. E. Z. A. B. O. T. A. B. D. A. H. Y. İ. E. G., İstanbul, 2000; Faik Bulut, **Ehmedê Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası**, İstanbul, 1995.

Hiçbirisi ne yazılı bir metinle ne de arkeolojik bir dökümanla ispatlanamamıştır.¹¹ Oysa "Kürt" adının geçtiği ilk yazılı kanıt "Türkçe" dir.¹²

Aslında M.Ö. 3000 yıllarında Avrupa üzerinden Kafkaslar'a ve oradan Mezopotamya'ya göç olmadığı tarihçiler tarafından bilinmektedir. Kürtler tarihi dönemler içerisinde yarı göçer topluluklar olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Türklerin yanında yer alan bu toplulukların, Orta Asya'dan yola çıkarak Anadolu Yarımadası'nın dağlık kesimlerinde hayvancılığa elverişli alanlara yerleştikleri bilinmektedir. Bu göçler ise M.Ö. 1000 yıllarına rastlar. Mezopotamya'daki uygarlıklar ise M.Ö. 5000 yıllarına dayanmaktadır. Dikkat edilirse Türklerin olduğu her yerde Kürtler de mevcuttur.¹³ Bu da Türkler ile Kürtlerin tarihi bir bağ içerisinde olduklarını gösterir. İskit-Saka Uruğunda Kürt İlhanı olan ve 39 yaşında ölen Alp Urungu'nun Kürt İlhanı " Ben Kürt İlhanı Alp Urungu'yum" başlıklı yazıtının Türkçe yazılmış olması Kürtlerin Türkler içerisinde geldiğinin güzel örneğidir.¹⁴

Son 25-30 yıldır bazı büyük devletlerin ve özellikle de bünyelerinde Türk nüfusu bulunduran komşu devletlerin politikalarının esasını, Türkiye ile kendi aralarında tampon bir devlet veya halkla-

11 Kürt tarihi üzerine yazılan kitaplar incelenecek olursa, hepsinin tek bir kaleminden ve tek bir kaynaktan çıktığı görülecektir. Özellikle Kürtlerin ayrı bir millet oldukları ve köklerinin çok eski dönemlere dayandığını ileri sürenler, bununla ilgili olarak bazı kaynaklara gönderme yapmaktadırlar. Ancak bu ilk kaynaklara bakıldığında ileri sürülen görüşlerin hiçbir ciddi kaynağa dayanmadığını hemen tespit etmek mümkündür. Bu birinci kaynak kabul edilen kaynakların hiçbirinde ne dipnot ne de kitabın sonunda bibliyografya bulunmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve Kürt Tarihi ile ilgili kaynaklar için bkz. Abdulhalûk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993.

12 M.F. Kırzioğlu, Dağıstan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Ankara, 1984, s.6; Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, c.III, İstanbul, 1940, s.183.

13 M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Türklüğü**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Der.Yay. No:2, Ankara, 1968, s.21 vd.

14 Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, c.III, İstanbul, 1940, s.183. Ayrıca bkz. M.F. Kırzioğlu, Dağıstan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Ankara, 1984, s.6.

rı olan Türk topluluğu arasında tampon, yapay bir millet yaratmak teşkil etmiştir. Diğer yandan bu endişelerini ve politikalarını Türkiye'ye doğru yöneltmek, Türkiye'de bir etnik mesele olduğu propagandası yaparak hedeflerine varmak istemektedirler. Bu tür faaliyetler arasında özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı konar-göçer veya yerleşik Türk aşiretlerinin mezhep ve kültür farklılıkları istismar edilerek, kışkırtmaları ve kendilerinin Türk'ten gayri bir soydan geldikleri propagandasının yapılması, sayılabilir.¹⁵

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve "Kürtçe" diye bilinen mahalli dille konuşan Türklere, Kürt denilmektedir. Buna ek olarak bu dili konuşan ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinde yaşayan bir kısım halka da Kürt denilmektedir. Konar-göçer toplulukların yaşadıkları coğrafi bölgelere göre kullandıkları Türkçe, Farsça ve Arapça'nın etkisi ve karışımı ile oluşan ağızlar mevcut olup, bunlar genel olarak "Kürtçe" olarak ifade edilmektedir. Kürtçe; Zazaca, Dimili(Dimli-Dümbili), Kırmançi(Kırmanç), Sorani, Gorani vb. gibi şivelerle konuşulmaktadır. Kürtçenin ayrı şivelerini konuşan insanlar arasında anlaşmak da hayli zor olmaktadır.¹⁶

Kürtlerin ayrı bir millet olduklarını ileri sürerek, Kürt dili yaratma amacı ile ilk kez 1922 yılında Tiflis'te Ermenice olarak Kürt Alfabesi oluşturulmuştur. Buna ilave olarak Ermeni-Kürt Cemiyeti olan Hoybun Cemiyeti, Kürtlerle Ermenilerin akraba oldukları görüşünü ileri sürmüştür ise de, bu iddia tamamen asılsız ve siyasi maksatlı bir görüştür.¹⁷

¹⁵ Abdulhaluk Çay, **Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı**, Ankara, 1986, s.7.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, **Zazalar ve Kızılbaşlar (Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni)**, Kalan Yayınları, Ankara, 1999, s.149-164.

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. AKSİRUBAŞ, Başlangıçtan 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu, Ankara, 1997.s.171-186.

Bir milletin dil, edebiyat, sanat, fen ve sosyal teşkilat gibi elde etmiş olduğu çeşitli müesseseler kadar, o milletin hayat felsefesi, inançları, ananeleri gibi ruhunun akislerini bulabileceğimiz tutum ve davranışlar, o milletin kültürünü meydana getirir. Bu açıdan baktığımızda, Doğu bölgesinde yaşayan insanların Türk kültür bünyesinin ayrılmaz parçası olduğu görülecektir. Oysa Orta Doğu'da yaratılmak istenen **yapay bir millete** ad olarak verilen "Kürt" teriminin açıklanması, bu meselenin ideologları tarafından dahi mümkün olmamıştır.

Bunun başlıca sebebi ise Kürt aşiretleri olarak iddia edilen Kurmanç, Gûran, Lur ve Kalhur ağızlarında böyle bir terimin olmamasıdır.¹⁸

Bu konuda ortaya atılan teorilerde;

1- Kürt adı altında toplanmak istenen cemaatler, tarihin derinliğinde kaybolmuş bazı kavimlere dayandırılmakta,

2- Kürt adı altında toplanmak istenen aşiretler İranî menşe'e bağlanmak istenmektedir. Ancak bunlar sadece bir iddia olarak kalmıştır.¹⁹

Kürt adı verilen toplulukların dillerinde mevcut olmayan "Kürt" terimi, menşe olarak gösterilmek istenen İranî unsurlarda(Pers-Med, Sasani) ve ari dillerde yoktur. Arapçaya ise Türkçeden girmiş olup, konar-göçer anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Arap kaynaklarında kullanılan "Ekrâd" tabiri, Türkmenleri diğer Türk topluluklarından ayırt etmek için kullanılmış olup herhangi bir ırki anlamı bulunmamaktadır.

Tarih, antropoloji, fizyoloji ve etnoloji ilimleri bir Kürt milletin-den bahsetmemektedir. Kürt terimi ile bilgileri ilk kez İslam tari-

¹⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Türklüğü**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Der.Yay. No:2, Ankara, 1968, s.72.

¹⁹ **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Bir Hayat tarafından çıkarılmıştır, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986, s.60-61.

hinde X. yüzyıl coğrafyacılarından Mesudi kullanmıştır. Mesudi, Kürtleri "*Konar Göçer Topluluklar*" olarak adlandırmıştır. Keza Kürdistan terimi de ilk kez Büyük Selçuklu Sultanı Sancar (Ölüm 1157) zamanında yazılmış eserlerde geçmekte olup Zagros Dağlarının (Hakkâri güneyi) eteklerinde kalan bölgenin tarif edilmesinde kullanılmıştır. Ayrıca Arap coğrafyacılarının da Kürdistan terimini bahse konu dağlık bölgeyi ifade etmede kullanmış oldukları görülmektedir.²⁰

XVI. yüzyılda ise Diyarbakır bölgesinin Osmanlı idaresine geçmesi sırasında dini mezhep duyguları ile Kürdistan'dan bazıları kuzeye, yani Diyarbakır bölgesine geçmişlerdir. Ancak XVI ve XVII. yüzyıldaki gözlemciler Kürdistan'ın eski Assyria, yani Dicle Nehri'nin doğusu olduğunu belirtirler. Ancak bu terim yörenin dağlık olduğunu yansıtan bir coğrafi ad olup halkın kavmi özelliğini yansıtmamaktadır.²¹ Kürdistan, bir idari mıntıka olarak İran sahasındaki devletlerde varlığını, sonraki yüzyıllarda da devam ettirmiştir. Buraya komşu dağlık Osmanlı toprakları da bu ad ile anılıyordu. Ancak Şemseddin Sami'nin de belirttiği üzere " Kürdistan'ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir. Kürdistan, Ahmed Rifat'a göre, Şehr-i Zor ve Musul vilayetleriyle Bağdat vilayetinin bir kısmını teşkil etmekteydi."²²

Osmanlı Devleti döneminde, Kürdistan sözcüğüne ne idari sahada ne de coğrafi bir tabir olarak rastlanmamaktadır. Osmanlı Devleti zamanında Doğu bölgesinin büyük bir bölümünü sınırları içerisinde bulunduran Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatındaki en önemli değişiklik ise 1838 yılında Diyarbakır Müşirliği'nin ku-

²⁰ Azmi Süslü, **Mesud Fânî(Bilgili)'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Ankara, 1993, s.9 vd. Ayrıca bkz. s.57.

²¹ Tuncer Baykara,, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.27.

²² **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul, 1300, s.77. Nakleden Tuncer Baykara; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988, s.27..

rulmasından sonra olmuştur. 1845 yılında ise Harput ve Maden-i Hümayun kazaları, Diyarbakır Eyaletinden ayrılarak yeni bir Eyalet oluşturulmuştur.²³ 1847-1848 yıllarında bir kısım mali zaruretlerden yani Tanzimat'ın uygulamasında karşılaşılan güçlüklerden dolayı, Diyarbakır Eyaleti Van- Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarını içersine alacak şekilde Kürdistan Eyaleti adı ile yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ancak bu yeni düzenlemenin, özellikle Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatında fazla bir değişiklik yapmadığını belirtmek gerekir. Tarihi dönemler içerisinde Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatı incelendiğinde, bu bölgenin Kürdistan tabiri ile kastedilen bölge ile uzaktan yakından bir alakasının olmadığı da tespit edilmiştir.²⁴

Bununla birlikte Tanzimat dönemi devlet adamlarının yeni idari teşkilata Kürdistan Eyaleti adını vermelerinde, özellikle Avrupa tesirini aramak gerekir. Zira "...Kürdistan Eyaleti'nin adı halk nazârında gerçek yeriyle ilgisiz olduğundan hiçbir anlam ifade etmiyordu. Çünkü bu eyaletin merkezi olan Diyarbakır'ın Kürdistan ile tarihinin hiç bir devrinde ilgisi olmamıştır..."²⁵

Antik dönem de dahil olmak üzere, İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan "Kürdistan" adı, Türk devrinde ortaya çıkan bir terim olduğundan Türkçe ile ilgili olabilir. Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere, terim günümüzde kasıtlı olarak siyasi manada kullanılmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere, Kürdistan teriminin tamamen izafi bir terim olarak kullanıldığı, siyasi bir anlam taşımadığı, Anadolu'nun doğusunda ve Irak'ın kuzeyindeki dağlık bölge-

²³ Tarihi dönemler boyunca Diyarbakır Eyaleti'nin idari gelişimi hakkında ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yay. Ankara, 1995.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakır Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması (1848-1864)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, s.221-237, Ankara, 1999.

²⁵ Tuncer Baykara, T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988. s.125.

lerin tarifinde kullanıldığı görülmektedir.²⁶ Selçuklu ve Osmanlı idari taksimatında da Kürdistan diye bir eyalet, vilayet, sancak veya köy yoktur. Emperyalist ülkelerin Türk birliğini bölmek maksadıyla yaptıkları çalışmalar sırasında, Tanzimat'ın ilanından itibaren Kürdistan teriminin sıkça gündeme geldiği, Lazistan ve Ermenistan gibi terimlerle siyasi amaçlı kullanılmaya başlandığı görülmektedir.²⁷

Kürt adı altında toplanmak isteyen kavimler, tarihte kaybolmuş eski kavimlere dayandırılmak istenmektedir. Kardak-Kardo ve Med-İskid nazariyesi bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca yine Kürtlere mal edilmek istenen Kawa Efsanesi de XI. yüzyılda ünlü İran şairi Firdevsî tarafından yazılan "Şehnâme" adlı destanında yer alan, bir İran milli kahramanının anlatımıdır.

Bir uruk veya boy adı olarak "Kürt" kelimesine, tarihte ilk defa Orta Asya'daki kazılarda Elegeş nehri yakınlarında ortaya çıkan bir Türk mezarının kitabesinde rastlıyoruz. Yenisey'de Göktürk kitabelerindeki (Elegeş Yazıtı) Bengütaş'ta yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre sözü edilen Kürt uruğu Göktürkler içerisinde yaşıyordu ve beylerinin adı *Alp Urungu* idi.²⁸ Ceyhun deltası içindeki "Kürder Şehri" ve "Kürder Arkı" kitabelerde adı geçen "Kürt" topluluğunun yerleşimi ile ilgili olmalıdır. Bunlar da Türkçe'de bu kelimenin bulunduğunu kesin olarak ispatlamaktadır.²⁹ Dolayısıyla bu kelime

²⁶ Ali Rıza ÖZDEMİR, **Kart Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek Kürtler ve Türklük**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010, s.231-238.

²⁷ Kürdistan Terimi ve tarihi dönemlerdeki manası ve özellikle de Osmanlı dönemindeki manası için ayrıntılı bilgi için bkz.İbrahim YILMAZÇELİK, "Diyarbakır Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması (1848-1864), **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, s.221-237, Ankara, 1999.

²⁸ "...Kürt elinin hanı *Alp Urungu* altunlu okluğumu bağladım belde, ülkem...". Konu hakkında bkz. H.Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, c.III, İstanbul, 1940, s.183. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ali Rıza ÖZDEMİR, **Kart Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek Kürtler ve Türklük**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010, s.65-70

²⁹ Ayrıca bu kelime Türkçe'de *Ölülük* (ayrılık) ve *Ölülük* (ayrılık) şeklinde kullanılmaktadır. Bunları ise, kar yığını, çığ, yay, kamçı, değnek yapılan kayın ağacı, ayva ağacı şeklinde sıralamak

ırk veya millet anlamında olmayıp daha sonraki dönemlerde Türk topluluklarının hayat biçimlerine göre mahiyet kazanmıştır.

Orta Asya'da varlığı çok eski tarihlere dayanan Kürtler uruğu daha sonra batıya, Hun Türkleriyle birlikte -tıpkı Anadolu'ya yerleşmeleri gibi- göç etmiştir. Bu göç de diğerleri gibi Hazar'ın güney ve kuzeyinden olmuştur. Macaristan'da görülen Kürtler bunun delilidir. Ayrıca Çekoslovakya ve Slovenya topraklarında da bazı Kürt oymaklarının varlığı tespit edilmiştir.³⁰ Hazar'ın güneyinden geçenler ise İran ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bunlar da bu bölgeye Oğuzlarla birlikte gelmiş olmalıdırlar.³¹ İşte Avrupa, İran ve Türkiye coğrafyasında görülen ve Türkçe konuşan Kürtlerden başka, geniş bir kabileler topluluğu daha vardır ki Arap tarihçileri bunlardan *Ekrâd* (Kürtler) olarak bahsetmektedir. Arap tarihçilerinin Kürtler diye adlandırdığı bu topluluklar bazılarınca 4 grupta toplanıyordu:

Kurmanclar, Guranlar, Lurlar, Kalhurlar.

Oysa Arapların bu terimi bu dört zümre için kullandıkları şüphelidir. Belki de sadece Kurmanclar için Kürtler demişlerdir. Zira Lurlar sonraki dönemlerde kendi adları ile anılmışlardır. Diğer üç zümre için de durum aynı olup, onlar da bu kelimeye yabancıdırlar.³²

Yukarıda verilen bilgilere ilave olarak, Kürt aşiretleri içerisinde sayılan Zazalar konusuna da bir açıklık getirmek gerekmektedir. Zira bugün için Zazaların, Kürt ve Türk değil onlardan ayrı bir kavim oldukları yolunda da iddialar mevcuttur. Bu iddialara göre,

mümkündür. Ayrıca diğer Türk lehçelerinde de, bu kelime ve ayrı manaları bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Eröz, "Kürt Adı Üzerine", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 256, Ağustos 1984, s.475.

³⁰ L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1971, s.114, 121, 128.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1930; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Dükkemler)**, Ankara, 1967. - <https://rantey.org>

³² Mehmet Eröz, **a.g.m.**, s.256-257.

Zazalar kasıtlı olarak Kürt boyları içerisinde gösterilmektedir. Oysa Kürtler konusunda bir otorite kabul edilen Rus biliminsanı Vlademir Minorsky'nin bu konuda söylediği "Sistemli incelemeler Kürt adıyla örtülen bir tabaka altında birçok eski kavimlerin varlığını ortaya çıkartacaktır." sözleri, Zazaların bu konudaki dayanağını teşkil etmektedir. Ayrıca Şeref-nâme'de, Zazalardan hiç söz edilmemesi de Zazaların Kürtlerden ayrı olduğunu ileri sürenlerin bir başka dayanağını teşkil eder. Bu iddiaları ileri sürenlere göre, Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Sovyetler Birliği'nde yaşayan ve "Kürt adı altında" birleştirilmek istenen zümreler, her bakımdan birbirlerinden tamamen farklı yapılara sahip bulunmaktadır.³³

Zazaların, Kürtlerden ayrı olduğunu ileri süren bu görüşlere göre, Zaza adına M.Ö. 9. yüzyılda rastlanmaktadır. Menşe yönünden ise Hurrîlere bağlanmaktadır. Dil bakımından da Zazaca, Kürtçeden tamamen ayrıdır. M.Ö. 5000 yıllarında tarih sahnesine çıkan Sümerlerle, Zazalar arasında dil, inanç ve benzeri açılardan bir takım benzerlikler de tespit edilmiştir.³⁴

Yukarıdaki iddialardan da anlaşılacağı üzere, Kürt kelimesinin etnik kimliği ve üzerinde yapılan spekülasyonlar, Zaza kelimesi için de mevcuttur. Zira Zazaların, Kürt veya ayrı bir kavim oldukları iddialarının yanı sıra, söz konusu boyun Türklüğü de tartışılmaktadır. Buna göre de milattan önceki dönemlerde ortaya çıkan Zazalar, Türklerin çok eski bir boyudur. Orta Asya'dan kopup gelen, Dicle ve Fırat havzalarına yerleşen ve proto-Türkler diye ad-

³³ H.Şeliç, **Zaza Gerçeği**, Dicle-Fırat Yayınları, nr. 1, Münih/Almanya(tarihsiz), s.5-11. Ayrıca bkz. Mehmet Eröz, **Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu**, Türk Dünyası Araştırmaları. Vak. Yay. İstanbul, 1987, s.133

³⁴ H.Şeliç, a.g.e., s.11-15. H.Şeliç'in yine bu iddialarının yer aldığı eserde; tarihi dönemler içerisinde Zazalar için "Zuza, Susa, Zamza, Zapzas" gibi adlar kullanıldığı ve söz konusu kavmin milattan önceki dönemlerden başlayarak günümüze kadar Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşadığı, en yoğun oldukları illerin ise Tunceli, Elâzığ, Erzincan, Bingöl, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa ve Gaziantep illeri olduğu belirtilmektedir. Zazaların mensup oldukları iddiaları da kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Şeliç, a.g.e., s.11-19.

landırılan bu kavim Saka=İskit veya Subar Türklerine mensuptur. M.Ö. 5000 Orta Asya'dan göçüp, Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Su-su adı zamanla değişmiş ve bu Türklere Zaza adı verilmiştir.³⁵ Doğu illerine İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte büyük bir çoğunluğu Şafii ve Nakşîliğe mensup olmuşlardır. Ancak Türk olan ve Osmanlı padişahları tarafından yabancılığa sürüklenen Zazalar, kendilerini Emevî neslinden görmüşler ve bu yolda yürümüşlerdir.³⁶

Kürtler konusunda olduğu gibi Zazaların da etnik kimliği üzerinde yapılan tartışmalar, bunların Türk-Arap-Fars olabileceği veya bu toplumların dışında bazı karakteristikleri bulunabileceği yolundadır. Bu kavmin Türk olduğu yolundaki kanıtlar çok daha kuvvetlidir.³⁷

Tarihî dönemler içerisinde Kürtlerin *Turanî* bir kavim olduğu görüşünü izah eden biliminsanları genelde Eberhard, Rasonyi ve Ne'meth gibi tarihçilerin konu ile ilgili açıklamalarını zikrederler.³⁸ Bunun yanı sıra Dede Korkut Oğuz-nâmelerine göre Kürtlerin bir Türk boyu olduğu ve Oğuzlara mensup olduklarını gösteren çalışmalar da mevcuttur.³⁹

Birçok yerli ve yabancı biliminsanının araştırmaları sonucunda, Türkiye'deki mevcut Kürt aşiretlerinin, Oğuzlar'ın bir kolu olduğu yolunda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Yüzyılların meydana getirdiği şartlar sebebiyle Arapça, Farsça, Türkçe karışımı ve Kürtçe de-

³⁵ Anadolu'da görülen ve menşe olarak çok eski tarihlere götürülen bir kısım inanç ve davranışların aynısının veya benzerinin Ortaasya'da yaşayan Türkler arasında görülmesi, Zazaların Türk menşeli oluşu konusunda dikkate değer bir husustur. Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar*, Ankara, 1984, s.13-32.

³⁶ M.Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1983, s.7-13.

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza Özdemir, *Koç Heykelli Mezarların İzinde ZAZALAR VE TÜRK LÜK*, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.s.17-42. Ayrıca bkz. Ş. Kaya Seferoğlu, *Doğu Gerçeği*, Ankara, 1985, s.9-10.

³⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987, s.19.

³⁹ M.Fahrettin Kırzıoğlu, *Doğu Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, Ankara, 1984.

diğimiz yapay bir dille yazılı kaynakların en eskisi olan Bitlis Emiri Şeref Han tarafından 1597'de kaleme alınan *Şeref-nâme* adlı eserde de Kürtlerin Oğuz Han soyundan geldiği açıkça belirtilmektedir.⁴⁰

Türklerin göçünü takiben yerleştikleri bölgelerde, Kürtlerin sınır toplumu karakteri arz eden bir topluluk oldukları, Türk-Arap ve Fars milletlerinden etkilenecek kültür karakteri meydana getirdikleri görüşü de üzerinde durulması gereken bir konudur.⁴¹ Zira günümüzde bu ad ile adlandırılan topluluklar Orta Doğu'da Türkiye, Suriye, Irak, İran, Ermenistan ve Azerbaycan'a dağılmışlardır. Bunların ilk nüvesini ise "Kürt" adlı "Türk" kabilesi teşkil etmiş olmalıdır. Osmanlı topraklarında Türk aslından olan bu kabileler zamanla diğer Türk kabilelerini de bünyelerine alarak bugünkü yapıyı meydana getirmişlerdir. Şüphesiz zaman içerisinde bu Türk aşiretleri arasına Arap, Fars veya başka milletlerden oba ve oymaklar da karışmış olabilir. Kürt'ün Türkmen'den farklılığını milliyet düzeyine çıkaranlar daha ziyade Kürt dili üzerinde dururlar. Oysa, yukarıda da kısaca açıklandığı üzere, Kürt lisanı bir dialekt olup, Farsçaya daha çok benzemektedir. Bununla beraber Arap ve Türk tesirlerinin de karışımıyla, kendine has bir telaffuzu vardır.⁴² Zira Türklük, sadece Türkmenlik demek değildir. Türklüğü meydana getiren başka unsurlar da vardır. Türklüğü meydana getiren Türkmen, Yörük, Kürt, Zaza ve benzeri Türk boyları kapsamındaki oba ve oymaklar da urukları meydana getirirken, değişen tarih ve coğrafyalarda farklı kombinasyonlarda bir araya gelmiştir.⁴³

Türk toplulukları Anadolu coğrafyasında konar-göçer bir hayat sürmüşlerdir. Bir kısmı ise bu coğrafyada yerleşik hayata geçmiştir.

⁴⁰ Şeref Han, *Şeref-nâme*, çev: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1975, s.27.

⁴¹ Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kürt Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 79, Ağustos 1992, s.157.

⁴² Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992, s.50-55. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁴³ Yaşar Kalafat, a.g.e., s.155.

Zamanla yerleşik hayatı benimseyen topluluklar, konar-göçer Türk topluluklarını, aşiretlerini kendilerinden aşağı görerek onları Türkmen, Tahtacı, Yörük, Abdal, Zaza, Kürt gibi adlarla kendilerinden ayırmak istemişlerdir. Dolayısıyla bu hayat tarzından dolayı da Türkmenlere "Kürtler" denilmiş olabilir.

Osmanlı arşiv belgelerinde görüldüğü üzere "Kürt" terimi açıkça konar-göçer göçebe toplulukları ifade etmektedir. Belgelerde yer alan pek çok örnekten de anlaşılacağı üzere, Türkmen toplulukları arasında Kürt adı, yalnız dağlarda yaşayanlara verilen isimlerdir.⁴⁴ Osmanlı kayıtlarında geçen "Etrak" ve "Ekrad" terimleri "Türk" veya "Kürt" manalarında kullanılmayıp, "Yerleşik" ve "Göçebe" manasında kullanılmaktadır. Şöyleki "Boz Ulus Türkmanı" derken, Boz Ulus aşiretinin "Yerleşik" olanları, "Boz Ulus Ekradı" derken de Boz Ulus aşiretinin "Göçebe" olanları kastedilmektedir. Karakoyunlu Türkmanı, Karakoyunlu Ekradı, Cihanbeğlü Türkmanı, Cihanbeğlü Ekradı hep bu manada kullanılan terimler olup, bu aşiretlerin bir kısmının "Türk" bir kısmının ise "Kürt" olduğuna delâlet etmez.⁴⁵ Dolayısıyla Ekrâd kelimesinin, Kürtler karşılığı olmadığı ve böyle telakki edilmesinin fevkalâde yanıltıcı olacağı kesindir.⁴⁶ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tebaalarından gayrı-müslimler devlete ödedikleri bir vergi(cizye) karşılığı askerlikten muaf tutulmuşlardır. Hatta yine Osmanlı tebaasından olan Müslüman Araplar dahi askere alınmamışlardır Fakat devlet bünyesinde Türklerle iç içe yaşayan ve vesikalarda "ekrâd" tabir edilen Kürtler için böyle bir ayrı uygu-

⁴⁴ Abdulhaluk Çay, a.g.e., s.14-16.

⁴⁵ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 52, Şubat 1988, s.128.

⁴⁶ Yusuf Halaoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk Etrak, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Belleten**, C.LX, Sayı:227, 1996.145-146.

lama söz konusu değildir. Dolayısıyla onlar da devletin asıl sahibidirler.⁴⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere, Osmanlı devleti döneminde Kürtler, devletin asıl sahipleri olup, herhangi bir şekilde bir ayrıma tabii tutulmamışlardır. Hal böyle olunca da bu dönem içerisinde ayrı bir Kürt tarihinden bahsetmek mümkün değildir.⁴⁸ Bu dönemde umumiyetle sosyal yapı bakımından aşiretler halinde yaşayan Kürtler Osmanlı topraklarında çeşitli bölgelere dağılmış iseler de asıl yoğunlukta bulundukları yerler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri yani Anadolu kıtasıdır.

Osmanlı Devleti döneminde coğrafi ve sosyal yapı sebebi ile doğu bölgelerinde hâkimiyet uzun bir süre tam olarak tesis edilememiştir.⁴⁹ Osmanlı devletinin zayıflamasına paralel olarak, merkezi otorite boşluğu sebebiyle, uzun dönemler sonunda bu bölgede kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel bir yapı ortaya çıkmıştır. Kürtlerde bu durum aşiretçilik içerisinde ağalıklar olarak kendini göstermiştir. Kürtlerde görülen bu sosyal durum şunlardan ibarettir: **Ağalık**, servet ve toprak esasına dayanan zenginliği ifade etmekteydi. **Şeyhlik**, mezhep ve tarikatların, başka bir ifade ile dini duyguların istismar edilerek kullanılmasını ifade etmekteydi. **Aşiretçilik** ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yarı müstakil yaşayan ve kendi içinde feodal bir yapı gösteren toplulukları ifade etmektedir.⁵⁰

⁴⁷ Osmanlı devletinde Arşiv belgelerine göre aşiretlerin durumları hakkında ayrıca bkz. Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1979.

⁴⁸ Hasan Arfa, **Kürtlerin Kısa bir Tarihi**, İstanbul, 1998.

⁴⁹ Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara, 1986.

⁵⁰ Martin van Bruinessen, **Ağır Şeyh ve Devlet**, Ankara, 1995, Özge Yayınları, S.72-153 ayrıca bkz.s.169-211.

Osmanlı'da yenileşme hareketlerinin başlaması ile birlikte devlet yapısı içinde aşiret halindeki bu konar-göçer toplulukların farklı oldukları ortaya çıkmıştır. Devletin zayıf olduğu zamanlarda da devlet otoritesine karşı ayaklanmalar görülmüştür. Tanzimat Fermanı, 1838 tarihinde ilan edilmesine rağmen Doğu bölgesinde ancak 1845 tarihinde uygulanabilmiştir. Bunun başlıca sebebi de bölgede Yurtluk ve Ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerin Tanzimat'ın bölgede uygulanmasına karşı çıkmaları olmuştur. Bölgede görülen Bedirhan Bey isyanı da bu neviden bir isyan olup, bölgenin etnik durumu ile uzaktan yakından alakası yoktur.⁵¹

XIX. yüzyılda Doğu bölgesinde meydana gelen isyan hareketleri, devlete karşı bir isyan hareketi olmaktan ziyade, bölgedeki yöneticilerin keyfi uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla XVIII. ve XIX. yüzyıllarda merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda bütün ülke genelinde meydana gelen isyan olayları, Doğu bölgesinde de vuku bulmuştur. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, bu dönemlerde Doğu bölgesinde meydana gelen isyan hadiselerinin siyasi, dini ve etnik bir mahiyetinin bulunmamasıdır.⁵²

Osmanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru, I. Dünya Savaşı sırasında, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için "manda yönetimli Kürt Devleti" fikrini ortaya atmıştır. Buna bağlı olarak Kürt aşiretlerini bu yönlü etkilemeye başlamıştır. İngiltere başta olmak üzere, Fransa ve Rusya'nın çabaları ile Kürt Devleti hedefi belir-

⁵¹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995.s.184-185.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.İbrahim YILMAZÇELİK, " XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim-Halk Münasebetleri", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun, 1993.s.387. Osmanlı döneminde meydana gelen isyanlar hakkında ayrıca bkz. **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Ayaklanmalar**, Genelkurmay ATASE Yay. Ankara, 1980. Osmanlı döneminde Kürt ayaklanmalarına örnek arayanlar, Bedirhan Bey isyanından başka bir Osmanlı döneminde de vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, 1991,s.15-18.

lenmiştir. Dolayısıyla Kürtlerin aşiret halinde ayaklanmaya başlamaları, emperyalist devletlerce Anadolu ve Orta Doğu'da oynanan oyunların bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizlerin, Kürtlerin yaşadıkları bu bölgelere önem vermelerinin birkaç sebebi vardı. Öncelikle, stratejik bir öneme sahip olan bölge toprakları, İran ve Osmanlı toprakları arasında bulunmakta ve gelecek için İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine imkân tanımaktaydı.⁵³

İngilizlerin ardından bölgeye Amerikalı misyonerler de gelmiştir. Amerikalıların da o dönemde bölge politikasında etkin olma yerine ileriye yönelik yatırımlarda bulundukları ve bu amaçla geniş bir misyoner örgütü kurdukları bilinmektedir. Amerikalılar 1890'a doğru bölgede toplam 118 kilise kurmuşlardır. Ancak bu misyonerlerin asıl temas ettikleri Nasturilerle öteki Hristiyan gruplardır. Kürtler ise bu misyonerlerin varlığından hiç memnun olmamışlardır.⁵⁴

Rusların, Kürtlerle ilk temasları ise XIX. yüzyılın başlarında meydana gelen İran-Rus ve Osmanlı-Rus savaşları sırasında gerçekleşmiştir. İran-Rus savaşlarında, İran'ın yenilerek Gülistan Anlaşmasını imzalaması, Kürtler arasında Rusya'nın saygınlığını artırmıştır. 1828-29 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşında ise Kürt aşiretlerinden bazıları, Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında savaşmıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından Rusya da çok yoğun biçimde Kürt politikası oluşturma çalışmalarına girişmiş ve özellikle Van, Erzurum gibi yerlere gönderilen Rus konsolosları aracılığıyla Kürtlerle temasa geçilmiştir.⁵⁵

⁵³ Hasan Arfa, *Kürtlerin Kısa bir Tarihi*, İstanbul, 1998, s.75, vd.

⁵⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1989. Emperyalist devletlerin Kürtler üzerindeki siyasi faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhalûk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993.s.445-488.

⁵⁵ Suat Akgül, *Yakın Tarihinde Dersim - İspanya ve Gerçekler*, İstanbul, 1992, s.107-108.

XIX. yüzyıl Kürtlerin yabancı devletlerle ilk tanıştığı yıllar olmasının yanı sıra, yaşadıkları bölgelerin emperyalist politikalara alet edilmeye başlandığı bir dönem de olmuştur. Bu ilk tanışmanın ardından Kürtler, bu devletlerle daha sıkı ilişkiler kuracak ve birtakım isteklerde bulunacaklardır. Fakat bu istekleri hiçbir zaman gerçekleştiremeyecektir.⁵⁶

Doğu bölgesinde yaşayan ve aşiret hayatını devam ettiren Kürtlerin emperyalist devletlere yaklaşmalarındaki en etkili sebep, Osmanlı Devleti'nin uzun bir dönem bölgeyi her açıdan ihmal etmesidir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak uzun bir dönem Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Doğu Anadolu Bölgesi bu önemini 1514 tarihinden itibaren kaybetmeye başlamıştır.⁵⁷ Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin özellikle Şi'ilere karşı başlatmış olduğu takip politikası, bir kısım aşiretlerin yeniden İran ve Azerbaycan'a dönmesine yol açmış, bir kısmı da Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmişlerdir.⁵⁸ İşte bu dönemlerde Doğu Anadolu bölgesindeki sarp ve ulaşılmaz yerler büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Bu tarihlerden sonra uzun bir dönem Osmanlı Devleti bu bölgeler ile pek fazla ilgilenememiştir.⁵⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye yaymak için çalışmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandı-

⁵⁶ Emperyalist devletlerce Kürtlerin kandırılmasına bir örnek olarak bkz. Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul, 1991. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul, 1994.

⁵⁷ Aşiretler hakkında örnek bir çalışma olması açısından bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997.

⁵⁸ Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İstanbul, 1997, s.125-138.

⁵⁹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Diyarbakır Sancağı*, Elazığ, 1999, s.181-184.

rılmış ve ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu muntıkada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gitmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.⁶⁰

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.⁶¹

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848'den itibaren bir kısım askeri harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bazı başarılar elde edilmiş ise de askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri, **bölgede askeri harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği**, bir türlü uygulanamamıştır. Böl-

⁶⁰ Ayırtılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999, s.181-184. Ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.184 vd.

⁶¹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999, s.181-184.

genin oldukça arızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.⁶²

XIX. yüzyılda Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi sadece iktisadi meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeye yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. Aksine vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek istememektedirler. Bütün bunlara dayanarak eşkıyalığın iktisadi ve sosyal düzensizlik, ahlakî çöküntü ve merkezi otorite boşluğundan doğan bir sosyal olay olduğu söylenebilir. Bu sayılan şartların tamamı olduğundan dolayı, eşkıyalık da kaçınılmaz olarak oldukça yaygınlaşmıştır.⁶³

Uzun bir dönem devlet otoritesinden uzak yaşayan bir kısım aşiret reisleri ve seyyidler, bölgede yapılmak istenen yeni uygulamalarla kendi hâkimiyetlerinin zayıflayacağını anlamışlar ve devamlı surette buna karşı çıkmışlardır. Devletin yanında görünen bir kısım aşiret reisleri de bu niyetlerinde bir türlü samimi olmamışlardır. Dolayısıyla 1848 yılından itibaren bölgede yeni düzenlemeler yapmaya karar vermiş ise de Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içinde bölgede ciddi manada, bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş

⁶² İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Elazığ, 1999, s.149-180.

⁶³ İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Elazığ, 1999, s.184.

ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.⁶⁴

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bütün zorlamalara rağmen ırk, millet ve hatta aşiret anlamına gelebilecek "etnik" manada bir "Kürt" terimi mevcut değildir. Bu adlandırma yerleşik Müslüman Arap-Fars ve Türk topluluklarının konar-göçer Türkmen aşiretlerine ortaklaşa verdikleri bir deyimden ibarettir. Konuya ırki açıdan bakıldığında ise yukarıda yapılan açıklamalardan Kürtlerin Orta Asya menşeli oldukları anlaşılacaktır. Zira Kürtlerin örf ve âdetleri, Türk milletiyle büyük bir uyumluluk göstermektedir. Büyük istilaların sebep olduğu karışımların bir neticesi olarak Kürtlerde birçok ırkın etnik kalıntılarını bulmak mümkündür.⁶⁵ Gerçekten de Batı Asya, tarihinin başlarından beri değişik toplulukların bir geçit yeri ve savaş alanı olmuştur. Coğrafi durumları sayesinde Kürtler, bu istilalara dayanmış ve sosyal yapılarını korumuşlardır. Sonuç olarak denilebilir ki bütün meziyetleriyle Kürtler, Türk birliğinin kıymetli bir parçasını meydana getirmektedirler.⁶⁶

Bugün için bilinmektedir ki Türkler Anadolu'ya, Türklerin İslâmiyet'e girmesinden ve İslâmiyet'in zuhurundan çok evvel gelmişlerdir. Bu tarih M.Ö. II-IV bine kadar uzanmaktadır. Kürtler de Türkî bir unsurdur. Bir Türk boyunun adını almakla beraber çeşitli Türk devletlerinin bölgedeki kalıntıları da zamanla bu ismin kapsamına girmiştir. İskân bölgeleri Fars ve Arap coğrafyacıları ile iç içe olduğundan, dil gibi bazı kültürel özelliklerinde kısmi değişime uğramışlardır. Ancak dil üzerinde yapılan çalışmalar, bugün için

⁶⁴ Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul, 2000, s.56-63.

⁶⁵ Hasan Arfa, *Kürtlerin Kısa bir Tarihi*, İstanbul, 1998, s.24

⁶⁶ Abdulhalûk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.331-339. Ayrıca bkz. Azmi Süslü, *Mesut Ekin (Bilgili) ve Görsel Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Ankara, 1993, s.101.

ayrı bir dilmiş gibi gösterilen bu bölgedeki insanların konuştukları mahalli şivenin, Türkçe'nin bir ağzı olduğunu açıkça ispatlamıştır.⁶⁷

Anadolu'ya geliş tarihleri farklı olan ancak çıkış merkezleri, taşıdıkları kültür, temsil ettikleri medeniyet itibariyle aynı kaba konulabilecek olan Türkler, Kürtler ve Zazalar Proto-Türklerin Orta-Doğu'da küçük farklılıklar gösteren kollarıdır.⁶⁸

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Buran, **Doğu Anadolu Ağzları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, 1985. Ayrıca bkz. Hayri Başbuğ, **İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar**, Ankara, 1984.

⁶⁸ Ayrıca bu konu için bkz. M. Salih San, **Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi**, Ankara, 1982; Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü, **101 Soruda Türklerin Kürt Boyu**, Ankara, 1982; Aydın Taneri, **Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler**, Ankara, 1983; İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler**, Ankara, 1983; Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk/Beglikleri**, Ankara, 1982; Hayri Başbuğ, **Zaza ve Kırmanclar**, Ankara, 1984.

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSİM'İN TARİHİ GELİŞİMİ

Tarihi dönemler içerisinde daha sonra “Dersim” olarak adlandırılan bu bölgede eski yerleşim yerlerinin bulunduğu, son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılarla ispat edilmiştir. Özellikle Çemişgezek bölgesindeki kazılar bunu doğrulamaktadır.⁶⁹ Bununla birlikte Dersim bölgesi olarak adlandırılan bu bölgenin coğrafi şartları oldukça ağır olduğundan fazla bir iskâna tabi tutulmuş değildir. Dersim tarihi özellikle İslâmi dönemlerle beraber hareketlilik kazanmıştır. Ancak bölgenin şartları bir devletin burada tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasını engellemiştir.

I- TÜRK HÂKİMİYETİ ÖNCESİ

Bu bölümde başlangıçtan Selçuklular dönemine kadar geçen süreye içerisindeki Dersim tarihi ana hatlarıyla verilmiştir. Bölgede Türk hâkimiyetinin başlangıcını 1071 tarihinden sonra başlatmak lazımdır. Zira bu tarihten sonra kesin bir hâkimiyet söz konusudur. Bundan dolayı bölgenin bu dönemdeki tarihi Türk hâkimiyeti öncesi adını taşımaktadır. Ancak tarihi kaynaklar bu ilk dönemde de bölgede bir Türk varlığından bahsetmektedir.

⁶⁹ Hamid Zübeyr Köse, *Keban Projesi Bulun Kazısı (1968-1970)*, Ankara, 1976, s.27.

Türklerin Anadolu'ya sadece "Müslüman Türkler" olarak gir-medikleri ve bu tarihlerden önce de Anadolu'da bulundukları bi-linmektedir. Bu sebeple Anadolu birçoklarının zannettikleri gibi XI. asırdan itibaren Türkleşmeye başlamış değildir. Anadolu'ya Türk-ler XI. asırdan önce gelmişlerdir ve XI. asırda Anadolu'ya giren Türkler daha evvel gelenlerle aynı millî etnolojinin parçalarıdır.⁷⁰ Anadolu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ne, İslâmiyet'ten evvel gelen Türkler kabile şuuru ile yaşayan ve kopuk göç ka-rakteri gösteren gruplar halinde yaşıyorlardı. Bizans yönetiminin usta politikası sonucu bu topluluklar birbirinden ayrı tutulmuş ve gerektiğinde birbirine karşı kullanılmıştır.⁷¹ İslâmiyet zuhur etme-den Anadolu'ya gelen Türklerin aynı dini paylaşmadıklarını da bu-roya eklemek gerekmektedir.⁷²

Anadolu Türk tarihini Sakalarla başlatanlar, M.Ö. 2000 ve M.Ö. VIII. yüzyıl içerisinde Sakalar'ın yayılma alanı içerisinde Anado-lu'yu ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu göstermektedir-ler.⁷³ "... Anadolu'ya Türk akınları ve bilhassa Doğu Anadolu ile Kafkasya'da yurt tutma çabaları, İslâmiyet'ten çok daha eski tarih-lere inmektedir. Bilindiği gibi M.Ö. 1000-500 yılları arasında Kara-deniz'in kuzeyindeki Kıpçak Bozkırı, Asya menşe'li milletlerin yer-leştikleri bir memleket halini almıştı. Bunlara Yunan kaynaklarında Skuthoi, Asur kaynaklarında Aşkuzai adı verilmektedir. İskit genel adı ile bilinen bu topluluklar Saka Türkleri'dir..."⁷⁴ Ayrıca Sakalar'ın ahfadı olan Kimmerler'in de Türk olduğu ve Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu kesimlerinde yaşadıkları bilinmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında*, s.20.

⁷¹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'daki Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1990, s.119-121.

⁷² Hikmet Tanyu, *Türklerin Dinî Tarihçesi*, İstanbul, 1978.

⁷³ Z.Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

⁷⁴ Z.Velidi Togan, *Bugünkü Türkleri (Türkistan) ve Vahang Tarihi*, İstanbul, 1942, s.86.

⁷⁵ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında*, s.21.

İslâmiyet öncesinde Anadolu'ya gelen Türkler arasında Kimmer ve Saka Türklerinden sonra tarihi sırasına göre Hunlar'dan bahsedilebilir. Zira Hunlar'ın zaman zaman Kafkasya yoluyla Anadolu'ya akınlar düzenledikleri ve 363–367 yılları arasında Urfa'ya kadar indikleri bilinmektedir.⁷⁶ Kafkasya üzerinden Anadolu'ya yapılan diğer bir Hun akını da Türkler'in 395 tarihli Anadolu seferidir. Don nehri bölgesindeki Hun boyları Basık ve Kursık adlı kumandanların idaresinde Erzurum üzerinden Karasu, Fırat vadisi boyunca Malatya ve Çukurova'ya kadar inmişlerdir.⁷⁷ Arap kaynaklarında Akhunlar'a Kürd ve Ekrâd-ı Bilâsagun denmektedir. "Ekrâd-ı Bilâsagun" kelimesinin aslında "Ekrâd-ı Bilâ sükkân" olması gerekmektedir. Bu ise konar-göçer, göçebe toplulukları ifade eder. Dolayısıyla bu ad kavmi olmaktan ziyade hayat tarzı ile ilgilidir.⁷⁸

Anadolu'ya gelen bir diğer göç dalgası da 466 yılında Hunlar'a bağlı Ağaçeri Türkleri tarafından gerçekleştirilmiş olup, bunlar Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir.⁷⁹ Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmelerinden önce, Anadolu'ya yönelen üçüncü göç hareketini ise Sibirler meydana getirmiştir. Bu Türkler, Hazar Türk Devleti'nin teşekkülünde de önemli rol oynamışlardır.⁸⁰ Yine pek çok Türk'ün Abbasi halifeleri tarafından Anadolu'ya getirildiği ve Türkistan ile Horasan bölgesinden 756–760 yılları arasında getirilen bu Türklerin önemli bir kısmının Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştirildiği bilinmektedir.⁸¹ İlave olarak Malazgirt Savaşı'ndan önce Anadolu'ya gelen Bulgar, Peçenek, Kuman, Uz ve Avar Türkleri'nin de bu savaşı takiben Selçuklu Türklerine katılmaları Anadolu'daki

⁷⁶ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunlar*, çev: (Şerif Baştav), Ankara, 1982.

⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara, 1977, s.53.

⁷⁸ Abdulhaluk Çay, a.g.e., Ankara, 1986, s.8.

⁷⁹ Z.Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihi...*, s.333.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Baştav, "Sibirler", *Belleten*, c.5, Sayı: 17-18, Ankara, 1941.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁸¹ Yaşar Kalafat, a.g.e.s. 24.

Türk varlığının çok eski tarihlere indiğinin bir başka göstergesidir. Bunlardan Tunceli ve Bingöl bölgesine yerleşen Bulgar ve Kuman Türklerinin bölgedeki tesirleri oldukça büyüktür. Zira Dersim'deki Karsan aşireti, Çapakçur ve Çemişgezek'teki yer adlarının büyük bir bölümü Bulgar ve Kuman Türklerinin şahıs ve yer adlarıdır.⁸²

İslâmiyet'ten önceki dönemlerde bu bölgede Sümerler, Asurlar, Medanîler, İranîler(Persler) ve Lidyalıların hâkimiyetleri söz konusudur. Daha sonraki dönemlerde Roma İmparatorluğu ve bu devletin 395 tarihinde ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma Devleti'nin sınırları içinde kalan Dersim'de bu devletlerin büyük tesirleri söz konusu değildir.⁸³ Zira dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim'e tam anlamıyla nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir.

Dersim bölgesi de dahil olmak üzere milâttan önceki dönemlerde Doğu Anadolu'da görülen bir kavim de Urartulardır. Urartuların Turanî asıllı bir kavim olduğu anlaşılmıştır. M.Ö. 9. yüzyılda Anayurt'tan Van bölgesine göç eden Urartular burada kendilerine has milli ve mahalli bir kültür meydana getirdikten sonra Asur, Med ve Perslerle savaşmışlar, devletlerinin zayıflaması sonucu bu bölgeden ayrılarak bir taraftan Hakkâri dağlarına ve bir taraftan da Dersim'in dağlık yörelerine sığınmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Dersim'in milattan önceki tarihi içerisinde Urartuları da zikretmek gerekmektedir.⁸⁴

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Türkler, Anadolu'ya Hristiyanlıktan evvel gelmişlerdir. Dolayısıyla daha ziyade Doğu ve Güneydoğu'da yurt tutan çeşitli Türk boyları, bu

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Eröz, **Hristiyanlaşan Türkler**, Ankara, 1983.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940, s.26. Ayrıca bkz. Hıdır Öztürk, **Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi**, Ankara, 1984, s.1.

⁸⁴ İsmet Parmaksızoğlu, **Doğu Anadolu'da Kalmış Türkler ve Türkmenler**, Ankara, 1983, s.10-11.

bölgelerde görülen ve İslâmi olmayan birçok sanat eserinin de sahibi olmalıdırlar.

İslâmiyet'ten sonraki dönemde Dersim tarihi ile ilgili bilgiler özetle şöyledir: İslâm devletinin kuruluşunu takip eden dönemlerde dış fetihler de başlamıştır. Hz. Ömer döneminde (634–644) Araplar Güneydoğu Anadolu üzerine seferler düzenlemeye başlamışlar ve bu dönemde Dersim bölgesine kadar ulaşmışlardır. Ancak bazı kaynaklarda Dersim'in Hâlid b. Velid tarafından fethedildiği konusunda verilen bilgileri, bugün için doğrulayan bir kaynak bulunmamaktadır.⁸⁵ Hz.Ömer dönemindeki akınların bir tanesi de 639 yılında yapılmış, ancak bu akınlar Tunceli yöresine kadar ulaşmamıştır. Bu bölge ancak VII. yüzyılın ikinci yarısında Arapların hâkimiyet sahasına girmiştir.⁸⁶ Bununla birlikte dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim'e tam anlamıyla nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir. Müslüman Arapların, Anadolu üzerine yaptıkları saldırılarda da Dersim'e tam manasıyla hâkim oldukları söylenemez. Büyük Roma İmparatorluğu ve Bizans döneminde de hiçbir zaman bütünüyle hâkimiyet altına alınamayan Dersim, Hristiyanlık döneminde **mu'tezile**⁸⁷ Hristiyan mezheplerinin, İslâmlık döneminde de mu'tezile müslüman tarikatların sığındığı bir bölge olmuştur.⁸⁸

Bu dönemlerde Dersim, Bizans ve Araplar arasındaki mücadelelerde sık sık el değiştirmiştir.⁸⁹ Dersim, Abbasîler döneminde İslâm devletinin eline geçmiştir ve bunu takip eden dönemlerde Hazar

⁸⁵ Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul, 1332,s.25-26. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.48.

⁸⁶ M.Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi, c.1**, s.21.

⁸⁷ **Mu'tezil**, " Lûgatlarda cemaatten ayrılıp bir tarafa çekilen" şeklinde tarif edilmektedir. Dolayısıyla, Mutezile mezhep veya Mutezile tarikattan devlete ve devletin resmi din görüşüne karşı olan anlaşılmaktadır.

⁸⁸ Hidir Öztürk, a.g.e.s.1 Ayrıca bkz. Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara, 1987.

⁸⁹ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi (Emevîler-Abbâsîler)**, Ankara, 1983,s.32-111.

Türkleri bölgeye akınlar yapmışlardır. Halife Hişam (724–743), Hazar Türkleri'nin bölgeye yaptıkları akınları önlemesi için kardeşi Mesleme'yi göndermişse de başarılı olamamıştır.⁹⁰ Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında Dersim ve Erzincan bölgeleri tekrar Arapların eline geçmiş ise de bunu takip eden dönemlerde bölgedeki Arap-Bizans mücadelesi devam etmiştir.⁹¹

II. TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRESİ

Bu dönemi, çeşitli Türk boylarının bu bölgeyi ele geçirmelerinden, Osmanlı Devleti'nin bu yöreyi almasına kadar geçen dönem oluşturmaktadır. Selçuklular'ın bu bölgelerde hâkim olmasıyla birlikte bütün Doğu Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır.

Selçuklu Devleti 1071 tarihinden sonra Anadolu'yu hâkimiyeti altına almış, bunu takip eden dönemde ise bölgede Saltuklular(Nazımiye) ve Mengücekler (Pertek, Hozat, Çemişgezek, Ovacık) hâkim olmuşlardır.⁹² Bu beyliklerden Mengücekler bölgede 1071-1252 tarihleri arasında hakim olmuşlardır.⁹³ Bununla birlikte Harput ve Dersim bölgesinin tam olarak Türk hâkimiyetine geçmesi 1087 tarihinde olmuştur. Bu tarihte Çubuk Bey bu bölgedeki Bizans hâkimiyetine son vermiştir.⁹⁴

Türklerin Anadolu'ya gelişi ve Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçişi sürecinde "Dersim Tarihi" ancak ana hatları ile anlatılabilmektedir. Doğrudan bu bölgeyi alakadar eden önemli bir hadiseye tesadüf edilmemektedir.⁹⁵ Ancak 1071 Malazgirt zaferini takiben

⁹⁰ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi (Emeviler-Abbassiler)**, Ankara, 1983,s.32-111.

⁹¹ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi**, s.111. Ayrıca bkz. Ali Kemal, **Erzincan Tarihi**, s.30.

⁹² Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.49., Ayrıca bkz. M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri**, Ankara, 1992, s.88

⁹³ Konu hakkında bk. Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1980.

⁹⁴ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1980.s.65

⁹⁵ Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli**, Ankara, 1985, s.111.

Anadolu'da Beylikler dönemi başlamaktadır. Dersim yöresinde yaşayan Türkmenler önce Erzincan ve havalisine hâkim olan Mengücek Beyliği'nin idaresi altına girmiştir.⁹⁶ Yine bu dönemde Nazımiye ve civarı da Saltuklular'ın hâkimiyet sahasına girmiştir.⁹⁷ Selçuklu devlet sistemini takip ederek kurulmuş olan bu beylikler esas itibariyle aşiretlere dayanmaktaydı.⁹⁸ Beylikler dönemi hakkında yukarıda da ifade edildiği üzere bölge tarihi ancak genel hatları ile ele alınabilmektedir.

Anadolu'nun doğusundaki Türk beylik ve aşiretleri Anadolu Selçukluları zamanında, özellikle de Sultan Alâeddin Keykubat tarafından büyük bir himaye görmüşler ve Türkistan ile Horasan'dan doğu illerine gelen bir kısmı Alevi olan Türkmen aşiretleri başta Dersim olmak üzere Erzincan civarındaki dağ eteklerine yayılmışlardır. Selçuklular devrinde, Dersim'in içine girdikten sonra diğer aşiretlerle ve Türk dili ile olan bağlantıları kesilen Türk aşireti, tamamen Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin etkisinde kaldıkları için Zazaca konuşmaya başlamışlardır. Bu aşiretler, Moğolların Anadolu harekâtı sonucu Dersim'in sarp dağlarına sığınmışlardır. Moğolların doğu illerine akınları başlayınca (1212) Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için, en çok Dersim'in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardı. Erzincan şehrinde bulunan birçok oymak da yine bu dönemde Batı Dersim'e gelmişti.⁹⁹ Moğolların Anadolu harekâtı sırasında Dersim bölgesine sığınan Celâleddin Harzemşah Tunceli'de öldürülmüş, bazı beyleri bir süre

⁹⁶ "Dersim", *Türk Ansiklopedisi*, c.XIII, Ankara, 1966, s.109.

⁹⁷ Ömer Kemal Ağar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul, 1940, s.27.

⁹⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969, s.199, M. Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*, Ankara, 1992, s.88 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁹⁹ M.Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1983, s.83 vd.

Selçuklu sultanına bağlı kalmışlar ise de daha sonra başkaldırarak Tunceli bölgesindeki dağlara sığınmışlardır.¹⁰⁰

XII. yüzyıldaki Moğol hareketi sonrasında bunların önünden kaçan pek çok aşiret bu dönemde başta Erzincan ve daha sonra arazinin sarp ve ulaşılmaz olmasından dolayı, Dersim bölgesine sığınmışlardır. Bu sebeple bu aşiretlerin büyük bir bölümü Horasan'dan geldiklerine inanmaktadırlar.¹⁰¹

Dersim bölgesinde yaşayan kişilerin bugün bile asıllarını Horasan Türkleri'ne bağladıkları bilinmektedir. Bu inanışın tarihlerini ise çok eskilere götürmek mümkündür. Bazı eserlerde Abbasîler döneminde pek çok Türkün bu bölgeye yerleştirildiği kayıtlıdır. 756-757 yıllarında El-cezire valisi olan Abdullah b.İbrahim, Halife Mansur'un emriyle Malatya'ya ve bunu takiben yine Abbasîler zamanında 760 tarihinde Adana'ya Horasan birlikleri yerleştirmiştir. Böylece Horasan Türkleri'nin bölgeye geliş tarihleri VIII. yüzyıla kadar indirilmektedir.¹⁰² Ancak Dersim bölgesinde oturan aşiretlerin büyük bir bölümünün yaklaşık 1300 tarihlerinde Horasan'dan bu bölgeye geldikleri görüşü daha gerçekçidir. Bu dönemde bölgeye yerleşen aşiretlerden başlıcaları, Şeyh Hasanan, Kureyşan, Hormek, İzolî, Şeydan, Karsan, Mıllan, Bamasur aşiretleridir.¹⁰³

Tunceli'nin Kalan aşiretine mensup Nuri Dersimî ise bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

¹⁰⁰ Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992, s.14. 1231 tarihinde Dersim'e sığınan Celâleddin Harzemşah, bir Kurmanc tarafından öldürülmüş ve bu olay Kurmanclar ile Zazaları karşı karşıya getirmiştir. Zaza Türkleri kendilerince muhterem tutulan Sultan Celâleddin'in ölüsünü kaçıarak Dersim dağlarına götürüp, burada yüksek bir noktada defnederek burayı ziyaretgâh yapmışlardır. Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısıyla dağa "Sultan Baba" derler. Rıza Nur, **Türk Tarihi, c.I**, İstanbul, 1972, s.67. Diğer bir adı da Tacik Baba'dır. Dersimli Zaza Türkleri için Tacik Baba mukaddes bir ziyaret yeridir. Bkz.Hayri Başbuğ, a.g.e., s.64.

¹⁰¹ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.82-83.

¹⁰² Şükrü Kaya Seferoğlu-Hayri Başbuğ, **Millet ve Millî Birlik Bilinci**, Ankara, 1985, s.50-55. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

¹⁰³ Ahmet Turan, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara, 1992, s.20.

"... Horasan'dan Dersim'e gelen bu aşiretler ve halifeleri, Aleviliği neşretmeye başlamışlardı. Dersim'de Eba Müslim-i Horasanî, ehli keramet sayılarak, kitabı tevatüren okunmaktadır. Bununla beraber Hazret-i Ali evlâtlarından 8. inci imam olan İmâm Rıza'nın neslinden Hacı Bektaş Veli de, 680 Hicrî'de Emevilerin tazyikinden dolayı Horasan'dan Orta Anadolu'ya iltica etmek üzere Erzincan'dan geçmiş ve Dersim'e kendi tarafından bazı halifeler göndermişti..."¹⁰⁴

Ayrıca Tunceli'nin Koçgiri aşiretinden olan Alişir de bir manzumesinde yer alan şu sözleri ile Tunceli Zazalarının aslen Horasanlı olduklarını söylemektedir. "Ceddimiz Şeyh Hasan, Şah-ı Horasan"¹⁰⁵

Dersim'de 1938 yılında meydana gelen isyana liderlik eden Seyyid Rıza, isyan daha büyümeden hükümete yazdığı bir mektupta, Anadolu'nun başka yerinde iskân edilmek istemediklerini, devletin kendilerinden memnun olmaması halinde atalarının geldiği Horasan'a gitmek istediklerini bildirmekteydi. Seyyid Rıza bu mektubunda ayrıca "...Şayet hükümet hizmet ve sadakatimizden şüphe ederse âbâ vü ecdâdımızın eskiden Yukarı Türkistan, Horasan vilâyetine bütün mensubini aşiretimizle hicret etmeye himmet buyursun ..." demektedir.¹⁰⁶ Bütün bunlar da göstermektedir ki Dersim bölgesinde yaşayanların büyük bir bölümü Horasan bölgesinden gelerek bulundukları bölgeye yerleşmişlerdir. Buna kendileri de kesin olarak inanmaktadırlar.¹⁰⁷

¹⁰⁴ M.Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, Diyarbakır 1992, s.23-24.

¹⁰⁵ Hakkı Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul, 1939, s.50.

¹⁰⁶ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında ...**, s.24-25.

¹⁰⁷ 1921 Mart ayında başlayan Koçgiri isyanı sonrası 3.10.1337 (1921) tarihinde TBMM'de söz konusu hadiseler görüşülürken, **Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey** de söz almış ve bölgede baş gösteren isyan hareketinin tarihi gelişimini izah etmiştir. Hasan Hayri Bey'in görüşleri de Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin büyük bir bölümünün Horasan bölgesinden geldikleri yolundaki görüşleri desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II**, Ankara, 1980, s.252-253

Anadolu'daki Türkmen babalarının isyanı ve Moğol baskısı sonucu, Anadolu önemli ölçüde sarsılmış ve 1243 Köseadağ Savaşı'nı takiben, Dersim ve civarı da Moğol hâkimiyetine girmiştir. 1250 tarihinden sonra bu bölge İlhanlı nüfuz sahasına dahil olmuştur. İlhanlı döneminde de bu devletin baskısından kaçan aşiretler Dersim bölgesine sığınıyorlardı. 1259 yılında Hulâgu'nun oğlu Yeşmut, Erzincan valisi olup Dersim Türkleri üzerine bir ordu göndermiş ise de bu ordu başarı elde edemedi geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine bu dönemlerde Nişabur'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, 1264 yılında Erzincan'dan geçerken bir halifesini Dersim bölgesine göndermiş ve bu bölgede derin izler bırakmıştır.¹⁰⁸

Dersim bölgesindeki İlhanlı hâkimiyetini, Eretna Beyliği ve Mutahharten Emirliği hâkimiyetleri izlemiş, Kadı Burhaneddin bu son emirliği kendine bağlayarak bölgeyi kısa bir süre için eline geçirmiştir.¹⁰⁹

1387 tarihinde doğu illerine Timur akınları başlamış, bu bölgenin kuzeyinde yaşayan birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşiretleri Timur'un ordusu önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına sığınmışlardı. Timur'un Anadolu'daki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş, ancak 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılar tamamen sindirilmiştir. Bunu takiben doğudaki aşiret ve beylikler arasında savaşlar başlamıştır. Bu arada Dersim'deki aşiretler de birbirine düşmüş, Nazımiye civarında bulunan Hormeklilerle, Haydarân ve Alan aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Hormekli Kara Yakup daha sonra Dersim aşiretlerini idaresi altında toplamış ve İlbeyi olmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁸ M.Şerif Fırat, a.g.e., s.68.

¹⁰⁹ Yaşar Yücel, Mutahharten ve Erzincan Emirliği, Ankara, 1982, s.2-8.

¹¹⁰ M.Şerif Fırat, a.g.e., s.91.

Doğu Anadolu'da Timur'un egemenlik yıllarında iki ayrı güç belirmiştir. Bunlardan Karakoyunlular, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim dolaylarına, Akkoyunlular ise Diyarbakır bölgesine yerleşmişlerdir.¹¹¹ Bu iki topluluk da Doğu Anadolu'ya yerleşir yerleşmez başlıca iki rakip güç haline gelerek devamlı olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Akkoyunlular'ın bölgedeki hâkimiyetleri 1473 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte Osmanlı Devleti'ne mağlup olunca, dağılan Akkoyunlular'ın ve onlara destek verenlerin birçoğu Ovacık ve Pülümür'e sığınmışlardır.¹¹² Öte yandan Şah İsmail, İran'daki Akkoyunlu tahtını ele geçirdikten sonra Doğu Anadolu'yu da almak üzere harekete geçmişti. Bu sırada Dersim aşiretleri birleşmişler ve saldırılara karşı koymak için önemli geçitleri tutmuşlardı. Şah İsmail özellikle Dersim bölgesindeki aşiretleri kendi yanına çekmek için çok uğraşmış ise de tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti kendisini ciddi bir şekilde tehdit eden bu Safevi tehlikesini ancak 1514 yılındaki Çaldıran zaferi ile ortadan kaldırmıştır.¹¹³ Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret Dersim dağlarına yerleşmiştir.¹¹⁴ Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen aşiretler Türkçeyi ve Türklüğü unutmuşlar ve Aleviliğe sarılmışlardır. Bu aşiretlerin yegâne temas ettikleri kimseler Kormanço ve Zaza kabileleri olmuş, bunlarla konuşurken bunların dillerinden aldıkları kelimeleri kendi dillerine karıştırmışlardır.¹¹⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Timur dönemine kadar olan hadiseler çok genel mahiyette ele alınmış ve bu çerçevede içerisinde

¹¹¹ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, c.I, Ankara, 1967, s.36-37, M. Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*, Ankara, 1992, s.88

¹¹² Ömer Kemal Açar, a.g.e., s.27.

¹¹³ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, Sayı:22, 1967, s.49-76 ve ekleri

¹¹⁴ Suat Akgül, a.g.e., *Osmanlı Devleti ve Türk Kültürü*, s.96, <https://rantey.org>

¹¹⁵ M.Şerif Fırat, a.g.e., s.100-101.

verilen bilgilerle Dersim'in bu dönemlerdeki tarihi izah edilmeye çalışılmıştır.

1. Osmanlı Hâkimiyeti

Dersim ve çevresi 1515–1516 tarihleri arasında tam manasıyla Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti bu bölgelerde Safevi hâkimiyetine son vermiş ve bu tarihlerden sonra bölgede kendi hâkimiyetini kurmuştur. Bölgenin merkezi konumunda ise Diyarbakır bulunmaktadır. Bu sebeple Diyarbakır bölgesinin ele geçirilmesi konusunun ana hatları ile verilmesi gerekmektedir.

Safeviler'in elinde bulunan Diyarbakır, bu devletin Osmanlı sınırındaki en önemli kentlerinden bir tanesiydi. Dolayısıyla Diyarbakır'ın alınması, doğu sınırları açısından ve özellikle İran'a karşı önemli bir teminat oluşturacağından, Osmanlı Devleti için bu dönemde büyük önem taşımaya başlamıştı.¹¹⁶

Yavuz Sultan Selim 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'nda, Şah İsmail'i mağlup ettikten sonra, faaliyetlerini Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlanması meselesi üzerinde yoğunlaştırmış ve aslen Bitlisli olup bu bölge halkı üzerinde büyük itibarı olan Şeyh Hüsameddin'in oğlu tarihçi İdris'e özel bir vazife vermişti.¹¹⁷ Bu vazife ise, Urmiye Gölü'nden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölgenin ümerâsını, Safeviler'e karşı ayaklandırarak onların Osmanlı hizmetine girmelerini temin etmekten ibaretti.¹¹⁸

¹¹⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; **Osmanlı Tarihi, C.II.**, Ankara, 1983, s.273-274.

¹¹⁷ "...Acem Şahı'na bağlı olan Kürt emirlerini itaata çağırarak üzere İdris-i Bitlisî görevlendirildi. Yirmibeş Kürt emirini Osmanlı Devleti'ne bağladı...". Mustafa Nuri Paşa; **Netayicü'l-Vukuat, C.I-II**, hazırlayan Neşet ÇAĞATAY, Ankara, 1979, s.82-83. Ayrıca bkz. Nejat GÖYÜNÇ; **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969, s.15; M. Halil YİNANÇ; "Diyarbakır", **İA.**, C.III, s.623.

¹¹⁸ Mustafa Nuri Paşa; **Netayicü'l-Vukuat, C.I-II**, hazırlayan Neşet ÇAĞATAY, Ankara, 1979, s.82-83. Ayrıca bkz. "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", **TD.**, S.:23, Mart 1969, s.23.

İdris-i Bitlisî'nin faaliyetleri kısa zamanda müsbet sonuç vermiş, bölgedeki emirler Osmanlı Devleti'ne itaatlerini arzetmişlerdir. Bu arada Diyarbakır halkı da ayaklanarak, Safevi kuvvetlerinden bir kısmını öldürmüş ve geri kalanlarını da sur dışına çıkartarak, Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir.¹¹⁹ Şah İsmail bunun üzerine bölgeye kumandanlarından Karahan'ı göndermiş ve şehir kuşatılmıştır. Kuşatma başarılı olmamışsa da kaldırılmamış ve bu sebepten şehir halkı çok eziyet çekmiştir. Bu sırada Sultan Selim, Dulkadiroğulları'na karşı sefere çıkmış olduğundan, Diyarbakır'a fazla yardım edememiştir. Ancak Yiğit Ahmet kumandasındaki küçük bir Osmanlı müfrezesi muhasara hattını yararak şehre girmiştir.¹²⁰

Safeviler'in, Diyarbakır'ı muhasarası bir yıl kadar sürmüştür. Şehir halkının ısrarlı talepleri ve İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesi üzerine, bu sırada Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmet Paşa ve Rum Beylerbeyi Şadi Paşa, Yavuz Sultan Selim tarafından buranın fethine memur edilmişlerdir.¹²¹ Osmanlı kuvvetlerinin yola çıkması üzerine, İdris-i Bitlisî'de Doğu Anadolu'da bulunan birçok Kürt ümerasını Osmanlı Devleti'nin yardımına koşmak üzere ayaklandırmıştır.¹²² Bunun üzerine Karahan muhasarayı kaldırmak zorunda kalmış ve Mardin'e doğru firar etmiştir. Osmanlı kuvvetleri Eylül 1515 ortalarında şehre girmiş ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmışlardır.¹²³

119 N. GÖYÜNC, a.g.m., s.24. Ayrıca bkz. Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, İstanbul, 1337, s.7-70.

120 M. HalilYİNANÇ, a.g.m., s.623.

121 N. GÖYÜNC, a.g.e., s.18.

122 N. GÖYÜNC, a.g.e., s.18; İ. H. UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.273-274.

123 N. GÖYÜNC, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'ın Bölgele Türk Tarihi Der-gisi, VII, s.78.

4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa,¹²⁴ Diyarbakır Beylerbeyliği'ne getirilmiş, Mehmet Paşa ile birlikte hadiselerde büyük rol oynayan İdris-i Bitlisî'ye ise padişah tarafından birçok hediye gönderilmiştir.¹²⁵ Ancak bu bölgede Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında, bölgenin mutlak hâkimiyetini ele geçirmeyi hedefleyen mücadele, iki yıl daha devam etmiştir. Nihayet 1517 senesi Mayıs ayı ortalarında, Bıyıklı Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, Mardin, Koçhisar yakınlarında Dede Kargın sahasında, Safevi kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğratmışlar ve bu muharebede Karahan makdül düşmüştür.¹²⁶ Böylece Diyarbakır'ın Yanısıra Hısn-ı Keyfa, Ergani, Ruha, Mardin, Siirt gibi Güney-doğu Anadolu'nun önemli şehir ve kaleleri de kısa zamanda, Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir.¹²⁷ Başta Harput olmak üzere bu dönemde Harput'a bağlı olan bölgelerde 1515 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur.

4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Beylerbeyliği'ne tayini ile Osmanlı idari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak, Diyarbakır Eyaleti teşekkül etmiştir. Osmanlılar tarafından bu bölgede ele geçirilen topraklar, Diyarbakır Merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır.¹²⁸ Diyarbakır Beylerbeyliği'nin ilk idari taksimatına bakıldığında bölgenin ilk dönemlerde, Safevi dönemi tesiri ile oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve bütün Anadolu'nun bir arada top-

¹²⁴ Bıyıklı Mehmed Paşa, 4 Kasım 1515 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyliğine getirilmiş ve 1521 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 24 Aralık 1521 tarihinde Diyarbakır'da vefat eden Bıyıklı Mehmed paşa'nın mezarı Diyarbakır'da kendi yaptırdığı camiin bahçesindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Mehdi İlhan, "Diyarbakır Fatihî ve Beylebeği Bıyıklı Mehmed Paşa", *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 1981, s.137-162.

¹²⁵ N. GÖYÜNÇ, *a.g.m.*, Mart 1986, s.25.

¹²⁶ M. H. YİNANÇ, *a.g.m.*, s.623; N. GÖYÜNÇ, *a.g.e.*, s.24-25

¹²⁷ N. GÖYÜNÇ, *a.g.m.*, s.26, Ayrıca bkz. Stanford SHAW; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s.123-125

¹²⁸ M. H. YİNANÇ; "Diyarbakır", *a.g.m.*, s.623.

landığı görülmektedir.¹²⁹ Bir süre sonra Erzurum Beylerbeyliği teşkil edilerek Diyarbakır Beylerbeyliği'nin kuzeyindeki bir kısım yerler buraya bağlanmıştır. Kanunî döneminde ise Van ve Urfa eyaletleri teşkil edildiğinden, doğu ve güneyindeki bazı yerlerin de bu yeni kurulan eyaletlere geçtiği görülmektedir.¹³⁰ Ancak bütün bunlara rağmen, Diyarbakır Eyaleti, Osmanlı döneminde ayrı bir önem sahip olmaya devam etmiştir.¹³¹

Diyarbakır'ın, İran sınırına yakın olması bu şehire ayrı bir önem kazandırmıştır. Osmanlı döneminde buranın İran'a karşı yapılan seferlerde merkez üssü olarak kullanıldığı görülmektedir.¹³² Bundan sonraki dönemde gerek Diyarbakır ve gerekse Dersim bölgesinde bulunan bir kısım kazaların tarihlerini ancak bir kısım genel mahiyetteki hadiselerden takip edebiliyoruz. Bu cümleden olmak üzere, Kuyucu Murat Paşa'nın, Celâlîleri tenkilinden sonra çıktığı, İran seferi dönüşünde kışı Diyarbakır'da geçirdiği ve baharda tekrar, İran üzerine hareket etmek üzereyken 6 Ağustos 1611 tarihinde burada vefat ettiği görülmektedir.¹³³ Yine 1617 yılında Vezir-i azam Halil Paşa kumandasında İran seferine çıkan Osmanlı ordusu, Kırım Hanı'nın kendilerine katılmasını beklemek üzere, Diyarbakır'da kışlamıştır.¹³⁴ IV. Murat döneminde ise İran seferi için padişahın önce Vezir-i azam Mehmet Paşa, Diyarbakır'da kışlamış ve IV. Murad da Bağdat seferine giderken (1638) buraya uğramıştır. IV. Murad bu seferden dönerken de (Şubat 1639) tekrar Diyarbakır'a

¹²⁹ N. GÖYÜNÇ, *a.g.m.* s.27-28-29,30.

¹³⁰ Andreas BİRKEN; *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976, s.185; Tuncer BAYKARA; *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I*, Ankara, 1988, s.88.

¹³¹ M. H. YİNANÇ, *a.g.m.*, s.345.

¹³² Mustafa Nuri Paşa; *a.g.e.*, s.197, 209-210, 214-215.

¹³³ Cengiz ORHONLU; *Osmanlı Paşaları*, İstanbul, 1998, s.653.

¹³⁴ Katip Çelebi, *Fezleke, I*, İstanbul, 1287, s.383 vd.

uğramış ve bu defa 70 gün kalmıştır.¹³⁵ IV. Murad burada bulunduğunda çok nüfuzlu ve müridi oldukça fazla olan Rumiye Şeyhi lakabı ile meşhur Şeyh Mahmud Urmevî'yi idam ettirmiştir.¹³⁶ Dersim ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonraki gelişmeler hakkında ise şunlar söylenebilir:

Bazı kaynaklarda, Dersim bölgesinin 1506 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçtiği zikredilmekte ise de¹³⁷ bunun 1514 yılından sonra gerçekleştiği kesindir. Pîr Hüseyin Bey'in Nur Ali Bey'le olan mücadelesi ve Çemişgezek hâkimi olmasına dair kayıtlar incelenecek olursa, Pîr Hüseyin'in bu dönemdeki hâkimiyetinin bütün Dersim bölgesini kapsamadığı anlaşılabacaktır.¹³⁸ Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Şah İsmail'in adamı olan Nur Ali Halife'yi Çemişgezek bölgesinden çıkarmak için harekete geçtiği, bununla birlikte Pîr Hüseyin Bey'in, Mehmet Paşa'yi beklemeyerek harekete geçip bu bölgeyi ele geçirdiği görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılabacağı üzere, XVI. yüzyıla kadar Dersim ve civarına değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiştir. Bu yüzyıla kadar bu bölgede Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğeri, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları yurt tutmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde ise Uluyörük, Bozoklu oymakları yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Bozulus Türkmenleri de Dersim yaylalarından yararlanan Türk aşiret-

¹³⁵ Halil SAHİLLİOĞLU; "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzîlnâmesi", **Türk Tarih Kurumu Belgeleri**, C.II. S.3-4, Ankara, 1965, s.22-31.

¹³⁶ Şeyh Mahmud'un idamına üzülen padişah, Kâbi köyünü Şeyh'in evlatlarına vakfetmiştir. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, C.4, İstanbul, 1314, s.53, 54, 55. İncelediğimiz dönemde de söz konusu şeyhin evlatlarının vakfına aitti. 1839 tarihinde Kâbi köyünün gelirlerine kasaba voyvodası müdahale etmiş ve bunun üzerine gönderilen fermanda bu köyün "Şeyh Mahmut Urmevî" vakfına ait olduğu belirtilerek, bunun önlenmesi istenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Diyarbakır Şer. Sic.**, No:607, s.6,7.

¹³⁷ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.53.

¹³⁸ Şeref Han, **Şeref-nâme**, s.213-214.

leri arasında idi.¹³⁹ Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonra da aşiretler arası mücadelelerin bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görülmektedir.¹⁴⁰ Bununla birlikte devletin uzun bir dönem bölge ile ilgilenmediği, meydana gelen hadiseleri ise kuvvet kullanarak önlemeye çalıştığı gerçeğini de buraya ilave etmek lazımdır.¹⁴¹

Osmanlılar döneminde, Dersim tarihi, Pîr Hüseyin Bey'in Çemişgezek beyi olarak tayini ile başlamaktadır.¹⁴² Bu tarih 1515 olup, bu dönemden XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanlara kadar olan dönem hakkındaki bilgileri şöyle özetlemek mümkündür:

Pîr Hüseyin Bey'in bölgedeki hâkimiyeti vefatı ile birlikte neticelenmiş ve Pîr Hüseyin Bey geriye on altı çocuk bırakmıştır. Bunlar arasında iktidar mücadeleleri başlayınca, Kanunî Sultan Süleyman duruma müdahale etmiş ve bölgeyi dört sancak (Çemişgezek, Mazgirt, Pertek, Sağman) ve on iki zeamete ayırmıştır.¹⁴³ Bu tarihten sonra bu dört sancak uzun bir dönem Pîr Hüseyin Bey'in on altı oğlu tarafından idare edilmiştir.¹⁴⁴

Çarsancak beylerinden Kulu Ağa ve evlatlarının ise bölgedeki nüfuz kazanmaları 1788-1789 (H.1203) tarihinden sonradır. Bu tarihte Pir Hüseyin evlatlarına tevcih edilmiş olan Dersim bölgesi, Ovacık ve Sağman olmak üzere iki kadılığa taksim edilmiş ve Harput Sancağı'na bağlanmıştır. Bu yeni düzenleme içerisinde Dersim

¹³⁹ "Dersim Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*, c.XIII, Ankara, 1966, s.109; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1930, s.2-3. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca*, s.22-23, Ayrıca bkz. M. Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*, Ankara, 1992, s.89, 97-98

¹⁴⁰ M.Şerif Fırat, a.g.e., s.106-112.

¹⁴¹ Bilal Aksoy, a.g.e., s.179-180.

¹⁴² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s.33.

¹⁴³ Şerefhan, *Şerefname*, s.194-202; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.33.; M.Ali Ünal, " XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı", *Osmanlı Araştırmaları*, XII (1992), s.378-381. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.54-56.

¹⁴⁴ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.54-56.

mıntıkasındaki kazalar 1775 tarihinde oluşturulan Maden-i Hümayun merbutatından sayılmıştır. 1788-1789 tarihinden sonra kaymakamlar ve nahiye müdürleri eşrâf-ı beldeden tayin edilmeye başlamıştır. Pertek sancakbeyi Sungur Bey zamanında Palu'nun Karaçor nahiyesine bağlı Kenar köyünden gelen Kulu Ağa'ya otlak ve yaylak olarak Peri nahiyesi verilmişti. Sungur beyin vefatından sonra Kulu Ağa'nın evlatları mali güçlerini ve nüfuzlarını artırmışlardır. 1788 tarihinde kaza yapılan Pertek'e kaymakam olarak Kulu Ağa'nın evlatları tayin edilmiştir. Yine bu dönemde Çemişgezek kaymakamlığı Beyzadelere ve diğer kaza kaymakamlıkları da bazı aşiret ağalarına tevcih edilmiştir.¹⁴⁵

Böylece Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak bölgedeki mahalli beyler kuvvetlenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde mahalli beylerin aynı zamanda idarecilik de yapmaları, bu bölgede de büyük bir rahatsızlık doğurmuştur. Ayrıca bölgedeki ağa ve seyyidlerin halk üzerindeki nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları konusu da başka bir rahatsızlık sebebidir. Ağa ve seyyitlerin nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları, Dersim ahalisini kötü yönde etkilemiş ve asılları Türk olduğu halde kendilerini Kürt telakki etmeye başlamışlardır.¹⁴⁶

Osmanlı siyasi ve idari sisteminin önemli bir özelliği, bu devletin sahip olduğu topraklar üzerinde, hiçbir esasa dayalı bir ayrıma gitmemiş olmasıdır. Osmanlı idari geleneği incelenecek olursa bölge ve toplum şartlarının daima ilk planda olduğu görülecektir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.58-59. Bu dönemde Osmanlı idari teşkilatında kazalarda kaymakamlık idaresi, nahiyelerde ise müdürlük idaresi görülmemektedir. Dolayısıyla Mehmet Zülfü Efendi'nin Dersim Tarihi'nde konu ile ilgili olarak verilen bilgiler buraya nakledilmekle beraber, kaymakam ve nahiye müdürü tabirleriyle, kaza veya alt idari birimleri o dönemde yönetenler kastedilmiş olmalıdır.

¹⁴⁶ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.58-59.

¹⁴⁷ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Ankara, 1986, s.12.

Dolayısıyla 1514 Çaldıran zaferinden sonra da Doğu Anadolu Bölgesi'nde aynı uygulamanın izlerini görmek mümkündür. Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde önemli yardımları görülen mahalli beylerin bir kısım hakları korunmuştur.¹⁴⁸ Kanuni devri başta olmak üzere bunu takip eden dönemlerde de "ellerine verilen kadîm temessükler mûcebince" denilerek "Yurtluk ve Ocaklık " yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Devletin tanıdığı bu imtiyazlar sayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bu özel statüsü yani mahalli karakteri Tanzimat dönemine kadar sürmüştür.¹⁴⁹

Dersim bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti esnasında sırasıyla Bayburt Sancağı, Diyarbakır Beylerbeyliği ve Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlandığı, ancak Tanzimat'a kadar süren idari taksimat içerisinde Dersim bölgesindeki sancakların statülerinin sık sık değiştiği görülmektedir.¹⁵⁰ Osmanlılar devrinde Dersim idari olarak Diyarbakır ve Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancakken daha sonra has, zeamet halinde Çemişgezek, Pertek ve Sağman beylerine tabi olmuştur. Dersim Tanzimat'a gelinceye kadarki süre içerisinde beylerin hâkimiyeti altında merkezi otoritenin tesirinden uzak bir şekilde yönetilmiştir.¹⁵¹ 1848'de Dersim, Hozat'tan idare edilen bir kaza olmuş, fakat hükümet Dersim üzerinde tam bir otorite kuramamıştır. 1860 tarihinden sonra Dersim'de sırasıyla Şah Hüseyin, Gülâbî, Mansur ve Şeyh Süleyman gibi reislerin idareye hâkim oldukları, 1875'te Hüseyin Bey'in Pülümür'e, Gülâbî Bey'in de Mazgirt'e kaymakam olarak tayin edildikleri görülmektedir. Dolayısıyla Tanzi-

¹⁴⁸ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1982, s.42.

¹⁴⁹ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.14.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Aksoy, *a.g.e.*, s.183-189.

¹⁵¹ Ömer Kemal Ağar, *a.g.e.*, s.30.

mat'tan sonraki idari teşkilatlanmada Dersim'e bölgede hakim olan ağa ve şeyhlerden atama yapılmış, bu durum ise bölgede otorite kurulamamasına sebep olmuştur.¹⁵² 1864-1867 : Vilâyet Nizamnâmesi ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve bu gibi tedbirler sonucunda Doğu Anadolu'daki mahalli beylerin hâkimiyeti ve nüfuzları azaltılmıştır. Dersim'de hükümet nüfuzu 1880 tarihinde buranın vilayet haline getirilmesi ile bir ölçüde sağlanmıştır. Ancak *geliri giderine yetmediği için* 1888'de "Îrâde-i Şâhâne" ile tekrar sancak haline getirilmiş ve Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlanmıştır. İdari bakımdan bu sancak Hozat merkez olmak üzere Çemişgezek, Çarsacak, Mazgirt, Pertek, Kuzuçan, Ovacık, Pah, Kızılkilise (Nazımiye) kazalarını kapsamakta olup, Dersim bir sancak olarak bu durumunu Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdürmüştür.¹⁵³

Bölge tarihinin en önemli özelliğini XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülen isyanlar teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıl içinde düştüğü durum sebebiyle aşiretler şekavetlerini artırmışlar ve idarecilerin keyfi tutumları karşısında bölgede asayişsizlik hüküm sürmüştür. Bu dönemlerde devlet karışıklık yaratanları sürgün etmek suretiyle geçici bir sükûnet temin edebilmiş, vergi kısmen tahsil edilirken, asker alınamamıştır.¹⁵⁴

XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebinin, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lazımdır.¹⁵⁵ Zira Dersim'deki bu feodal yapı, başındaki derebeyinin ve onun baş destekçisi ağa ve seyyidin zorlaması ile her zaman merkezi otoriteye karşı bir tehlike oluşturmaya sebep olmuş ve bu tehlike de çeşitli isyanlara yol açmıştır.

¹⁵² Suat Akgül, a.g.e., s.16-17.

¹⁵³ Fethi Ülkü, "XIX.Yüzyıl Sonlarında Bugünkü Tunceli'nin Durumu", **Yeni Fırat Dergisi**, Elâzığ, Nisan 1964, Sayı: 22, s.18-19 (18-20). İdari taksimatta meydana gelen değişiklikler için İdari Taksimât bölümüne bkz.

¹⁵⁴ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.62-63.

¹⁵⁵ Hakkı Naşit Uluğ, a.g.e., s.121.

1876-1877 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Dersim'deki aşiretlerin bir kısmı isyan etmiştir. 1860-1877 yılları arasında Hozat ve Mazgirt'e birer kışla yapılmış ve bölgeye mahalli beyler dışında yöneticiler tayin edilmiştir. Ancak bölgedeki ağalar güçlerinin zayıflayacağı endişesi ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde, Ruslara yardım vadetmişler ve Dersim aşiretleri Hozat ile Mazgirt'e hücum ederek buradaki kışlaları yıkmışlardır.¹⁵⁶ Bu hareketleri önlemek üzere bölgeye 1890 tarihinde Ali Şefik Paşa gönderilmiş ise de, bundan da bir sonuç alınamamıştır.¹⁵⁷

1893-1905 yılları arasında da bölgedeki karışıklıklar devam etmiş ve devlet 1896'da bölgeye Müşir Zeki Paşa'yı göndermiştir. Zeki Paşa bölgede birtakım tedbirler alarak Dersim'in ıslahı için bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda özetle, bölgenin coğrafi durumunun merkezi otoritenin tesisine engel olduğu, bölgede okullar açılması, güçlü bir askeri teşkilat kurulması ve aşiretler arasındaki birliğin önlenmesi gibi hususlara işaret edilmiştir.¹⁵⁸ Zeki Paşa bazı aşiret reislerinin çocuklarını, İstanbul'daki aşiret okullarına göndermiş ve aşiret reislerini taltif suretiyle devlete bağlamıştır. Böylece Dersim aşiretlerinin Elazığ ve Malatya havalisini nüfuzları altına alma teşebbüslerini sonuçsuz bırakmıştır.¹⁵⁹ Bütün bunların sonucu, bu tarihten 1905 senesine gelinceye kadar bölgede nisbeten geçici bir sulh temin edilmiştir. Ancak XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin yapısında meydana gelen bunalım genel olarak yayılmış ve Dersim'i de etkisi altına almıştır. Bu dönemde Dersim yöresindeki isyanların başlıca sebepleri, II. Abdülhamid'in oluşturduğu Hamidiye Alayları'nın bu yöreyi içine almaması, mezhepler ara-

¹⁵⁶ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.65 vd.; Ayrıca bkz. Suat Akgül, a.g.e., s.21.

¹⁵⁷ Nuri Dersimi, a.g.e., s.80-81.

¹⁵⁸ **Dersim**, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarına Umum Kumandanlığı III, IKS-Sayı:55058 den nakleden Vecihi Timuroğlu, **Dersim Tarihi**, Ankara, 1991, s.14.

¹⁵⁹ Nuri Dersimi, a.g.e., s.81. ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.68-69.

sında bazı ayırımların yapılması ve en önemlisi uzun bir dönem devlet otoritesinden uzak yaşayan bölge halkının otorite altına girmeyi kabul etmemesi şeklinde sayılabilir. Böylece merkezi otoriteye karşı beliren tepkiler yer yer isyan hareketlerine sebep olmuştur.¹⁶⁰

1907 yılında Dersim'de Kureyşan aşireti reisi Ali Çavuş Kığı köylerini, Koçuşağı aşireti Hozat'ı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerini basmışlardır.¹⁶¹ Bunun üzerine isyanın önlenmesi için Neşet Paşa görevlendirilmiştir. Asiler dağıtılmış, ancak kesin bir netice alınamamıştır. Bu hadiseler olurken Dersimlilerin Ermeniler vasıtasıyla dışarıdan silah temin ettikleri ortaya çıkınca, durumun ciddiyeti daha da artmıştır. 1908 yılında hazırlıklarını tamamlayan Karaballı, Ferhat Uşağı ve Resik aşiretleri yeniden isyan etmişlerdir. İsyan kısa sürede genişlemiş, Çemişgezek ve Erzincan bölgesinde oldukça tesirli olmuştur. Bu isyan geniş bir sahaya yayılmış ise de yine kesin bir netice alınamamıştır.¹⁶² Ancak bu isyan sonucunda bölgedeki aşiretlerin eline "yirmi bin mavzer, oniki top, üçyüz katır, beşyüz at, külliyetli askeri malzeme ve cephane" geçmiştir.¹⁶³

Meşrutiyet'in ilanından sonra, 23 Temmuz 1908'den önceki suçlar için genel af ilan edilmiştir. Bununla birlikte Dersim bölgesinde asayişin tam olarak sağlanamadığını, bölgede görevli bulunan Şakir Paşa'nın konu hakkındaki düşüncelerinden öğrenmek mümkündür. Şakir Paşa konu hakkındaki görüşlerinde özetle, "... Dersim'in öteden beri haydutluk yaptığı, buna karşılık askerî harekâtlarda fazla başarılı olunamadığı, aşiret reislerinin öldürülmesi veya sü-rülmesi ile meselelerin çözülemeyeceği, zira her seferinde yeni ağa-

¹⁶⁰ Bilal Aksoy, a.g.e., s.205.

¹⁶¹ Burhan Özkök, *Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları*, İstanbul, 1937, s.7.

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Özkök, a.g.e., s.22; Nuri Dersimi, a.g.e., s.82-88; Suat Akgül, a.g.e., s.24.

¹⁶³ Nuri Dersimi, a.g.e., s.88.

ların türediği, bölgedeki eşkiyalığın asıl sebebinin fakirlik olduğu ve bölgede mutlaka kanunların hâkim kılınması ..." gerektiğini bildiriyordu.¹⁶⁴

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra bölgede geçici bir sükûnet temin edilmiş ve devlet bu dönemde bölgede idare-i maslahat siyaseti uygulamıştır. 1911-1912 ve 1914 senelerinde Dersim'de bir kısım karışıklıklar görülmüş ise de durum önemli bir vaziyet almamıştır. Bu dönemde 1914 senesinde Dersim Belediye Reisi'nin yeğeni, Ferhatuşağı aşiretince öldürülmüş, failini yakalamak için harekete geçilince aşiretler isyan etmişlerdir. Bunu takiben 1913-1914 yılları ve I. Dünya Harbi'nin çıkması üzerine Dersim'deki aşiretlerin bazıları Ermeniler ve Ruslarla işbirliği yapmışlardır.¹⁶⁵ Zaten bu sırada Balkan ittifakını el altından hazırlayan Rusya, Balkan Harbi'nden dolayı, doğuda da Osmanlı Devleti aleyhine Kürt meselesini ortaya çıkartacak faaliyetlere başlamış ve bunlara silah dağıtmaktan çekinmemiştir.¹⁶⁶ Bundan başka gerçekten de gerek I. Dünya Harbi öncesi ve gerekse sonrasında Ermenilerin, bu bölgede yaşayan halkı kendi yanlarına çekmek için büyük bir faaliyet içerisinde bulunduklarını bilmekteyiz.¹⁶⁷ Ancak Rus birliklerinin Pülümür'e girmeleri ve Ermenilerin de desteğiyle birtakım tecavüzlere girişmeleri, Dersim'deki aşiretlerin Rusya aleyhine dönmelerine sebep olmuştur. Bunu takiben aşiretler Ruslara saldırarak birtakım silah ve cephaneyi ele geçirmiş ve Ali İhsan Paşa ile birlikte Çarlık ordusuna karşı mücadele etmişlerdir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Hakkı Naşit Uluğ, a.g.e., s.130.

¹⁶⁵ Nuri Dersimi, a.g.e., s.113-114.

¹⁶⁶ Bunun sonucunda Ruslar Bâyezid ve civarında Ermeni ve Kürtlere 60.000 tüfek dağıtmıştır. Bkz. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-13)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.20.

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Başbuğ, **Kürt Türkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara, 1984, s.18-24. Ayrıca " Dersimlilerin Rus ve Ermenilerle İşbirliği ve Neticesi " hakkında bkz. Nuri Dersimi, a.g.e., s.89.

¹⁶⁸ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.70-71.

Türk hâkimiyetinde Dersim bölgesinin tarihi ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bazı gelişmelere özet olarak yer verilmiştir. Bu dönemdeki idari taksimat, aşiretler ve bunlara karşı alınan askeri tedbirler diğer bölümlerde daha ayrıntılı olarak verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞININ İDARİ YAPISI

I-İDARİ TAKSİMAT VE İDARİ TEŞKİLAT

1. XIX. Yüzyılın İlk Yarısına Gelinceye Kadar

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Tunceli; doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, kuzey doğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ illeri arasında kalan küçük bir vilayetimizdir. 1938 yılına kadar bu vilayete verilen Dersim veya Tunceli ismi bu sahaları kapsamaktadır.

Bölgenin en eski yerleşim merkezleri, Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler *Dersim* adıyla bilinmektedir. Esasında tarihi dönemler içerisinde Dersim iki mıntı-kaya ayrılmıştır.

1. Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazalarını,

2. Doğu Dersim: Mazgirt, Kığı, Çarsancak, Nazımiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Mehmet Zülfü Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik), Ankara, 1994, s.81-82.

Bu bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde önemli yardımları görülen mahalli beylerin bir kısım hakları korunmuştur.¹⁷⁰ Kanuni devri başta olmak üzere bunu takip eden dönemlerde de "... ellerine verilen kadîm temessükler mücebince..." denilerek Yurtluk-Ocaklık yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Devletin tanıdığı bu imtiyazlar Tanzimat dönemine kadar sürmüştür.¹⁷¹ Ancak bu bilgilerin Dersim Bölgesi için ne kadar geçerli olduğu konusu şimdilik ispata muhtaç görünmektedir. Çemişgezek, Pertek, Sağman, Mazgirt sancakları dışındaki yerlerde *Yurtluk-Ocaklık* veya *Malikâne* olduğu hususu da tam olarak bilinmemektedir.

Dersim bölgesinin, Osmanlı hâkimiyeti sırasında Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerine bağlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sancakların idari statüleri Tanzimat'a gelinceye kadar geçen süre içerisinde sık sık değişikliğe uğramıştır.¹⁷²

4 Kasım 1515 tarihinde Osmanlı idari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak Diyarbakır Eyaleti'nin teşkil edilmesiyle, bu bölgedeki topraklar Diyarbakır merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır.¹⁷³ Özellikle Diyarbakır Eyaleti'nin ilk idari taksimatına bakıldığında bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmektedir.¹⁷⁴ Ancak bir süre sonra, Erzurum Eyaleti'nin¹⁷⁵, 1533 tarihinde teşkil edilmesiyle Diyarbakır Eyaleti'nin kuzeyindeki bir kısım yerler bu eyalete bağlanmıştır.¹⁷⁶ Bu tarihten sonra Dersim mıntıkası içerisinde

¹⁷⁰ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1982, s.42

¹⁷¹ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Ankara, 1986, s.12.

¹⁷² Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, Ankara, 1985, s.183-189.

¹⁷³ İbrahim Yılmazçelik, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995, s.8.

¹⁷⁴ Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, Sayı: 23 (1969), s.27-30.

¹⁷⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s.96-97.

¹⁷⁶ İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., s.8.

de sayılan yerlerin, Diyarbakır Eyaleti ve Erzurum Eyaleti içerisinde bulundukları görülmektedir.

1516 tarihinde Pertek ve Sağman "Yurtluk-Ocaklık" sancak statüsü, Çemişgezek ise "Mülkiyet üzere" tevcih edilen sancak statüsü taşımakta olup Diyarbakır Eyaleti'ne bağlıydı.¹⁷⁷ Pertek-Sağman ve Mazgirt sancakları, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olma durumlarını XIX. yüzyılın ilk yarısı da dahil olmak üzere sürdürmüşlerdir.¹⁷⁸ Çemişgezek sancağı, Çaldıran Savaşı'nı takiben Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmişse de babası ve Çemişgezek'in eski hakimi olan Hacı Rüstem Bey'in Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail saflarında Osmanlılara karşı savaşması sebebiyle, Pir Hüseyin evlatlarına mülk olarak intikal etmemiş, sadece sancak dahilindeki bazı zeametler mülkiyet üzere tasarruf edilmesi için evlatlarına tevcih edilmişti. 1566 tarihinden sonra Çemişgezek Sancağı; Mazgirt, Sağman, Pertek ve Çemişgezek Sancağı olarak dört sancağa ayrılarak tekrar Pir Hüseyin Bey'in oğullarına tevcih edilmiştir.¹⁷⁹ Çemişgezek Beyliği'nin dört sancağa taksim edilmesinden dolayı **Çârsancak** denilmiş ve bu isim daha sonra Pertek Kazası'na *alem* olmuştur.¹⁸⁰ Bu arada Çemişgezek Sancağı'nın "mülkiyet üzere" sancak olma statüsü 1565-1566 tarihleri arasında sona ermiş ve bu tarihten sonra bu sancak klasik Osmanlı sancağı haline getirilmiştir.¹⁸¹

177 M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Ankara, 1989, s.33.

178 İ. Yılmazçelik, *a.g.e.*, s.124-134.

179 M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s.33.

180 Şerefhan, **Şerefname**, s.194. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.54-55. Pir Hüseyin Bey'in on altı oğlu olup, bunlar;

1) Mehmed Bey: Mazgirt Sancak Beyi, 2) Ferruhşad Bey: Mazgirt Sancak Beyi, 3) Rüstem Bey: Pertek Sancak Beyi, 4) Keyhüsrev Bey: Sağman Sancak Beyi, 5) Pilten Bey: Mazgirt Sancak Beyi, 6) Yusuf Bey, 7) Muhsin Bey, 8) Yakup Bey, 9) Keykubat Bey, 10) Keykavus Bey, 11) Perviz Bey, 12) Behlül Bey, 13) Gülabî Bey, 14) Süleyman Bey, 15) Haydar Bey, 16) Allahverdi Bey idi.

181 Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, 1978, s.36-37. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, s.33.

Kuzican (Pülümür) Sancağı da başlangıçta "Ocaklık" statüsünde iken, daha sonra klasik sancağa dönüştürülmüştür. Bu arada tarihi dönemlerde Dersim mıntıkası içerisinde adı geçen Kemah, Kuruçay, Gürcanis kazalarıyla birlikte Kuzican Sancağı da idari taksimatta uzun bir dönem (XVI.-XIX. yüzyıl) Erzurum Eyaleti'ne bağlı olmuştur.¹⁸² XVI. ve XIX. yüzyıla ait idari taksimata bakıldığında, bazı tarihlerde Çemişgezek ve Sağman sancakları da Erzurum Eyaleti'ne bağlı görülmektedir.¹⁸³ Bununla birlikte özellikle Çemişgezek ve Sağman'ın ekseriyetle Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁴ Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Dersim ve çevresinin idari taksimatı Diyarbakır Eyaleti ile yakından alakalıdır. Bu sebeple adı geçen dönemde Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatının ana hatları ile verilmesi uygun olacaktır.

XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Diyarbakır Eyaleti idari taksimatı inceleneyecek olursa, ilk dönemlerde Safevi Devleti'nin etkisiyle bütün Doğu Anadolu'nun Diyarbakır Eyaleti içerisinde teşkilatlandırıldığı, daha sonraki dönemlerde Erzurum, Van ve Rakka eyaletlerinin teşkil edilmesi ile Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan sancaklardan bir kısmının bu yeni oluşturulan eyaletlere bağlandığı görülecektir.¹⁸⁵ Daha sonraki idari taksimat ile mukayese edilmesi bakımından, Diyarbakır Eyaleti'nin ilk idari taksimatı (1515) aşağıda verilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸² Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete**, s.36-37.

¹⁸³ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, s.99-104.

¹⁸⁴ İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., s.124-134.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, " H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" **İstanbul Ün.İktisat Fak. Mecmuası**, C.15, No:1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), s.521-529, ekler:II,s.303-307. İ.Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, 1978, s.142-144. Şerafettin Turan, "XVII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/ M.1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri), **Atatürk Ün.1961 Yılı**, Yayın No:26, Erzurum, 1963,s.218-219. İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", **İstanbul Ün. Edebiyat Fak.Tarih Dergisi**, Sayı:32,Mart 1979,s.915-916.

¹⁸⁶ Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı" **İstanbul Ün.Edebiyat Fak.Tarih Dergisi**, Sayı:23 Mart 1969,s. 23-34.s.23-34.

1-Amid	13-Kemah	24-Harput
2-Ruha	14-Arabgir	25-Ergani
3-İsbir	15-Bayburd	26-Kığı
4-Çemişgezek	16-Hizo	27-Atak
5-Süleymaniye	17-Palu	28-Birecik
6-Eğil	18-Çermik	29-Hısn-ı Keyfa
7-Çapakçur	19-Cere	30-Fusul
8-Bidlis	20-Sason	31-Cezire
9-Hizan	21-Siverek	32-Berdiñ
10-Heytan	22-Musul	33-Posadi
11-Hâcûk	23-Sincar	34-Genç
12-Aşiret ve Ulus		

XVI ve XVII. yüzyıllara ait Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatı hakkındaki bilgiler ise, bu dönemler hakkında bilgi veren kaynaklardan alınmış ve mukayeseli olarak aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo: XVI ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Taksimatı

1578–1588	1609	1653
Eyalet-i Diyârbekir ¹⁸⁷	Eyalet-i Diyârbekir ¹⁸⁸	Eyalet-i Diyârbekir ¹⁸⁹
Amid	Amid	Amid
Harput	Harput	Harput
Ergani	Ergani	Ergani
Siverek	Siverek	Siverek
Hısnıkeyfa	Hasankeyf	Hasankeyf
Ruha		
Deyr ü Rahbe		
Körkil		
Ferak(?)		
Nusaybin	Nusaybin	Nusaybin
Kabur	Habur	
Mazgirt(Y)		Mazgirt(Y)
1578-1588	1609	1653
Tercil(Y)	Tercil(Y)	Tercil(Y)
Pertek(Y)	Pertek(Y)	Pertek(Y)
Çemişgezek(Y)	Çemişgezek(Y)	Çemişgezek(Y)
Sincar	Sincar	Sincar
Rakka		
Atak(Y)	Atak(Y)	Atak(Y)
Aşiret-i Pesban		Pesban Yurban
Cezire(H)	Cezire(H)	
İmadiye		
Masyun Hacukuk		Hancuk
Sason		
Palu	Palu(H)	

¹⁸⁷ M.Ali Ünal, " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri, *Ziya Gökalp Dergisi*, Sayı:44, Ankara, Aralık 1986,s.31-40.

¹⁸⁸ Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osmân Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul,1280,s.29-30-31.

¹⁸⁹ *Sofyalı Ali Çavuş Kanûn-nâmesi*, Yayına Haz: Midhat Sertoğlu,İstanbul, 1992,s.32.

Genç		
Eğin		
Zirkî		
Mihranî(Y)	Mihranî(Y)	Mihranî(Y)
Kabile-i Beni Rabia		
Sağman(Y)	Sağman(Y)	Sağman(Y)
Cemmase		
Siird	Siird	Siird
Eski Musul		
Kulb(Y)	Kulb(Y)	Kulb(Y)
	Mefârikin	Mefârikin
	Akçakale	Akçakale
	Çermik(Y)	Çermik(Y)
	Eğil(H)	
	Kıh(H)	
Çapakçur(Y)	Çapakçur(Y)	Çapakçur(Y)
	Hazo(H)	
(Y):Yurtluk-Ocaklık (H) : Hükümet		

Osmanlı idari taksimatı içerisinde Doğu Anadolu'da bulunan eyaletlerin, sancak sayılarının fazlalığı da dikkat çeken önemli bir konudur. Diyarbakır Eyaletin'de de görülen bu durum, bu sancakların bazılarının klasik sancak yapısı ile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin, kendisine bağlı ülkelerde coğrafi, sosyal, ekonomik ve etnik yapıya göre değişen farklı yönetim modelleri uyguladığı bilinmektedir. İmparatorluk her ne kadar merkeziyetçi bir karektere sahipse de fethedilen ülkelerin halkının Osmanlı idaresine ısındırılması ve diğer bazı faydalar bakımından, eski idareler zamanında geçerli olan bir kısım hukuk mevzuatı ile örf ve adetlerin bir süre daha devam ettirildiği ve bunlardan Osmanlı Kanunları'na ters düşenlerin bile ancak yavaş yavaş ortadan

kaldırıldığı malumdur.¹⁹⁰ Bu bağlamda Diyarbakır Eyaleti içerisinde bazı sancakların idari statülerinde görülen farklılık, hemen dikkat çekmektedir. Genel olarak **Yurtluk-Ocaklık** ve **Hükümet** olarak zikredilen ve Diyarbakır Eyaleti içerisinde de yer alan bu sancakların sayıları zamanla azalmıştır.¹⁹¹

Aşiret beylerine verilen sancaklar *Liva* olarak adlandırılmakla beraber, bunlar gerçek Osmanlı livası olmayıp birer *Zeamet* olarak nitelendirilebilir. XVIII. yüzyılda Diyarbakır Eyaleti içerisinde "Yurtluk-Ocaklık" ve "Hükümet" tabir edilen sancaklara rastlanmaktadır. Ancak bu tür sancakların sayılarının azalması, bu uygulamanın zayıfladığının emareleridir. Sonuç olarak Diyarbakır Eyaleti'nin 1515 tarihinde kurulduktan sonra, bu eyalete bağlı olarak sancak sayısının oldukça fazla olduğu XVI. yüzyılda bu sayının 37 ile 47 arasında, XVII. yüzyılda ise 18 ile 23 arasında değiştiği görülmektedir.

XVIII. yüzyılda Diyarbakır Eyaleti, Doğu Anadolu'nun en önemli eyaleti olma durumunu korumakla birlikte, bazı bölgelerin bu eyaletin sınırları dışında kaldığı görülmektedir. XVIII. yüzyıla ait idari taksimat listelerinin incelenmesi sonucu, bu durumu daha açık olarak tesbit etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda 1733-

¹⁹⁰ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.548.**

¹⁹¹ **Yurtluk-Ocaklık Sancaklar:** Fetih sırasında hizmet veya itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve sancak beyliğinin belli bir sülalenin mülkiyetinde olduğu sancaklardır. Sancakbeyi herhangi bir ihanet veya itaatsizlik dışında ölünceye kadar beylik yapmaktadır. Bu sancaklarda tahrir yapılmakta, tımar ve zeamet de bulunmaktadır. Diyarbakır Eyaleti içerisinde bu tür sancaklara Sağman, Kulb, Mihranî, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik ve Mefârikîn örnek olarak verilebilir.

Hükümet Sancaklar: Bu tür sancaklar sahiplerine fetih sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı mülkiyet üzere tasarruf etmeleri için tevcih edilmiştir. Yurtluk-Ocaklık sancaklardan tek farkı bu sancaklarda tahrir yapılmayıştı. Bu yüzden tımar ve zeamet yoktur. Bu tür sancak tasarruf eden sancak beyleri sefere çağırıldığında kendisine bağlı aşiret kuvvetlerini alarak beylerbeyinin sancağı altına girer. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M.Ali Ünal, **a.g.m., s.32-33.**

1739–1747 ve 1785 tarihlerine ait 4 ayrı idari taksimat listesi mukayeseli olarak verilmiştir.

Tablo: XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Taksimatı

1733 ¹⁹²	1739 ¹⁹³	1747 ¹⁹⁴	1785 ¹⁹⁵
Amid	Amid	Amid	Amid
Çarsancak			
Harpur			
Ergani		Ergani	Ergani
Çüngüş		Çüngüş	Çüngüş
Çermik	Çermik	Çermik	Çermik
Siverek	Siverek	Siverek	Siverek
Telbisime	Telbisime	Telbisime	Telbisime
Savur(H)	Savur(H)	Savur(H)	Savur(H)
Beşiri			Savur(H)
Salat	Salat	Salat	Salat
Birazî	Birazî	Birazî	Birazî
Atak(Y)	Atak(Y)	Atak(Y)	Atak(Y)
Tercil(H)	Tercil(H)	Tercil(H)	Tercil(H)
Miyafarikin (H)	Miyafarikin (H)	Miyafarikin(H)	Miyafarikin(H)
Bakos Boşat	Bakos Boşat	Bakos Boşat	Bakos Boşat
Mihranî	Mihranî	Mihranî	Mihranî
Çıska	Çıska	Çıska	Çıska
	Mardin	Mardin	Mardin
	Hısnkeyf	Hısnkeyf	Hısnkeyf
	Hani(Y)	Hani(Y)	

¹⁹² Millî Kütüphane, **Diyarbakır Şer'iyye Sicili**, No:310,s.62-63.

¹⁹³ **Diyarbakır Şer.Sic.**,No:360,s.14.

¹⁹⁴ **Diyarbakır Şer.Sic.**, No, 313, s.174, Başbakanlık Arşivi, **Maliyeden Müdevver**, No:2890, s.133.

¹⁹⁵ **Diyarbakır Şer.Sic.**,No:352,s.27, No:311,s.30.

	Siird	Siird	Siird
	Eğil(H)	Eğil(H)	Eğil(H)
	Çapakçur	Çapakçur	Çapakçur
	Kaza-yı Karakeçülü	Kaza-yı Karakeçülü	Kaza-yı Karakeçülü
		Birecik	Birecik
		Kulb	Kulb
		Maden	
		Musul-ı Atik ve Cedîd	Musul-ı Atik ve Cedîd
			Behramkî
			Hanî
			Derik
			Sağman
			Çemişgezek

Yukarıda verilen XVIII. yüzyıla ait idari taksimat tablosundan da anlaşılacağı üzere, bu yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı sancak sayısı 20 ila 35 arasında değişmektedir. Bu dönemde bazı sancakların Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılmasına rağmen, bazı yeni idari birimlerin oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Bunlara örnek olarak Telbisime-Çıska-Salât-Birazî-Beşirî ve Bakos-boşat örnek olarak verilebilir. Bu yeni sancaklardan bazıları XVI. ve XVII. yüzyılda hünüz birer köy durumunda olup, XVIII. yüzyılda sancak haline gelmişlerdir.¹⁹⁶ Bunun yanı sıra idari yapıda "**Kaza-yı Karakeçülü**" gibi yeni idari birimlerin oluşturulduğu da dikkat çekmektedir. Bu

¹⁹⁶ 1565 tarihli Diyârbekir İcmâl Defteri'nde, Beşirî ve Mihranî, bu tarihlerde köy olarak kayıtlıdır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, **304 Numaralı Defter-i Liva-i Diyârbekir**. Yine 1733 ve 1747 tarihli tevzî defterlerinde Bakos, köy olarak kayıtlıdır. **Diyarbakır Şer.Sic. No:310,s.55** (25 Mart 1733 tarihli tevzî), **No:313, s.180-185** (13 Mart 1747 tarihli tevzî). Ayrıca Salat da 1747 tarihinde henüz bir köy durumunda idi. **Diyarbakır Şer. Sic. No: 313,s.180-185.**

da Osmanlı idari yapısı içerisinde Türkmen aşiret hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gerçek manada bir kazadan ziyade "Obalar Birliği" manasına gelen ve mali zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulamadır.¹⁹⁷ Bu tür yerler gerçek manada bir kaza olarak düşünülmemelidir. XIX. yüzyılda yine bu tür bir uygulama olarak, Kiki ve Türkmen aşiretlerinin oturdukları yerler bu sefer de "nahiye" itibar edilmiştir. Bu aşiretler ancak 1845 yılında iskân edilebilmiş, buna rağmen dağınık olarak bulundukları yerler "nahiye" itibar edilmeye devam edilmiştir.¹⁹⁸ Bu sebeple bu uygulamaya mali zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulama olarak bakmakta yarar vardır.

Yukarıda belirtildiği üzere başlangıçtan itibaren Diyarbakır Eyaleti'nin içerisinde yer alan ve XVIII. yüzyılda idari taksimat içerisinde varlığına rastlanan "Yurtluk-Ocaklık" ve "Hükümet" tabir edilen sancakların, bu yüzyılda sayılarının azaldığı görülmektedir. Bu ise söz konusu uygulamanın zayıfladığının emareleri olarak kabul edilmelidir.

XVIII. yüzyıla ait yukarıda verilen idari taksimatla ilgili tabloda yer almayan bazı sancakların varlığını ise çeşitli belgelerden tesbit etmek mümkün olmuştur. Sincar-Harput-Palu-Mahal-Çarsancak sancakları da XVIII. yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı, diğer sancakları teşkil etmekteydi.¹⁹⁹ Bu dönemde Diyarbakır Eyaleti'nin sınırları küçülmüş olmakla beraber, kuruluşundan itibaren Diyar-

¹⁹⁷ Mustafa Akdağ, bu konuda "...hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın, sırf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazalar da az olmakla beraber mevcut idi...". "...Bir merkez kasabası bulunmayan bu türlü kadılık, eksi yerli idari bölümden kalma olmayıp büyük ihtimalle, Türk göçebe hayatının bir icabı idi..." demektedir. bkz. M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.2, İstanbul, 1979, s.83. Aynı uygulamanın çeşitli dönemlerde Koçgiri Aşireti için de söz konusu olduğu söylenebilir.

¹⁹⁸ *Diyarbakır Şer. Sic.*, No:607,s.3-15-59, No:352,s.50.

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.Palu-Sincar-Harput ve Çarsancak için. *Diyarbakır Şer Sic.*, No: 626,s.20-21 (1792), Mahal için bkz .BA, *Cevdet Dahiliye*, No:2645.

bakır Eyaleti'nin Paşa Sancağı olan Amid Sancağı ve bazı bölgeler önemlerini korumuşlardır.

XVIII. yüzyılda geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde, Diyarbakır Eyaleti'nin sınırları biraz küçülmüş ise de yine oldukça geniş bir alanı ihtiva ettiği söylenebilir. Bu dönemde idari taksimatla dikkati çeken diğer önemli bir husus ise, idari açıdan Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazalarının "Maden-i Hümayûn merbutatından" sayılmalarıdır.²⁰⁰ Söz konusu kazalar XVIII. yüzyılda mali açıdan "Maden-i Hümayûn" idaresine bağlı olmakla beraber, idari açıdan Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olma statülerini devam ettiriyorlardı.²⁰¹ Sonuç olarak ise XVIII. yüzyılda Diyarbakır Eyaleti sınırları küçülmüş olmakla beraber, önemini korumuştur denilebilir.

XIX. yüzyılın başlarında Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatına bakıldığında, XVIII. yüzyıldaki idari taksimatla pek fazla bir ayrılık arz etmediği görülmektedir. XIX. yüzyılın hemen başlarında Diyarbakır Eyaleti şu kazalardan oluşmaktaydı:²⁰²

1- Amid	2-Siverek ,	3-Çermik
4-Meyafârikin (H)	5-Hasankeyf	6-Beşiri
7-Tercil(H)	8-Behramki	9-Hani (Y)
10-Çıska	11-Telbisme	12-Mardin
13-Salat	14-Birazi	15-Birecik
16-Kulb	17-Atak (Y)	18-Siird
20-Savur(H)	21-Eğil (H)	22-Karakeçülü

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. BA.,Cevdet Dahiliye No:2645, Diyarbakır Şer. Sic.,No:626, S.20. Ayrıca bkz. Hasan Yüksel, H.1190-H.1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Ankara Ün.Sosyal Bilimler Ens.Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s.54-57-60-65.

²⁰¹ BA.,Cevdet Tımar, No:4860.

²⁰² Diyarbakır Şer Sic., No: 626,s.20-21 (1792).

23-Çapakçur	24-Çemişgezek	26-Derik
27-Sağman	28- Musul-ı Atik ve Cedîd	29-Ergani
30-Çüngüş	31-Sincar	32-Harput
33-Palu	34-Çarsancak	35-Mahal

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın hemen başlarında Diyarbakır Eyaleti 35 sancaktan oluşmaktaydı. İncelenen dönemin hemen başlarında Diyarbakır Eyaleti oldukça geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. Bu tarihlerde idari taksimatta Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Çemişgezek, Ergani ve Çüngüş kazaları, *Maden-i Hümayûn merbutatından sayılıyorlardı*.²⁰³ Söz konusu kazalar malî açıdan Maden-i Humâyûn'a bağlı olmakla birlikte, idari açıdan Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olma statülerini devam ettiriyorlardı.²⁰⁴

XIX. yüzyılın ilk yarısında 1847 yılına kadar idari taksimatta pek fazla önemli bir değişiklik olmamış ve bu tarihe gelinceye kadar XVIII. yüzyıldaki idari yapı aşağı yukarı muhafaza edilmiştir. 1847 yılına gelinceye kadar, idari alandaki düzenlemeler hakkında şunlar söylenebilir: Gerek XVIII. yüzyıl ve gerekse XIX. yüzyılın başlarındaki idari taksimatta ilgili belgelerde adı geçen sancaklara, 1847 yılına kadarki belgelerde rastlanmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıl idari taksimatı içerisinde görülmeyen Maden ve Karaçor kazalarının 1817 yılından sonraki belgelerde, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlandıkları anlaşılmaktadır.²⁰⁵

²⁰³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. BA, *Cevdet Dahiliye*, No 2645, *Diyarbakır Şer Sic.*, No: 626,s.20, Ayrıca bkz, Hasan Yüksel, *H.1190-H.1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, 1987,s.54,57,60,65.

²⁰⁴ BA, *Cevdet Tımar*, No: 4860

²⁰⁵ BA, *Cevdet Askeriye*, No: 14923 , BA, *Maliyeden Müdevver*, No:2985.

Diyarbakır Eyaleti 1820–1825 yılında şu sancaklardan meydana gelmekteydi:²⁰⁶

1-Amid	2-Atak (Y)	3-Beşiri	4-Birazi
5-Cizre(H)	6-Çapakçur	7-Çemişgezek	8-Çermik
9-Çıksa	10-Hani (Y)	11-Çüngüş	12-Eğil
13-Ergani	14-Gence	15-Harput	16-Hasan-keyf
17-Hazzo (H)	18-Karakeçülü	19-Kulb	20-Mardin
21-Mazgirt	22-Meyafârikin (H)	23-Mihrani	24-Palu(H)
25-Pertek	26-Sağman	27-Salat	28-Savur(H)
29-Siird	30-Sincar	31-Siverek	32- Telbisme
33-Tercil(H)			

Önceki yıllarda Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatı içerisinde görülen Behramki, Birecik, Musul-ı Atik ve Cedid, Derik sancaklarına 1820-1825 idari taksimatında rastanmamaktadır. Bütün bu değişikliklere rağmen Müşirliklerin ihdasına kadar esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu döneme gelinceye kadar Mardin'in Diyarbakır Eyaleti ile Musul Eyaleti arasında el değiştirdiği ve neticede 1839 tarihinde Diyarbakır'a bağlandığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl içerisinde Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatında önemli değişikliklerin olduğu dönemin başlangıcını Diyarbakır Müşirliği'nin kurulması teşkil etmektedir. Takvim-i vekayi sayı: 172 de yer alan bir kayda göre 21 Ekim 1838'de Diyarbakır Müşirliği kurulmuştur. Diyarbakır Müşirliğinin kurulmasından sonra Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir.²⁰⁷

²⁰⁶ İ.Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, 1790-1840 (Fizikî, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı) Ankara,1995, s.133-134.

²⁰⁷ Diyarbakır Şer Sic., No: 607,s.3 (19 Temmuz1840), s.15 (Mart 1840), s.59 (25 Aralık 1840), No: 352, s.47 (1840)

1840 yılına ait idari taksimat, 1847 yılına kadar bazı küçük değişikliklerle devam etmiştir. Bu arada 1838 yılında Diyarbakır Müşirliği'nin kurulması ile birlikte, Maden-i Hümayun emanetine bağlı kazaların da yine 1845 yılına kadar idari taksimat içerisinde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı oldukları görülmektedir. 1845 Yılında Harput Eyaleti teşkil edilmiş ve bu kazalar Harput Eyaleti'ne bağlanmıştır.²⁰⁸

Aralık 1847 yılında Diyarbakır Eyaleti, Osmanlı Devleti'ndeki yeni idari teşkilatlanma çerçevesinde yeni bir idari düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenleme içerisinde Diyarbakır Eyaleti, Van-Muş, Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmuş ve bu eyalete Kürdistan Eyaleti adı verilmiştir.

Osmanlı mülki taksimatı içerisinde, Tanzimat devrinin ilk yıllarında 35 eyalet zikredilmektedir. Yeni oluşturulan Kürdistan Eyaleti 26. eyalet olarak verilmiştir. Bununla birlikte 1848 yılından itibaren neşredilmeye başlayan devlet sal-namelerinden yapılan değişikliğin uzun bir süre esasa taalluk etmediği anlaşılmaktadır.²⁰⁹

Aralık 1847 tarihinde yeni oluşturulan Kürdistan Eyaleti, 1-Mardin, 2- Siirt, 3-Diyarbakır olmak üzere üç livadan meydana gelmekteydi. Bununla birlikte 15 Ocak 1848 tarihli bir belgede yer alan "Diyarbakır Eyaleti" ifadesi, söz konusu uygulamanın henüz yürürlüğe konulmadığını göstermektedir. 15 Ocak 1848 tarihli belge Diyarbakır Eyaleti vergi tevzii defteri olup²¹⁰, yeni uygulamanın hemen başlarındaki idari taksimatı gösterdiğinden ayrıca önem taşımaktadır. Buna göre 15 Ocak 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatı şöyledir.²¹¹

²⁰⁸ İ.Yılmazçelik, a.g.e, s.137.

²⁰⁹ Enver ZİYA KARAL; *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara, 1983, s.127-128-129.

²¹⁰ *Diyarbakır Şeriyye Sicili*, No:352, s.119-120-121.

²¹¹ İbrahim YILMAZÇELİK, a.g.e.s. 138.

1848 Tarihinde Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Taksimatı

1-Diyarbakır	2-Şark ve Garb Nahiyesi	3-Kiki Nahiyesi
4-Hırte Kazası	5-Badıkan Kazası	6-Bacer
7-Lice Kazası	8-Çapakçur Kazası	9-Genç Kazası
10-Garzan Kazası	11-Ömeranlı Aşireti	12-Angever Kazası
13-Pahkılıh Kazası	14-Siirt Kazası	15-Havedan Kazası
16-Kulp Kazası	17-Deşt-i Kur Kazası	18-Silvan Kazası
19-Mihrani Kazası	20-Hazro Kazası	21-Resulayn Kazası
22-Derik Kazası	23-Hani Kazası	24-Metinan Nahiyesi
25-Mahal Nahiyesi	26-Savur Kazası	27-Türkan Kazası
28-Beşiri Kazası	29-Zıknı Kazası	30-Midyat Kazası
31-Şirvan Kazası	32-Reşkunan Aşireti	33-Karakeçili Aşireti

İdarî taksimat listelerine bakıldığında, Diyarbakır'ın idari taksimatında 1840 tarihinden itibaren yer almaya başlayan kaza ve nahiyelere 1847 sonlarında oluşturulan yeni idari düzenleme içerisinde de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla yeni idari düzenleme Diyarbakır bölgesinin idari taksimatında pek fazla bir değişikliğe yol açmamıştır. Buna bakarak Diyarbakır Eyaleti'nin de dahil edilerek, "Kürdistan Eyaleti" adı altında yeni bir eyalet teşkil edilmesinin sebebini izah etmek mümkün değildir.

Bölgenin yeniden teşkilatlandırılmasında "Tanzimat'ın uygulanmasında görülen güçlükler" in ağırlık taşıdığı, Diyarbakır Eyaleti'nde 1845 yılında Tanzimat'ın uygulanmaya başlanması ile yurtluk ve ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerden büyük bir tepki geldiği görülmektedir. Cizre ve Hakkari bölgesinde mütesellimlik yapan Bedirhan Bey'in sebep olduğu ve 1847 yılında bastırılan ayaklanmadan sonra, bölgede yeni bir idari düzenlenmeye gidilmiş ve bu idari düzenlemenin esas gayesini bölgede Tanzimat'ın uygulanmak istenmesi teşkil etmiştir. Bununla birlikte Tanzimat dönemi devlet adamlarının yeni idari teşkilata Kürdistan Eyaleti adını ver-

melerinde özellikle Avrupa'nın tesirini aramak gerekir. Zira Osmanlı döneminde idari bir muntika İran sahasında rastlanan bu tabirin Diyarbakır merkezi başta olmak üzere bölge ile uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur. Osmanlı devlet adamları da bu gerçeği görmüş olacaklar ki bu idari düzenlemeye 1864-1867 yılları arasında idari sahada yapılan ıslahatla son vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin mülki teşkilatını ve idare sistemini düzenlemek için Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat döneminde yapılan teşebbüs başarılı olamamıştır. 1838 yılından itibaren başlayan Avrupa devletlerinin müdahaleleri daha sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Avrupalı büyük devletler 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı'nda tatbik edileceği vadedilen prensiplere dayalı olarak, Osmanlı Devleti'ni devamlı baskı altında tutuyorlardı. Bu devletler Hristiyanlar'ın mülki idareye, Müslümanlarla eşit şekilde iştirak etmesini istiyorlardı. Hatta bu devletler o kadar ileri gitmişlerdir ki 1859 yılında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bulunan eyaletlerinde devletlerarası bir komisyon marifetiyle bir tahkikat yapılmasını dahi teklif etmişlerdir.²¹²

1861 yılında Sadrazam Fuat Paşa mülki idarede bazı düzenlemeler yapılmasına karar vermiştir. Fuat Paşa'nın bu konudaki düşüncelerini "... Eyalet ve sancaklar büyütülerek valiliklerine tecrübeli ve iktidarlı zatlar seçilerek ve yetkileri genişletilmek suretiyle yalnız mühim işlerde İstanbul'a danışmaları ve bu vechile saltanat merkezi de adi işlerle uğraşmaktan..." kurtulacağı şeklinde özetlenebilir. Ancak Cevdet Paşa haklı olarak bu düşünceye karşı çıkmıştır. Cevdet Paşa'ya göre, "Osmanlı eyaletlerinin birçoğu ne coğrafya şartları ne de onları iskân eden halk yönünden birbirine benzemek-

tedir. Bu sebeple her tarafın hususî halleri ve geçirdiği tarihi seyri gözönünde bulundurulmak suretiyle" bir idari ıslahat yapılabilir.²¹³

Böylece Tanzimat'ın idari alanda getirmiş olduğu yeni düzenlemenin başarısız olduğu görülmüş ve 1864 yılında yeni bir Vilayet Nizamnamesi neşredilmiştir. Buna göre Osmanlı toprakları idare dairelerine taksim edilerek, bunların en büyüğüne "vilayet" adı verilmekte; vilayet sancaklara, sancak kazalara, kaza karyelere bölünmekte ve her karye de bir belediye idaresi olarak kabul edilmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi imparatorluğun her tarafında hemen tatbik edilememiştir. Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği'ndeki başarısı üzerine diğer bölgelerde de 1865 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bunu takiben 1867 yılında bütün vilayetlere mahsus bir vilayetler nizamnamesi tanzim edilmiştir. 1867 yılındaki mülki taksimata göre, Osmanlı Devleti -İstanbul hariç- 27 vilayete ayrılmıştı. Buna göre Diyarbakır Vilayeti; Diyarbakır, Mamuratül Aziz, Mardin, Siirt ve Malatya sancaklarından oluşmaktaydı.²¹⁴ 1848-1864 yılları arasında bölgenin idari taksimatında karşımıza çıkan Kürdistan adının değerlendirmesinin de konu açısından gerekliliği bulunmaktadır.

a.Tarihi Dönemler İçerisinde "Kürdistan" Adı Üzerine Değerlendirme

Asırlardan beri Türk milleti ve devleti aleyhine dışta ve içte menfur emellerin tahakkuku uğrunda pek çok faaliyetlerin içinde bulunduğu bilinmektedir. Bu faaliyetler zaman içinde değişik metotlarla yürütülmüş bazen silaha başvurulmuş, bazan iktisadi baskı unsurları gündeme getirilmiş ve bazen de insanlık **ideali**,

²¹³ Cevdet Paşa; **Maruzât**, T.T.E. Mec. No:10(87), s.269'dan nakleden Enver ZİYA KARAL; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara, 1983, s.153.

²¹⁴ Enver Ziya KARAL; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara, 1983, s.153-154-155-156-157-158.

evrensellik gibi mefhumlar ve sözde bilimsellik maskesi altında siyasi ve iktisadi menfaatlerin temini ve nüfuz alanlarının genişletilmesi amacıyla kullanılmıştır. Söz konusu çalışmaların ve tahriklerin sonunda Türk milletinin maddi manevi kayıplara uğradığı bilinmektedir.

Bugün Anadolumuzun pek çok köy, şehir ve hatta bölge adlarımızın eski Yunanca, Latince ve Ermenice gibi adlarla adlandırılması yukarıda bahsedilen zihniyetin bir uzantısıdır. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden itibaren fethedilen her şehir ve kasabayı, genel çehresiyle birlikte isimleri de Türkçe dil kurallarına göre değiştirilmiştir. Anatolia-Anadolu, Sinopei-Sinop, Ankyra-Engürü-Ankara, Smyrna-İzmir, Iconia-Konya, Antioch-Antakya, Costantinopolis-İstanbul gibi. Böyle olmakla beraber bazı ideolojik çevreler Türkiye üzerinde menfur emeller besleyen devletlerin teşvik ve desteğiyle "bilimsellik" adı altında antik şehir ve bölge adlarını aynen korumaya çalışmaktadır. Bu da Türklerin hâlâ bu bölgelerin sahibi olamadıkları, asıl sahiplerinin o medeniyetlerin varisleri olduğu dünya kamuoyuna kabul ettirilmeye ve dolayısıyla bugün topraklarımızda hak iddia edenlere mesnet teşkil etmektedir. Bu husus her ne kadar basit görünürse de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde düşülen hatalara düşmemek gerekir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bölge adıyla hiçbir şekilde ilgisi olmasına rağmen Doğu Bölgesine *Kürdistan*, Karadeniz Bölgesi'ne ise *Lazistan* adının verilmesi, pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bugün için bu adların kullanılması ne kadar yanlış ise bazı bölgelerimiz için Klikyia, Kapadokya, Pamphylia, Panionion adlarının kullanılması da o denli yanlıştır. Yurdumuzun idari, adli ve coğrafi taksimatında yukarıda sözü edilen yerleşim birimlerinden hiçbiri yok iken bu isimlerin bazı çevrelerce ısrarla kullanılmasının sebeplerinin araştırılması gerekir.

Yakın tarihimizde yanlış idari taksimatın ve yer adlarının mak-satlı olarak kullanılmasının acı örnekleri yaşanmıştır. Bilindiği üze-re Selçuklu ve Osmanlı idari taksimatında Suriye Eyaleti adıyla bir eyalet yoktur. Bugünkü Suriye'nin sınırlarını çizen eyaletin adı Şam Eyaleti'dir. Ancak XIX. asrın başlarında başta Encyclopeia Britannica olmak üzere batı literatüründe, Syria-Suriye kullanılma-ya başlandı. İlk defa 1847 taksimatında Batı ile bütünleşme ça-basında olan hükümet Kürdistan, Lazistan adlarının yanı sıra Suriye Eyaleti tabirini de resmen kabul etti. Bu eyalete Şam merkez olmak üzere, Halep, Hama, Humus, Sayda ve Lazikiye bağlandı. Halep Sancağı'na da Antep, Maraş ve Urfa bağlandı. Mondros'tan sonra Suriye'yi işgal eden İngilizlerin Maraş ve Antep'i işgal etmelerinin hukuki temeli bu idari taksimattı. Bu husus her nasılsa dönemle il-gili bütün yayınlarımızda ihmal edilmiştir.

Avrupa uzun vadede siyasi emellerine bu şekilde kavuşmuş ol-du. Böylece Avrupa'nın kabul ettiği yer adlarını ve idari taksimatı, Avrupa'yla bütünleşmek, onlara hoş görünmek ve sözde bilimsel-lik uğruna kabul etmekle milletçe büyük sıkıntılara maruz kalın-mıştır. Tanzimat dönemi devlet adamlarının yeni idari teşkilata, Doğu bölgesine, Kürdistan Eyaleti adını vermelerin sebebini de özellikle Avrupa'nın tesirinde aramak gerekir. Zira Osmanlı dö-ne-minde idari bir muntika olarak İran sahasında rastlanan bu tabirin Diyarbakır merkezi başta olmak üzere bölge ile uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur.

Kürdistan terimi, ilk defa XII. yüzyılda Büyük Selçuklu sultanı Sancar zamanında (1117-1157) ortaya çıkmıştır. Sultan Sancar dev-rinde Irak-ı Acem(Cibâl)'in merkezi olan Hamedan'ın kuzeydoğu-sunda Bahar şehrinin merkez ittihaz edildiği bir Kürdistan Eyaleti teşkil edilmiş ve valiliğine de Sancar'ın yeğeni Süleymanşah tayin

olunmuştur.²¹⁵ Başlıca Şehri Zor, Hulvan, Kirmanşah, Dinaver, Bahar yörelerinden müteşekkil bu dağlık bölgede eskiden beri kalabalık Türkmen topluluklarının yaşadıkları bilinmektedir.²¹⁶ Hamedan'ın kuzey batısındaki Bahar Kalesi'nin merkezi olduğu bu eyalet, Zağros Dağları'nın doğusunda, Hamedan, Dinaver ve Kirmanşah vilayetleri ile batısında Sincar ve Şehri Zor vilayetlerini ihtiva ediyordu.²¹⁷

Kaynaklarda Kürdistan adından ilk defa bahseden Hamdullah Mustafa Kazvini olup, *Nüzhetül Kulub* adlı eserinde Kürdistan'ın on altı kasabadan ibaret olduğunu belirtmektedir ki bu kasabaların tamamı İran coğrafyası içerisinde. Kürdistan konusunda taraflı olarak kaleme alınan yazılarda bile Kürdistan teriminin izafi bir tabir olduğu kabul edilmek zorunda kalınmıştır. "Kürtler'in oturduğu ülkeyi tanımak istersek, Kürdistan adına dayanamayız. Çünkü Kürdistan adı zaman ve mekân içinde itibarî ve değişken bir terimdir. Dolayısıyla ona bir başka tanım aramak gerekir"²¹⁸ demek zorunda kalan B. Nikitin Kürt denilen toplulukların "dağlı" olma özelliklerini dikkate alarak Türkiye'nin doğusu ile İran'ın batı bölgesindeki dağlık bölgeleri Kürdistan olarak açıklamaya çalışmıştır.

Arap coğrafyacılar Kürdistan terimi ile XII. yüzyılda Ardelan, Kirmanşah, Hamedan ve Luristan bölgelerini anlatmaktaydılar. Arap coğrafyacıları Kürdistan terimi ile bölgeye siyasi mana vermekten ziyade, bölgenin dağlık kesimlerini ifade etmek istemişlerdir.

²¹⁵ Halil Kemal TÜRKÖZÜ, *Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara, 1985, s.17.

²¹⁶ Faruk SÜMER; *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1980, s.126-127. Ayrıca bakınız, Zeki Velidi TOGAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1970, s.255.

²¹⁷ Basile NİKİTİNE, *Les Kurdes Etude Sociologique et Historique*, Paris, 1956, s.23. Nakleden, Abdulhaluk ÇAY; *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.105.

²¹⁸ Basile NİKİTİNE, *Les Kurdes Etude Sociologique et Historique*, Paris, 1956, s.23. Nakleden, Abdulhaluk ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.107.

Siyasi olarak etnik anlamda maksatlı gösterilmek istenen Kürdistan'ın yeri tam olarak tayin edilememektedir. Bu tür eserlerin hepsinde gösterilen Kürdistan haritalarının hiçbirinin aynı değildir. Tarihi dönemler içerisinde Yenisey, Batı Türkistan/Horasan-Afgan, Dağıstan-Macar/Tuna boyu, Kuzey Azerbaycan/Kür-Aras ve Dicle boyunda olmak üzere beş ülke ve bölgede Kürt adıyla tanınan göçebe topluluklar görülmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere coğrafya olarak Kürdistan'ın neresi olduğu belli değildir veya bu beş bölgeye de Kürdistan demek lazım gelir. Dolayısıyla Sultan Sancar devrinde İran'da bir bölgeye verilen bu ad, Türkler'in Orta Asya'dan göç ederken getirdikleri yer isimlerinden birinin hatırası olmalıdır.²¹⁹

Sultan Sancar devrinde merkezi Bahar olarak teşekkül eden Kürdistan Eyaleti'nin sınırları daha sonraları maksatlı olarak zaman zaman genişletilip daraltılmış veya mevki değiştirmiştir. Berthold Spuler, Kürdistan mevkiini, İran Moğolları (1220-1350) çağında Sultan Sancar devrindeki coğrafyaya uygun olarak göstermektedir.²²⁰ Yine bir Alman tarihçisi olan Walther Hinz ise Kürdistan adı altında verdiği haritada, Kürdistan asıl mevkiini terk etmiş, Van Gölü'nün güney ve güneybatısında gösterilmiştir.²²¹ Kürdistan olarak adlandırılan bölgeyi Osmanlı döneminde gezen seyyahların görevlilerin ve yöneticilerin bu bölge hakkında verdikleri bilgiler de birbirini tutmamaktadır.²²²

²¹⁹ Halil Kemal TÜRKÖZÜ, *Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara, 1985, s.18.

²²⁰ Berthold SPULER, *İran Moğolları*, Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1957. Nakleden: Halil Kemal TÜRKÖZÜ; *Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara, 1985, Harita 6.

²²¹ Walther HİNZ'den nakleden, Halil Kemal TÜRKÖZÜ, *Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara, 1985, Harita 7.

²²² Ayrıntılı bilgi için bakınız, Halil Kemal TÜRKÖZÜ, *Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri*, Ankara, 1985, s.19.

Anadolu'nun Türk yurdu oluşunu takiben günümüze kadar mevcut siyasi iktidarların uyguladıkları idare sistemlerinin incelenmesinde, çeşitli dönemlerde Türk yurdunu gezen seyyahların seyahatnamelerinde, dönemin tarih ve coğrafya kitaplarında, Anadolu ve diğer Türk topraklarının coğrafi ve idari adları ortadadır.²²³ Bunun sonucunda kesin olarak şu hususu tespit etmek mümkündür. Hitit döneminden Türk fethine kadar olan devrede bölgenin coğrafi ve idari adları arasında "Kürdistan" terimi mevcut değildir. Selçuklu Türkiye'sinde Kürdistan terimi özellikle Anadolu coğrafyasında mevcut değildir. Osmanlı döneminde Tanzimat sonrası idari değişikliğe kadar olan devrede Kürdistan terimi ile ifade olunan bir bölge de söz konusu olmamıştır.²²⁴

Türk devletinin üzerinde yer aldığı coğrafi bölge için tarihi dönemler içerisinde kullanılan tabir **Türkiye**'dir. Anadolu'nun doğusu için kullanılan bir diğer tabir de "**Türkomania**" yani Türkmen Ülkesi'dir. Bu tabir XIV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı I. François'ya 1526 yılında yazdığı mektubunda " ben ki Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilayet-i Dulkadiyye'nin ve Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Beyazid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım"²²⁵ demek suretiyle

223 T.Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988.

224 Abdulhaluk ÇAY; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993, s.110.

225 Tarih-i Cevdet'den naklen Halil Kemal TÜRKÖZÜ, **Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri**, Ankara, 1985, s.20. 1525 tarihli Leh Kralı'na verilen ahitname-i hümayunda " ... ben ki ... Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilayet-i Dulkadiyye'nin ve Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ..." ifadesi ve yine 1553 tarihli Leh Kralı'na verilen ahitname-i hümayunda da " ... ben ki... Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Şam ve Haleb ve Karaman ve Rum'un ve Vilayet-i Dulkadiyye'nin ve Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan ve Van'ın ve Budun ve Tamişvar vilayetlerinin ..." ifadesi

Kürdistan coğrafi bölgesini Anadolu'nun dışında tutmakta ve özellikle de Diyarbakır Eyaleti'nden ayırmaktadır. Osmanlı kaynaklarında kullanılan Kürdistan terimi bir coğrafi yeri ifadeden uzak tamamen izafi bir terimdir.

Özellikle XIX. yüzyıldan sonra Batılı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek için Doğu Anadolu Bölgesi'ni sistemli olarak Türk yurdunun dışında göstermek istemişlerdir. Nitekim bu dönemde yazılan kitaplarda ve çizilen haritalarda bu bölge ya Ermenistan ya da Kürdistan olarak adlandırılmıştır. Ancak dikkati çeken husus, bu bölgenin Türk toprağı olmadığı anlatılmak istenirken Ermenistan ve Kürdistan sınırlarının çoğu zaman birbirleriyle çakışması ve hatta üst üste binmesidir. Kürdistan adı tarihi dönemler içerisinde zaman ve mekân itibari ile değişken bir tabirdir. Bu sebeple Türkmenlerle meskun olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir kısım araziye Kürdistan denilmesi de büyük bir hata teşkil etmektedir. XIX. yüzyılın hemen başlarından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan yeni siyasi görüş, Türkiye ve Türkomania terimleri yerine yeni birtakım terimler ortaya koymak şeklinde kendini gösterecektir. XIX. yüzyıldan itibaren Türk topraklarındaki yeni coğrafi adlandırmaların ortaya çıkışında Türk devlet adamlarının yüzlerce yıllık gelenekleriyle şekillenen idari taksimatı bir kenara bırakmaları kadar, Avrupalıların siyasi emelleri doğrultusunda bölücü esaslı coğrafi taksimata yönelmeleri de önemli rol oynamıştır. Özellikle Tanzimat sonrası idari yapıdaki değişiklikler Avrupalı uzmanların yönlendirmeleri sonucu ortaya çıkacaktır. Mustafa Reşit Paşa'nın

de Osmanlı döneminde Kürdistan tabirinin Diyarbakir bölgesi için kullanılmadığını göstermesi açısından önemli olduğu kadar aynı zamanda Kürdistan tabirinin Van Eyaleti'yle de bir ilgisinin olmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib GÖKBİLGİN; *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul, 1992, s.57-58.

gayretiyle 1842 yılında kabul edilen yeni idari düzenlemeler Türk siyasi hayatına yeni idari terimler getirmiştir.²²⁶

Osmanlı ülkesindeki Hristiyanlar gibi ülkedeki Müslümanları da ayırıp gerek birbirlerine ve gerekse Osmanlı gücüne karşı kullanabilmek Avrupa siyasetinin temelini oluşturmuştur. Bu siyaset önceleri Türk devlet adamları tarafından bilinmiş ve gereken tedbirler de alınmıştır. Ancak 1826 sonrasında ve özellikle de Tanzimat'tan sonra bu politika terk edilmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra Avrupalılar, Osmanlı devlet adamlarına yöredeki halkın idaresinin daha değişik bir biçimde oluşmasıyla mükemelleşeceğini telkin etmiş olmalıdırlar.

Bu gelişmeler doğrultusunda 1847 yılında Kürdistan Vilayeti ve 1850 yılında Lazistan Sancağı kurulmuştur.²²⁷

Tanzimat sonrası yapılan bu idari düzenleme çok önemli bir işmiş gibi gösterilmiş ve bir Kürdistan Madalyası ihdas edilmiştir. Ancak Kürdistan adının gerek coğrafi ve gerekse idari olarak bu bölgenin merkezini teşkil eden Diyarbakır'la bir ilgisi olmadığı için 1864-67 idari taksimatında bu ad kaldırılmış ve yeniden "Diyarbakır Vilayeti" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde hiçbir zaman siyasi bir hüviyette kullanılmamış olan Kürdistan adı 1908'den sonra "Vilâyât-ı Şarkıyye(Doğu Vilayetleri)" adıyla gerçek ifadesini bulmuş ve daha sonra Doğu Anadolu Bölgesi olarak adlandırılmıştır.²²⁸

Antik dönem de dahil olmak üzere İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan "Kürdistan" adı Türk devrinde ortaya çıkan bir terim olduğundan Türkçe ile ilgili olabilir.

²²⁶ Abdulhaluk ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.112

²²⁷ Abdulhaluk ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara, 1993, s.112. Ayrıca bkz. Tuncer Baykara a.g.e., s.124-125.

²²⁸ Ali Emiri Efendi; *Osmanlı Şark Vilayetleri*, Yayına Hazırlayan Abdulkadir YUVALI, Ahmet HALAÇOĞLU, Kayseri, 1992.

Kürdistan bugünkü Irak-İran sınırındaki Cibal denen dağlık yö-
renin XIV. yüzyıldan sonraki adıdır. Nitekim Kürt veya Ektrat,
Türkçede "dağlık yörede yaşayan Türkler" anlamındadır.²²⁹ Os-
manlı kayıtlarında geçen Etrak ve Ektrat terimleri Türk veya Kürt
manalarında kullanılmayıp "yerleşik" ve "göçebe" manasında kul-
lanılmaktadır. Şöyle ki, Bozulus Türkmanı derken, Bozulus Aşireti-
ti'nin yerleşik olanları, Bozulus Ekradı derken de Bozulus Aşireti-
nin göçebe olanları kastedilmektedir. Karakoyunlu Türkmanı, Ka-
rakoyunlu Ekradı, Cihanbeylü Ekradı, Cihanbeylü Türkmanı hep
bu manada kullanılan terimlerdir.²³⁰

XVI. yüzyılda ise Diyarbakır bölgesinin Osmanlı idaresine geç-
mesi sırasında dini mezhep duyguları ile Kürdistan'dan bazıları
kuzeye, yani Diyarbakır bölgesine geçmişlerdi. Ancak XVI ve XVII.
yüzyıldaki gözlemciler, Kürdistan'ın eski Assyria, yani Dicle nehri-
nin doğusu olduğunu belirtirler. Ancak bu terim yörenin dağlık ol-
duğunu yansıtan bir coğrafi ad olup, halkın kavmi özelliğini yan-
sıtmamaktadır.²³¹ Kürdistan, bir idari mıntika olarak İran sahasın-
daki devletlerde varlığını, sonraki yüzyıllarda da devam ettirmiştir.
Buraya komşu dağlık Osmanlı toprakları da bu ad ile anılıyordu.
Ancak Şemseddin Sami'nin de belirttiği üzere "Kürdistan'ın hudu-
dunu tamamiyle tayin etmek müşküldür. Kürdistan, Ahmed Rifat'a
göre, Şehr-i Zor ve Musul vilayetleriyle Bağdat vilayetinin bir kıs-
mını teşkil etmekteydi.²³²

Tanzimat sonrasında Doğu bölgesinde yapılan idari düzenleme
ile 1848-1864 yılları arasında idari bir birim olarak Kürdistan Eyale-
ti teşkil edilmiştir. Bu bölgede yeni bir eyalet teşkil edilmesinin baş-

²²⁹ T.Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988. s.26.

²³⁰ İbrahim YILMAZÇELİK, "1840-1850 Yıllarında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.52, Şubat 1988, s.128

²³¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988. s.27.

²³² *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, V, İstanbul, 1300, s.77. Nakleden Tuncer BAYKARA; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s.27.

lıca sebebini, bölgede Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler de aramak gerekir. Ancak eyalet yeniden teşkilatlandırılırken, Kürdistan Eyaleti adının verilmiş olması pek çok yanlış anlamayı da beraberinde getirmiştir. Kürdistan adı üzerine değerlendirmeler kısmında da açıklandığı üzere, asırlardan beri "Türkmen Ülkesi" olarak adlandırılan ve yeni teşkil edilen eyalet adıyla uzaktan yakından bir alakası bulunmayan bölge, Osmanlı devlet adamlarının bölge isimlerinde gerekli titizliği göstermemelerinden dolayı, Batılılar tarafından tamamen maksatlı olarak yanlış değerlendirilmeye başlanmıştır. Öte yandan Doğu bölgesindeki göçebe aşiretleri denetim altına almak ve yerleştirme çabaları bu dönemde de fazla başarılı olmamıştır. Özellikle aşiret reislerine maaş bağlanarak kendilerine kaza müdürlerinin yaptıkları görevler verilerek aşiret halkını vergi verme ve asker olma yükümlülüğüne alıştırma girişimleri de olumlu sonuç vermemiştir. Alınan bütün tedbirlere rağmen bölgede hükümet otoritesi uzun yıllar sağlanamamış ve Tanzimat buralarda fiilen uygulama alanına konulamamıştır.

Dolayısıyla ilk fetih yılları hariç hiçbir dönemde mevcut olmayan ve ancak dağlık mıntika veya göçerler memleketi olarak kullanılan Kürdistan tabirinin, Tanzimat'tan sonra 1848-1867 yılları arasında idari teşkilatta kullanılması, bölgenin kesinlikle gerçek durumunu yansıtmamaktadır.

Buraya kadar incelemeye çalışılan idari taksimat konusunda kısaca şunlar söylenebilir: Dersim mıntikasını teşkil eden, Çemişgezek, Pertek, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Mazgirt, Kığı, Çarsancak ve Kuzican sancakları, yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı üzere, XVI-XIX. yüzyılın ilk yarısında çoğunlukla Diyarbakır Eyaleti ve kısa süreli olsa da bazen Erzurum Eyaleti'nin idari taksimatı içerisinde yer almışlardır.

XIX. yüzyıla girerken Dersim mıntikası içerisinde zikredilen Çarsancak, Çemişgezek, Karaçor, Gürcanis ve Kuruçay kazaları ile

ilgili olarak yukarıda da zikredildiği üzere bir mesele daha ortaya çıkmıştır. Bu da 1775 tarihinde Maden-i Hûmâyûn Emaneti'nin kurulması ile bu kazaların idari statülerinde baş gösteren karışıklıktır.²³³ 1775 yılından önce Keban Madeni'ne kömür ve kütük temin etmek, Maden idaresine sermaye teşkil etmek üzere vergi vermek zorunda olan sancaklar arasında Kemah, Kuruçay, Gürcanis ve Çarsacak sancaklarının da adı zikredilmektedir.²³⁴

Özellikle 1775-1850 tarihleri arasında Maden Emaneti'ne bağlı olan kazalarda Maden Eminlerinin, *ber-vech-i istiklâl* üzere hareket edeceklerini bildiren fermanların gönderilmesi idari sahada bazı karışıklıklar ortaya çıkarmıştır.²³⁵ Bu dönemde Çemişgezek, Sağman, Pertek, Mazgirt, Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazaları, Maden-i Hümayun merbûtatına dahil kazalardı. Söz konusu kazalar idari açıdan ise Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı idi. Bu dönemlerde Diyarbakır Eyaleti valilerinin aynı zamanda, Maden Eminliği görevini de bazı tarihlerde birlikte yürütmeleri bir kısım karışıklıklara yol açmıştı. Ancak Maden-i Hümayûn *malî bir birim olup*, Dersim mintikasında adı geçen kazalar idari açıdan Diyarbakır Eyaleti'ne bağlıydı.²³⁶

Bu bölümde Dersim bölgesindeki sancakların idari statüleri ve idari taksimat içerisindeki durumları ana hatları ile verilmiştir.

2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Taksimat ve İdari Teşkilat

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle ülke genelinde idari, malî ve sosyal alanda bir kısım yeniliklere girişilmiştir.

²³³ Fahrettin Tızlak, *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik*, Fırat Ün. Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1991, s.25-31.

²³⁴ F. Tızlak, a.g.e., s.45.

²³⁵ F. Tızlak, a.g.e., s.28. Ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., s.132.

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Yılmazçelik, a.g.e., s.130-137.

Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra, yönetimde yapılan yenilikler ülkenin her tarafında aynı zamanda uygulanamamıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süre içerisinde "Dersim" olarak adlandırılan bölgedeki bir kısım sancaklar fazla önemi olmayan küçük yerleşim birimleriydi. Bu yerlerdeki yönetimde yapılan yenilikleri ise başlangıçta Diyarbakır Eyaleti içerisinde ele almak lazımdır. Bu cümleden olmak üzere, Diyarbakır Eyaleti'nin Tanzimat'a dahil edildiği Mart 1845 tarihinden sonra, Dersim mıntıkasında da bir kısım idari düzenlemelerden bahsedilebilir.²³⁷

Diyarbakır Eyaleti'nin 1845 tarihinde Tanzimat'a dahil edilmesiyle ülke genelinde yapılmak istenen bir kısım uygulamalar, bu bölgede de tatbik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunu uygulamak, özellikle *Yurtluk ve Ocaklık* olarak bölgede toprak tasarruf edenlerin muhalefeti ile karşılaştığından kolay olmamıştır.²³⁸ Tanzimat sonrasında Dersim bölgesi idari açıdan yeni bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede 1848 yılından itibaren uygulamaya çalıştığı düzenlemeler ise aşiretlerin muhalefeti ile karşılaştığından, uzun bir müddet bölgede tam bir istikrar sağlanamamıştır.

Bölgede Tanzimat sonrası yapılan en önemli değişiklik 1845 yılında Harput Sancağı ve Maden-i Hûmâyûn Emanetinin, Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılarak bir müddet sonra Harput Eyaleti'nin teşkil edilmesidir.²³⁹ 20 Eylül 1845 tarihli bir fermanla anlaşıldığına göre, Harput ve Maden-i Hûmâyûn Emaneti'ne bağlı bazı kazalar,

²³⁷ İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., s.182.

²³⁸ Musa Çadırcı, *Yönetimde Yenilikler*, s.48. Ayrıca bkz. M. Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s.99-101.

²³⁹ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, s.125.

Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılarak ayrı bir mutasarrıflık teşkil edilmiştir.²⁴⁰ Bu tarihten kısa bir süre sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilmiştir.²⁴¹ Bu tarihten sonra Dersim, Harput Eyaleti'ne bağlanmış olmalıdır.

Dersim Sancağı'nın kesin olarak hangi tarihte oluşturulduğu konusunda elimizde belge yoktur. Bu konudaki tek bilgi H. 1310 (1892-1893) Ma'mûretü'l-Azîz Salnâmesi'ndeki kayıttır. Buradaki bilgilerde "... Dersim Mutasarrıflığının makarr-ı merkezi vilayete (Harput) 12 saat mesafede kâ'in Hozat kasabası olub 'adî bir karye iken Dersim'ce Mebde-i İslahât olan 1264 (1847-1848) senesinde 'asâkir-i şahânenin vürûduyla bir kışla te'sîs ve o sırada Dersim Sancağı nâmıyla mutasarrıflık teşkil ..." edildiği belirtilmektedir.²⁴² Ancak Dersim Sancağı büyük bir ihtimalle 1848 tarihinde kurulmuş olmalıdır. Zira aynı tarihlerde Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatında da önemli değişiklikler yapılmıştır.²⁴³ Bu tarihten sonra Dersim Sancağı, Harput Eyaleti'ne bağlanmıştır.²⁴⁴ 24 Nisan 1849 tarihli Dersim Sancağı'na kaymakam tayini ile ilgili bir iradede, Dersim Sancağı kaymakamı İbrahim Bey'in "... *Harput Eyaleti meclis-i kebîrinden bi't-tanzîm Harput valisi devletlü Paşa hazretleri tarafından bâ- tahrîrât irsâl kılınan mazbata ...*" doğrultusunda atandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵

²⁴⁰ BA., Cevdet Dahiliye No:13142.

²⁴¹ Ahmet Aksın, XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1995, s.5.

²⁴² H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.242. Ayrıca bkz. H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi, s.227.

²⁴³ Aralık 1847 Tarihinde Diyarbakır Eyaleti'nin idarî taksimatındaki değişiklik ile Diyarbakır başta olmak üzere, yeni eyalet Van, Muş, Hakkari Sancakları, Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., s.138.

²⁴⁴ Ahmet Aksın, a.g.e., s.5 vd.

²⁴⁵ BA, İrade Meclis-i Vâlâ, No:18357.

Dersim Sancağı'nın teşkil edildiği 1848 tarihinde sancak merkezi Hozat yapılmıştır.²⁴⁶ 8 Ocak 1849 tarihli bir layihadan anlaşıldığına göre, Ovacık namı mahallede bir kışlanın yapılması istenmiş ve bunun masraf defterleri gönderilerek kabul edilmişti.²⁴⁷ Ancak 14 Mayıs 1849 tarihinde Anadolu Ordusu Müşiri tarafından yazılan bir arzda "... Ovacık nâm mahalle bir bâb kışlanın inşası müktezâ-yı irâde-i seniyye ise de oranın havası gayet kötü..." olduğundan bahisle bundan vazgeçildiği belirtiliyordu. Söz konusu arzda, Ovacık'ın havasının sert olduğu ve askerin bundan perişan olduğu belirtilerek, kışlanın suyu ve havası çok daha iyi olan Hozat'a yaptırılması istenmiştir.²⁴⁸ Nitekim söz konusu kışla 1850 tarihlerinde yaptırılmıştır.²⁴⁹

Dersim Sancağı 1848 tarihinde teşkil edilmiş ve Harput Eyaleti'ne bağlanmıştı. Ancak 13 Kasım 1848 tarihli bir tahrirat hülasasından anlaşıldığına göre Dersim Sancağı'nın Diyarbakır veya Harput eyaletlerinden birisine bağlanması istenmekteydi. 13 Kasım 1848 tarihli bu tahrirat hülasasında, Dersim, Kuzican ve Mazgirt'in büyük yerler olduğu belirtiliyor ve bunların Koçgiri aşiretiyle birleştirilip toptan bir sancak itibariyle kaymakamlık olarak idaresinin uygun görüldüğü bildiriliyordu. Bununla birlikte Koçgiri ile Dersim arasında yer alan ve Maden-i Hûmayun kazalarından Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazalarının, Koçgiri ile Dersim'in birleştirilmesine engel görüldüğünden söz konusu kazaların Dersim Sancağı'na iltihak ettirildiği bildirilmekteydi. İşte ortaya çıkan bu yeni duruma göre Dersim Sancağı'nın Diyarbakır veya Harput eyaletle-

²⁴⁶ BA, İrade Dahiliye, No: 13263.

²⁴⁷ "... Ovacık Harput Eyâletiyle Erzurum Eyâletinin vasatında vâkî' olmasıyla orada dâ'îma mikdâr-ı kâfî 'asker bulunması lâzımeden ve bu cihetle kışla icâb ideceği ...". "...Ovacık nâm mahalle 800 kîse mikdarı mesârifîyle iki taburluk kargîr bir kışlanın inşâsıyla...". BA, İrade Meclis-i Vâlâ: No: 3542.

²⁴⁸ BA, İrade Dahiliye, No: 11639.

²⁴⁹ Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.91.

rinden birisine bağlanması istenmekteydi.²⁵⁰ Nitekim bu görüş doğrultusunda Dersim Sancağı bir müddet Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmış ise de²⁵¹ bu oldukça kısa sürmüş ve 6 Temmuz 1851 tarihinde çıkan bir irade ile Dersim Sancağı -Harput'a daha yakın olması sebebiyle- yeniden Harput Eyaleti'ne dahil edilmiştir.²⁵²

Aşiretlerin kaza teşkil edilmelerine dair uygulamalar, Osmanlı idari yapısı içerisinde bilinen bir uygulamadır.²⁵³ Nitekim 1848 tarihinden sonra Dersim Sancağı'na bağlı Koçgiri aşireti de kaza kabul edilerek vergilendirme yoluna gidilmiştir. 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde **Sancak-Kaza** biçiminde yeni bir idari düzenlemeye gidilmiş ve muhasıllığın kaldırılmasıyla *Kaza Müdürleri* oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra *kaza* tabiri *idari* bir birim olarak şekillenmiş, sancak merkezlerinde kaymakamlar, diğer kazalarda ise kaza müdürleri ilk plana çıkmıştır.²⁵⁴ 1848 tarihinden sonra Dersim merkez kazasına kaymakam ve diğer kazalara ise müdürler tayin edilmiştir. Bu arada kaza itibar edilen *Koçgiri Aşireti'ne* de müdür tayin edilmiştir. 27 Mayıs 1849 tarihli bir arzdan, söz konusu tarihte Koçgiri aşiretinin müdürünün Hüseyin Bey olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁰ BA., A. MKT, MVL, Dosya: 10, Sıra: 85. (Başbakanlık Arşivi Bâb-ı Alî Evrak Odası Sedaret Evrakı Meclis-i Vâlâ.)

²⁵¹ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 5817.

²⁵² BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 7106.

²⁵³ Türk göçebe hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu uygulamalar hakkında bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. II, s.83. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.128-129.

²⁵⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s.10-22 ve 225-240.

²⁵⁵ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ* No: 3957. Koçgiri kazası hakkında ayrıca bkz. BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 5817.

1848–1851 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idari taksimâtı şöyledir:²⁵⁶

1. Dersim (Hozat) Sancağı
2. Gürcanis Kazası
3. Kuruçay Kazası
4. Ovacık Kazası
5. Mazgirt Kazası
6. Kuzican Kazası
7. Koçgiri Kazası (Aşiret)
8. Kemah Kazası

Yukarıdaki idari taksimattan da anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı içerisinde olması gereken Çarsancak Kazası bu tarihlerde Harput Eyaleti'ne bağlı Maden-i Hümayun Sancağına dahildir.²⁵⁷

16 Haziran 1852 tarihli Dersim Kaymakamlığı ve asker maddelerine dair bir arzdan anlaşıldığına göre bu tarihte, "... *Dersim Sancağı'nın hûsn-i idare ve inzibâtı zımında ve kurb ve civâr olan Çarsancak Kazası livâ-i mezbûra ilâve ...*" olunmuştur.²⁵⁸ Yine bu dönemde Çemişgezek Kazası da Harput'a bağlı sancaklar arasındadır.²⁵⁹

²⁵⁶ Bu tablonun hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar; BA, D. CRD (Başbakanlık Arşivi Bâb-ı Defteri Ceride Odası), Genel: 40719, Özel: 848; ML.VRD (Maliye Nezareti Varidat Defterleri), No: 2335, Cevdet Dahiliye, No: 14542., İrade Dahiliye, No: 13263, İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20503, İrade Mevadd-ı Dahiliye No: 39457.

²⁵⁷ Ahmet Aksın, a.g.e., s.6.

²⁵⁸ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431

²⁵⁹ Ahmet Aksın, a.g.e., s.8

1851–1867 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idari taksimatı şöyle şekillenmiştir:²⁶⁰

1. Dersim (Hozat) Sancağı
2. Kuruçay Kazası
3. Gürcanis Kazası
4. Çarsancak Kazası
5. Koçgiri Kazası (Aşiret)
6. Kemah Kazası
7. Ovacık Kazası
8. Mazgirt Kazası
9. Kuzican Kazası

Bu tarihler arasında da Çemişgezek, Harput Sancağı'na bağlıydı.

1851–1867 tarihleri arasında da Dersim Sancağı, Harput Eyaleti'ne bağlıdır.²⁶¹ Ancak bu tarihte sancak merkezi Kemah kazasına kaydırılmıştır. 17 Mart 1855 tarihli bir arzda "... Ovacık ve Çarsancak kazalarında bu aralık 'asâkir-i nizamiye olmadığından ve Kemah Kazası'nın makarr-ı kaimmakamî ittihâz kılınmasından nâşî ..." şeklinde geçen ifade, sancak merkezinin bu tarihlerde Hozat'tan, Kemah'a kaydırıldığını doğrulamaktadır.²⁶²

5 Ocak 1858 tarihli bir tahrirattan anlaşıldığına göre, bu tarihte Hozat'ta bulunan kışla ve kaymakam konağının tamirleri tamamlanmış ve Harput'ta bulunan piyade birinci alay birinci tabur, birin-

²⁶⁰ BA., Maliyeden Müdevver, No: 13190; ML-VRD, No: 3057; İrade Meclis-i Vâlâ, No: 11388, No: 13735; İrade Dahiliye, No: 23611; No: 28195. İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18501, No: 19229. Cevdet Maliye No: 9377. Ayrıca bkz. H. 1273 Devlet Salnamesi, Nakleden: Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s.255-256.,

²⁶¹ BA., İrade Dahiliye, No: 18356 İrade Meclis-i Vâlâ No: 14863, No: 20339.

²⁶² BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 15294. 23 Şubat 1859 tarihli bir arzdan da sancak merkezinin Hozat olmadığı anlaşılmaktadır. "... Dersim Sancağında kâ'in Hozat nâm mahallin muahharen dahî makarr-ı kaimmakamî ittihâz kılınmasından dolayı ...". bkz. BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18363.

ci şeyhaneci taburundan üç bölük asker ve iki top Hozat'a gönderilmiştir.²⁶³

1859 tarihinde bu sefer Dersim Sancağı'nın merkezi Ovacık kazası olmuştur. 4 Mart 1859 tarihli bir belgede "... Dersim Sancağı'nın makarrı bulunan Ovacık Kazası ..." tabiri²⁶⁴ ayrıca H. 1276 (1860-1861) tarihli *Dersim Sancağı Masraf Defterinde* geçen "Kaza-i Ovacık Re's-i Liva" tabiri bunu doğrulamaktadır.²⁶⁵

Dersim Sancağı'nda 1848 tarihinden itibaren yerleştirilmeye çalışılan yeni düzenlemeler 1867 tarihlerinde sonuç vermeye başlamıştır. Nitekim 23 Temmuz 1867 tarihli bir İrade'de Kuzican (Pülümür) kazasında nüfus sayımının tamamlandığı, Mazgirt ve Ovacık kazalarının ise sayım için memur istedikleri kayıtlıdır.²⁶⁶

1867 yılında Ma'mûretü'l-Azîz Eyaleti, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanarak sancak haline getirilmiştir.²⁶⁷ Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı 1875 tarihinde ise yapılan yeni idari düzenleme ile Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiş, 1878 tarihinde ise tekrar *vilayet* haline getirilmiştir.²⁶⁸ 1867-1878 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idari durumunda ise şu değişiklikler tespit edilmiştir: 1864-1867 yılları arasında yeni bir idari düzenlemeye gidilmiş, 1864 sonlarında İdare-i Vilâyet Kanunu çıkmıştır.²⁶⁹

1867 tarihli Vilâyet Nizamnamesi'ne göre; Çarsancak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları, Erzurum vilayeti ve dolayısıyla Erzin-can Sancağı'na bağlıydı.²⁷⁰ 23 Temmuz 1867 tarihli Dersim kazala-

²⁶³ BA., İrade Dahiliye, No: 26038.

²⁶⁴ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18061

²⁶⁵ BA., Cevdet Maliye, No:9377

²⁶⁶ BA., İrade Mevadd-ı Dahiliye No: 39457.

²⁶⁷ H. 1301 Tarihi Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi, s.97. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, a.g.e., s.10.

²⁶⁸ Ahmet Aksın, a.g.e., s.10.

²⁶⁹ Tuncer Baykara, a.g.e., s.130.

²⁷⁰ Vecihi Tönük, Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, 1945, s.166.

rında tahrîr-i nûfûsa dair, Erzurum Valisi Mustafa Paşa tarafından Sadaret makamına yazılan bir arzdan da bu tarihte Kuzican, Mazgirt, Ovacık ve Çarsancak kazalarının Erzincan Sancağı'na bağlı olduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır.²⁷¹ Bu sırada Dersim bölgesinde olan diğer kazalar, Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı ve dolayısıyla Diyarbakır Eyaleti'ne bağlıdır.

İdarî sahadaki bu bölünme Dersim Vilayeti'nin teşkil edildiği 1880 tarihine kadar devam etmiştir. 1880 tarihinde Dersim; Hozat merkez olmak üzere vilâyet teşkil edilmiştir.²⁷² 1848 tarihinde Dersim Sancağı'nın merkezi olan Hozat, sancak merkezinin buradan kaydırılmasıyla tekrar eski haline dönmüştü. Ancak 1880 tarihinde yeni teşkil edilen Dersim Vilâyeti'nin merkezi olduktan sonra Hozat'ta birçok yeni ev 2 hamam ve 5 kahvehaneye ilâve olarak, 1 cami ve bir de rüşdiye mektebi yaptırılmıştır.²⁷³

1880 tarihinde Dersim vilayetinin ilk valisi Fikri Paşa'dır.²⁷⁴ Bu tarihte Dersim vilayetinin idari taksimatı şöyledir:²⁷⁵

1. Dersim (Hozat) Vilâyet
2. Mazgirt Sancak
3. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası
4. Pah Kazası
5. Çarsancak Kazası
6. Çemişgezek Kazası
7. Ovacık Kazası

Dersim vilayeti yaklaşık olarak on sene kadar devam etmiş, ancak 13 Mayıs 1888'de " vilâyet umûmî ve husûsî varidatı teşkilatı

²⁷¹ BA., İrade Mevadd-ı Dahiliye, No: 39457.

²⁷² Dah. Vek. Jan. Umum Kom., Dersim, s.57.

²⁷³ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi, s.242-243. H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi, s.227-228.

²⁷⁴ Dah. Vek. J. Um. Kom. Dersim, s.57.

²⁷⁵ Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.91.

masrafını bile korumadığından", aynı tarihte lağvedilerek, *Mutasarrıflık* olarak Harput vilayetine bağlanmıştır.²⁷⁶

1888 tarihinde Hozat merkez olmak üzere Dersim;

1. Çarsancak

2. Mazgirt

3. Kızılkilise

4. Kuzican

5. Ovacık

6. Hozat

7. Pertek

8. Çemişgezek

9. Pah kazalarından oluşmaktaydı.²⁷⁷

Dersim bu tarihten itibaren, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen süre içerisinde *Mutasarrıflık* olarak, Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı kalmıştır.

1892 tarihinde Dersim Sancağı, Harput'a bağlı bir sancak olup, mutasarrıflıkla idare edilmekteydi.²⁷⁸ Yine bu tarihte Dersim Sancağı; Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Kuzican, Mazgirt, Pah, Ovacık ve Kızılkilise (Nazimiye) kazalarından oluşmaktaydı.²⁷⁹ Bu tarihten

²⁷⁶ Dah. Vek. Jan. Um. Kom., *Dersim*, s.57. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, a.g.e., s.11.

²⁷⁷ *Encyclopedie De L'Islâm, Tome II*, Paris 1965, s.241 ve ayrıca bkz. Dah. Vek. Jan. Um. Kom., *Dersim*, s.57. Ayrıca bkz. Şemsettin Sami, "Dersim", *Kamûsü'l-Alâm, C. III*, İstanbul, 1307, s.2131-2132.

²⁷⁸ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.121., Şemsettin Samî, a.g.e., s.2131-2132.

²⁷⁹ Nâzimiye kazası daha önce Kızılkilise adını taşımaktaydı. 1908 tarihinde orada kaymakam bulunan Balıkesirli Mehmed Vehbi Efendinin, "Kızılkilise nâm menhûsunun tahvîli hakkında ma'rûzât-ı sâbikanın henüz eseri görülmedi. Lütfen menfa'at-ı vatan nâmına is'afına müsâ'ade buyurularak, tervîh-i mutallib için hafîd-i nevzâd-ı padişahî Nazım Efendi nâmına ve bi'l-âhire nisbet edilmesine delâlet-i vefîkadan devletleri merhametine, fi 25 kânun-ı sâni sene 326 (7 Şubat 1911)" şeklinde gönderdiği telgraf üzerine bu kazanın adı Nâzimiye'ye çevrilmiştir. bkz. Mehmed Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.94.

sonra bölgede *nahiye* teşkilatı da kurulmaya başlamıştır. Nitekim 1892 tarihinde Pertek nahiyesi, Çarsancak kazasına bağlıydı.²⁸⁰

1894 tarihinde Dersim idari teşkilat ve yönetim şeklini büyük ölçüde korumuştur.²⁸¹ Ancak 1892 yılının sonlarına doğru bazı önemli değişiklikler yapılmıştır.

19 Eylül 1892 tarihinde Ovacık ve Pah kazaları lağvedilmiş, Kuzican Kazası "... Dersim'e bu'du ve Erzincan'a kurbü cihetiyle ber-vech-i iş'âr mahall Dersim Sancağı'ndan fekkile Erzincan Sancağına..." bağlanmıştır. Bu yeni düzenleme ile Dersim Sancağı Hozat merkez olmak üzere 1- Çemişgezek, 2- Çarsancak, 3- Mazgirt kazalarından ibaret kalmıştır. Yine aynı tarihte Dersim Mutasarrıflığı, Dersim Kumandanlığı ile birleştirilerek, "Dersim idare-i mülkiyesi" bu havaliyi iyi bilen Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya askerî kumandan olarak tevcih edilmiştir.²⁸²

Dersim Sancağı'nın idaresinin askeri kumandana ihalesi de fazla uzun sürmemiş ve Ali Şefik Paşa 30 Kasım 1892 tarihinde görevinden alınarak idare; mutasarrıflık şeklinde sürdürülmüştür.²⁸³ Öte yandan idari sahadaki düzenlemeler de hemen oturmamıştır. Zira H. 1312 (1894-1895) tarihli kayıtlarda daha önceden kaldırıldığı bildirilen Pah ve Ovacık kazalarıyla, Erzincan Sancağı'na bağlandığı belirtilen "Kuzican nâm-ı diğer Pülümür" Kazası 1894-1895 tarihlerinde Dersim Sancağı'na bağlı görünmektedir. Buna göre 1894-1895 tarihleri arasında Dersim Sancağı Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı'na bağlı olup, şu kazalardan meydana gelmekte idi:²⁸⁴

²⁸⁰ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.121.

²⁸¹ H. 1312 (1894-1895) tarihinde Dersim Sancağı, Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık kazaları ile Pertek nahiyesini ihtiva etmekteydi. bkz. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.176-179.

²⁸² BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Mar. Ev. Dosya No: 54, Sıra: 29, Belge : 4149.

²⁸³ BA., İrade Dahiliye, 9.CA.1310, Hususi : 19.

²⁸⁴ Ali Cevad, Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı, Cild-i Sâlis, İstanbul, 1312, s.763-764.

1. Merkez (Hozat) Kazası 121 köy
2. Çemişgezek (Ovacık buraya bağlı)²⁸⁵ 97 köy
3. Çarsancak Kazası 122 köy
4. Mazgirt Kazası 152 köy
5. Kuzican (Pülümür) Kazası 88 köy
6. Kızıl Kilise (Nazımiye) Kazası 116 köy
7. Pah Kazası 101 köy

Bununla birlikte daha sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre yukarıda verilen bilgiler, 1892 tarihinden önceki idari uygulamayı yansıtmaktadır. Nitekim 14 Mayıs 1906 tarihli bir iradede, Dersim Sancağı'nın sınırları *"...Erzincan Sancağının merkez ve Kuzican ve Erzurum'un Kığı ve Diyârbekir'in Palu ve Ma'mûretü'l-Azîz'in Harput ve Eğin kazalarıyla mahdûd..."* şeklinde tarif edilmektedir. Yine aynı belgeden anlaşıldığına göre 1906 tarihinde Dersim Sancağı şu kazalardan oluşmaktaydı:²⁸⁶

1. Dersim Sancağı (Merkez Hozat Kazası)
2. Çemişgezek
3. Çarsancak
4. Mazgirt
5. Kızılkilise (Nâzımiye)
6. Ovacık²⁸⁷

H. 1325 (1907-1908) yıllarına ait idari taksimat aynı olup, bu tarihte 1888 tarihinden itibaren bölgede oluşturulmaya başlanan *nahiyeler* idari taksimat içerisinde dikkat çekmektedir.²⁸⁸

²⁸⁵ Mehmed Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.92.

²⁸⁶ BA., *İrade Dahiliye*, 19. RA. 1324, Hususi: 26.

²⁸⁷ Ovacık Kazası: 1892 tarihinde lağvedilmiş olmakla beraber, daha sonra yine kaza olmuştur. 1908 yılında bir askeri kışla, 1910'da ise bir hükümet konağı yaptırılmıştır. 1916 tarihindeki olaylarda harap olmuştur. bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.92.

²⁸⁸ H. 1325 Tarihli Ma'mûretü'l-azîz Salnâmesi, s.102.

1. Dersim Sancağı (Hozat Kazası)
2. Çemişgezek Kazası
 - a. Paşoaznuk Nahiyesi
 - b. Germili Nahiyesi
3. Mazgirt Kazası
 - a. Pah Nahiyesi
 - b. Türüşmek Nahiyesi
4. Çarsancak Kazası
 - a. Pertek Nahiyesi
5. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası
6. Ovacık Kazası

14 Mayıs 1906 tarihli iradede, bu bölgeye Dersim adının niçin verildiği "... Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mevcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı) nâmıyla münkasem olduğu üç şube'-i esâsiyeden en mühimmi olan Dersimânlı 'aşirefinin Kızılkilise(Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vârî birer murabba' itibâriyle bu dört kazanın ittisâkı etrâfında bir kıt'a-i sagîreden ibareten olan karargâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sagîreye el-yevm "**Dersim içi**" denilmekde bulunmuş olub ..." şeklinde açıklanmaktadır.²⁸⁹

Dersim Sancağı idari taksimat açısından Osmanlı döneminin sonuna kadar, 1. Hozat, 2. Mazgirt, 3. Çemişgezek, 4. Çarsancak, 5. Kızılkilise(Nazımiye), 6. Ovacık kazalarını ihtiva etmekteydi. Yine idari açıdan Dersim Sancağı Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı olma statüsünü Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar geçen süre içerisinde de sürdürmüştür.²⁹⁰

²⁸⁹ BA., **İrade Dahiliye**, 15.CA.1316, Hususi: 36.

²⁹⁰ BA., **İrade Dahiliye**, 8-Z-1327, Hususi: 24, **İrade Dahiliye**, 23. N.1330, Hususi:25; **İrade Dahiliye**, 16. N. 1332, Hususi : 12, **İrade Dahiliye**, 30.B. 1325, Hususi: 35.

Bu bölümde Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra (1848) Dersim Sancağı içerisindeki idari taksimat ve teşkilat ana hatları ile verilmiştir. Belki de bu bölüm idari yapı içerisinde ele alınabilirdi. Ancak Aşiretler tek başına bir bölüm teşkil ettiğinden, bu konu üzerinde burada durulmamıştır.

II. DERSİM SANCAĞI'NDAKİ İDARİ GÖREVLİLER

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, idari alanda da önemli değişiklikler yapılmıştı. 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde *Sancak-Kaza* biçiminde yeni bir düzenlemeye gidilmişti.²⁹¹

Muhasıllığın kaldırılmasından sonra kaza müdürlükleri oluşturulmuştur. Ancak bu uygulamayı bazı eyaletlerde hemen uygulamak mümkün olmamış ve bir hayli zaman almıştır. Daha sonra Dersim Sancağı'na bağlanan bazı kaza merkezlerinin de bağlı bulunduğu Diyarbakır Eyaleti ancak Mart 1845'te Tanzimat'a dahil edilmiştir.²⁹²

1845 tarihinde Harput ve Maden-i Hûmayûn Emaneti, Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılarak Harput Eyaleti teşkil edilmiş,²⁹³ Aralık 1847 yılında ise Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandırılmıştır.²⁹⁴ İdari taksimat bölümünde de bahsedildiği üzere, Dersim Sancağı'nın teşkili de işte bu yeni idari düzenlemelerden sonra olmalıdır.

Tanzimat'tan sonra yapılan idari düzenlemelerle, sancak yönetiminde *kaymakam* ve kaza yönetiminde ise *kaza müdürleri* ilk plana çıkmıştır.²⁹⁵ Bu tarihten sonra Dersim Sancağı'nın idaresinde de

²⁹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s.10-22.

²⁹² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995, s.183.

²⁹³ İbrahim Yılmazçelik, " 1840-1850 Yıllarında Harput ", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. : 52, Şubat 1988, s.128.

²⁹⁴ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995, s.183.

²⁹⁵ Musa Çadırcı, " Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856) ", *Belleten*, LII/203, (1988), s.611.

kaymakamlar ve kazalarda da kaza müdürleri önem kazanmış, Dersim Sancağı'nın *Mutasarrıflığa* dönüştürülmesi ile de mutasarrıflar idarede ilk plana çıkmışlardır. Dersim Sancağı'nın idaresinin *askeri kumandanlara* verilmesi ile mutasarrıflık görevi de bunlar tarafından yürütülmeye başlamıştır.²⁹⁶

Bu bölümde, belgelerden tespit edilebildiği kadıyla Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonraki dönemde (1848) burada görev yapan, idari görevliler üzerinde durulacaktır.

27 Mayıs 1849 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre 1848 tarihinde Dersim Sancağı'nın ilk kaymakamı Kemah hanedanından İbrahim Bey olup, bu göreve aylık 5000 kuruş maaşla tayin edilmişti.²⁹⁷ Yine aynı belgeden anlaşıldığına göre, Kuzican kazası Müdürlüğü'ne Erzincan hanedanından Ali Bey aylık 2000 kuruş maaşla, Mazgirt kazası müdürlüğüne Kapucubaşı Ahmed Ağa aylık 2500 kuruş maaşla ve Koçgiri Aşireti Müdürlüğü'ne Hüseyin Bey aylık 1500 kuruş maaşla tayin edilmişti.²⁹⁸ Tayin edilen kaymakam ve müdürlerin maaşları ise Dersim havalisinde, bu dönemde henüz asayiş sağlanmadığından *Hazinece* ödenecekti.²⁹⁹

Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonraki dönemde, buraya tayin edilen görevlileri tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu sebeple belgelerden tespit edilebildiği kadıyla idari görevliler verilmeye çalışılmıştır.

²⁹⁶ BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Ev. Dosya No: 54, Sıra: 29, Belge: 4149.

²⁹⁷ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 3957.

²⁹⁸ Osmanlı devleti XVI. yüzyıldan itibaren aşiret hayatının bir sonucu olarak, bir kısım yerleri kaza saymıştır. Bu ise gerçek mânâda bir kazadan ziyade malî zaruretlerin ortaya çıkardığı bir uygulamadır. Bu geleneğin bir devamı sayılabilecek, Koçgiri aşiretine müdür tayin edilmesi XIX. yüzyıl için dikkat çeken bir idarî uygulamadır. Bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır*, s.129.

²⁹⁹ "... ol havalı henüz kesb-i zabita itmekde olmasıyla şimdilik istizân olunan maaşların Hazine-i Celîle'den tahsîsi...". BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 3957. Ayrıca bkz. BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

Dersim Sancağı ilk kaymakamı İbrahim Bey'in bu görevi uzun sürmemiş ve 24 Nisan 1849 tarihinde görevinden alınarak yerine Menemencizade Mehmed Bey tayin edilmiştir.³⁰⁰ Mehmed Bey'in bu göreve tayin edilmesinde civar aşiretleri iyi tanınması önemli bir rol oynamış ve aylık 4900 kuruş maaşla bu göreve getirilmiştir.³⁰¹

15 Kasım 1855 tarihinde, Dersim kaymakamı Mahmud Ağa azledilmiş ve yerine Malatya kazası eski müdürü Kapucubaşı Seyyid Ağa kaymakamlığa tayin edilmiştir.³⁰²

H. 1276 (1860-1861) tarihli *Dersim Sancağı Masraf Defterinden* anlaşıldığına göre, 5 Nisan 1861 tarihinde Dersim Sancağı kaymakamı Mehmed Bey olup, aylığı 4900 kuruştur. Yine aynı belgeden tespit edildiği üzere 1860-1861 tarihlerinde Dersim Sancağı'ndaki görevliler ve aylık maaşları şöyledir:³⁰³

Görevi	Kazası	Adı	Aylık maaş
Kaymakam	Ovacık ³⁰⁴	Mehmed Bey	4900 Kuruş
Mal Başkâtibi	Ovacık	Raşid Efendi	2695 Kuruş
Tahrirat Başkâtibi	Ovacık	Mehmed Emin	1250 Kuruş
Mal Başkâtibi Yardımcısı	Ovacık	Hüseyin Ömer	450 Kuruş
Tahrirât Başkâtibi Yardımcısı	Ovacık	Mustafa Nuri	500 Kuruş
Tahrirat Başkâtibi Yardımcısı	Ovacık	Mustafa Cazim	400 Kuruş
Tapu Kâtibi	Ovacık	Mehmed Zeki	250 Kuruş
Sandık Sarrafı	Ovacık	Hoca Kibar	240 Kuruş

³⁰⁰ Harput valisinin arzından anlaşıldığına göre, Kemah hanedanından olan İbrahim Bey aşiretler arasında taraf tutarak onların aralarının açılmasına sebep olduğu için görevinden alınmıştır. BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18357.

³⁰¹ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 18357.

³⁰² BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 14863.

³⁰³ BA., *Cevdet Maliye*, No: 9377. Ayrıca bkz. *İrade Dahiliye*, No:39098.

³⁰⁴ 5 Nisan 1861 Tarihinde Dersim Sancağının Merkezi Ovacık Kazası idi. bkz. BA., *Cevdet Maliye*, No: 9377.

Nüfus Nazırı	Ovacık	Mehmed Hulusi	400 Kuruş
Nüfus Mukayyidi	Ovacık	Serkiz Efendi	250 Kuruş
Odacı	Ovacık	İsmail Efendi	80 Kuruş
Yüzbaşı	Ovacık	-	450 Kuruş
Kâtip.	Ovacık	-	250 Kuruş
Mülâzım	Ovacık	-	150 Kuruş
Müdür Vekili	Kuruçay	Ömer Ağa	125 Kuruş
Kâtip	Kuruçay	İbrahim Efendi	250 Kuruş
Mukayyid	Kuruçay	Mehmed Efendi	100 Kuruş
Müdür Vekili	Çarsancak	Ahmed Efendi	250 Kuruş
Mukayyid	Çarsancak	Yusuf Efendi	100 Kuruş

1860-1861 tarihleri arasında Dersim Sancağı kaymakamı olan Mehmed Bey suistimalinden dolayı 17 Ağustos 1862 tarihinde bu görevinden alınmıştır. Aynı tarihlerde Dersim Sancağı, Harput'a bağlı olduğundan Harput mutasarrıfı, Dersim Sancağı muhasebesine ait bazı yolsuzluklar tespit etmiş ve bunun üzerine kaymakam Mehmed Bey ile birlikte Tahrirat Başkâtibi Mehmed Emin Efendi de azledilmiştir. Yerine kaymakam olarak Latif Ağa tayin olunmuştur.³⁰⁵

Dersim Sancağı'nın mutasarrıflığa tahvil edilmesine kadar geçen süre içerisinde, yani 1862 tarihinden sonra bu bölgede görev yapan diğer görevliler tespit edilmemiştir.

19 Eylül 1892 tarihinde Ovacık ve Pah kazaları kaldırılmış, Çarsancak ve Çemişgezek kazaları yeniden Dersim Sancağı'na bağlanmıştır. Bu tarihte Dersim Mutasarrıflığı, Dersim Kumandanlığı

ile birleştirilerek, bu havaliyi iyi bilen Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya tevcih edilmiştir.³⁰⁶

Ali Şefik Paşa'nın, Dersim mutasarrıfı olduğu dönemde, Tanzimat sonrası ülke genelinde yapılan bir kısım idari düzenlemelerin Dersim Sancağı'nda da yerleştirildiği dikkat çekmektedir. 1892 tarihinde Dersim Sancağı'nda şu görevliler ve kurumlar tespit edilmiştir:³⁰⁷

1. Mutasarrıf
2. Naib (Mahkeme İdaresi)
3. Muhasebeci (Muhasebe Kalemi)
4. Müftü
5. Tahrirat Müdürü (Tahrirat Kalemi)
6. Meclis Başkâtibi
7. Emlâk Kalemi
8. Arazi Kalemi
9. Nüfus İdaresi
10. Ziraat Bankası
11. Belediye İdaresi
12. Telgraf İdaresi

Ayrıca bu dönemde (1892) Çarsancak kazası kaymakamı Lütfi Efendi, Mazgirt kazası kaymakamı Hasan Efendi, Kızılkilise(Nazımiye) kazası kaymakamı Osman Nuri Bey, Çemişgezek kazası kaymakamı Salih Efendi, Pah kazası kaymakamı Halil Rahmi Efendi ve Ovacık kazası kaymakamı Yusuf Cemil Efendi

³⁰⁶ "... Dersim'de bulunan me'mûrîn-i mülkiye ve askeriye ile Asâkir-i Şâhânenin emr-i idârece düçâr-ı müşkilât olmamaları zımında Çarsancak ve Çemişgezek kazalarının Dersim Sancağına ibkâsıyla livâ'-i mezkûr mutasarrıflığının Dersim kıt'ası kumandanlığı inzimâmiyle ol havâli ahalisine vukûfu bulunan Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya tevdi'î...".BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Mar. Ev. Dosya No: 54, Sıra: 29, Belge : 4149.

³⁰⁷ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.121-123.

idi.³⁰⁸ Bu dönemde başta Dersim Sancağı olmak üzere, bağlı kazalarda tespit edilen kurumlar ve idareciler, bu bölümün sonunda verilen tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere 1847–1848 yıllarındaki idari düzenlemeler, 1892 tarihine gelindiğinde daha yeni oturmuş olmalıdır. Dersim Sancağı içerisinde varlığı tespit edilen Mahkeme, Telgraf idaresi, Belediye İdaresi, Ziraat Bankası gibi kurumlar Tanzimat sonrasında ülke geneline yayılan uygulamalardır. Ayrıca bu dönemde Dersim Sancağı'nda ve buna bağlı kazalarda *Rüşdiye Mektepleri* de kurulmaya başlanmıştır. İdarî alandaki bu düzenlemeler XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüş ve ancak bu dönemde yerine oturmuştur denilebilir. 1897 tarihli olup, sancak mutasarrıfının görevden alınması için gönderilen bir arzdan, daha bu tarihte bölgede, şehir meclislerinin ismine yeni tesadüf edilmektedir.³⁰⁹ Dolayısıyla *şehir meclisleri* daha yeni oluşturulmuş olmalıdır.

Dersim mutasarrıfı Ali Şefik Paşa, görevinde fazla kalamamış ve 30 Kasım 1892 tarihinde azledilerek yerine Salih Bey tayin edilmiştir.³¹⁰ Salih Bey'in hangi tarihte görevden alındığı tespit edilememiş olmakla beraber, görevde fazla kalamadığı tahmin edilebilir. Zira H. 1312 (1894–1895) tarihli kayıtlara göre, Dersim Mutasarrıfı Mir-i Mirân Rüşdî Paşa'dır.³¹¹ Yine aynı kayıttan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı ve buna bağlı kazaların idari görevlilerinde fazla bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Sadece Kızılkilise(Nazımiye) ve Ovacık kazalarının kaymakamları değişmiştir. Bu tarihte (1894–

³⁰⁸ H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi, s.121-125.

³⁰⁹ BA., *İrade Dahiliye*, 4.Z.1315, Hususi: 37.

³¹⁰ BA., *İrade Dahiliye*, 9.CA. 1310, Hususi: 19.

³¹¹ H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi, s.176.

1895) Kızılkilise kazası kaymakamı Süleyman Salim Efendi ve Ovacık kazası kaymakam vekili ise Mehmed Emin Efendi idi.³¹²

30 Eylül 1897 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, bu tarihte Dersim mutasarrıfı Nüzhet Paşa idi. Dersim ileri gelenlerinin gönderdiği bir arzdan Nüzhet Paşa'nın idaresizliğinden dolayı Dersim, "... *livâsının umûr-ı mülkiye ve maliye ve adliyesi muattal bir hâlde kalmış ...*" olduğu anlaşıldığından, Nüzhet Paşa azledilmiş ve Dersim mutasarrıflığına Mahmud Nedim Paşa getirilmiştir.³¹³

Dersim Sancağı içerisinde bu dönemde Tanzimat sonrası ülke geneline yayılan *şehir meclisleri* yeni kurulmuş olmalıdır. Ayrıca *mahkeme* kurumu için de aynı şeyler söylenebilir.

Dersim Mutasarrıflığı'na tayin edilen Mahmud Paşa bu görevde fazla kalamamış ve 1897 yılının sonlarına doğru bu görevden alınmış ve yerine Bayezid eski mutasarrıfı İbrahim Bey tayin edilmiştir.³¹⁴ 25 Kasım 1899 tarihinde Gümüşhane mutasarrıfı Cemal Bey ile becayiş edilmiştir.³¹⁵

9 Eylül 1901 tarihinde Dersim mutasarrıflığına Mahmud Paşa tayin edilmiştir.³¹⁶

³¹² H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.179. 1892 tarihinde Pertek nahiyesinde sadece nahiye müdürünün adı kayıtlı iken 1894-1895 tarihlerinde müdürden başka, kâtip ve vergi kâtibi de kayıtlıdır.

³¹³ BA., İrade Dahiliye, 4.Z.1315, Hususi :37.

³¹⁴ BA., İrade Dahiliye, 7.RA.1316., Hususi : 40. İbrahim Muhlis Bey : 1851 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Şerif Ahmed Şükrü Bey'in oğludur. Fransızca ve Arapça öğrenmiş, 1868 senesinde Meclis-i Tahkik-i Zabtiye'de işe başlamıştır. 1875-1882 tarihleri arasında Haydar Paşa Demiryolu İstanbul memurluğunda bulunmuştur. 1889 tarihinde Bitlis vilayeti Pervari ve Ahlat kazaları kaymakamlığına tayin edilmiştir. 1896 tarihinde Bayezid Mutasarrıfı olmuş ve 26 Temmuz 1898 tarihinde 7400 kuruş maaşla Dersim Mutasarrıflığı'na tayin olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. BA., İrade Dahiliye, 21. B. 1317, Hususi : 46.

³¹⁵ Mehmed Cemal Bey: 1848 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Tahsili sırasında Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde öğrenmiştir. 1868 senesinde işe başlamış, 1898 tarihinde İstanbul'da çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. 1898 tarihinde Gümüşhane mutasarrıfı olmuştur. 1899 tarihinde ise Dersim Mutasarrıflığına getirilmiştir. BA., İrade Dahiliye, 21.B. 1317, Hususi : 46.

³¹⁶ BA., İrade Dahiliye, 24. CA. 1319, Hususi: 48.

Mahmud Paşa bu görevde 18 Haziran 1902 tarihine kadar kalmıştır.³¹⁷ Bu tarihte yerine Bayezid Mutasarrıfı Ahmed Paşa getirilmiştir.³¹⁸

Dersim Sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa "... harekât-ı gayr-i marâziyesinden naşî taht-ı mahkemeye alınmak üzere işinden el çekdirilerek taht-ı mahkemeye..." alınmak üzere 27 Temmuz 1903 tarihinde azledilmiş ve yerine Mehmed Arifî Paşa tayin edilmiştir.³¹⁹

Arifî Paşa "... harekât-ı gayr-i layikâsından dolayı ..." 24 Ocak 1904 tarihinde azledilmiş ve yerine Musa Celâl Bey getirilmiştir.³²⁰ Celâl Bey bu görevden 14 Mayıs 1906 tarihinde alınarak yerine, Süleymaniye mutasarrıfı Osman Paşa tayin edilmiştir.³²¹

³¹⁷ **Mahmud Paşa:** Bayezıdzade Ahmed Paşa'nın oğludur. 1857 yılında Maraş'ta doğmuştur. 1874 senesinde Maraş Sancağı tahrirat odasında işe başlamıştır. 1878 senesinde Erzurum vilayetine bağlı Göksun nahiyesi müdürü olmuş, 1881'de Erzurum Vilâyeti İskân-ı Muhaceret memurluğuna tayin olmuştur. 1882'de Maraş'a dönmüş, 1888'de Halep vilayetine bağlı Andırın kazası kaymakamı olmuştur. 1889'da azl olunmuş ise de 1892 yeniden kaymakam yapılarak Çorum'a tayin edilmiştir. 1894'te Sivas vilayeti Merzifon kazası kaymakamlığına tayin edilmiş ve bu görevi uzun bir süre sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. BA., **İrade Dahiliye**, 11. RA. 1320, Hususi: 22., Ayrıca bkz. BA., **Yıldız Tasnifi**, Sadaret Res. Mar. Ev. Dosya : 112, Sıra: 72, ; Dosya, 112, Sıra: 79.

³¹⁸ **Ahmed Hamdi Paşa:** 1850 yılında Kafkasya'da doğmuştur. Çerkez hanedanından Hacı Mustafa Bey'in oğludur. Çerkezce ve Rumca'yı bilmekteydi. 1872'de İstanbul'da işe başlamıştır. 1880 de Yanya vilayeti Meçva kazası kaymakamı olmuştur. 1882 de Erzurum vilayeti Kuruçay kazası kaymakamı olmuş, 1892 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür. 1899 senesinde Bayezid Sancağı mutasarrıflığına tayin olunmuştur. BA., **İrade Dahiliye**, 11. RA.1320, Hususi: 22.

³¹⁹ BA., **İrade Dahiliye**, 2. CA. 1321., Hususi: 38. **Mehmed Arifî Beğ:** 1858 senesinde Cebel-i Bereket Sancağı Hassa kazasında doğmuştur. 1873'de 15 yaşında mülazemetle Varna vilayetinde memuriyete başlamıştır. 1878 tarihine kadar burada çalışmış, 1878'de Halep vilayeti mektubi kalemine tayin edilmiştir. 1881'de Halep vilayeti Harim kazası kaymakamı, 1890'da ise Maden kazası mutasarrıfı olmuştur. 1892'de Şehr-i Zor ve 1895'de ise Erzurum vilayeti Bayezit kazası mutasarrıflığına tayin olunmuştur. BA., **İrade Dahiliye**, 2. CA. 1321., Hususi: 38.

³²⁰ BA., **İrade Dahiliye**, 6.ZA.1321, Hususi: 21. Ayrıca bkz. H. 1325 **Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.102.

³²¹ **Musa Celal Bey:** 1861 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Hakkı Paşa'nın oğludur. 1878 tarihinde Üsküdar'da memuriyete başlamış, 1880'de Hille Sancağı Tahrirat Müdürlüğüne getirilmiştir. 1892 tarihine kadar çeşitli kazalarda tahrirat müdürlüğü yap-

Dersim Sancağı mutasarrıfı Osman Paşa'nın Harput valisi ile arası açıldığından³²² 9 Eylül 1907 tarihinde Ertuğrul Sancağı mutasarrıfı Ziya Bey ile becayiş yapılmıştır³²³ Ziya Bey³²⁴ ise bu görevini 16 Haziran 1908 tarihine kadar sürdürmüştür³²⁵

Bu tarihlerde Dersim Sancağı'nda sadece eşkıyalık yapan aşiretlerin cezalandırılması emredilmiş olmakla birlikte, Ziya Bey bu emri dinlememiş olduğundan azledilmiş ve yerine Ergani Madeni eski Mutasarrıfı Hayri Efendi tayin edilmiştir³²⁶

H. 1325 (1907-1908) tarihine ait kayıtlardan, Dersim Sancağı merkez kazasında ve bağlı kazalarda *Polis Dairesinin* kurulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine bu tarihlerde *Rüşdiye Mektebi'nin* yanısıra merkez kazaya *Mekteb-i İptidâi* de açılmıştır. Dersim'e bağlı kazalara ise Polis Dairesi'nin yarusıra Ziraat Bankası ve rüşdiye mekteplerinin kurulduğu görülmektedir.³²⁷

15 Ocak 1909 tarihinde Dersim Sancağı mutasarrıflığı İzzet Paşa'ya ihale edilmiş ise de bu göreve gelmemiş,³²⁸ bunun üzerine Sa-

mış, aynı yıl Halep mutasarrıflığına tayin olunmuştur. 1899'da Beyrut Vilâyeti İskân-ı Muhaceret Memurluğu'na getirilmiştir. BA., *İrade Dahiliye*, 19. RA. 1324, Hususi:26

³²² "... Vâli-i vilâyetle hâsıl olan ihtilâf cihetiyle orada devam-ı me'mûriyeti mümkün olamadığından...". BA., *İrade Dahiliye*, 30.B.1325, Hususi: 35.

³²³ **Osman Bey:** 1856 tarihinde Dağıstan'da doğmuştur. Hacı Mehmed Bey'in oğludur. İstanbul'da tahsilini tamamlamış, 1878 tarihinde Konya vilayetinde kaza kaymakamı olmuştur. 1884'de Hüdâvendigâr vilayeti Gemlik kazasına kaymakam olmuş, 1896 tarihine kadar çeşitli kazalarda kaymakamlık yapmıştır. Aynı yıl sancak mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 1897-1898 tarihlerinde Kerkük ve Süleymaniye Sancağı mutasarrıflığı yapmış, 1907'de 5400 kuruş maaşla Dersim Sancağı mutasarrıfı olmuştur. BA., *İrade Dahiliye*, 19 RA 1324, Hususi: 26.

³²⁴ **Mehmed Ziya Bey:** 1847 senesinde Sofya'da doğmuştur. Müftüzade İbrahim Sırrı Efendi'nin oğludur. Sofya'da tahsilini tamamlamış 1861 senesinde Sofya Sancağı tahriyat odasında işe başlamıştır. 1872'de sancak başkâtibi olmuştur. 1873-1878 tarihleri arasında çeşitli kazalarda kaymakamlık ve sandık eminliği yapmıştır. 1884 tarihinde Yemen vilayetinde kaza kaymakamı olmuş, 1901 tarihine kadar bu vilayete bağlı çeşitli kazalarda kaymakamlığını sürdürmüştür. 1901'de Tokat ve 1905'te Ertuğrul kazaları mutasarrıflıklarında bulunmuştur. BA., *İrade Dahiliye*, 30.B. 1325, Hususi: 35.

³²⁵ BA., *İrade Dahiliye*, 15. CA. 1326, Hususi: 36.

³²⁶ BA., *İrade Dahiliye*, 15. CA. 1326, Hususi: 36.

³²⁷ **1325 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.103-106.

³²⁸ BA., *İrade Dahiliye*, 21.Z.1326, Hususi: 70.

bit Bey bu göreve vekaleten tayin edilmiştir. Sabit Bey "... liyâkatı hüsn-i hizmeti sebebiyle ..." 21 Aralık 1909 tarihinde bu göreve asaleten tayin edilmiştir.³²⁹ 6 Eylül 1912 tarihinde Sabit Bey görülen lüzum üzerine bu görevden alınmış ve yerine Dersim Sancağı Meclis azalarından Mithat Bey getirilmiştir.³³⁰

9 Ağustos 1914 tarihinde Dersim Mutasarrıflığı'na Esad Rauf Bey tayin olunmuş,³³¹ 1 Haziran 1915'te Esat Bey'in "... sîyânet-i içtima'îye ve ahvâl-i ruhiyesi ..." bu göreve uygun görülmediğinden azledilmiş,³³² yerine vekaleten Ziya Bey tayin edilmiştir.³³³

Dersim Sancağı'nda görevde bulunduğunu tespit ettiğimiz en son sancak mutasarrıfı Ziya Bey olup, bu tarihten sonraki görevliler tespit edilememiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, uzun bir dönem Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Dersim bölgesi, bu önemini 1514 tarihinden itibaren kaybetmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin özellikle şi'îlere karşı başlatmış olduğu takip politikası, bir kısım aşiretlerin yeniden İran ve Azerbaycan'a dönmesine yol açmış, bir kısmı da Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmişlerdir. İşte bu dönemlerde Dersim bölgesi de bazı aşiretlerin sığındığı bir bölge haline gelmiştir. Bu tarihlerden sonra uzun bir dönem Osmanlı Devleti bu bölge ile pek fazla ilgilenememiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilat-

329 BA., İrade Dahiliye, 8. Z. 1326, Hususi: 24.

330 BA., İrade Dahiliye, 23.N.1330, Hususi: 25.

331 BA., İrade Dahiliye, 16.N.1332, Hususi: 12.

332 BA., İrade Dahiliye, 17.B.1333, Hususi: 26

333 BA., İrade Dahiliye, 29.Z.1333, Hususi: 52.

landırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek Dersim Sancağı teşkil edilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ülke geneline yayılmak istenen idari sahadaki düzenlemelere, Dersim Sancağı'nda da rastlanmaktadır. 1847-1848 tarihlerindeki idari düzenlemelerle sancak haline getirilen Dersim'e bu tarihten sonra idari görevliler tayin edilmeye başlanmıştır. Aynı tarihlerde Diyarbakır Eyaleti'nde de malî ve askeri zaruretlerden dolayı yeni bir idari düzenleme yapılmış olup, Dersim'deki idari düzenleme de buna paralel yapılmış olmalıdır.

Bu dönem içerisinde tespit edilebildiği kadar, başta kaymakamlar ve daha sonra mutasarrıflar tarafından idare edilen Dersim Sancağı'nda gerek kaymakamların ve gerekse mutasarrıfların görev süreleri fazla uzun olmamıştır. Bunun sebebi ise devletin bir idareciyi belli bir bölgede fazla tutmayarak idarecinin halkla fazla yüz göz olmasını engellemek olabileceği gibi, Dersim Sancağı'nda görev yapmanın zorluğu ve idarecilerin disiplinsiz davranışları olmalıdır. Yine belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu bölgede gerçekleştirilmek istenen idari uygulamalar malî ve askeri sebeplere dayanmaktadır. Bununla birlikte bölgede asayiş sağlamak kolay olmamış ve bu sebeple idari sahada yapılmak istenen düzenlemeler büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu mntıkada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden dolayı, Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden bu durum,

aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askeri harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri, bölgede askeri harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça arızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

Tablo I: 1892–1893 Tarihleri Arasında Dersim Sancağı'ndaki Görevliler

GÖREVİ	YERİ	ADI
Mutasarrıf	Dersim Sancağı	Ali Şefik Paşa
Naib	Dersim Sancağı	Ali Rıza Efendi
Muhasebeci	Dersim Sancağı	Necib Bey
Müftü	Dersim Sancağı	İbrahim Hakkı Ef.
Tahrirat Müdürü	Dersim Sancağı	Abdulbaki Efendi
Meclis Başkâtibi	Dersim Sancağı	Abdulhalim Efendi
TAHRİRAT KALEMİ	Dersim Sancağı	-
Memur	Dersim Sancağı	Nuri Efendi
Memur	Dersim Sancağı	Emin Efendi
Evrak Mukayyidi	Dersim Sancağı	İsmail Efendi
Mübeyyiz	Dersim Sancağı	Mehmed Efendi
Mübeyyiz	Dersim Sancağı	İsmail Efendi
MUHASEBE KALEMİ	Dersim Sancağı	-
Başkâtip	Dersim Sancağı	Besim Efendi
Masarifat Kâtibi	Dersim Sancağı	Kamil Efendi
Yevmiye Kâtibi	Dersim Sancağı	Mahmud Efendi
Varidat Kâtibi	Dersim Sancağı	Abdi Efendi
EMLÂK KALEMİ	Dersim Sancağı	-
Memur	Dersim Sancağı	Osman Efendi
Kâtip	Dersim Sancağı	Mustafa Efendi
Kâtip	Dersim Sancağı	Mustafa Efendi
Defterci	Dersim Sancağı	Mehmed Efendi
ARAZİ KALEMİ	Dersim Sancağı	-
Memur	Dersim Sancağı	Ali Rıza Efendi
Rabi'a Kâtibi	Dersim Sancağı	Aziz Şükrü Efendi
Tapu Kâtibi	Dersim Sancağı	Mustafa Nazmi Ef.
BİDÂYET MAHKEMESİ	Dersim Sancağı	-
Naib	Dersim Sancağı	Ali Rıza Efendi

Aza	Dersim Sancağı	Osman Efendi
Aza	Dersim Sancağı	Gabriel Efendi
Mülâzım	Dersim Sancağı	Munzur Efendi
Müdde-i Umumi	Dersim Sancağı	Mehmed Nuri Efendi
Başkâtip	Dersim Sancağı	Mehmed Namık Ef.
Zabıt Kâtibi	Dersim Sancağı	Ali Efendi
Zabıt Kâtibi	Dersim Sancağı	İsmail Efendi
İcra Memuru	Dersim Sancağı	Mehmed Efendi
Mübâşir	Dersim Sancağı	Mustafa Efendi
NÜFUS İDARESİ	Dersim Sancağı	-
Memur	Dersim Sancağı	Hacı Nazmi Efendi
Kâtip	Dersim Sancağı	Hüseyin Hüsnü Ef.
ZİRAAT BANKASI	Dersim Sancağı	-
Memuru	Dersim Sancağı	Reşid Efendi
Kâtip	Dersim Sancağı	Mehmed Cevad Ef.
DİĞER MEMURLAR	Dersim Sancağı	-
Evkaf Memuru	Dersim Sancağı	Hasan Bey
Telgraf Müdürü	Dersim Sancağı	Osman Nuri Efendi
Hapishane Memuru	Dersim Sancağı	Mehmed Efendi
Hapishane Kâtibi	Dersim Sancağı	Sabri Efendi
BELEDİYE REİSİ	Dersim Sancağı	Hızır Ağa
Sandık Emni	Dersim Sancağı	Şerif Efendi
KAYMAKAM	Çemişgezek	Salih Efendi
Naib	Çemişgezek	Mustafa Fehmi Ef.
Mal Müdürü	Çemişgezek	İdris Efendi
Tahrirat Kâtibi	Çemişgezek	Osman Mesud Efendi
Sandık Emni	Çemişgezek	Mıngırdıç Efendi
Nüfus Memuru	Çemişgezek	Salim Efendi
Nüfus Kâtibi	Çemişgezek	Hüseyin Hüsnü Ef.
Belediye Reisi	Çemişgezek	Osman Efendi
Belediye Kâtibi	Çemişgezek	Ahmed Fahri Efendi

Şube Memuru	Çemişgezek	Mehmed Efendi
KAYMAKAM	Çarsancak	Lütfi Efendi
Tapu Kâtibi	Çarsancak	Hafız Halil Efendi
Naib	Çarsancak	Mehmed Bilal Efendi
Tahrirat Kâtibi	Çarsancak	İsmail Efendi
Mal Müdürü	Çarsancak	Hasan Efendi
Sandık Emni	Çarsancak	Tevfik Efendi
Mahkeme Başkâtibi	Çarsancak	Abdulgennan Ef.
Mahkeme Azası	Çarsancak	Hafız Mustafa Efendi
Nüfus Memuru	Çarsancak	Mahmud Efendi
Şube Müdürü	Çarsancak	Cemal Efendi
PERTEK NAHİYESİ MÜD.	Çarsancak	Necip Efendi
KAYMAKAM	Mazgirt Kazası	Hasan Efendi
Naib	Mazgirt Kazası	Ahmed Hamdi Efendi
Mal Müdürü	Mazgirt Kazası	Midhat Efendi
Tahrirat Kâtibi	Mazgirt Kazası	Abdulaziz Efendi
Sandık Emni	Mazgirt Kazası	Mihran Efendi
Mahkeme Başkâtibi	Mazgirt Kazası	Arslan Efendi
MahkemeİkinciKatibi	Mazgirt Kazası	Mahmud Efendi
Aza	Mazgirt Kazası	Mehmed Ali Efendi
Nüfus Memuru	Mazgirt Kazası	Nüzhet Efendi
Nüfus Kâtibi	Mazgirt Kazası	Rauf Efendi
Şube Kâtibi	Mazgirt Kazası	Hüseyin Efendi
KAYMAKAM	Kızılkilise (Nazımiye)	Osman Nuri Efendi
Naib	Kızılkilise Kazası	Bekir Sıtkı Efendi
Tahrirat Kâtibi	Kızılkilise Kazası	Hakkı Efendi
Mal Müdürü	Kızılkilise Kazası	Mehmed Şevki Efendi
Sadık Emni	Kızılkilise Kazası	Necip Efendi
Nüfus Memuru	Kızılkilise Kazası	Mehmed Nuri Efendi
Nüfus Kâtibi	Kızılkilise Kazası	Resul Efendi
KAYMAKAM	Pah Kazası	Rahmi Efendi

Mal Müdürü	Pah Kazası	Ali Efendi
Naib	Pah Kazası	Hacı Mehmed Efendi
Tahrirat Kâtibi	Pah Kazası	Hasan Tahsin Efendi
Nüfus Memuru	Pah Kazası	Süleyman Efendi
Nüfus Kâtibi	Pah Kazası	Bekir Efendi
Sandık Emni	Pah Kazası	Hafız Mehmed Efendi
KAYMAKAM	Ovacık Kazası	Yusuf Cemil Efendi
Naib	Ovacık Kazası	Davud Fehmi Efendi
Tahrirat Kâtibi	Ovacık Kazası	Hacı Süleyman Efendi
Nüfus Memuru	Ovacık Kazası	Hasan Efendi
Mal Müdürü	Ovacık Kazası	Ali Rıza Efendi
Sandık Emni	Ovacık Kazası	Mehmed Efendi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞINDA AŞİRETLER

Dersim bölgesi tarihini bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin bu bölgeye yerleşmelerine yol açmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da tesirlerini göz ardı etmemek lazımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyıla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askeri tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir.

XIX. yüzyılda Dersim bölgesindeki aşiretler, iki ana bölümde incelenmiştir. Birinci kısımda bölgedeki aşiretlerin faaliyetleri ve karşı tedbirler, ikinci kısımda ise bölgedeki aşiretlerin dağılımı üzerinde durulacaktır.

I. AŞİRETLERİN FAALİYETLERİ VE KARŞI TEDBİRLER

1. XVI. Yüzyıl - XIX. Yüzyıl Arasında Aşiretler

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevi mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere etkileri oldukça olumsuzdur.³³⁴ Bu dönemde bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden korkarak Dersim'in sarp arazisine çekildikleri bilinmektedir.

Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyasi, iktisadi ve içtimai durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir.³³⁵ Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmiş ve onun vefatını takiben evlatları arasında taksim edilmiştir.³³⁶ Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idari düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahalli beylere tevcih edilmesi, *Ağa* ve *Seyyidlerin büyük* bir nüfuz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır.³³⁷ Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre içerisinde bölgedeki aşiretler ve faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme gelinceye kadar aşiretler hakkında; Aşiret Sayım Defterleri, Piyade Hâne Defterleri ve Güherçile Hâne Defterleri'ne bakılabilir. Ancak, Dersim mıntıkası aşiretler hakkında söz konusu kaynaklardan da sağlıklı bir bilgi elde etmek mümkün

³³⁴ Mehmed Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.60.

³³⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri*, Ankara, 1988, s.2.

³³⁶ Daha ayrıntılı bilgi için "İdarî Taksimat" kısmına bkz.

³³⁷ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.58-59.

olmamıştır. Bununla birlikte Cevdet Türkay'ın Osmanlı arşiv belgelerinden tespit ettiği Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler ve cemaatler şunlardır.³³⁸

1. Şeyh Hasanlu Aşireti	Konar-Göçer Yörükân ekrâdı ta'ifesi
2. Felanî (Felakî) Aşireti	Yörükân ekrâdı
3. Ferhad Uşağı Aşireti	Türkmen ekrâdı
4. Seyyidanlu Aşireti	Konar-Göçer Yörükân ekrâdı
5. Şam Uşağı Aşireti	Türkman ekrâdı
6. Koçoğlu Aşireti	Türkman ekrâdı
7. Bahtiyarlu Aşireti	Türkman ekrâdı
8. Abbaslu Cemaati	Yörükân ta'ifesinden
9. Dersimli (Dırsimli) Aş.	Türkmân ekrâdı

Osmanlı tahrir defterleri incelendiğinde oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin çoğu kere aynı manalarda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazen bir "boy" olarak gösterilen topluluk bazen "aşiret veya oymak" olarak gösterilmiştir. Yine tahrir defterinde oymak, aşiret ve cemaatler, "*Türkmen Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı, Ekrad veya Ekrad Türkmânı, Ekrad Yörükânı, Türkmân Ekrâdı Yörükânı*" gibi adlarla anılmıştır. Buradaki farklı adlar altındaki isimlendirme Türk aşiretlerinin "**yerleşik ve konar göçer**" toplum olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarına göre olmuştur.³³⁹

Osmanlı kayıtlarında özellikle Dersimli (Desimli) aşireti için verilen bilgiler oldukça önemlidir. Zira "... Türkmân ekrâdı topluluğundan olan Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı Disimli aşiretinin ekserisi çift ve dâm sahibi olup altun ve gümüş işleri ile uğraşırlar...",

³³⁸ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1988; Ayrıca bkz. Mahmut Rışvanoğlu, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, II. Cilt**, Ankara, 1994, s.893-970.

³³⁹ Mahmut Rışvanoğlu, a.g.e., s.861-864. Ayrıca bkz. Komisyon, **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara, 1986, s.66-67.

şeklinde verilen bilgilerde, bu aşiretin Okçu İzzeddinli aşiretine bağlandığı görülmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'daki aşiret ve cemaatler arasında sık sık adı geçen "Okçu İzzeddinlü" aşiretinin M. S. 200'lü yıllarda Orta Asya'da yaşadığını gösteren kayıtlar, Dersimlü aşiretinin de Orta Asya kökenli olabileceğini akla getirmektedir.³⁴⁰

Osmanlı hâkimiyeti süresi içerisinde bölgede yaşayan aşiretlerin faaliyetleri hakkında ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgiler ise aşiretlerin bölgedeki eşkıyalıkları ile ilgilidir. Mesela, 1705 yılında Şeyh Hasanlı Aşireti, Malatya kazasına bağlı Gerger'de sakin iken, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına bağlı köylere girip ahalisini sürgün etmişlerdir; Çemişgezek kadısının şikâyeti üzerine eski yerlerine dönmeleri emredilmiştir.³⁴¹ Ancak, Haziran 1726 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Çarsancak kazası ahalisi Divân-ı Hümâyûn'a gönderdikleri şikâyetlerini havi bir arzda, o yörede bulunan Şeyh Hasanlı Aşireti'nin eşkiya ve Kızılbaş olduklarından bahisle, bu aşiret yüzünden can ve mal güvenliklerinin kalmadığı belirtmişler ve bu aşiret üzerine gönderilen askerlerin bile onlarla baş edemediklerinden dolayı, Erzurum ve Diyarbakır Eyaleti valilerinin bunların hakkından gelmeleri için ferman gönderilmesini talep ederek bu gibi aşiretlere uygulandığı üzere, aşiret ileri gelenlerini idam edilmesini ve diğerlerinin de sürgün edilmesini talep etmişlerdir.³⁴² Yine Mayıs 1732 tarihli bir hükümde, Şeyh Hasanlı ve Dersimlü eşkiasının yine bu bölgede ahaliyi rahatsız ettiği ve bunun önlenmesi emredilmekteydi ki

³⁴⁰ Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri. Kürtler*, Ankara, 1982, s.69.

³⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.50. Şeyh Hasanlı aşiretinin Malatya Sancağına yerleştikleri tarih, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği bilgilere göre, Sultan II.Bayezid dönemi yani 1481-1512 tarihleri arasındır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II**, Ankara, 1980, s.252-253

³⁴² BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 14257.

bundan da Şeyh Hasanlu aşiretinin Dersim bölgesinden çıkartılmadığı anlaşılmaktadır.³⁴³

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazandığı ve buna paralel olarak çevredeki eşkıyalık hareketleri konusunda devletin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Zira madenlerin işletilmesi bu bölgedeki güvenliğin sağlanmasına bağlıydı. Keban Madeni'nin ihtiyacı olan kömürü Çarsancak kazasındaki köylerin halkı tedarik etmekteydi. Ancak Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler bu dönemde çevre halkına büyük zararlar vermekte ve bu da şikayetlere yol açmaktaydı. Mayıs 1732 tarihli bir Hatt-ı Hümayun'dan anlaşıldığına göre, Keban Madeni Voyvodası el-Hâc Osman Ağa, padişaha sunduğu bir arzda; bu yöredeki Şeyh Hasanlı ve Dersim aşiretlerinin yöredeki ahalie rahat vermediklerini, onların malına, canına musallat olduklarını bunların zarar ve ziyanlarının önüne geçilmesini istemiştir. Bunun üzerine gönderilen ferman gereğince, bölgenin asayişinin sağlanmasıyla el-Hâc Osman Ağa'nın oğlu Mustafa'nın görevlendirildiği belirtilerek diğerlerinin ona yardım edilmesi buyurulmuştur.³⁴⁴

1 Şubat 1751 tarihli bir arz-ı hâlden anlaşıldığına göre, Şeyh Hasanlu ve Dersimlî eşkıyası, Çarsancak kazası köylerine saldırmışlar ve "... Kurâ-yı merkûmeyi bi'l-küllîye virân ve harap ..." etmişler, on üç köy halkı bu yüzden perişan olmuştur. Bunun üzerine Maden Emni, Palu Hakimi, Kemah Voyvodası, Erzincan Ayanı ve

³⁴³ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 1697.

³⁴⁴ BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 1697. "...kazâ-i mezburda vâki Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyaları öteden beri o havalinin ahali ve reâyâ ve sükkân ve berâyasına musallat olub fukara ve zuâfânın emval ve erzakların nehb garet ve ehl-i iyâllerin sirkat ve esîr itmek âdet-i müstemirreleri olmağla leyh ü nehâr sevâkin ve ahalinin eşkıyâ-yı mezbûrenin nizâmlarıçün emr-i şerîfim sudûriyle..."

Kığı Beyi'ne bu saldırıların önlenmesi için emirler gönderilmişti.³⁴⁵ Dersimli ve Şeyh Hasanlu eşkiyası 1762 senesinde Van muhafızı Zaralızade Feyzullah Paşa tarafından nezre bağlanmış, ancak Çarsancak Voyvodası İsmail, nezre bağlanan (sürgün edildikleri yere girmemeye razı olup, girdikleri takdirde kabul ettikleri parayı ödeme şeklinde) eşkıyayı etrafına toplayıp, eşkıyalığa teşvik ile Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkiyası başta Sağman kazasına bağlı Rum Keyfi, İbrikan, İncük ve Vahda köylerine saldırmış ve bu köyleri yağmalamıştı. Daha sonra Çemişgezek kazasına bağlı Abduh nahiyesi köylerini basan eşkıyalar, buradaki insanları sebepsiz yere öldürmüşler ve hayvanlarını gasbetmişlerdi. Ayrıca Eğin Kazası'na bağlı Kuskan köyünde de dört kişiyi öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardı. Bu tecavüzlerden çok muzdarip olan ahalinin şikayeti üzerine, Nisan 1763 tarihinde Diyarbakır Eyaleti valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, *"...ma'lûm-ı hûmâyûn um olduğuna binâen eşkıyâ-i merkûmun üzerine varulub ahz ve gasb eyledikleri emvâl-i 'ibâd ma'rîfet-i şer'le istirdâd ve ashâbına redd ve madde-i katl dahî muktezâ-yı şer'-i mutahhar fasl ve rû'yet olunarak eşkıyanın 'ukûbat-ı lâyıkaları..."* nın icra edilmesi istenmiştir. Ayrıca kaza beylerinin de adamları ile tam silahlı olarak, *"...eşkıyâyı ele geçürüb 'alâ-eyyehî-hâl..."* cezalandırmaları ve ayrıca *"...ve katl maddesi dahî muktezâ-yı şer'î enver üzre rû'yet ve ihkâk-ı hak olunarak cezâyı müstehak olanların tertib-i cezâlarına mübâderet..."* edilmesi de emredilmekteydi.³⁴⁶

³⁴⁵ BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 2047. Temmuz 1745 (Evasıt-ı Receb 1158) tarihli aynı belgenin ekinde yer alan Çarsancak Voyvodası Kara Çorlu Mustafa'ya gönderilen bir Hatt-ı Hümayundan, Keban madenlerinin işletilmesinde, çevredeki Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretinden bazı eşkıyanın, madencilere engel olduğu gibi oradan geçen Müslüman hacıların ve gelip geçen yolcuların parasını, malını zorla aldıkları gibi, bazılarını öldürdükleri de anlaşılmaktadır. *"... hüccâc-ı müslimîn ve sair ebnâ-i sebil ve ibhadullahın tariklerin kat' âdet-i müstemirreleri olan katl-i nüfus ve nehb-i garet-i emvâ müslimîne cesâret..."*.

³⁴⁶ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 924.

Ağustos 1780 (Evasıt-ı Ramazan 1194) tarihli Gümüşhane, Kuzican, Kuruçay, Kemah, Gürcasis, Çemişgezek, Eğin Erzincan ve Tercan kazası ahalisinin sundukları bir arzdan anlaşıldığına göre, Gümüşhane, Kuruçay, Kemah, Çemişgezek, Eğin Erzincan ve Tercan ilçeleri ahalisi Divân-ı Hümâyûn'a sundukları üç dilekçelerinde: Şeyh Hasanlı, Dersimli, Güvenli, Hiranlı, Kuvanlı, Zirkanlı ve Düçekli aşiretlerinin yöre ahalisine sürekli saldırdıkları can, mal, namus güvenliklerinin kalmadığı, bu yüzden ahali başka yerlere göçetmeye başladıklarından sözü edilen aşiretlerin buralardan başka yerlere sürgün edilmesi istenmekteydi. Aynı tarihli Erzurum valisine yazılan bir fermanla, "...Kuzican ve Kemah ve Gürcanis derunlarında bulunan ekrâd ile Kemah ve Erzincan Boğazı'nda ve Sarıkaya'da oturan ekrad hulûl-ı bahara dek etraflarını ihâta mezkûr Şeyh Hasanlu ve Dersimlü ve Güvenlü ve sâir mahallerdeki ekrâd-ı şekavet mu'tâdın dahi bi-mennihi teâlâ evvel bahar bu yerlerden kaldırılmaları ve başka yerlere iskân edilmeleri..." emredilmiştir.³⁴⁷

Osmanlı Devleti bu bölgedeki aşiretlerin ıslahı konusunda çok sert tedbirler almasına rağmen, başarılı olamamıştır. Nitekim 14 Şubat 1782 tarihinde Erzurum valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümden, Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin bu tarihlerde Ovacık ve çevresinde eşkıyalık yaptıkları ve özellikle de Kuruçay, Kığı ve Kuzican ahalisinin bu aşiretlerden rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Erzurum valisi Mustafa Paşa, aşiretlerin ıslahı ile görevlendirilmişti. Halk da söz konusu eşkıyanın oturdukları köylere sokulmaması için 15.000 kuruş nezre* bağlanmayı kabul etmişti.

³⁴⁷ BA., Cevdet Dahiliye, No: 5657.

* Nezir: Bir şeyi yapmama karşılığında kendi rızasına dayalı olarak ahd ettiği bir yaptırım yani müeyyidedir.

Ayrıca gelen emirde aşiretlerin ıslahı mümkün olmaz ise sakini oldukları köylerin yıkılması ve yakılması emredilmekteydi.³⁴⁸

Ancak alınan sert tedbirlere rağmen başarılı olunamamıştır. Mayıs 1787 (Gurre-i Şa'ban 1201) tarihli Keban ve Ergani Maden Emîni Hacı Ali'nin Divan'a gönderdiği bir rapordan anlaşıldığına göre, yöredeki aşiretlerin bu madenlerin işletmesinde devlete birçok güçlük çıkardıkları gibi, kendi aralarında da anlaşamadıkları, sürekli savaş halinde bulundukları belirtilmekte ve Şeyh Hasanlı ile Dersimli aşiretlerinin inançlarının şeriata aykırı olduğundan, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliğini tanımadıklarından bahsedilerek ne yapıp edip, bunların hakkından gelinmesi istenmekteydi.³⁴⁹ Yine Mayıs 1787 tarihli bir defterden anlaşıldığına göre bu dönemde Şeyh Hasanlı aşiretinin üzerine gidilmiş ve 32 aşiret mensubu öldürülerek bunların başları kesilmişti.³⁵⁰ Ancak alınan bütün bu tedbiler aşiretlerin bölgedeki faaliyetlerini önlemeye yetmemiştir. Zira Ocak 1793 (25 Cemaziye-l-ahir 1207) tarihli Cemişgezek ve Çarsancak kazaları ahalisinin, Divân-ı Hümâyûn'a sundukları bir arizadan anlaşıldığına göre; Cemişgezek ve Çarsancak ilçeleri ahalisi, Şeyh Hasanlı, Dersimli, Düçekli ve Ovacıklı aşiretlerinin yöre ahalisine sürekli saldırmaları yüzünden can, mal, namus güvenlik-

³⁴⁸ "... Sâkin oldukları mahallerini hedm ve ihrâk ve bu vechile kazâ-yı mezbûru ekrâd-ı bed-nihâdiden tahlîs ve şerr ve mazarratları def ve ref olunduktan sonra fi-ma-ba'd o makûle şekâvet-şîarların kura-i merkûme duhûline ruhsat verilmemek ferd-i vâhidi istishâb ve meks ihdâs ittirmek ve ele getirdiklerinin cezâları tertib olunmak şartıyla ..." BA., *Cevdet Zaptiye*, No: 1094.

³⁴⁹ BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 3484.

³⁵⁰ BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 576. "...Şeyh Hasanlı ve Düçek eşkiyaları dimekle ma'ruf şekâvet-pişelerin ser-gerde-i gürûh-ı bed- mekruhlarının ser- maktû' a-i menhusaları defteridir. Topuzlu oğlu Alişer, Şat oğlu Ali, Laçinoğlu Sencu, Garganlı Mehmed oğlu Saru, Topuzlu oğlu Mehmed, Laçin oğlu Ali, Hançunun oğlu Ahmed, Hurşunun oğlu Gülabi, İbrahim Maksunun oğlu Ali, Garaz oğlu Ali, Zekinün oğlu Veli, Mahmud oğlu Mustafa, Öksüz oğlu Ali, Zivanlı Süleyman, Edillü Hamzanın oğlu Bertal, Gencunun oğlu İsmail, Kara Memonun oğlu İbrahim, Edillü Mustafa, Laçınuşağı Bozu, Liçan oğlu Yirik, Gelanlıçek oğlu Müşkirgilli, Veli'nin karındaşı oğlu Salih, Köpüklü Ali oğlu İbrahim, Şeyh Ali Maksu'nun ammisi Mahmud, Yusuf Mirzu'nun oğlu Bertal..."

lerinin kalmadığından bahisle, bu aşiretlerin haklarından gelinmesi için 6 yıl önce Dîvân-ı Hümâyûn'a bir arz sunduklarını belirtmişler ve bunun üzerine gerekenin yapılmasına ilişkin Ferman gönderilmesine rağmen, 6 senedir çeşitli sebepler yüzünden bunun gerçekleşmediğini ve adı geçen aşiretlerin saldırılarını artırdıkça artırdıkları, bu yüzden gerekenin yapılması için yeniden ferman gönderilmesini istemişlerdir.³⁵¹ 1798 tarihinde bu bölgede görevli kişilere gönderilen bir fermanla Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerinin bölgedeki eşkiyalıklarının önlenmesi için gereken bütün tedbirlerin alınması istenmiş ise de bu sefer de başarılı olunamamıştır.³⁵²

1824–1826 tarihleri arasında Diyarbakır Eyaleti valisi olan Salih Paşa aynı zamanda Maden-i Hûmayun Emaneti Emmini idi.³⁵³ Salih Paşa 1824 tarihinde Dersim bölgesinde bulunan bazı eşkıyaların ıslahına memur edilmiş ve Ovacık'a gelmişti. Ancak harekât başlayacağı sırada Rus muharebesi zuhur edince kuvvetlerini alarak cepheye gitmiş ve böylece aşiretleri ıslah teşebbüsü yarım kalmıştı.³⁵⁴

Dersim yöresinde bulunan aşiretlerin hayat tarzları sebebiyle yer değiştirmeleri de bazı sıkıntılara yol açmıştır. Meselâ 1849 tarihinde Haydaranlı aşireti İran'a geçmiş ve dönüşte Van'da konaklamıştı. Söz konusu aşiretin sınır bölgesinde bırakılmayarak Van'da iskânı istenmiş ve bunun için kendilerine yer gösterilmişti.³⁵⁵

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nin, Dersim mıntıkasında yaşayan aşiretler üzerinde tam bir denetimi söz konusu

³⁵¹ BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 13821.

³⁵² BA., *Cevdet Dahiliye*, No: 15197. "...taife-i ekraddan katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i a'râz ve ihrâk-ı büyût ve kurâ yakan ve tecrîm-i fukarâ misillü gûnâ gûn habâset ve şenâatâ ibtidâr üzere olan Şeyh Hasanlı ve Dersimlü ve Düçekyurdu aşireti eşkiyasının te'dîbleri ve gûşmalleri husûsına...".

³⁵³ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.176-177.

³⁵⁴ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.60.

³⁵⁵ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 3551

değildir. Yapılan eşkıyalıklara bağlı olarak aşiretler cezalandırılma yoluna gidilmiş, yani bölgede meydana gelen hadiseler kuvvet kullanılarak önlenmeye çalışılmıştır.

2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşiretlerin Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte yine bir döneme girilmiş, bununla birlikte "İdari Taksimat" bölümünde de açıklandığı üzere, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri ülkenin her tarafında aynı anda uygulamak mümkün olmamıştır. Dersim ve buna bağlı kazaların dâhil olduğu Diyarbakır Eyaleti 1845 tarihinde Tanzimat'a dâhil edilmiş ve Diyarbakır Eyaleti'nin yeniden teşkilatlandırıldığı 1848 tarihinden hemen sonra yine aynı tarihte "Dersim Sancağı" oluşturulmuştur.

1848 tarihinden itibaren bu bölgede devlet otoritesini tesis etme çabalarına karşı, aşiretler en büyük engeli oluşturmuşlardır.

Dersim Sancağı'na asker sevki ve bu bölgede devlet otoritesini sağlamak üzere bölgede 1850 tarihinde bir harekât başlamıştır. Bu harekâtın kesin olarak hangi tarihte başladığını tespit etmek mümkün olmamış ise de³⁵⁶ 9 Kasım 1851 tarihli bir arzdan, "... *Dersim ekrâd ve eşkıyâsının ıslâh-ı hâl ve terbiyesi madde-i matlûbası bu kerre tamâmiyle husûle gelerek silahlarının toplandığı* ..." harekâtın bu tarihte sonuçlandığı anlaşılmaktadır.³⁵⁷ Tarihi belgelere "... *Dersim meselesi* ..." olarak intikal eden³⁵⁸ bu harekâtın başlıca amacı "... Dersim San-

³⁵⁶ 20 Eylül 1853 tarihli, Dersim meselesinden dolayı vukubulan fevkalade masrafla ilgili bölgede Anadolu Ordu-yu Hümâyûnun Kanûn-ı Sanî 1265 tarihinde (Ocak 1850) bölgede bulunduğu kayıtlıdır. BA., *Cevdet Askeriye*, No: 8541.

³⁵⁷ BA., *Cevdet Askeriye*, No: 14771. Dersim bölgesindeki askeri hareket Kasım 1851 tarihinde sonuçlanmış ise de bölgenin sarp ve dağlık olması sebebiyle, buraya diğer eyaletlerden getirilen askerler Şubat 1267 (Şubat 1852) tarihine kadar Dersim mintikasında kalmışlardır. bkz. BA., *Cevdet Askeriye*, No: 8541.

³⁵⁸ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 19636.

cağı ekrâdının ahz-ı eslihası ..." yani silahlarının toplanması idi³⁵⁹. Buna ilâve olarak, bölgede *Kurra'-i Şer'iyye* usulünün uygulanması ve vergi toplanması hususun temini de diğer amaçlar arasındaydı³⁶⁰.

14 Ekim 1851 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim'deki aşiretlerin isyanından dolayı üzerlerine varılmış ve kısa bir süre zarfında aşiretler perişan edilmiştir. Bu harekâta Kureyşanlı ve Yusufanlı aşiretleri askere mukavemet etmiş ise de pek çoğunun silahlarına el konulmak suretiyle dağıtılmışlardır.³⁶¹

1850-1851 tarihleri arasında yapılan bu askeri harekâtı takiben, Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda "... *Dersim Sancağı* denilen mahal Harput ve Erzurum eyaletleri civarında ve Çarsancak ve Çemişgezek ile Kığı kazalarının vuslatında vâkî olarak ekser kura ve mezraları zikr olunan kazalarla..." hudut olduğu belirtildikten sonra, "... üç-dört yüz seneden беру içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahî dağ ve ormanlarda gezerek..." ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmal ettiğinin önemli bir delilidir³⁶². Yine aynı belgede harekâtın tamamlandığı belirtilerek burada yaşayan insanların çift ve çubuğa alıştırılmaları yani yerleşik hayata geçmelerinin zaman alacağı da kaydedilmiştir.³⁶³ Yine bu harekât sonucu **ahz-ı esliha** yani silahların toplanması işi büyük ölçüde tamamlanmış, ancak silahını teslim etmeyen bir kısım aşiret mensupları "... dağ ve ormanlara savuşarak

³⁵⁹ BA., *İrade Dahiliye*, No: 13263.

³⁶⁰ BA., *İrade Dahiliye*, No: 13263.

³⁶¹ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 8431.

³⁶² BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 8431.

³⁶³ "... kendülerü ekrâd-ı sebükme gazândan olmak cihetiyle birden bire 'adet-i müstemirre ve etvâr-ı kadîmelerinden ferâğat ederek ahâlî-yi sâ'ire gibi çift ve çubuğa alışmaları hayli vakte muhtaç ..." bkz. BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 8431.

..." saklanmışlardır³⁶⁴. Bu sebeple gönderilen arzlarda bölgede asayiş tam manasıyla sağlanana kadar Dersim Sancağı'nda belli noktalarda asker bulundurulması gerektiği bildirilmiştir.³⁶⁵

Tanzimat sonrası, bölgede yapılan ilk askeri harekâta toplam 11.306 asker katılmıştı. 5 Kasım 1850 tarihinde Dersim Sancağı'nda bulunan askerin dağılımı ise şöyleydi:³⁶⁶

Ahmed Paşa'nın emrinde Hozat'ta bulunan asker miktarı

Topçu	Piyade	Top	
22	775	1	Birinci Alay 3. tabur
24	919	1	Beşinci Alay 1. tabur
33	707	2	Beşinci Alay 3. tabur
24	709	2	Beşinci Alay 4. tabur
103	3.110	6	

Genel Toplam 3.213

+ 200 Ordu bünyesindeki başıbozuk asker 3.413

Süleyman Paşa'nın emrinde Mazgird'de bulunan asker miktarı

Topçu	Piyade	Top	
29	726	3	Üçüncü Alay 1. tabur
-	421	-	Dördüncü Alay 1. tabur
+ -	683	-	Altıncı Alay 1. tabur
29	1.830	3	

Toplam Asker Sayısı = 1859

³⁶⁴ BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

³⁶⁵ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431. 4 Aralık 1850 tarihli bir arzda "... Dersim ekrâdı mu'ahharan 'arz-ı ita'at ile müteşebbis dame 'afv ve merhamet olunmalarına mebnî ... " silahlarını terk etmedikleri belirtilmiştir. Ayrıca "... ekrâd-ı merkûmeden bir kaç aşiret sarb ve sengistan bir cebelin zirvesinde ..." oldukları bölgede asker istihdamının gerekli olduğu belirtilmekteydi. bkz. BA., İrade Dahiliye : No: 13365.

³⁶⁶ BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

Ovacık'ta bulunan asker miktarı

Süvari	Piyade	Toplam
100	500	600

Redif Altıncı Alay Miralayı Mehmed Bey kumandasında Pülümür'de bulunan asker miktarı

Topçu	Piyade	Top	
-	140	-	Dördüncü Alay 1. tabur
-	151	-	Altıncı Alay 2. tabur
-	159	-	Altıncı Alay 3. tabur
+ 26	958	3	Altıncı Alay 4. tabur
26	1.408	3	

Toplam = 1.434

Genel Toplam

Piyade	6.348
Topçu	158
Başıbozuk	800
Harput'tan gelen	2.250
Diyarbakır'dan gelen	750
Erzurum'dan gelen	1.000
	<u>11.306</u>

2 Nisan 1851 tarihinde Diyarbakır Eyaleti valisi gönderdiği bir arzda "...Dersim Sancağı meselesinin ıslahâtı zımında...", Dersim Sancağı'na gönderilen askerin, meselenin halledilmesinden dolayı geri gönderilmesini istemekteydi³⁶⁷. Ancak 21 Haziran 1851 tarihli Seraskerlik tezkeresinde, "...Dersim ekrâdı öteden berü şekâvetde olarak

husûsiyle bu def'a şekâvetlerini artırmış..." olduklarından bölgeye üç bin beş yüz asker daha gönderilmesi lüzumu belirtiliyordu.³⁶⁸

1850–1851 tarihleri arasında meydana gelen Dersim meselesinden dolayı vuku bulan fevkalade masraf ise toplam olarak 13.992 kese 118 kuruştur.³⁶⁹ Bu ise 699.961 mecrediye altınına eşittir.³⁷⁰

Sonuç olarak 1850–1852 yılları arasında Dersim meselesi tam olarak halledilmemiştir. Dersim Sancağı dahilinde devlet otoritesi kurulmuş olmakla birlikte, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır. Ancak bölgede isyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır. 13 Ocak 1852 tarihli bir iradede anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican (Pülümür) Kazası'nda Felakî aşiretine mensup bazı kişiler, "... öteden berû gasb ve emvâl ve kat' -ı tarîk ve katl-i nûfus mîsillû cinayât ile me'lûf olduklarından başka hükûmete 'adem-i inkıyâd ve ita'atla mâl-ı miriden zimmetlerini virmemek gibi uygunsuzluklarda dahî bulundukları..." anlaşıldığından Anadolu Ordusu tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Burada görülen mahkemede, toplam 14 kişi İstanbul'da ömür boyu kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza 15 yıla indirilip "... hitâmında ol havâliye ayak basmamaları..." kararlaştırılmıştır.³⁷¹

Dersim Sancağı'nda 1852 tarihinden itibaren gerek aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler³⁷² ve gerekse aşiretlerin çevreye ta-

³⁶⁸ BA., *İrade Dahiliye*, No: 14221.

³⁶⁹ BA., *Cevdet Askeriye*, No: 8541.

³⁷⁰ Bir kese 500 birimdir. Bir yük ise 100.000 birimdir. $13992 \times 500 = 69.996.118$ kuruştur. 1 mecrediye altını (7.216 gram 22 ayar) 100 kuruş olduğuna göre, $69.996.118 / 100 = 699.961$ mecrediye altındır.

³⁷¹ BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 20503. Ocak 1852 tarihinde 15 yıl kürek cezasına çarptırılan 14 kişiden biri olan Felakî aşiretinden İbrahim adlı şahıs 21 Mart 1865 tarihinde affedilmesi için arzda bulunmuş, söz konusu şahıs "... İhtiyarlığı cihetiyle gözü görmez olduğundan ..." affedilmiştir. bkz. BA., *İrade Meclis-i Vâlâ*, No: 24271.

³⁷² 16 Nisan 1853 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağına bağlı Vasılı köyü sakinleri, Urfan köyündeki ahaliyi meralarına müdahale ettikleri için şikayet etmişler ve bunun önlenmesini istemişlerdir. bkz. BA., A. DVN. Dosya: 98, Gömlek: 71.

sallutları devam etmiştir. Osmanlı Devleti bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almak ve bu bölgenin vergisini toplamak için aşiret beylerinden istifade etmek yoluna da gitmiştir. Mesela 18 Ekim 1853 tarihinde Dersim Sancağı Ovacık kazasında bulunan Güllap Uşağı aşiretinin vergisi, aşiret boybeyi Halil Ağa'ya ihale edilmiştir.³⁷³ 23 Eylül 1854 tarihinde ise Dersim Sancağı'ndan idare olunan Koçgiri aşireti kaza itibar edilerek, müdürlüğü aşiret vergisine 400 kuruş ilave idilmek üzere Koçgiri aşiretinden Diyar Ağa'ya tevcih edilmişti.³⁷⁴ Bütün bu tedbirlere rağmen, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır.

14 Şubat 1854 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'nda bulunan bir kısım aşiretler, Erzincan ve Tercan kazalarına bağlı köylerde eşkıyalıkta bulunmuşlardı.³⁷⁵ Ayrıca Dersim Sancağı'ndaki aşiretler "...dâ'îre-i itâ'atda olmadıkları vechile..." 1854 senesine mahsup vergiler de toplanmamıştı.³⁷⁶ Bölgedeki vergilerin toplanmamasında aşiretlerin tutulmalarına ilave olarak, 1855 yılında meydana gelen *kaht u gılâ* yani kıtlık da önemli bir rol oynamış olmalıdır.³⁷⁷

Aşiretlerin ıslahı ve bölgedeki uygulamalar hakkında devlet merkezine yazılan arzlardan,³⁷⁸ bölgedeki askeri harekâtlarda mevsim şartlarının da önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Mesela 1 Ocak 1857 tarihli bir arzda, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican Kazası'nda isyan halinde bulunan Ali Bey üzerine asker gönderildiği ve

³⁷³ BA., **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 11388. 28 Ocak 1861 tarihli bir iradede "... Dersim meselesinden dolayı rû'esâ-yı ekrâda masraf kılınan hıl'at baha ..." ifadesiyle bir kısım aşiret reislerinin devlet tarafından ödüllendirildiğini göstermektedir. bkz. **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 18987.

³⁷⁴ BA., **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 13735.

³⁷⁵ BA., **İrade Dahiliye**, No: 18356.

³⁷⁶ BA., **İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 15294.

³⁷⁷ 22 Ekim 1856 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'nda Kur'a-i Şer'iyye usulünün uygulanmasının sebebi olarak, bölgede 1855-1856 tarihlerinde meydana gelen kıtlık da önemli bir yer tutmaktadır. BA., **İrade Dahiliye** No: 23611.

³⁷⁸ BA., **İrade Dahiliye**, No: 22992.

yenilgiye uğratıldığı belirtilmekte, ancak kış sebebiyle harekâtın durdurulduğu bildirilmekteydi.³⁷⁹ Bazı aşiretler ise aralarındaki eşkıyaların temizlenmesini büyük bir sevinçle karşılıyorlardı. 13 Mart 1857 tarihli Harput valisi İsmail Paşa tarafından gönderilen tahriratta, Koçgiri aşiretinin "...Koçgiri aşireti eşkıyâsının tefrîk ve ahz ve giriftleriyle icrâ olunan ıslahâtndan dolayı 'aşîret-î merkûme ahâlisi tarafından teşekkür..." ettikleri ve bundan böyle uygunsuz kişileri aralarında barındırmamaya söz verdikleri, bildirilmiştir.³⁸⁰ 1860 tarihine gelinceye kadarki süre içerisinde, *aşiretlerin ıslahı* ile ilgili olarak ciddi bir meseleyle karşılaşılmamıştır.³⁸¹ Ancak Osmanlı Devleti, bu bölgede 1860 tarihine kadar vergi ve asker alma konusunda, başarısız olmuştur.³⁸²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebini, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. 1788 tarihinden sonra bölgede kaza, kaymakamlıkları bazı aşiret ağalarına tevcih edilmeye başlanmıştır.³⁸³ Bu şekil idare tarzı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir nevi **derebeylik** kurulmasına yol açmıştır. Bu şekilde kuvvetlenen **bey ve ağalar** her yönden halkı kendilerine esir etmişlerdi. Arada sırada birbirlerine olan husumetleri sebebiyle çarpışmalara girmişler ve olan yine halka olmuştur. Bazı devlet görevlerinin de, yine bu ağa ve beylerin adamlarına tevcih edilmesi, bunları daha da kuvvetlendirmiş, halk büyük bir sıkıntı çekerken

³⁷⁹ BA., *İrade Dahiliye*, No: 24345.

³⁸⁰ BA., *İrade Dahiliye*, No: 24942.

³⁸¹ Bazı aşiret ağalarının bu dönemde itaat altına alındıkları anlaşılmaktadır. 5 Ocak 1858 tarihli bir tahrirattan "... aşı'ir ağalarının bir takımı te'mîn ve taltîf kılınmış ve bir takımına re'y-i tezkireler verilmiş olduğu ..." anlaşılmaktadır. bkz. BA., *İrade Dahiliye*, No: 26038.

³⁸² Dahiliye Vek. Jan. Umum. Kom., *Dersim*, s.56.

³⁸³ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.58-59.

bu insanlar eşkıyalık faaliyetlerinde bir merkez olarak kullandıkları konaklarında derebeyliklerini sürdürmüşlerdir.³⁸⁴

Dersim Sancağı'nda 1848 tarihinden sonra yapılan idari düzenlemelerde de kaymakam ve memurlar, aşiret reisleri ve bunların çocuklarından tayin edilmiştir.³⁸⁵ Mesela 1848'deki idari düzenlemelerden sonra Dersim Sancağı meclis-i idare azalığına Kara Ballı aşireti reisi Yusuf Ağa, mahkeme azalığına Ferhad Uşağı aşireti reisi Kahraman Ağa tayin edilmişti. Yusuf Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa'ya jandarma yüzbaşılığı ve Ferhad Uşağı aşiretinin ikinci reisi Yusuf Ağa'ya da jandarma mülazımlığı verilmiş ve buna ek olarak birçok ağa da *Yol Korucusu* ve başka isimlerle taltif edilmişti. Dolayısıyla hükümet işleri bunlar tarafından yürütülmeye bağlanmış, bu ise haydutluk olaylarının artmasına sebep olmuştu.³⁸⁶

Bu tür uygulamaların bir sonucu olarak 1860 tarihinden sonra Dersim'de Şah Hüseyin, Gulabî, Mansur ve Şeyh Süleyman gibi aşiret reisleri veya seyitlerin idareye hakim olduğu görülmektedir.³⁸⁷ Özellikle 1863 tarihine kadar Şah Hüseyin bölge üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Devlet bu bölgedeki bütün asayişsizliğin sorumlusu olarak gördüğü Şah Hüseyin'i, Vidin'e sürgüne göndermiş ise de ailesinin ve oğlu Ali Bey'in bu mıntıkadaki nüfuzunun zayıfladığını haber alan Şah Hüseyin bir yolunu bularak tekrar Dersim'e dönmüş ve 1863 tarihinde vefatına kadar bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Şah Hüseyin ölünce yerine geçen oğlu Ali Bey hükümetle iyi ilişkiler kurmuş ve **Dersim Umûm Müdürü** unvanı verilerek Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur.³⁸⁸

³⁸⁴ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.59.

³⁸⁵ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum Kom., *Dersim*, s.56.

³⁸⁶ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.59.

³⁸⁷ Dah.Vek.Jan. Um. Kom. *Dersim*, s.56-57.

³⁸⁸ Dah.Vek.Jan. Um. Kom. *Dersim*, s.127-128.

1860–1875 tarihleri arasında Osmanlı Devleti eşkıyalık yapan aşiret reislerini Yemen, Basra ve Sinop gibi yerlere sürgün etmiş ve bu yolla geçici bir sükûnet temin edilmişti.³⁸⁹ Bununla birlikte bu dönemde de gerek aşiretler arasındaki mücadeleler ve gerekse bazı aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Mesela 21 Temmuz 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Şeyh Hasanlu aşireti ile Pilvenk aşireti arasındaki arazi anlaşmazlığı uzun bir müddetten beri devam etmekteydi.³⁹⁰ Anadolu Ordusu meclis azası Mirliya Mustafa Paşa'nın tahriratına göre, Şeyh Hasanlu ve Pilvenk aşiretleri, Sağman Dersimlisi köyündeki arazi anlaşmazlığı yüzünden anlaşmazlığa düşmüşler, Pilvenk aşireti söz konusu köyü basmış ve çok büyük tahribatta bulunmuştu. Diğer aşiret reislerinin araya girmesiyle iki aşiret de davet edilerek mesele halledilmeye çalışılmış ve Pilvenk aşiretinin 15 bin kuruş ödemesi karara bağlanmıştı. Ancak Pilvenk aşireti toplantıya katılmadığı gibi, Şeyh Hasanlu köylerinden Tişte köyünü de basmış ve büyük hasar vermişti. Tişte köyünü basan Pilvenk ve Suroğlu aşiretleri reisleri, mesele halli için Harput'a davet edilmelerine rağmen, buna uymamışlar ve mesele de bir çözüme bağlanamamıştı.³⁹¹ Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli iradede anlaşıldığına göre, Pilvenk (Pilvank) aşireti bu tarihlerde yeniden Sağman Dersimlisi köyüne saldırmış, "... yediyüzyetmiş re's ağnâm ve keçilerinin yüzelli re's sığırlarını gasb ve gârât eylediklerinden mâ'ada bir adamlarını dahî katl ve i'dâm..." etmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu aşiretin üzerine asker gönderilmesi ve mukavemet ettikleri taktirde cezalandırılmaları istenmiştir.³⁹²

³⁸⁹ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.61.

³⁹⁰ BA., *İrade Dahiliye*, No: 39098.

³⁹¹ BA., *İrade Dahiliye*, No: 39098.

³⁹² BA., *İrade Dahiliye*, No: 39098.

17 Ağustos 1862 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Suroğlu ve Bahtiyar aşiretleri ile Kabeşoğlu aşireti arasında büyük bir çatışma yaşanmış olmakla beraber, mesele halledilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ovacık kazasına bağlı bir kısım aşiretler, Kemah kazası köylerini basmışlar ve çevreye önemli ölçüde zarar vermişlerdi. Aşiretlerin baharla birlikte bu bölgelere geldikleri, bölgede daimi suretle asker bulundurulması gerektiği bildirilerek tedbir alınması istenmekteydi.³⁹³ 1850-1852 tarihleri arasında Dersim Sancağı'na büyük miktarda asker gönderilmişse de, bu askerlerin önemli bir kısmı harekâtın sona ermesiyle birlikte geri dönmüşlerdi. Mesela Nisan 1861 tarihinde kaza merkezi olan Ovacık'ta 1 yüzbaşı, 1 kâtip, 1 mülâzım, 20 süvarî ve 109 da piyade olmak üzere toplam 132 asker bulunmaktaydı.³⁹⁴ Bu da aşiretlerin bölgeden ayrılmalarını engellemeye yetmemiş olmalıdır. Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Erzincan, Kemah ve Eğin taraflarında eşkıyalık yapan Ovacık kazasına bağlı aşiretler içerisinde Topuzlu aşireti bulunmaktaydı. Topuzlu aşireti içerisinde eşkıyalık yapanlar "... 'aşiret-i merkûm derûnunda ancak onsekiz yigirmi neferden ibâret ..." olmasına rağmen, bu kişileri yakalamak mümkün olmamıştı.³⁹⁵

28 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim aşiretlerinden yetmiş ile seksen arasındaki eşkıya, Kığı kazasına bağlı Okçıyan köyünü basmış ve meydana gelen çatışmada iki taraftan da hayli adam ölmüştü. Bunun üzerine Kureyşanlı, İraplu, Şammamdanlı ve İşkânlu aşiretlerinin bir araya gelerek bin kişilik bir kuvvet oluşturduğu, buna karşı Kığı'daki aşiretlerin de toplandığı haberi verilmişti. Hozat'ta bulunan Binbaşı Halim Ağa, Maz-

³⁹³ BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20339.

³⁹⁴ BA., Cevdet Maliye, No: 9377

³⁹⁵ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

girt Müdürü Hüseyin Ağa ve Dersim'deki aşiret reislerinden Gülabi ve Yusuf Ağa Hozat'ta toplanarak bu meseleyi görüşmüşlerdi. Bu toplantıda verilen bilgilerden, "...Kureyşanlı (Kurişanlı) ve İraplu ve Şamamdanlu ve İskânlu aşiretleri üçbin çakmakdan(silah) ibaret olarak bu tarafların fethinden berû taraf-ı hükümete gelmemiş ve aşiret-i merkûmân Mazgird Kazası idâresinde bulundukları hâlde hiç bir müdîrin yanına dahî gelmeyüb matlûbât-ı mîriyeden şimdiye kadar akçe-î vâhîde vermemiş..." oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu belgede "...Cebel-i Dersim ekrâdı henüz matlûb vechile taht-ı zâbitaya girmemiş ve medeniyetden lezzet almamış sûret-i bedeviyetde..." oldukları ve "...fırsat buldukça yekdiğeri aleyhine kıyâm iderek gasb-ı emvâl ve katl-i nûfûs misüllü uygunsuzluklardan gerüye durmadıkları..." ndan bahisle, "...sevki asker mevsimi güzâr eylemiş bulunduğu hasebiyle bî-minnetihi-ta'alâ mevsim-i baharda..." bu aşiretlerin üzerine asker gönderileceği belirtilmekteydi.³⁹⁶

Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı üzere, 1875 yılına gelinceye kadar geçen süre içerisinde, Dersim mıntıkasında bazı aşiretleri itaat altına almak mümkün olmuş ise de özellikle "Derûn-ı Dersim" veya "Cebel-i Dersim" mıntıkasındaki aşiretleri itaat altına almak mümkün olmamıştı.³⁹⁷ Ayrıca aşiret reislerinin çeşitli şekillerde taltif edilerek itaat altına alınan bölgelerden ise sağlıklı olarak vergi ve asker toplanamamıştı.

Kasım 1866 tarihli bir iradede anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı kazaların tamamında nüfus sayımı yapılamamıştı. Bu sebeple gerek vergi toplanamıyor ve gerekse Kur'a-i Şer'iyye (asker toplama) uygulanamıyordu.³⁹⁸ Bundan dolayı gerek bölgedeki aşi-

³⁹⁶ BA., İrade Dahiliye, No: 39098. Söz konusu 39098 nolu belge ayrı ayrı on belgeden oluşmaktadır. Dersim ile ilgili olmakla beraber, konu ve tarihleri ayrıdır.

³⁹⁷ 28 Kasım 1866 tarihli bir arzda "... evvel emirde cebel-i Dersim ekrâdı(nın) taht-ı ita'at ve inzibât ..." altına alınması istenmekteydi. bkz. BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

³⁹⁸ BA., İrade Dahiliye, No: 39098.

retlerin itaat altına alınmaları ve gerekse vergi ve asker toplamak için bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Bu tedbirler şunlardır:

1. Cebel-i Dersim bölgesindeki aşiretleri itaat altına almak,
2. Cebel-i Dersim bölgesindeki aşiretlerin etrafa verdikleri zararları önlemek suretiyle vergi alacaklarının diğer aşiretlerden tahsili,
3. Yukarıdaki hususları gerçekleştirmek üzere, bölgeye asker sevki itaat altına alınmış bölgelerde daimi suretle asker bulundurmak.³⁹⁹

Bu hususların gerçekleştirilmesi için, "...şimdilik *derûn-ı Dersim'den sarf-ı nazarla evvel emirde Kığı ve Kuzican ve Mazgird ve anı müte'akib Ovacık ve Hozat kazalarının esbâb-ı ıslâhiye ve istifâ-yı bekâyâyı miriye ile tahrîr-i nûfus...*" hususlarının ele alındığı görülmektedir.⁴⁰⁰

Kasım 1866 tarihli iradedden anlaşıldığına göre, Kuzican kazasında Şeyh Hasanlu, Balabanlı, Çorikli ve Lolanlı aşiretleri bulunmaktaydı. Kuzican Kazası'nda "*tahrîr-i nûfus ve kur'a-i şer'iyyenin*" icrası için 200 piyade ve 100 süvariye ihtiyaç vardı. Bununla birlikte buralarda emniyet sağlanması için öncelikle "...Cebel-i Dersim'de olan ıslahâtın icrâsına teşebbûs olunması..." gerekiyordu.⁴⁰¹ Ayrıca Çarsacak kazasında bir tabur piyade, 150 nefer süvari ve 2 dağ topuna ihtiyaç vardı. Mazgirt'te ise Yüksektepe adlı yerde 200 süvari, 200 piyade ve 2 dağ topuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Ovacık'ta da bulunan asker yeterli görülmediğinden buraya da 200 piyade ve 200 süvari gönderilmesi istenmekteydi.⁴⁰²

399 BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

400 BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

401 BA., İrade Dahiliye, NO: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

402 BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.

Cebel-i Dersîm'in itaat altına alınmasından önce, devlet otoritesini kabul eden bölgelerde vergi tahsili ve nûfus sayımı hususlarının gerçekleştirilmesi için, bu mevkilerde daimi olarak bulunmak şartıyla 10 tabur piyade, 1 alay süvari ve 10 adet topa ihtiyaç olduğu bildirilmekteydi. Bu bölgelerde tam olarak otorite sağlanmadan, itaat altına girmeyen aşiretlerin ıslahının mümkün olamayacağı da kaydedilmekteydi. Ayrıca Dersim Sancağı'nda bulunan bazı aşiretlerin vergi vermemeleri hususunun, diğer sancaklarda bulunan aşiretlere de kötü örnek olduğundan bahisle en kısa sürede Cebel-i Dersim mıntıkasındaki aşiretlerin itaat altına alınmaları gerektiği bildirilmekteydi.⁴⁰³

1848-1875 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nda, Tanzimat sonrası yapılan yeni düzenlemeler fazla başarılı olamamıştır. Osmanlı idaresine girdikten sonraki dönemde uzun bir müddet devlet otoritesiyle tanışmayan ve bazı küçük eşkıyalık hareketleri dışında devletle fazla karşı karşıya gelmeyen aşiretler yeni uygulamalar karşısında, alışkanlıklarını hemen terk etmemişlerdir. 1850-1852 yıllarındaki harekâtı takiben, bir kısım aşiretlere bazı tavizler verilmek üzere devlet yanına çekilmişse de bunların reislerinin idarede yer almaları hususu da bazı sıkıntılar doğurmuştur. Öte yandan bunlardan da vergi tahsil edilememiştir. Nitekim bu aşiretlerden bazıları da 1875 yılından sonra, özellikle aşiret reislerinin nüfuzlarının zayıflayacağı endişesi ile isyan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti 1875 yılından sonra bölgede büyük çaplı askeri harekâtlara girişmiştir. Zira bu tarihe gelinceye kadar bölgede asayiş tam manasıyla tesis etmek mümkün olmamıştır.⁴⁰⁴ 1875 yılından sonraki gelişmeler aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁴⁰³ BA., *İrade Dahiliye*, No: 39098. Bölgeye asker sevk etmek için büyük miktarda para gerektiğinden, Kasım 1866 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, bundan vazgeçilmiştir.

⁴⁰⁴ Kasım başları 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim sancağı süvari erlerinden Hafız Abdurrahman Pertek kazasından Hozat'a dönerken, eşkiya tarafından

3. 1875 Tarihinden Osmanlı Devleti'nin Dağılmasına Kadar Aşiretler ve Karşı Tedbirler

1863 senesinde Dersim mıntıkasında Hüseyin Bey'in vefatından sonra oğlu Ali Bey yerine geçmiş ve devletle iyi ilişkiler kurduğundan dolayı "Dersim umum müdürü" sıfatıyla Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur. Ancak, *bölge yapısı itibariyle, yeni Reisler üretmekte gecikmemiştir*. Özellikle Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman (seyyid olması gerekir) isminde yeni bir kişi ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Seyyid Süleyman'ın çevresinde 5.000 civarında adamı bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Ali Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Şah Hüseyin, dedesinin aşiretler arasındaki nüfuzunu yeniden kurmaya çalışmış ise de fazla başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne yanaşmış ve Pülümür kaymakamlığına tayin edilmiştir.⁴⁰⁵

1875 senesine gelinceye kadar bölgede, Dersim'deki bazı aşiretlerinin çevre kaza ve köylere yaptıkları soygun ve talan gibi faaliyetleri devam etmiştir. 1875 yılında Erzurum'da bulunan Ahmet Muhtar Paşa'ya bu konuda çevre kaza ve köylerden şikâyetler gitmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Dersim'deki aşiretler arasında mevcut bulunan anlaşmazlıklardan istifade etmek suretiyle meseleyi çözmeye çalışmıştır. Erzincan mutasarrıfı olan Şefik Paşa aracılığı ile Dersim'deki aşiret reisleri Erzurum'da bir toplantıya çağırılmış ise de bu toplantıya sadece Pülümür kaymakamı Şah Hüseyinzade Hüseyin Bey ve Mazgirt kaymakamı Gülâbi Bey katılmışlar, Hozat ve civarında nüfuz sahibi olan Mansur Ağa ve Seyyid Süleyman katılmamışlardır. Toplantıda sadece Gülâbi Bey devletten yana ta-

yolda idam edilmiştir. Bunun üzerine oğlu ve hanımına 50 kuruştan 100 kuruş aylık bağlanması istenmiştir. Ancak, devlet uğrunda ölenlere emsali üzere 50 kuruş maaş bağlandığı belirtilmiş olmakla beraber, Hafız Abdurrahman'ın "... idâmı me'mûriyeti ibkâ iderken olmayub 'avdetinde vukû bulmuş ..." olduğundan, hanımı ve çocuğuna 30 kuruştan 60 kuruş maaş bağlanmıştır. bkz. BA., *İrade Meclis-i Valâ*, No: 19973.

⁴⁰⁵ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., *Dersim*, s.128-129.

vır koymuş, fakat Mazgirt'e döndükten hemen sonra tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Bunun üzerine Şah Hüseyinzade Hüseyin Bey Mazgirt kaymakamlığına tayin edilmişse de eski nüfuzu kalmadığından başarılı olamamıştır.⁴⁰⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yaklaşırken bölgede Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Mansur Ağa büyük bir nüfuz kazanmıştı. Aşiretlerin büyük bir bölümü daha önceden çeşitli vilayetlere sürgün edilmiş olan aşiret reislerinin affedilmesini istemişler, reisleri affedilmezse Rus ordusunun yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi. Bu istekleri kabul edilmesine rağmen sözlerinde durmamışlar ve eşkıyalığa devam ettikleri gibi Ruslarla da temasa geçmişlerdir.⁴⁰⁷

Osmanlı-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi ve harbin çıkacağı anlaşıncı, bu durumdan faydalanan Mazgirt kaymakamı Nafiz ve Mansur Ağa, Erzurum'da bulunan Rus konsolosuna Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunacaklarını bildirmişler ise de bundan netice alamamışlardır.⁴⁰⁸ Oysa Osmanlı Devleti bu harp sırasında bölgeden on bin civarında asker toplamayı düşünüyordu. Bu temin edilmediği gibi, harbin başlamasıyla Hozat ve Mazgirt gibi yerlerde bulunan asker de Erzurum'a kaydırılmak zorunda kalındığından civar aşiretler derhal bu merkezlere saldırarak, hükümet binalarını yıkıp bölgeyi talan etmişlerdir.⁴⁰⁹ Bu arada Osmanlı-Rus Harbi devam ederken Kafkas Rus ordusunun Dersim hakkında bir değer-

⁴⁰⁶ Dahiliye vekaleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

⁴⁰⁷ Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61. " Bir aralık hükümet rû'esanın en azılılarını, Yemen ve Basra gibi mahallere nefy ü tağrîb suretiyle muvakkat bir sükûn te'sîs edebilmişti. Doksanüç senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş fakat asker almaya muvaffak olunamamıştır. Doksanüçte Rusya ile yapılan muharebe ma'lûm olduğu üzere, idâreyi zaafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Rû'esa af ve itlâk olunursa silahlarını Rus ordusu aleyhine istîmâl edeceklerini aksi takdirde hükûmete asî olacaklarını söylüyorlardı. Bu diriltılar nazar-ı dikkate alındı ve rû'esanın sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu" bkz. Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul, 1932, s.136.

⁴⁰⁸ Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

⁴⁰⁹ Nuri Dersimî, **Dersim Tarihi**, s.80.

lendirme yaptığı görülmektedir.⁴¹⁰ Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Dersim bölgesinden yardım almayacağı, ancak Ruslar hesabına çalışmalarının ise savaşın durumuna göre mümkün olabileceği, Dersimlilerin içişlerine karışılmaması gerektiği bildirilmekteydi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu bölgede gelişen olayları ise şöyle özetlemek mümkündür: 1877'de Koç Uşağı reisi Ahmet Ağa, Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırmış, bunun üzerine Eğin kaymakamı Osman Bey, Harput'tan bir nizamiye taburu ile bunun üzerine yürümüştür. Ancak Ferhat Uşağı aşireti reisi Alişan Ağa, Koç Uşağı aşireti ile birleşince, Osman Bey çok güç şartlar altında bir hafta muharebe etmiştir. Ancak Alişan Ağa'nın yakalanıp Sinop'a sürgün edilmesiyle, Koçuşağı aşireti de çekilmiştir.⁴¹¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi devam ederken, Kırgan aşireti de Hozat'ı basmış ve bazı yağma hareketlerinde bulunmuştur. Ancak Ali Şefik Bey kumandasındaki bir nizamiye taburu Kırganlılar üzerine 15 gün kadar devam eden bir hareket yapmış, fakat diğer aşiretler arasında başlayan kaynaşma bu hareketin devam ettirilmesine mani olmuştur.⁴¹²

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında İngiltere'nin Trabzon konsolosu Alfred Billiotti merkeze gönderdiği raporlarla, Dersim mıntıkasında cereyan eden hadiselerden İngiltere'yi haberdar etmiştir. 11 Ekim 1878 tarihli raporda, Dersim bölgesinde ciddi bir olay olduğu haberi alınmıştır. Buna göre, 11 Ekim 1878 tarihinden 4 hafta önce (11 Eylül 1878) Dersim'deki aşiretler, Erzincan ordusunun ileri kampını basmışlar ve 800 ile 1000 arasında askeri esir alarak çok sayıda tüfek ve malzeme kaçırmışlardır.⁴¹³ Ancak A.Billiotti'nin de belirttiği üzere, bunlar yazılı bir kaynaktan değil,

⁴¹⁰ Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.130.

⁴¹¹ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130.

⁴¹² Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130-131.

⁴¹³ **Affairs of Turkey**, No: 53 (1978) London, 1978, Belge No: 111.

ortada dolaşan dedikodulardan ibaretti. Zira A. Billotti, bu raporda yaklaşık 30 bin kişi olan bütün Dersim'deki aşiretlerin isyan ettiğini de tahmini olarak bildirmektedir ki bu da yukarıda açıklandığı üzere doğru değildir. Zira gönderdiği 25 Kasım 1878 tarihli raporunda, A. Billotti de bu gerçeği görmüş ve bölgedeki bazı aşiretlerin isyandan haberlerinin olmadığını bildirmiştir.⁴¹⁴ 27 Kasım 1878 tarihli raporunda, Erzincan civarındaki Türk askerlerine saldıran Dersim eşkıyasının çok sayıda ölü ve yaralı vererek çekildikleri bildirilmiştir.⁴¹⁵ Yine 27 Kasım 1878 tarihli raporda ise, Dersim tepelerinin Osmanlı askeri tarafından kontrol altına alındığı ve kışı burada geçirmek üzere mevzilendirildikleri haberi verilmiştir.⁴¹⁶

Dersim bölgesindeki asayişsizlik 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında da devam etmiş, 1880 tarihinde Hozat merkez olmak üzere, Dersim *vilayet* yapılmış ise de 1888'de *Mutasarrıflık* olarak, Harput vilayetine bağlanmıştır. 1892 tarihinde ise Dersim Mutasarrıflığı, Dersim Kumandanlığıyla birleştirilerek Dersim'in idaresi Ali Şefik Paşa'ya tevcih edilmiştir.⁴¹⁷

1892 tarihinde Koçuşığı ve Şamuşığı aşiretleri birleşerek, büyük gruplar halinde çevreye zarar vermeye başlayınca, Ali Şefik Paşa iki nizamiye taburu ile Karaballı aşiretinin de yardımını alarak Amutka mıntıkasına hareket etmiştir. Söz konusu aşiretler burada bir hayli sıkıştırılmış ve hayli zayıat verilmiştir. Ancak bu harekât esnasında Miralay Mehmet Ali ile bir doktor ve 50 kadar asker hayatını kaybetmiş, bunun üzerine Ali Şefik Paşa yardımcı kuvvet is-

⁴¹⁴ *Affairs of Turkey*, Belge No: 191.

⁴¹⁵ *Affairs of Turkey*, Belge No: 348.

⁴¹⁶ *Affairs of Turkey*, Belge No: 347.

⁴¹⁷ Daha ayrıntılı bilgi için İdari Taksimat bölümüne bkz.

temiştir. Ancak Harput valisi Nasuhi Paşa'nın müdahalesi ile aşiretlerle sulh yoluna gidilmiştir.⁴¹⁸

12 Ağustos 1892 tarihinde "Dersim hakkında ba'zı mütalâ'âtı havî Erzincan Mûdde-i 'Umûmî Mu'âvini" tarafından sunulan bir lâyahada Dersim Sancağı'nın idari, iktisadi ve sosyal durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur (lâyihâ'nın tamamı son bölümde verilmiştir bkz. Dersim Sancağı ile İlgili Raporlar). Özellikle, Dersim'de yapılan ıslahatların başarısız olmasının sebebini, "...Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâlî devletçe zâten matlûb ve müstelzim olub şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı 'âlî vechle semere-bahş olamaması ıslahât-ı mutasavverenin ciddî bir esâsa istinâd idilmemesinden ve icra'ât her neden ibâret olursa olsun ta'kîb olunmamasından ve giden me'mûrlardan bazılarının 'agavâta temâyül itmesinden..." şeklinde açıklamaktadır.⁴¹⁹ Ayrıca bu layihada, halkın Dersim ağalarının elinde kaldığı ve bunların ağa ve seyyidlerin sözünden çıkmadığı da ilave edilmekte, yaz aylarında şekavette bulunanların kışın köylerine çekildikleri kaydedilmektedir. Dersim'deki ağaların Ermenilerle ilişkilerinin de gayet iyi olduğu⁴²⁰ belirtildikten sonra, Ağalar hakkında verilen bilgilerde, "...ağaları ise mutî görünerek hükümet ile ahâli arasında vasıta oldukları hâlde gayet dessâs adamlar olub ekser me'mûrîni iğfâl iderler ve ara sıra yekdiğeriyle muhârebe idûb ancak cânîb-i hükümetden üzerlerine sevk-î asker olundukta cümlesi hükümet

⁴¹⁸ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.131. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61

⁴¹⁹ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27 (17.Z.1310).

⁴²⁰ "...Binâ'en, 'alâ-zâlik Dersim'in etrâfındaki kazalar ahâli-i mutî'esi Dersim ekrâdının enva'-i mezâlim ve ta'addiyâtından dâ'ima 'arz-ı şekvâ eylemekte oldukları hâlde sârraf ve çerçi makûlesinden olan Ermenilerin Dersim ağalarıyla münâsebatı olmağla ehl-i İslâmdan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gürûhundan olan Ermeniler 'ale'l-husûs Protestan mezhebine girenler serbestçe Dersim'e gidüb gelmekte ve Kürd ağalarıyla ihtilât ve münâsebetlerini artırmakta olunmaları nazar-ı dikkati câlib olan hâlâtıdır ..." bkz. BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya : 60, Sıra: 27.

'aleyhine müttefik olurlar. Ağalar o zamân dahî 'usâtın müşevviki ve isyânın müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine 'atf-ı kusûr iderek hükümetle beraber teskîne sa'y görünürler..." denilmektedir.⁴²¹

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki sosyal hayat tarzının, idari asayişsizlikle yakından ilgisi olmalıdır.

8 Ağustos 1892 tarihli layihanın takdimine dair yazılan arzlardan, Dersim Sancağı'nın ıslahı için, Musul tarafında bulunan Ömer Vehbi Paşa'nın görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴²² Ancak idari taksimat bölümünde verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Ömer Vehbi Paşa bölgeye gelmiş değildir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden hemen sonra, II. Abdulhamid Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlardan devlet hizmetinde istifade yoluna gitmiştir. 1891 yılında II. Abdulhamit tarafından Doğu Anadolu'daki aşiretlerden teşkil edilen alaylara *Hamidiye Alayları* adı verilmiştir. Hamidiye Alayları Dördüncü Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa'nın girişimleriyle 1891 ilkbaharında teşkil edilmeye başlanmış, 1896 yılından itibaren Dersim mıntıkasındaki aşiretler de uygulamaya dahil edilmiştir.⁴²³ Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler, vergiden muaf tutulmuşlar, ayrıca 1892 tarihinde İstanbul'da açılan "Aşiret Mektebi"nde, bu reislerin çocukları eğitime tabi tutulmuşlardır.⁴²⁴ Bununla birlikte, Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesinden sonra her aşirete *Alay* ve *Bölük* kurma hakkı verilmediğinden, bu durum birtakım kıskançlıklar yaratmış, hatta Dersim mıntıkasındaki bazı

⁴²¹ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

⁴²² BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

⁴²³ Bayram Kodaman, " Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", *Tarih Dergisi*, Sayı: XXXII, Mart 1976, s.428.

⁴²⁴ Bayram Kodaman, " II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi ", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, 1976, s.255-264.

aşiretler gizliden gizliye devlete karşı tavır almışlardır.⁴²⁵ Dersim Sancağı'nun idaresinin askeri komutanlardan alınması ile birlikte, bölgeye yeniden sivil mutasarrıflar tayin edilmekle beraber, Dersim'deki ıslahatın icrası, Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Müşiri'ne havale edilmişti. 1896'da bu bölgeye gelen Zeki Paşa bazı aşiret reislerinin çocuklarını, İstanbul'daki "Aşiret Mektebi"ne göndermiş ve bazı aşiret reislerini taltif etmek suretiyle devlete bağlamıştır.⁴²⁶

1892-1893 (H.1310) tarihlerinde Harput'ta bulunan Dördüncü Ordu'ya bağlı, Nizamiye On Dördüncü Liva ve Redif Otuz Dördüncü Fırka'nın komutanı Salih Zeki Paşa idi. Bu orduya bağlı olarak Kızılkilise (Nazımiye), Pah, Hozat ve Mazgirt'te de daimi surette asker bulundurulmaktaydı.⁴²⁷ 1894-1895 (H. 1312) tarihlerinde ise yine Dördüncü Ordu'ya bağlı olarak, Yedinci Fırka ve On Üçüncü Livaya bağlı Yirmi Altıncı Alay Harput'ta bulunmakta, kumandanlığını ise Mustafa Naim Paşa yapmaktaydı. Söz konusu askeri kuvvete bağlı olarak Kızılkilise, Pah, Hozat ve Mazgirt'te de asker bulunmaktaydı.⁴²⁸

1894 tarihinde Dördüncü Ordu Müşirliği'ne Zeki Paşa getirilmiş ve Dersim Sancağı'ndaki ıslahatın icrası da kendisine havale edilmişti. Bununla birlikte, bu bölgedeki eşkıyalık olayları durmamış ve özellikle Erzurum, Erzincan, Malatya ve Ma'mûretü'l-Azîz ahali si perişan bir duruma düşmüşlerdi. Devlete çok sayıda şikâyet gitmiş ise de askeri harekâtlar sadece yaz aylarında yapıldığı için, bu dönemde geçici bir sükûnet temin edilebilmiştir.⁴²⁹

⁴²⁵ Bayram Kodaman, " II. Abdulhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", s.447-448.

⁴²⁶ Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.81. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.14.

⁴²⁷ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.127-137.

⁴²⁸ H. 1312 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.181-192.

⁴²⁹ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.61-62.

Meselâ 3 Ekim 1893 tarihinde Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretlerine mensup olup, daima Çemişgezek, Arapgir ve Eğin kazaları köylerinde şekavette bulunan eşkıyanın tedîb edilmesi emredilmiştir. Ancak "...şu mevsimde oralarca şiddet-i şitâ mâni' tabî'î-i tecâvüzât bir hâlde ve her ciheti sedd itmiş iken yine böyle fezâîmin eksik olmadığına bakılınca bahârın hulûliyle..." askeri harekât yapılabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte "...şekâvet şimdilik birkaç aşiretten sudûr eyler iken ilerüde sair 'aşa'îrin de şıarmaması istilzâm ile Dersimlilerin umûmuna sirâyet eyleyeceği..." endişesi ile harekâtın fazla geciktirilmemesi ve ayrıca Ma'mûretü'l-Azîz valisinin bizzat Dersim'e giderek, "...rû'esâyı cesime ilbâs olunmak üzere kırkbeş takım hul'atın tedârîki ve yirmibeşbin gurûş sarf..." edilmesi emredilmiştir.⁴³⁰

Dersim Sancağı'ndaki karışıklıklar 1893-1905 tarihleri arasında da devam etmiştir. Bu dönemde Dersim mıntıkasına bir askeri harekât yapılmasına karar verilmiş ise de bundan Harput valisinin ricası üzerine vazgeçilmiştir. Bununla birlikte Dersim'deki aşiretler civar kazaları rahatsız etmeye devam etmişler ve özellikle Arapgir, Kemah, Çemişgezek⁴³¹, Kığı⁴³² halkı can ve mallarından emin olmadıkları için devlet merkezine telgraflar çekerek şikâyetçi olmuşlardır.⁴³³

⁴³⁰ BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Mar. Ev. Dosya No: 58, Sıra No: 15 Belge No: 5867.

⁴³¹ 22 Ekim 1894 tarihli bir iradede anlaşıldığına göre, Çemişgezek kazası sakinleri hayvanlarını çalan Dersimli aşiretlerini şikâyet etmişler ve durum bir telgrafla devlet merkezine bildirilmiştir. Suçlular yakalanarak Harput'a getirilmişler ve affedilmelerini istemişlerdir. Ancak "...Dersim ekrâdı rû'esâsından ba'zıları frâren istimân eyledikleri hâlde mu'ahharan yine envâ'i habâset ve şakâvet ..." te bulunduklarından, bu kabul edilmemiştir. BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96.

⁴³² 27 Ekim 1895 tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatasından anlaşıldığına göre, Pülümür ve Kızılkilise eşkıyası Kığı köylerine saldırmışlardır. "... Dersim eşkıyasının dahî men'-i şekâvetleri zımnında tedâbir-i lâzîmenin ittihâzı lüzûmuna dâ'ir Ma'mûrâtü'l-Azîz vilâyeti vekaletinden meb'us telgrafnameler ..." gönderilmiştir. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi: 63.

⁴³³ BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi: 63.

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin çevreye verdiği zararlar üzerine, Anadolu Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşa'nın girişimleri ile "Dersim meselesinin halli" için bazı kararlar alınmıştır. 1896 tarihinde alınan kararlar şunlardır.⁴³⁴

A- Dersim bölgesi ahalisi, arazinin sarplığı sebebiyle sık sık yaptıkları yanlarına kâr kaldığından, bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymuyorlar, vergi ve asker vermiyorlar.

B- Etraftaki muti ahaliyi öldürüp mallarını ellerinden alıp, bunlardan vergi alıyorlar.

C- Dersimlilerin bu yaptıklarının başlıca sebebi, mahsullerini (odun ve kereste) satabilecek yerlere gönderip para kazanmayı yani ticareti bilmemeleri ve dışarıdan geçinmeye mecbur olmalarıdır. Özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin (seyyid) emir ve yasaklarına uyan halk, bunlar tarafından harice tecavüze sevk ediliyorlar. Ancak yolların yetersiz olması sebebiyle asker gönderilmediği için suçlular cezasız kalmakta ve bu da uygunsuzlukları artırmaktadır.⁴³⁵

D- Çeşitli yerlerde asker bulundurmak, sıkça meydana gelen olaylara karşı asker sevk etmek, sancak dahilinde çok fazla asker

⁴³⁴ BA., Yıldız Esas Arşivi No:11004. Ayrıca bkz. Vek.Jan. Umum. Kom. Dersim, s.131-134.

⁴³⁵ "... yolsuzluk belasıyla kıta-i mezkure mahsulatı olan hatab ve kereste gibi şeylerin revaçlı mahallere sevkinden aciz olmalarından ve bu cihetle say ve amel ile para kazanmak yolunu öğrenemediklerinden dolayı ahalisilin nihayet varmış olan kemal-i fakir ve izdirarı ve idare-i maişetin tedarikinde zaruretlerin şedadid-i mevasime karşı devam ve istikrarı... ahad-ı ahali den pek çoğu kışın yiyecek erzak ve giyecek elbise bulamadıklarından bazen üstündeki ile imrar-ı evkat itmeğe ve çırılçıplak mağara köşelerinde kış geçirmeğe mecburiyet halinde olup pek çok nisvani giyecek elbise şöyle dursun setr-i avret idecek bir bez parçası bulamamakla üryan olarak arz-ı endam ittiği görülmüştür..." . "...hariçten tadrîk-i maişet yani icra-yı şekavet ihtiyacında olmalarıyla yalnız başına ahali-i mütiyaya ta'addi ederek bir şey ele geçirmenin imkansızlığı bunları mahafaza-i aşabiyete ve bir reis ve şeyhin emr ve nehyi altında bulundurmaya mecbur edü reis ise muktezıyat-ı ahvalin kendisine verdiği nüfuz ve kadri kendi menfaatine istimal ederek fukara-yı ahaliyi gasb ve garete ve icra-yı şekavete sevk itmekte ..." .BA., Yıldız Esas Arşivi No:11004.

bulundurmak da devlet otoritesini kabul eden halkın güvenliğini sağlamamaktadır.

E- Dersimlilerin ciddi bir şekilde ıslah edilmeleri için gerekli tedbirler şunlardır:

1. Muhtemel bir mukavemete karşı bunu kırarak kadar, Dördüncü Ordudan 20 tabur kuvvet tahsisi,
2. Bu kuvvetin muktedir bir kumandan tarafından idaresi,
3. Tahsis edilecek kuvvetlerin sessizce Erzincan, Çemişgezek ve Ma'mûretü'l-Aziz yönlerinden ayrı ayrı veya münasip bir noktadan toplu olarak Dersim'e gönderilerek uygun yerlere yerleştirilmeleri,
4. Erzincan-Ma'mûretü'l-Azîz yolunu birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımıyla inşasına başlanması. Dersim ahalisini bu yol yapımında çalıştırmakla (yirmi para yevmiye ve yarım kıyye ekmek vermek suretiyle) Dersimlilerin vahşetlerinin önlenmesi,
5. Aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi,
6. Maksadın, ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak ve rahat yaşamalarını sağlamak olduğu telkin edilerek bölgenin ıslahı,⁴³⁶
7. Bu telkinler esnasında muhalefet gösterilmezse şiddete başvurulmayacağı, muhalefet halinde ise şiddet kullanılacağı anlatılması,
8. Birliklere hiç kimsenin malına saldırı yapmamak emrinin verilmesi,
9. Aşiret reislerinin niyetlerinin anlaşılmasından sonra, nüfus sayımının tamamlanması ve daha sonra bölgeden asker toplanması,

⁴³⁶ "... Harekat icrasında ve belki daha evvel Dersim ahalisinin büyük bir kısmı rüesası gelib dehalet ve isitman ideceği der-kenar olmakla bu makule dehalet idenlere su'i muamele olunmayub pederane ve müşfikane saltanat-ı seniyyenin mekasid-ı aliyesi ve mutavaat gösterenlerin her cihetle me'mur kalacağı ve mutavaattan başka ahaliye tarik-ı selamet ve saadet olmayacağı lisan-ı şefkat ve merhametle tefhim ve fukara-yı ahalinin he-men... BA., Yıldız Esas Arşivi No:11004.

10. Bu icraata karşı olanların Trablus ve Yemen'e sevk edilecekleri karşı gelmeyenlerin ise Dördüncü ve Birinci Orduya dahil edileceğinin halka anlatılması,

11. Askeri harekât sırasında bölgede "örfi idare" uygulanması,

12. Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Ma'mûretül-Azîz vilayetine bağlanması,

13. Dersim Sancağı'nın lağvedilmesi,⁴³⁷

14. 14.Ovacık, Hozat, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür)'da "örfi idare" kurulması,

15. Kaymakamlık ve müdürlük vazifelerinin o bölgede bulunan ümera ve zabîtâna verilmesi,

16. Mevadd-ı Hukukiyenin Şer'-i Şerife tatbikan görülmesi hususun naiblere havale olunması,

17. Kazalarda tahrîr ve maliye memuru birer ikişer katip bulundurulması,

18. Jandarmanın lüzumlu bölgelere kurulması,

19. Ahali düzeldikçe, dini hususların anlatılması için maaşlı bir kaç şeyh görevlendirilmesi,

20. Münasip beş altı yerde mekâtib-i iptidaiyye açılması,

21. Tahsil görececek olan çocukların yevmiye yüz dirhem ekmek ve senelik bir elbise verilerek teşvik edilmesi,

22. İcraatın başarılı olabilmesi için Dersim'de bulundurulacak askerin ihtiyacının zamanında ve düzenli olarak sağlanması.⁴³⁸

Yukarıdaki rapordan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ıslahının sadece askeri tedbirlerle mümkün olamayacağını anlamış olmalıdır. Bölgede devlet

⁴³⁷ "... Dersim Sanacağının lağvıyla Çemişgezek ve Mazgird kazaları tefrik ve ifraz olunub doğrudan doğruya Mamuretülaziz'e rabt ile diğer Ovacık, Hozat ve Kızılkilise kazalarına idare-i örfiye ilan..." BA., Yıldız Esas Arşivi No:11004.

⁴³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. BA., Yıldız Esas Arşivi No:11004.

otoritesini temin etmek için asker bulundurmaya ihtiyaç vardı. Bununla birlikte eğitim ve ticaret konusuna da el atılmıştır. Dersim bölgesinde yaşayan aşiret mensuplarının ağa ve şeyhlerin nüfuzlarından kurtulması için eğitim görmeleri şarttı. Ayrıca ellerindeki imkânları kullanarak ticaret yapmayı da öğrenmeleri gerekiyordu. Yanlız bunlar yapılırken şimdiye kadar olduğu üzere, kaymakamlık ve müdürlükler yerli aşiret reislerine tevcih edilmemeliydi. Zira ıslahatın şimdiye kadar başarısız olmasında bu durum oldukça önemli bir rol oynamıştır.

1896 tarihinde Şakir Paşa ve Zeki Paşa'nın ortak görüşleri ile alınan kararlardan da bir netice çıkmamıştır. Zeki Paşa Dersim ve Kuzican ahalisinden *Hamidiye Piyade Taburlarının* teşkil edilmesi suretiyle Dersim'de hükümet nüfuzunun kurulacağını düşünmekle beraber, Ermeni meselesinin ciddi bir hal alması sebebiyle, Dersim'deki mukavemeti gözönünde bulundurarak bundan vazgeçmiştir. Meselenin halli için Şakir Paşa'dan yeni bir görüş istenmiş ve Şakir Paşa da 11 Ağustos 1899 tarihli bir tahrirat ile özetle şu cevabı vermiştir:⁴³⁹

"Dersim ahalisi öteden beri haydutluk yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç defa askeri harekât yapılmış ve fesat çıkararak aşiret reisleri ya idam veya sürgün edilmişken, çok geçmeden yeni reisler türemiş ve şekavet daha da artmıştır. Sadece sert tedbirler ve birçok adamın öldürülmesi gibi usûllere başvurularak, bölgede askeri harekât yapılacak olursa bu da bir netice vermeyecektir. Bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi fakirliktir. Suçluların cezasız kalması, halkta eşkıyalığın sıradan bir olay olduğu fikrini doğurmuştur. Dolayısıyla kanunların tatbik edilmesine engel yerleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. İkinci aşamada ise cehaletin önlenmesi batıl inançların düzeltilmesi, okullar açılması ayrıca

Nakşîbendi tekkelerinin açılması lâzımdır. Ayrıca yollar yapılarak şekavete yol açan sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Aşiret reislerine askeri harekâtın ciddiyetini anlatmak lâzımdır. Bu meselenin haledilmesi için Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa yirmi tabura ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak Dersim'in Vilâyet-i Sitte'nin ortasında yer alması ve İslâm kanı akmasına engel olmak için bundan vazgeçilmişti."

Şakir Paşa'nın bu tahriratında belirttiği hususların ne derecede gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Ancak Şakir Paşa tahriratında,⁴⁴⁰ "... son zamanlarda Hamidiye Taburları teşkilâtı tensip olunarak bu hususta irade de çıktığı haber alınmıştır..." demektedir. Oysa Şakir Paşa, Dersim'de Hamidiye taburu oluşturulmasına, Dersim'de bir kısım imtiyazlı teşekkül yaratacağı sebebiyle karşı çıkmıştır ve bu düşünceden vazgeçilmiştir. Askeri harekâttan vazgeçildiği gibi, bazı dış gaileler sebebiyle Dersim Sancağı'nda bulunan askerin bir kısmı da geri çekilmiş ve bu durum, şekavet olaylarının artmasına sebep olmuştur.⁴⁴¹

Bu arada Anadolu vilayeti müfettişi Şakir Paşa, 15 Kasım 1897 tarihli bir diğer yazısında da "...Dersim eşkıyasının 'âdetleri vechile evvel baharın hulûliye civâr kasabâta tecâvüz ve teaddileri vuku' bulacağı istihbarât..."ın alındığını belirterek gerekli tedbirlerin şimdiden alınması lazım geldiğini bildirmiştir. Alınması gereken tedbirler de

1. Harput'dan Dersim'e asker sevkî,
2. Dersim'de eşkıyanın geçişini engellemek için önemli geçitlerin şimdiden tutulması,
3. Dersim Sancağı'nda bulunan kaza kaymakamlarının alay komutanlığına, kolağalarının tabur komutanlığına, mülâzım olanların ise yüzbaşılığa nasb edilmeleri,

⁴⁴⁰ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.137.

⁴⁴¹ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.138.

4. Dersim'deki şekavete karışan aşiretlerin Ma'mûretü'l-Azîz, Eğin, Arapgir ve Kemah cihetlerine gitmelerine izin verilmemesi şeklinde sıralanmaktadır.⁴⁴²

1893–1905 yılları arasında Dersim Sancağı'nda geçici bir sükûnet temin edilmiştir. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin genel yapısında meydana gelen bir kısım değişimler, Dersim bölgesine de tesir etmiştir. Özellikle 1893–1905 yılları arasında II. Abdülhamit'in oluşturduğu Hamidiye Alaylarının bu bölgeyi de içerisine alması ve bu dönemde gelişen isyan fikirlerinin XX. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkması sebebiyle, bu dönemde meydana gelen hadiseler üzerinde de durulacaktır.

Bölge ile ilgili gelişmelerin konu edildiği ve üst düzeydeki görevlerin kaleme aldığı raporlardan bir tanesi de 27 Temmuz 1903 – 24 Ocak 1904 tarihleri arasında Dersim Sancağı mutasarrıflığını yapan Arif Bey (Arifî Paşa) tarafından kaleme alınmıştır. 28 Ekim 1903 tarihinde Dahiliye Nezaretine takdim edilen bu raporda, (Ayrıntılı bilgi için Dersim Sancağı ile ilgili raporlar bölümüne bkz.) özetle şu bilgiler bulunmaktadır:⁴⁴³

" Dersimlilerin saldırganlıkları hayat kaygısından kaynaklanmaktadır. Dersim halkı seyyit ve ağaların elinde esirdir. Dersim'de ıslahat yapabilmek için burada mevcut askeri kuvvetin takviye edilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken, aşiretlerin elinde bulunan her türlü silahı toplamak icab eder. Askere gitmeyenleri ve ayrıca şekavete teşvik eden ağa ve seyyitleri bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere bu bölgeden çıkarmak lâzımdır. Katilleri ve suçluları derhal yakalayıp adliyeye teslim etmek gerekir. Bu tür icraat Dersim'de asayiş temin edecektir. Zira Dersimlileri öğüt ve bağış yoluyla veya ettikleri yeminlere aldanarak, ıslah etmek mümkün

⁴⁴² BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 79, Sıra: 2. (11.Z.1313).

⁴⁴³ Dah.Vek.Jan. Umum. Kom. Dersim, s.191-194.

değildir. Askerî harekâttan sonra bölgedeki yollar yapılmalı ve bölgedeki asker sayısı artırılmalıdır. Bu bölgede en fazla eşkıyalıkta bulunanlar, Hozat Kazası'nda Koç Uşağı, Sam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan ve Bahtiyar aşiretleri, Ovacık'ta Kavuşağı, Topuzuşağı, Beytuşağı ve Kalan aşiretleri, Mazgirt'te Yusufhanlı, Demenanlı, Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri, Nazımiye'de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleridir.”

Buna benzer bir rapor da Arifi Paşa'nın yerine 24 Ocak 1904 – 14 Mayıs 1906 tarihlerinde Dersim mutasarrıflığına tayin edilen Celâl Bey tarafından kaleme alınmıştır.

1904–1906 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtması açısından bu rapor büyük bir önem taşımaktadır.⁴⁴⁴ (Raporun tamamı için Dersim Sancağı ile ilgili raporlar bölümüne bakınız). Raporda Dersim'deki aşiretler ve bölgenin asayiş durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“Dersim'de mevcut aşiretler, 1. Dersimanlı, 2. Seyyidanlı, 3. Şeyh Hasanlu adı altında esasında üç şubede toplanmaktadır. Dersim aşiretlerinin çevreye saldırmaları geçim zorluğundan, aşiretler arası çekişmeler ise arazi itilâfları yüzündendir. Dersim'deki eşkıyalık olaylarının artmasının başlıca sebebi, başlangıçta ciddî tedbirler alınmamasından ve suçluların cezalandırılmamalarından kaynaklanmaktadır. Aşiretler aralarındaki geçimsizlik sebebiyle devamlı olarak silahlanmışlardır. Mal ve can kaygısı devam ettiği müddetçe de silahlanma devam edecektir. 1892 yılından sonra bir kısım düzenlemeler yapılmış ise de daha sonra çıkarılan aflarla aşiretler ne vergi ödemişler, ne de sözlerinde durmuşlardır. Bu da eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Dersim ıslahatı için öncelikle

⁴⁴⁴ BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26. Bu rapor özet halinde Jandarma Umum komutanlığının Dersim kitabında da vardır. bkz. Jan. Umum Kom. Dersim, s.195-196.

ağalar ve aşiret reislerini, Dersim'den çıkarmak suretiyle bunların aşiretler üzerindeki nüfuzlarının kırılması gerekmektedir".

Celal Bey'in raporunda da işaret edildiği üzere, bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi ağa ve aşiret reislerinin halk üzerindeki büyük nüfuzudur. Bunların nüfuzları kırılmadığı müddetçe bölgede ciddi bir ıslahat yapmanın zorluğu, Osmanlı Devleti'nce anlaşıldığından, 1907 senesinde bölgede askeri bir harekât başlatılmıştır.

1907 senesinde havaların düzelmesiyle, Dersim'deki aşiretlerden bazıları çevre kazalara saldırmaya başlamışlardır. Nazımiye'nin Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş 2000 kişi ile Kığı'nın köylerini basmıştır. Ayrıca Hozat'ın Koçuşağı, Şamuşağı, Resikuşağı aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerini basarak buradaki ahaliye büyük zararlar vermişlerdir.⁴⁴⁵ Bölge halkının şikâyetleri üzerine Harput'ta bulunan, Harput Redif Livası kumandanı Neşet Paşa harekâta memur edilmiş ve 9 Eylül 1907 tarihinde harekâta başlanmıştır. Neşet Paşa, Hozat üzerinden hareket ederek isyan eden üç aşirete yardımcı olan Karaballı, Ferhat Uşağı aşiretlerini Aliboğazı Doğar deresi etrafındaki sarp kayalıklara sığınmaya mecbur etmiştir.⁴⁴⁶ Bu arada devlet merkezi ile yapılan yazışmalarda sadece Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretlerinin değil, diğer bir kısım aşiretlerin de isyana hazırlandıkları haber verilmiştir.⁴⁴⁷

Bu harekât esnasında Dersim aşiretlerine Ermeniler tarafından silah temin edildiği de haber alınmıştır. Harekât bir netice almadan sonuçlanmıştır. Bunda harekâta kış yaklaşırken başlanmasının önemli bir payı olmuştur.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Burhan Özkök, *Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları*, İstanbul, 1937, s.7. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.62.

⁴⁴⁶ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.62.

⁴⁴⁷ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. *Dersim*, s.141.

⁴⁴⁸ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.61-62.

1907 senesinde yapılan askeri harekâta bir netice alınmaması, aşiretleri büsbütün şımartmıştır. Bu arada Koçuşığı aşireti reislerinden Halil Ağa'nın oğlunun tutuklanması ayrıca müteferrik aşiretlerin erzak ve hayvanlarının müsadere edilmesi sebebiyle aşiretler isyan hazırlıklarına girişmişlerdi. Mayıs 1908'de Karaballı, Ferhatuşığı aşiretlerinin reislerinin liderliğinde bir araya gelen diğer aşiret reisleri, isyan kararı almışlardır. Bunu takiben aşiretler çevre kaza ve köylere saldırmalarının yanı sıra askeri birliklerle girdikleri muharebelerde de önemli ölçüde silah ele geçirmişlerdir.⁴⁴⁹ Bunun üzerine Dersim bölgesine erzak götürülmesi yasaklandı. Aşiret reisleri, Dersim mutasarrıfına gönderdikleri bir dilekçe ile zahire verilmezse, sonucunun kötü olacağını bildirdiler.⁴⁵⁰ Bunun üzerine askeri tedbirler daha da artırıldı.

19 Mayıs 1908 tarihinde 2000 kadar aşiret mensubu, Laçınuşığı'nın merkezi olan Kakper müfrezesine saldırmışlar ve askerlerin bulunduğu tepeyi ele geçirerek telgraf malzemesine el koymuşlardır.⁴⁵¹ Aynı gün Diyar Ağa idaresindeki aşiretler, Çemişgezek civarındaki köylere saldırmışlar ve Pertek civarında da yağmada bulunmuşlardır.⁴⁵² Bunun üzerine Dördüncü Ordu komutanlığına bağlı Erzurum ve Diyarbakır'daki askeri birliklerle, Cibranlı aşiretinden oluşturulan 36. Hafif Süvari Alayının tam teçhizatlı olarak Dersim'e gönderilmesi istenmiştir.

9 Haziran 1908 tarihli tahrirattan anlaşıldığına göre, Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşa'nın göndermiş olduğu telgrafta, Erzurum'da bulunan üç redif taburunun Dersim'e sevki istenmiş ise de bundan vazgeçilerek Tokat'taki Redif Alayıyla, Arabgir Redif Tabu-

⁴⁴⁹ Dah. Vekâleti, Jandarma Umum Kom. *Dersim*, s.148-149. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.63.

⁴⁵⁰ Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom. *Dersim*, s.149.

⁴⁵¹ Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom. *Dersim*, s.150. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.63.

⁴⁵² Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.63.

ru ve Diyarbakır'da bulunan Nizamiye 73. Alayın 4. Taburunun Dersim'e sevkı kararlaştırılmıştır. Ayrıca yine bu tahrirata ciddi tedbirler alınmadığından bahisle "... rü'esâ-yı ekrâdın şımarıklık ..." gösterdiği de kaydedilmektedir.⁴⁵³ 16 Haziran 1908 tarihli bir tahriratta ise "...Dersim Sancağı dâhilindeki 'aşâ'irden yalnız harekât-ı şekâvetânede bulunanların te'dîbi muktezâsı..." emredilmiş olmakla, Dersim mutasarrıfı Ziya Bey'in bu emri dinlememesi ve "... yirmi tabur daha 'asker celbiyle 'umûm 'aşâ'irin vurulacağına da'ir işarâtı..." üzerine mutasarrıf azledilmiştir.⁴⁵⁴

15 Haziran 1908 tarihinden itibaren diğer bölgelerden sevk edilen 26 tabur asker ve Cibranlı aşiretine mensup Hamidiye Süvari Alayı ile iki dağ topu ve birçok dağ bataryasından oluşan kuvvetler, Dersim'de toplanmıştır. Bunun üzerine Abbasuşağı, Bahtiyar, Karaballı ve Ferhaduşağı aşiretleri reisleri isyandan vazgeçtiklerini bildirmişler; ancak Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretleri hareketlerini sürdürünce, bunların üzerine harekât yapılmış ise de kesin bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Lolanlı, Baluşağı, Keçeluşağı aşiretleri de isyandan vazgeçmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte 23 Temmuz 1908 de umumi bir af ilan edilmiş ve bunun neticesinde diğer aşiretlerle uzlaşma sağlanmış sadece Arslanuşağı, Beytuşağı ve Maksuduşağı aşiretleri çevreye olan saldırılarına devam etmişlerdir.⁴⁵⁵ Şakir Paşa bu sırada, Dersim hakkında görüşlerini şöyle açıklıyordu: "... Dersim öteden beri haydutluk ediyor. Şimdiye kadar üç defa askerle üzerine yürüdük. Aşiret reislerini, ağalarını ya yakalattık ya sürdürdük veya affetdik. Ancak bu sefer de yeni ağalar türedi. Şekavetin sebebi önce fakirliktir, sonra suçluların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inançlara karşı bağlılı-

⁴⁵³ BA., *İrade Dahiliye*, 9. CA. 1326, Hususi:11.

⁴⁵⁴ BA., *İrade Dahiliye*, 15.CA. 1326 Hususi : 36.

⁴⁵⁵ Mehmed Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.65-66.

ğıdır. Bu sebeple kanunları hakim kılmak esastır..." Bu görüşlere diğer görevliler tarafından hazırlanan raporlarda da rastlanmaktadır.⁴⁵⁶

9 Haziran 1903 tarihli Dahiliye Nazırının arzında, "...tahkîkât-ı vâkî'aya göre Dersim havâlisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-ı kâbil-î zirâ'at yerler olmakla berâber aşâ'ir-i ekrâd sâikâ-i cehâletden nâşi kâr u kisb ile iştigâle dahî alışamadıklarından düçâr-ı fakr u zarûret olarak ma'îşetlerini ma'mûrelere tecâvüz sûretiyle te'mîn idegelmişlerdir..." denilmekte ve yukarıdaki görüşler doğrulanmaktadır.⁴⁵⁷ Ayrıca yine aynı arzda, "...işidildiğine göre mekteb lafzı mukaddesâtдан bulunmak itibâriyle ta'assub-ı câhilaneden dolayı o yerlerin ahâlisi istemezler imiş. Meğer ki dârü't-tahsîl veyahûd medrese ta'birleriyle anlara "' ilm-i hâllesini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta'lîm ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsin..." denilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesinin ise ahlaklı ve o bölgenin lisanını bilir mu'allimlerle mümkün olabileceği belirtilmektedir. 9 Haziran 1908 tarihli arzda yer alan "...esâsen Dersim kaç kısım aşiretdir. Başlıca ağaları nerelerde bulunur. İçlerinde şekâvete me'lûf olmayanlar var mıdır. Sırf şekâvet yolunda ta'ayyuş idenleri tahmînen ne kadar nüfûs teşkîl eder. Dersim ovasının kâbil-i zirâ'at olan yerleri neresidir ve oralarda iskân edenler asla zuiâ'atla iştigâl itmez mi. Aşiretler nezdinde umûr-ı diniyyelerine bakar kimseler var mı. Meyânelerinde ne gibi 'aka'îd-î bâtila şâyi'dir. Ve'l-hâsıl gerek îmhâ-i cehâlet gerek men'-i sakâvet ve idâme-i emniyet içün esâslı ne gibi tedâbir-i isâbet-pezîr ittihâzı mutâla'a kılınır ise icmâlen ve âcilen ebnâsı..." ifadesi daha büyük bir önem taşımaktadır.⁴⁵⁸

Zira yukarıda verilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti bu bölge hakkında fazla bilgi sahibi değildir. 1848 tarihinde

⁴⁵⁶ Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939, s.130. Ayrıca bkz. dah. Vek. Jan. Umum Kom. Dersim, s.132.

⁴⁵⁷ BA., *İrade Dahiliye*, 9.CA.1326, Hususi : 11.

⁴⁵⁸ BA., *İrade Dahiliye*, 9.CA.1326, Hususi :11.

bölgede başlayan ıslahatları takiben, bir kısım zorluklarla karşılaşmış ve bunun üzerine 1896 tarihinden itibaren bölge ile ilgili raporlar hazırlanmıştır.

9 Haziran 1908 tarihli Dahiliye Nazırı'nın arzından anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Dersim Sancağı'nın nüfusu 30 bin olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfustan 10 bin kadarının şekavet olaylarına karıştığı bildirilmiş ise de bunların 4 bin kadarının ıslahının mümkün olmadığı ve ellerinde 6 bin adi çakmaklı silah olduğu haber verilmiştir.⁴⁵⁹

1908 yılındaki askeri harekât bir netice alınmadan sonuçlanmış⁴⁶⁰ ve 10 Eylül 1908 tarihinde Neşet Paşa'nın yerine vekâleten Mehmet Paşa,⁴⁶¹ Umum Ordu Komutanlığı'na ise Ferik Ali Paşa tayin edilmiştir.⁴⁶² Dördüncü Ordunun konu ile ilgili olarak hazırladığı raporda,⁴⁶³ bu harekâtın sonuçsuz kalmasının sebepleri şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Dersim'deki icraat birkaç köy ve ekinleri yakmaktan ibaret kalmıştır.
2. Harekât yapılırken büyük malzeme sıkıntısı çekilmiştir.
3. Haydaranlılar dehalet etmedikleri gibi diğerlerinin de dehaletleri şüphelidir.⁴⁶⁴
4. Islahat ile tedibat birlikte yapılmadığından Dersim'de kesin bir sonuç alınamamıştır.

⁴⁵⁹ BA., *İrade Dahiliye*, 9.CA.1326, Hususi : 11.

⁴⁶⁰ "... Dersim eşkiyâsının te'dibi için yirmiiki taburluk bir kuvve-i askeriye tertîb ve masrâf-ı kesire ihtiyâr olduğu hâlde henüz bir netice-i kat'iyeye hâsıl olmayub..." bkz. BA., *İrade Dahiliye*, 12.Ş. 1326, Hususu :32.

⁴⁶¹ "... Kuvve-i te'dibiye kumandanlığında bulunan Neşet Paşa'nın muvaffakiyetsizliği cihetiyle mezkûr kumandanlığa Dördüncü Ordû-yı Hümâyûna me'mûr Mirlivâ Mehmed Paşa vekâleten me'mûr edilmiş olduğundan ...". bkz. BA., *İrade Dahiliye*, 12.Ş.1326, Hususi : 32.

⁴⁶² BA., *İrade Dahiliye*, 12.Ş.1326, Hususi : 32.

⁴⁶³ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom., *Dersim*, s.154.

⁴⁶⁴ Haydaranlı aşiretinin şekavetini sürdürdüğü konusunda bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.68.

1908 harekâtı sonucunda, Maksuduşâğı, Koçuşâğı, Şamuşâğı, Topuzuşâğı, Ferhaduşâğı, Laçınuşâğı, Abbasuşâğı, Karaballı, Torun, Geçeluşâğı, Haydaranlı, Kureyşanlı aşiretlerinden olup şekavete karıştıkları tespit olunan bir kısım aşiret mensuplarının cezalandırılması emredilmiş ise de daha sonra büyük bir kısmı affedilmiştir. Bu arada Karaballı, Ferhaduşâğı, Haydaranlı, Abbasuşâğı, Arslanuşâğı aşiretlerinin bir kısım aşiret reisleri ise başlangıçtan itibaren şekavete karışmamıştı.⁴⁶⁵ 3 Temmuz 1908 tarihli bir arzda yer alan, "...Dersim'in birçok mevâki'i gayet sarp dağ ve taşlık ve pek cesim ve sık ağaçlarla mestûr olub bu kıt'anın tamâmııyla dâ'ire-i mutava'ata alınması çok külfete muhtaç olub ama buna karşı zâhiren ve âcilen değerli bir istifâde idilemeyeceği gâliba düşünülmüş olmaktadır uzun bir süreden berû dâ'ire-i inkıyâda alınmaları iltizâm edilmemiştir..." ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölge ile uzun bir süre ilgilenmediğini ortaya koymaktadır.⁴⁶⁶ Ayrıca bölgenin coğrafi konumu da askeri harekâtların başarısız olmasının bir başka sebebidir. 3 Temmuz 1908 tarihli arzda, bölgede yapılan askeri harekâtlar sırasında Dersim'de bulunan aşiretlerin hareketleri şöyle anlatılmaktadır..⁴⁶⁷ "... askerın hareketi haberini alur almaz o semtdeki aşâirin Ali Dağı'na ilticâ idecekleri ve şâyed oraca tazyîka tesâdüf iderler ise diğer mahall-i mani'aya savuşacakları veyahud bütün Dersimlülerin dârü'l-âmân bildikleri Kutu Deresi'ne tahassün eyliyecekleri ve o havâlide Teşrîn-i sanî (Kasım) ibtidâlarında kar yağmağa başlayub asâkir-i şahâne 'avdete mecbûr olacağından aşiretler de ol-vakt me'vâlarına dönecekleri ve yine bildiklerini işleyecekleri derkârdır...". Bundan da anlaşılacağı üzere, bölgenin coğrafi konumu, bu bölgedeki aşiretlerin ıslâhını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca askeri harekâtlardan tam bir netice

⁴⁶⁵ BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1.

⁴⁶⁶ BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326 Hususi :1.

⁴⁶⁷ BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi :1.

alınmaması, maarif, adliye, iktisat ve nafia konularında da ciddi bir teşebbüste bulunmak imkânını ortadan kaldırmış olmalıdır.⁴⁶⁸

1909 yılında 4. Ordu komutanı olan İbrahim Paşa, devlet merkezine gönderdiği bir raporda; Dersim Sancağı'nın 54 aşiret ve 500 köyden meydana geldiğini belirttikten sonra buradaki icraatta, tedibat ve ıslahatın bir arada yapılması gerektiğini ve özellikle ıslahatta önem verilmesini istemiştir.⁴⁶⁹

2 Ağustos 1909'da İbrahim Paşa, Erzincan mutasarrıfı Şefik Bey ile birlikte Dersim'deki harekâtı başlatmıştır. İbrahim Paşa'nın haberi üzerine, 35 kadar *Aşiret Reisi* gelmiş ve hükümete itaat ettiklerini bildirmişlerdir. Sadece Haydaranlı aşireti ve civarındaki bazı aşiretler, İbrahim Paşa'nın tekliflerini kabul etmemişler ve Haydaranlı aşireti üzerine asker gönderilerek (25 Ağustos 1909) bunlar dağıtılmışlardır.⁴⁷⁰

1909 tarihinde Haydaranlı aşiretinin dağıtılmasından sonra, bölgede geçici bir sukûnet temin edilmiş ve devlet bu dönemde bölgede *idare-i maslahat siyaseti uygulamıştır*. 1911–1912 ve 1914 tarihlerinde Dersim'de bir kısım karışıklıklar görülmüş ise de durum önemli bir vaziyet almamıştır. 1911 tarihinde Pülümür mıntıkasında Haydaranlı, Keçeluşağı, Baluşağı, Lolanlı ve Abbasuşağı aşiretleri şakavette bulunduklarından üzerlerine gidilmiş ise de sonuçta idare-i maslahat yolu tutulmuştur.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ BA., *İrade Dahiliye*, 3.C.1326, Hususi : 1.

⁴⁶⁹ Burhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, İstanbul 1937, s.23

⁴⁷⁰ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.68-69. "... Mühimce bir kuvvet harekete geçmeğe mecbur kalarak Haydaranlı aşireti arazisine girdi. İtaat eylemeleri teklif olundu. Onlar bu teklifi red ve silah ile mukabele eylediler. Asker ta'arruza geçti. Beş saat içinde bu dağ, bağ ve aşiret tarumar edildi. İki gün sonra idi ki, çoluk-çocuk, erkek-kadın perişan bir kafiye ordugâha geliyordu. Bunlar Haydaranlı aşiretinin bakiyesi idi. Bu aç ve çıplak insanlara ordugâhta bulunan eşya ve hayvanat tamamıyla tevzii olundu. Lâzım gelen nasihatlar tekrar edilerek, cümlesi geri gönderildi ...".

⁴⁷¹ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom, *Dersim*, s.161 •

1914 Ağustos'unda Dersim Belediye Reisi'nin yeğeni, Ferhaduşağı aşiretine mensup kişilerce öldürülünce, katilinin yakalanması için harekete geçilmiş, bunun üzerine Ferhaduşağı aşireti isyan etmiştir. Karaballı, Aşağı Abbas, Abbas Uşağı ve Koçuşağı aşiretleri de isyana katılmışlardır. Ferhad Uşağı aşireti reisin öldürülmesiyle aşiretler çekilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁷² Yine 1914'te Kırgan aşiretinin Sin Nahiyesi müdürünü kovmasıyla üzerlerine asker gönderilmiş, Kavuşağı, Arslanuşağı, Bezgaruşağı ve Yukarı Abbasuşağı aşiretlerinin devlet yanında yer aldığı bu harekâta, Kırgan aşireti reisi Süleyman Ağa'nın vurulmasıyla aşireti de dağıtılmıştır.⁴⁷³

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne girmesiyle birlikte, Dersim'deki aşiretlerin bir kısmı Ermeniler ve Ruslarla işbirliği yapmışlardır.⁴⁷⁴ Bu arada gerek I. Dünya Harbi öncesi ve gerekse harp devam ederken özellikle Ermeniler, bölge halkını yanlarına çekmek için büyük faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁷⁵ 1916 yılında Ferhaduşağı aşiretinin üzerine Halit Paşa kumandasında bir nizamıye taburu gönderilmiş ve Ferhaduşağı aşireti tesirsiz hale getirilmiştir. Yine 1916 yılında Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa, Doğu Dersim'deki bazı aşiretlerle Nazımıye'yi işgal etmişti.⁴⁷⁶ Koçgiri hadisesinden sonra Dersim'e gelen Alişer ve adamları Dersim'e dağılmışlardı.⁴⁷⁷ Ayrıca Ruslar, Dersim işgal edilse bile kendilerine za-

⁴⁷² Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.71.

⁴⁷³ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. *Dersim*, s.161-162.

⁴⁷⁴ Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.113-114.

⁴⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.89. Ayrıca bkz. Hayri Başbuğ, *Türk Kürtleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, Ankara, 1984, s.18-24. 1915 yılında Harput'ta misyonerlik yapan Atkinson adlı bir kadın hatıralarında, 1915-1917 yılları arasında Dersim'deki Kürtlerin bazılarının bu bölgedeki suçlu Ermenileri 50 Pound karşılığında, Dersim'e kaçırmalarına yardımcı olduklarını kaydetmektedir. bkz. Orhan Kılıç, "XIX. yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 1989, 3, s.133.

⁴⁷⁶ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom., *Dersim*, s.162.

⁴⁷⁷ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.72.

rar verilmeyeceği propagandasında bulunuyorlardı. Ermeni tehciri sırasında bir kısım Ermenilerin bu bölgedeki aşiretlere sığınması sebebiyle Ermeniler, Ruslar ile Dersim'deki aşiretler arasında arabuluculuk yapıyorlardı.⁴⁷⁸ Dersim aşiretleri Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak ve Pertek kazalarına hakim iken,⁴⁷⁹ Ruslar Ermeniler'in de yardımı ile Pülümür içlerine girerek, Hüseyin Bey-zâde Mustafa Bey'in malına ve namusuna tasallutta bulununca Mustafa Bey Ruslar'ın karşısında yer almıştır. Bu arada Rus ordusu karşısında çekilen Osmanlı Ordusunun bazı silahları Dersim'de bulunan aşiretlerin eline geçmiştir.⁴⁸⁰ Dersim'deki aşiretlerin Ruslar aleyhine dönmeleriyle, aşiretler Rus ordusuna saldırarak bir kısım silah daha ele geçirmişlerdir.⁴⁸¹ Ruslar'ın harpten çekilmelerinden sonra bölgeye gelen Galatalı Şevket Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri aşiretleri etkisiz hale getirmişlerdir.⁴⁸² Bununla birlikte *Dersim Sancağı'ndaki Aşiretlerin Dağılımı* bölümünde üzerinde durulacağı üzere, Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ellerindeki silahları toplamak mümkün olmamış ve mesele *Cumhuriyet Dönemi'* ne intikal etmiştir.

Sonuç olarak, 1848 tarihinden itibaren bölgede yapılmak istenen düzenlemeler, aşiretlerin ıslahının yapılmaması sebebiyle başarısız olmuştur denilebilir. Bu arada bölge tarihi de bir nevi aşiretlerin asayişsizlik tarihidir. Osmanlı Devleti uzun bir müddet bu bölgede bulunan aşiretleri kendi hallerine bırakmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bir kısım düzenlemeler yapmak istenmişse de bu sefer de aşiretlerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla aşiretlerin ıslahının mümkün olmadığı takdirde, bölgede ciddi manada bir ısl-

⁴⁷⁸ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. *Dersim*, s.164.

⁴⁷⁹ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.72.

⁴⁸⁰ Dah. Vek. Jan. Umum Kom. *Dersim*, s.163.

⁴⁸¹ Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul, 1992, s.26.

⁴⁸² Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.72.

lahat yapılamayacağını anlaşılmaması üzerine, bir kısım aşiret reisleri taltif edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bu da meseleyi çözmediği gibi, şekavet olaylarını daha da artırmıştır. Aşiretlerin ıslahı için bölgeye 1850 tarihinden başlanarak bir kısım askeri harekâtlar yapılmış ise de bunlardan kesin bir sonuç almak mümkün olmadığı için, diğer alanlarda yapılmak istenen düzenlemeler de yarım kalmıştır. Dersim'deki aşiretler bölgenin coğrafi konumundan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aşiret reisleri ve ağalar halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduklarından, özellikle eğitim sahasındaki ıslahatlara karşı çıkmışlar ve halkın cahilliğinden istifade etmek suretiyle şekavetlerini devam ettirmişlerdir. Bu arada Dersim'deki aşiretlerin bazıları çeşitli yollardan elde ettikleri silahlarla büyük ölçüde silahlanmışlardır. Böylece bu bölgedeki pek çok mesele gibi aşiretlerin ıslahı meselesi de Cumhuriyet sonrasına intikal etmiştir.

II. XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA DERSİM SANCAĞI'NDAKİ AŞİRETLERİN DAĞILIMI

Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin daha milattan önceki dönemlerde Orta Asya'dan bu bölgeye geldiği yolunda bazı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte tarihi kayıtlar, bölgede aşiretlerin asıl yerleşiminin 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra olduğunu göstermektedir. XIII. yüzyılda ise bölge Asya'da meydana gelen siyasi gelişmelere paralel olarak, daha da hareketlenmiştir. Osmanlı dönemine gelinceye kadar, değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle bölgeye pek çok aşiret mensubu yerleşmiş ve bunlar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu arada bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevi mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri -özellikle aşiretler açısından- olumsuz olmuştur.

Osmanlı hâkimiyeti süresince Dersim bölgesinde yaşayan halkın büyük bir bölümünü aşiretler oluşturmaktaydı. Bölge ile ilgili ha-

zırlanan raporlardan anlaşıldığına göre Çarsancak, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek kazalarında bulunan halkın bir bölümü aşiret mensubu olmayıp, pek çoğu ziraatle meşgul idiler. Bu kazalar içerisinde özellikle Çarsancak ve Çemişgezek'teki halkın büyük bir bölümü ziraatla uğraşmakta olup, bu kazalarda yaşayanlar aşiretlerin tasallutundan çok şikâyetçi idiler. Dersim Sancağı'nı teşkil eden diğer kazalardan Mazgirt, Ovacık, Kızılkilise (Nazımiye), Kuzican (Pülümür) ve Pah kazalarının halkı büyük ölçüde, bölgedeki çeşitli aşiretlere bağlıydı.⁴⁸³

Osmanlı Devleti'nde "il" veya "ulus" adı altında gruplandırılan konar-göçerler sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak ve oba şeklinde bölümlere ayrılmış olup, aşiretlerde aşiretbeyi (mîr-i aşiret) aşiretin idari işini yürütmekteydi.⁴⁸⁴ XVI. yüzyıla ait kayıtlarda Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin yapıları hakkındaki bilgiler, bu sistemin Dersim'deki aşiretler için de aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek bu dönemde ve gerekse bunu takip eden dönemlerde, Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler tahrir defterlerinde ve daha sonra tutulan kayıtlarda, "Türkman Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı veya Ekrâd veya Ekrâd Türkmânı, Ekrâd-ı Yörükân, Türkmân Ekrâdı Yörükânı" gibi adlandırılmışlardır. Bu ise Türk aşiretlerinin yerleşik ya da konargöçer olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarından doğmuştur. Ancak bölgeyi ve aşiretleri iyi tanımayan bir kısım Osmanlı idarecileri özellikle Dersim hakkında gönderdikleri raporlarda, aşiretleri Türk veya Kürt olarak adlandırmak suretiyle büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir.⁴⁸⁵

⁴⁸³ 1903 Yılında Dersim Mutasarrıfı Arifi Paşa'nın raporu için bkz. Dah.Vek.Jan. Umum. Kom. Dersim, s.191-194. 1906 yılında Dersim Mutasarrıfı Celâl Bey'in raporu için bkz. BA., İrade Dahiliye 19. RA. 1324, Hususi : 26.

⁴⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri, Ankara, 1988, s.16-17.

⁴⁸⁵ Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 1988

XVI. yüzyılda çeşitli sebeplerle Osmanlı kayıtlarına intikal eden Dersim bölgesindeki aşiretler Şeyh Hasanlı, Felakî, Ferhaduşağı, Şamuşağı, Koçuşağı, Bahtiyarlı, Abbaslı ve Dersimli (Dersimli-Desimlü) aşiretleridir.⁴⁸⁶ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda tesbit edilen aşiretler iki gruba ayrılmaktadır.⁴⁸⁷

I. Şeyh Hasanlı

1. Şeyh Hasanlı

2. Seyyidanlı

II. Dersimânlı

Bu aşiretlerden Dersimânlı (Dersimli) aşireti, Kızılkilise (Nazımiye), Mazgirt, Ovacık kazalarında oturmaktaydı.⁴⁸⁸ Şeyh Hasanlı ve Seyyidanlı aşiretleri ise Garbi Dersim mıntakasında oturmaktaydı.⁴⁸⁹ Esasında bu dönemde Dersim mıntakası,

1. Garbi Dersim

2. Şarki Dersim, olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

1896-1926 tarihleri arasında bu bölgede görev yapan Mehmed Zülfü Bey'in verdiği bilgilere göre Şarki Dersim; Nazımiye, Mazgirt ve Mameki'dir. Bu bölgede yaşayan aşiretler, Moğol istilasından kaçarak 40 sene İran hâkimiyetinde kalmışlardır. Uzun Hasan Bey zamanında Diyarbakır havalisinde bulunan bu aşiretler, Timur Anadolu'ya girdiği zaman Dersim'e yerleşmişlerdir.⁴⁹⁰ Garbi Dersimliler ise ecdatlarının Horasan'da bulunan ve Cengiz istilası ile batıya göç eden Hasan Dede olduğunu söylemektedirler. Hasan Dede Bağdat'dan Konya'ya gelmiş ve burada Selçuklu Hükümdarı

⁴⁸⁶ Cevdet Türkay'dan nakleden, Mahmut Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek*, II. Cilt, s.893-970.

⁴⁸⁷ "... Dersim Sancağının Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aş'a'ir-i mevcûdenin Dersimânlı, Seyidanlı ve Şeyh Hasanânlı nâmlarıyla münkasem olduğu üç şube'-i esâsiyeden ..." bkz. BA., *İrade Dahiliye*, 19. Ra. 1324, Hususi : 26.

⁴⁸⁸ BA., *İrade Dahiliye*, 19.Ra. 1324, Hususi : 26.

⁴⁸⁹ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.81.

⁴⁹⁰ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.82.

Alâeddin'e tabi olmuştur. Bunun üzerine Sultan Alâeddin kız kardeşi Gevher Hatun'u Ahmed Dede (Hasan Dede'nin oğlu olmalı) ile evlendirmiş ve Malatya'da iskân etmiştir. Daha sonraları bu aşiret Dersim'e yerleşmiş ve aşiret reisinin iki oğluna nisbetle Şeyh Hasan ve Seyyidanlı adlarını almışlardır.⁴⁹¹

Şeyh Hasanlı aşiretinin Oğuzların Bayat boyundan geldiği, tarihi kaynaklara ve aşiretin maddi kültürüne dayanarak ispat etmiştir. Aşiret, XIII. yüzyılda Oğuz akınları ile Anadolu'ya gelmiş, Malatya'ya yerleşmiş, oradan da bir kısmı Dersim bölgesine geçmiştir.⁴⁹² 1868 yılında bölgeyi gezen İngiliz Konsolosu J. G. Taylor, aşiret mensupları tarafından Şeyh Hasan aşiretinin aslen Horasan'dan geldiği ve Malatya üzerinden Dersim'e yerleştiklerini söylemektedir.⁴⁹³ Malatya'da bulunan Şeyh Hasanlı aşireti mensupları hâlâ Türkçe konuşmaktadır. Şeyh Hasanlı aşiretinin 1705 yılında Malatya'nın Gerger Kazası'nda sakin oldukları ve bu dönemde Dersim'e geldikleri görülmektedir.⁴⁹⁴ Bu tarihlerde tekrar eski yerlerine dönmeleri emredilmiş ise de⁴⁹⁵ bir daha bu bölgeden çıkmamışlardır. 14 Mayıs 1906 tarihli Mutasarrıf Celâl Bey tarafından takdim edilen raporda Şeyh Hasanlı aşiretinin, "...kendi rivâyetlerine göre bir iki asır evvel Malatya'da vukû'a gelen zelzele-i 'azîme üzerine mezheben te'alluklarına mebnî muvakkatan ve misâfireten..." Dersim'e geldikleri ve bir daha geri dönmedikleri anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.81-84. Ayrıca Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'in bu konudaki sözleri için bkz. TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, Ankara, 1980, s.252-253

⁴⁹² İsmail Onarlı, **Şeyh Hasan Aşireti, Anayurt'tan Anadolu'ya**, Aydıuşu Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁹³ Martin van Bruinessen, "Alevi Kürtler'in Etnik Kimliği Üzerine Tartışma", **Birikim Dergisi**, Ağustos 1996, Sayı: 88.

⁴⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.50.

⁴⁹⁵ BA. **Cevdet Dahiliye**, No: 1697.

⁴⁹⁶ BA., **İrade Dahiliye**, 19. RA. 1324, Hususi : 26.

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerden Şeyh Hasanlı aşiretine bağlı olanlar umumiyetle Hozat, Ovacık ve *Dersim İçi* denilen mıntakada, Dersimli aşiretine bağlı olanlar ise yine umumiyetle Nazımiye (Kızılkilise), Mazgirt ve Pülümür (Kuzican) kazalarında ikamet etmekteydiler.⁴⁹⁷

Bölgedeki diğer büyük aşiret olan Dersimli Aşireti hakkında ise şunlar söylenebilir: Osmanlı tahrir defterlerinde, Türkmanân Ekrâdı topluluğundan olan Disimli (Dersimli) aşireti Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı bir aşiret olarak kayıtlıdır. Ayrıca yine aynı kayıtlarda bu aşiretin altın ve gümüş gibi madenlerle uğraştıkları zikredilmektedir. Tarihi bilgiler Okçu (İzzeddinli) aşiretinin menşe olarak Orta Asya'dan geldiği yönündedir. Bölge Dersim adını, Dersimlü aşiretine nisbetle almış ise büyük ihtimalle bu aşirete bağlı olarak almış olmalıdır.⁴⁹⁸ Dönemin belgelerine göre 16. yüzyılda Dersim bölgesine adını veren "Dersimlü Cemaati"ndeki insan isimleri Türkçe olup, bir kısmı şöyledir: "Alpı, Bayram, Budak, Dengiz, Durak, Gemrek, Göç-bek, Khanibaba, Kılıç, Korkmaz, Kutlu-buğa, Mamlu, Melik-Kuş, Menteş, Ulaş."⁴⁹⁹ Osmanlı kaynaklarının bir kısmında Dersim'e adını veren Disimli ve Dersimli cemaatinin Okçu İzzeddinli aşiretinden koptuğu ifade edilmektedir. Okcu İzzeddinli cemaati için ise Osmanlı kaynakları "Türkmen ekradı taifesinden" kaydını düşerek, bu cemaatin Kılıcı aşiretinden koptuğunu söylemektedirler.⁵⁰⁰ Kılıcı aşiretine bakıldığı zaman, Osmanlı kaynaklarına göre bu aşiret "Yörükân taifesinden"dir ve Cerid aşi-

⁴⁹⁷ BA., İrade Dahiliye, 19.RA. 1324, Hususi : 26.

⁴⁹⁸ Cevdet Türkay'dan nakleden, Mahmut Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek*, C.II, Ankara, 1994, s.891-892.

⁴⁹⁹ Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, Abdulhaluk M. Çay, *Türk Milli Bütünlüğü İçersinde Doğu Anadolu*, s. 49

⁵⁰⁰ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 520

retinden kopmuştur.⁵⁰¹ “Konar-göçer Türkman Yörükânı taifesinden” olduğu Osmanlı kayıtları tarafından da teyit edilen, Cerid cemaati ise Bozulus aşiretinden kopmuştur.⁵⁰²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu aşiretlerin bulundukları yerler hakkında en önemli belgeyi ise 3 Temmuz 1908 tarihli Dahiliye Nezaretine sunulan bir arz oluşturmaktadır. Bu sırada Harput Sancağı Mutasarrıfı olan Hayri Efendi'nin sunmuş olduğu bu arzda, aynı zamanda Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler ve bulundukları yerler hakkında da önemli bilgiler vardır.⁵⁰³ Buna göre 1908 tarihinde Dersim Sancağı'na bağlı kazalarda şu aşiretler bulunmaktaydı:

1908 Tarihinde Mazgirt Kazası Aşiretleri

1. İzolu Aşireti

Beş yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silaha sahiptiler. Kısmen devlete bağlıydılar. Yerleri ve meraları kendilerini geçindirmektedir. Ziraatları iyidi. Etrafa tecavüzleri yok gibiydi. Birbirleri ile anlaşmazlıkları çok şiddetliydi. Gedikoğlu Süleyman Çavuş ve Müdür Mehmed Ağa isminde iki ağaları vardı.

2. Şadili Aşireti

Beş yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silahları olması muhtemeldi. Yarı derecede devlete bağlı sayılırlardı. Bunların da yerleri ve meraları kendilerini geçindirmektedir. Etrafa

⁵⁰¹Yusuf Halaçoğlu, 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s. 38, 48, 50, 80, 113, 114, 129, 133, 138, 140, 141.

⁵⁰² Bozulus ile ilgili bkz.: Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, s. 16-21, 25, 40, 59, 66, 109, 111.

⁵⁰³ BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1. Buradaki bilgiler sadeleştirilerek verilmiştir.

tecavüzleri yok gibidi. Huyları İzolu aşiretine benzemekteydi. Birkaç ağaları var ise de, Zülfü Ağa en ileri gelen idi.

3. Hıranlı Aşireti

Beşyüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silahları olsa gerekti. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Etrafa tecavüzleri yok gibidi. Birbirlerine tecavüz bahsinde en haşarı addolunabilirlerdi. Hüseyin Ağa, Cafer oğlu Mustafa Ağa, Mehmed Ali Ağa, Karçikli Mustafa Ağa isminde dört ağaları olup, servet ve nüfuzca Hüseyin Ağa en önde gelenleriydi..

4. Şeyh Mehmedli Aşireti

Aynı adı taşıyan ve Kızılkilise (Nazımiye) kazasında oturan bir aşiretin diğer kısmıdır. Üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 30-40 kadar yeni silahları bulunması muhtemeldi. Yarı derecede devlete bağlı sayılırlardı. Meslek ve tabiatları, Mazgirt Kazası'ndaki diğer aşiretlere benzerdi. Bunların uğraştıkları işler kendilerini geçindirirdi. Birkaç ağaları var ise de en muteberi Ali Bey'di.

5. Suruşağı ve Çıbanlı Aşiretleri

Bu iki aşiret birbirlerine olan yakınlıkları sebebiyle tek aşiret gibiydiler. Dört yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 100 kadar yeni silahları vardı. Bir kısmı oldukça haşarı olmakla beraber umumiyetle yarı yarıya devlete bağlıydılar. Yerleri ve uğraşları büyük ölçüde kendilerini geçindirirdi. Diğer aşiretlerin çoğu ile arası yoktu. Çevreye tecavüzleri yok gibiydi. Surzade Eyüb Ağa ve Gülabizade Timur Ağa ile yeğenleri İsmail, Hasan ve Paşa Ağa reisler idi. Bunlardan Timur Ağa, Pah nahiyesi fahri müdürüydü. Haydarîzade Müdür Ağa'da bir mavzer bulunmaktaydı. Başka hiç kimsede mavzer yoktu. Yemen'e sevk olunmak üzere toplanan ve yolda ka-

çan redif firarilerinin getirmiş olması muhtemeldir. Ağalar içinde en haşarısı Haydarîzadelerdi.

6. Alanlı Aşireti

Üç yüz elli kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 50 kadar yeni silahları vardı. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Etrafa tecavüzleri yok gibiydi. Suruşağı ve Çıbanlı aşiretleriyle kan davaları ve anlaşmazlıkları vardı. Yerleri kendilerini geçindirirdi. Pah nahiyesi dahilinde oturup ziraatle meşgullerdi. Murtazazade Ali Ağa ve İbrahim oğlu Keko Ağa namında iki ağaları vardı.

7. Kureyşanlı Aşireti

Bin kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 80-100 kadar yeni silahları bulunurdu. Durumları, bu aşiretten Kızılkilise kazasında oturanlar hakkında verilen bilgi ile aynıdır. Hasan Kım, Hasan Berc ve Hasan Dav isminde Seyyid addolunan 3 reisleri vardı. Bazen diğer aşiretlerle birleşip eşkıyalık yapmışlar ise de sakin sayılabilirlerdi.

8. Yusufanlı Aşireti

Beş yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 20-30 kadar yeni silahları olması muhtemeldi. Devlete bağlı değillerdi. Kendi karargâhlarında otururlardı. Yerleri kendilerini geçindirecek kadar ziraate uygun değildi. Eşkıyalık ile geçinirlerdi. Kazalara tecavüzleri yok gibi ise de civarlarında bulunan diğer aşiretlere rahat vermezlerdi. Oldukça sert mizaçlıydılar. Süleyman oğlu Keko Ağa ve Murtaza oğlu Mehmed Ağa adlı iki ağaları vardı.

9. Şam Uşağı Aşireti

İki yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silahları vardı. Devlete bağlı olmayıp eşkıyalık yaparlardı. Yerleri ve meraları kendilerini geçindirmeye müsait ise de gasp ve gâretle ge-

çinirlerdi. Topuz Uşağı aşireti gibi bu kazanın en isyankâr aşiretiydiler. Ağaları olan Süleyman Çavuş, Lilo Ağa ve Munzuroğlu İbiş Ağa eşkiya takımındandı.⁵⁰⁴

1908 Tarihinde Kızılkilise (Nazımiye) Kazası Aşiretleri

1. Şeyh Mehmedli Aşireti

İki yüz elli kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 30-40 kadar yeni silahları bulunurdu. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Yerleri ve meraları kendilerini geçindirirdi. Kazalara tecavüzleri yok gibiydi. Nazımiye'nin diğer aşiretleri ile ara sıra kavga ederlerdi Hasanoğlu Ali Ağa ve Keko adlı iki ağaları vardı.

2. Arıllı Aşireti

Yedi yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 80-100 kadar yeni silahları vardı. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Yerleri kendilerini geçindirebilirdi. Kazalara tecavüzleri azdı. Diğer aşiretlerle olan çatışmaları oldukça fazlaydı. Yusufoglu Kanber Ağa, Ramazanlı Ali Ağa, Muhtaroglu Ali Ağa ve Hüseyin Ağa adlı dört reisleri vardı.

3. Kureyşanlı Aşireti

Dört yüz kadar silahlı adama sahiptiler. 40-50 kadar yeni silahları bulunurdu. Devlete bağlı olmayıp kendi bölgelerinde yaşarlardı. Ziraatle geçinmezler, eşkiyalık ederek geçimlerini sağarlardı. Diğer aşiretlerle kavgalıydılar. Ali Çavuş adlı bir ağaları vardı.

4. Karsanlı Aşireti

Üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silahları vardı. Yerleri ve uğraşları kendilerini geçindirecek derecedeydi. Yarı devlete bağlıydılar. Ali Ağa isminde iki ağaları vardı.

5. Lolanlı Aşireti

İki yüz kadar silahlı adamları vardı. 30-40 yeni silahları olup devlete bağlı veya bağlı değil demek mümkün değildi. Yerleri ve uğraşları geçimlerini sağlardı. Kazalara tecavüzleri yok gibiydi. Ahmed Ağazade Resul Efendi adında bir ağaları vardı.

6. Haydaranlı Aşireti

Yedi yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 40-50 kadar yeni silahları olması muhtemeldi. Devlete bağlı değildiler. Bulundukları yer ziraate uygun olmayıp eşkıyalık ile geçinirlerdi. Şekavetleri oldukça fazlaydı. Yol kesmek suretiyle fenalık yaparlardı. Birçok ağaları olup en ileri geleni Kalo-oğlu Ahmed Ağa idi.⁵⁰⁵

1908 Tarihinde Hozat Kazası Aşiretleri

1. Karaballı Aşireti

Beş yüz kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 100-150 kadar yeni silahları olduğu tahmin edilmekteydi. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Yerleri kendilerini geçindirmeye oldukça yeterliydi. Diğer bölgelere açık olarak tecavüzleri az ise de çokca hırsızlık olayına karışmışlardı. Aşiret reisi Kangozade Mehmed Ağa, aşiret reisleri içerisinde servet ve nüfuz itibarıyla en önde geleni idi. Bu aşiretin Murtazazade İsmail Ağa, Mikail Ağa, Koç Ağa ve Yeşil Ağa ismin-

de 4 ağası daha var ise de, bunlar Mehmed Ağa derecesinde nüfuzlu değillerdi.

2. Ferhad Uşağı Aşireti

Bu aşiret Laçın Uşağı aşireti ile beraber dört yüz kadar silahlı adam çıkartabilirdi. 100-150 kadar yeni silahları bulunurdu. Arazileri büyük bir refah ile kendilerini geçindirecek düzeydeydi. Yarı derecede devlete bağlıydılar. Aşiret halkına nüfuzları aynı derecede olmak üzere Kahraman Ağazade Diyağ Ağa, Diyâpzade Süleyman Ağa ve Ali-şer Ağazade Keko Ağa adında 3 ağaları vardı. Diyâp Ağa'nın eşkıyalığı yoktu. Diğerleri ise eşkıyalık olaylarına ara sıra karışırldı.

3. Aşağı Abbas Uşağı Aşireti

İki yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. Arazileri kendilerini geçindirmeye müsaitti. Bunlara devlete bağlı veya değil denilemez. Sıkca hırsızlık olaylarına karışmışlardı. Aşiret reisi Zeynel Ağa'nın vefatıyla üç oğlu eşkıyalığa başlamışlardır. Bir de Zeynel Ağa'nın Zeynozade Mustafa Ağa isminde bir yeğeni olup aşiretin bir kısmı buna tabi olmuşlardı. Gizlice eşkıyalık ve hırsızlık yoluyla menfaat sağlarldı.

4. Pilvenk Aşireti

Sekiz yüz kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 100 kadar yeni silaha sahiptiler. Arazileri kendilerini iyi bir şekilde geçindirmekteydi. Aşiretler içinde hububat ve tütün ziraatıyla en fazla meşgul olanıydılar. Ma'mûretü'l-Aziz'e odun ve kömür götürüp satarlardı. Büyük ölçüde devlete bağlıydılar. Eşkıyalıkları azdı. Aşiret ağaları bir kaç tane olduğundan pek seyrek olarak aşiretler arası kavgalara karışırldı. Ağalar içinde servet ve nüfuzca en ileri geleni Hacı Mustafa Ağa idi. Hacılığı Kербela'ya gitmesi ve orayı ziyaret etmesi ile

ilgiliydi. Genel durumları bütün aşiretlerden iyi idi. Mustafa, İbrahim ve Seyyid İbrahim Ağalar, aşiretin diğer ağalarıydı.

5. Koçuşığı Aşireti

Bu aşiretin Resik Uşağı adıyla yan yana yaşayan bir kolu vardı. Üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 150 kadar silahlarının olduğu tahmin edilmekteydi. Devlete bağlı değillerdi. Eşkıyalık yaparlardı. Arazileri kendilerini geçindirebilecek derecede ise de ziraatleri azdı. Hozat kazasındaki aşiretlerin en belalılarıydılar. Kazalara sık sık tecavüz ederlerdi. Mutlaka ıslah edilmeleri gereken aşiretler arasındaydılar. Ağaları iki kısımdı: Birinci kısma Timur oğlu Hüseyin Ağa, Kerimoğlu Beko Ağa, Deli Süleyman oğlu Seyyid Han Ağa ve Halil Ağa dahil edilirdi. İkinci kısım ağalar ise İbrahim Ağa, Mahmud Ağa ve Seyyid Ali Ağa idi.

6. Yukarı Abbas Uşağı Aşireti

Üç yüz kadar silahlı adamları ve 50 kadar yeni silahları vardı. Arazileri kendilerini geçindirecek derecede ise de ziraatleri azdı. Devlete bağlı değillerdi. Kazalara tecavüzleri herkesçe bilinirdi. Bu aşiretin reisi Dersim'deki seyyidler içerisinde en ileri gelenlerden Seyyid İbrahim iken, vefatından sonra iki oğlu reislik iddiasında bulunmuş ve ikiye ayrılmışlardı. Bir bölümünün başında Seyyid Rıza ve diğer bölümün başında ise Seyyid Ağa bulunmaktaydı.

7. Bahtiyar Aşireti

Rutanlı aşireti adlı kollarıyla birlikte dört yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 100-150 kadar yeni silahları vardı. Devlete bağlı sayılmazlardı. Kazalara sık sık tecavüzde bulunurlardı. Arazileri oldukça verimli olup, geçimlerini sağlardı. Veli Ağa adında bir reisleri vardı. Veli Ağa'nın Gülâbî Ağa adlı bir kardeşi ve Paşa Ağa adlı bir oğlu vardı.

8. Kırganlı Aşireti

Üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 50-60 kadar yeni silahları vardı. Yerleri kendilerini geçindirebilirdi. Gayrimuti ve eşkıyaydılar. Aşiret mensuplarından Hozat çarşısına gelenleri gidenleri oldukça azdı. Hozat kazasındaki aşiretler içinde şekavet yönünden ikinci derecede idiler. Şatoğlu Paşa Ağa, Mevâli Ağa ve Hasan Ağa adında üç ağaları vardı.

1908 Tarihinde Ovacık Kazası Aşiretleri

1. Kalanlı Aşireti

Bal ve Keçel Uşakları adlı iki şubeleri olup, birlikte bin kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 100 kadar yeni silahları vardı. Devlete bağlı değildiler. Arazileri kendilerini ziraatle geçindirecek bir halde değil ise de diğer uğraşları fazlaydı. Bunlar, Dersimanlı aşireti gibi çevreye çok zarar vermekteydiler. Munzurzade Nuri, Yakup, Seyyid Memili ve Sayıcan ağalar bu aşiretin reisleri idi. Bu aşiretten ayrılarak Ova'da bir köyde oturan Hayroğullarından Ahmed Ağa ve Kalı Oğlu Veli ve Hüseyin Ağalar oldukça mütecavizdiler.

2. Topuzlu Aşireti

Pezkel (Pezkevrana) aşireti ile birlikte üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 100 kadar yeni silahları vardı. Devlete bağlı olmayıp eşkıyaydılar. Arazileri kendilerini geçindirebilir ise de ziraatleri pek azdı. Ovacık kazasında bulunan aşiretler içerisinde en zararlı sayılırlardı. Çevre kazalara sık sık tecavüz ederlerdi. Mutlaka ıslah edilmeleri gereken aşiretler arasında sayılmaktaydılar. Alişer Ağazade Veli Ağa, Kara Halil oğlu Veli Ağa, Deli Velo oğlu Mahmud Ağa, Kara Alioğlu Keko Ağa adlı dört reisleri vardı.

3. Beyt (Beyit) Uşağı Aşireti

İki yüz kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 50 kadar yeni silahları vardı. Yarı decede devlete bağlı sayılırlardı. Ovacık Kazası'nın ova kısmında otururlardı. Ovacık'taki aşiretler içerisinde en fazla bunlar ziraatle uğraşırlardı. Çevreye olan tecavüzleri azdı. Dursun, İsmail, Zeynel ve Halil adında dört ağaları vardı.

4. Arslan Uşağı Aşireti

Üç yüz kadar silahlı adam çıkarabilirlerdi. 50 kadar yeni silahları vardı. Yarı derecede devlete bağlı sayılırlardı. Yerleri kendilerini iyice geçindirecek derecedeydi. Bunlar da Ovacık kazasının ova kısmında otururlar ve ziraatle uğraşırlardı. Seyyid Alı Ağa, Gedikli Hüseyin Ağa ve Süleyman Ağa adında üç ağaları vardı. Beyt Uşağı gibi şekavetleri azdı.

5. Kav Uşağı ve Maksud Uşağı

Bu iki aşiret iki ayrı kol ise de tek aşiret gibiydiler. Beş yüz kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 100 kadar yeni silahları vardı. Yarı derecede devlete bağlı sayılabilirlerdi. Yerleri kendilerini geçindirecek derecede ise de kazalara oldukça fazla tecavüz ederlerdi. Kasım oğlu Munzur Ağa, Halil Ağa, Süleyman Ağa ve Memiş Ağa adlı dört ağası vardı.

6. Demnânlı Aşireti

Dört yüz elli kadar silahlı adam çıkartabilirlerdi. 30-40 kadar yeni silahları olması muhtemeldi. Devlete bağlı değildiler. Halleri Yusufanlı aşiretine benzerdi. Hüseyin oğlu Pertev Ağa ve Süleyman Ağa adlı iki ağası vardı.⁵⁰⁶

1908 tarihinde Harput Sancağı Mutasarrıfı bulunan Hayri Efendi'nin sunduğu arza göre, Dersim Sancağı'nda toplam olarak 29 aşiret bulunmaktaydı. Buna göre 1908 tarihinde Dersim Sancağı'na bağlı kazalarda toplam olarak aşiretler ve silah sayıları şöyledi:⁵⁰⁷

Kazası	Aşiret Sayısı	Tahmini Silahlı Adam Sayısı	Tahmini Yeni Silah Sayısı
Hozat	8	3.250	850
Ovacık	6	2.500	450
Kızılkilise	6	2.550	350
Mazgirt	9	4.500	500
TOPLAM	29	12.800	2.150

14 Mayıs 1906 tarihinde Dersim mutasarrıfı Celâl Bey, Dersim Sancağı'nın nüfusunu Mazgirt kazası 9000, Hozat kazası 7000, Kızılkilise 6000 ve Ovacık 4000 olmak üzere 26000 olarak kaydetmiştir.⁵⁰⁸ Celâl Bey de Dersim Sancağı'ndaki aşiretlerin tahmini 12000 civarında silahlı adam çıkarabileceklerini bildirmektedir ki bu sayı Hayri Efendi'nin verdiği rakama oldukça yakındır.⁵⁰⁹

Gerek 1906 ve gerekse 1908 yılında yazılan raporlarda, Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler içerisinde Mazgirt ve kısmen de Kızılkilise (Nazımiye) aşiretlerinin yarı yarıya ıslahlarının gerçekleştiği, Hozat ve Ovacık'ta bulunan aşiretlerin ise şekavete devam ettikleri kaydedilmiştir. Bu arada aşiretlerin arazilerinin ziraate uygun olanlarının bile büyük bir bölümünün ziraatle uğraşmadıkları ve hayatlarını eşkıyalık ile idame ettirdikleri belirtilmektedir. Ayrı-

⁵⁰⁷ BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1

⁵⁰⁸ "... Cem'ân zukûr ve inâs 26.000 nüfûs kayd idilebilmiş ise de bunun lâ-akl bir misli fazlası olacağı ...". bkz. BA., İrade Dahiliye 19.RA. 1324, Hususi : 26.

⁵⁰⁹ BA., İrade Dahiliye, 19.RA.1324, Hususi : 26.

ca aşiretlerin önemli ölçüde silahlandıkları da dikkat çekmektedir. Söz konusu raporlarda, asayişsizliğin ortadan kaldırılmadığı takdirde bunun devam edeceği de kaydedilmiştir.⁵¹⁰

Dersim Sancağı'nda adı şekavet olaylarına karışan aşiretler *karargâh-ı ibtidâilerinde mukim* olarak tarif edilmektedir.⁵¹¹ 1892 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, Dersim köyleri oldukça küçüktü.⁵¹² "... Çünkü bu karyelerin en büyüğü yigirmi-otuz, mezra'aların en cesîmi sekiz-on hânedan ibarettir. Bir kaç keçi bir koç koyunla bütün ailesi halkını alub yaz mevsiminde cibâl-i mürtefi'ada hayme-nişin olan ekrâd kış basub da açıkda barınmak mümkün olmayacak bir hâle geldikten sonra karyelerine mezra'alarına uğramazlar kış gelüb herkes hânesine çekilmek mecburiyetine düşüğü bir zamânda ise yekdiğeriyle hatt-ı muvâsalası kesilen kurâ ve mezârîde kışlarlar...". Buradan da anlaşılabacağı üzere, Dersim'deki aşiretler oldukça dağınık bir halde yaşamakta idiler. V. Cuinet'e göre, 1890 tarihinde Dersim Sancağı'nda toplam 518 köy bulunmaktaydı ki, bunun dağılımı şöyleydi:⁵¹³

Kaza Adı	Köy Sayısı
Hozat	100
Çemişgezek	98
Çarsancak	90
Mazgirt ve Pertek	80
Kuzican	80
Ovacık	40
Pah	30
TOPLAM	518

⁵¹⁰ BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi : 26; İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

⁵¹¹ BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

⁵¹² BA., Yıldız Tasnifi, Sadaret Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra : 27 (17.Z.1310).

⁵¹³ Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris 1892, s.384-405.

Büyük bir ihtimalle salname kayıtlarına dayanarak, V. Cuinet 1890 yılında Dersim Sancağı'nın toplam nüfusunu 63.000 civarında vermektedir.⁵¹⁴ Oysa H. 1310 (1892) ve H. 1312 (1894) Ma'mûretü'l-Azîz Salnamelerinde verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Buna göre 1892 tarihinde Dersim Sancağı'nın toplam nüfusu 71.000 civarında,⁵¹⁵ 1894 tarihinde ise 60.000 civarında idi.⁵¹⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin toplam nüfusları hakkında sağlıklı bir bilgi yoktur. Bununla birlikte aşiretlerin nüfusun yarısından fazlasını oluşturması muhtemeldir.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılabacağı üzere, Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler;

1. Şeyh Hasanlı,
2. Dersimli aşiretleri'nden oluşmaktaydı.

Ancak bu iki büyük şubeye mensup olmayan bazı aşiretler de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunmaktaydı. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'ndaki aşiretlerin büyük bir bölümünü, Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerine bağlı aşiretler meydana getirmekteydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler gerek konu ile ilgili arşiv vesikalarından⁵¹⁷ ve gerekse diğer kaynaklardan tespit edilmiştir. Buna göre, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler şunlardır:⁵¹⁸

⁵¹⁴ Vital Cuinet, a.g.e., s.384-405.

⁵¹⁵ H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s.246-262.

⁵¹⁶ H. 1312 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s.227-235.

⁵¹⁷ Konu ile ilgili arşiv vesikaları için *Bibliyografya* bölümüne bkz.

⁵¹⁸ Dersim Aşiretleri için bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.85-90; Nuri Dersimi, *Dersim*, s.46-56; Ayrıca bkz. Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, İstanbul, 1932.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağındaki Aşiretler

ŞEYH HASANLI

I. SEYYİDANLI

1. Kalan⁵¹⁹

a) Baluşağı⁵²⁰

1. Ulaşlar
2. Seyit Kemaller
3. Satkan
4. Makşolar

b) Keçel Uşağı⁵²¹

1. Hır
2. Pirim

c) Abbas Uşağı⁵²²

d) Mir Mevan (Birmanlı)

e) Cüz Oğlu

f) Bozkanlı (Bazukanlı)

g) Beyt Uşağı (Beyit Uşağı)⁵²³

1. Molla Mehmed Oğlu
2. Süleyman Oğulları
3. Hol Uşağı
4. Kerim Oğulları

2. Arslan Uşağı⁵²⁴

⁵¹⁹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Burnak, Yeniköy, Şahverdi, Mollaaliler köyleri.

⁵²⁰ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Yakatarla, Cevizlidere köyleri ve mezraaları.

⁵²¹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi, Yakatarla, Balveren, Çat, Eğimli, Aktaş köyleri ile mezraaları.

⁵²² Ovacık köylerinden Dumantepe, Ağaçpınar, Çayüstü, Yoncalı, Turunoba ve mezraaları ile Hozat'a bağlı Geçimli, Buzlupınar ve Dikenli köylerinde ikamet etmektedirler.

⁵²³ Ovacık ilçesi Gözeler, Paşadüzü, Akyakık köyleri.

⁵²⁴ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Güneykonak, Kozluca, Çakmaklı, Yaylagülü köyleri ve mezraaları.

- a) Pir Sultanlı⁵²⁵
- b) Gedikli Hasan
- c) Yağmurlu Ağa
- d) Kozlucan

3. Bezkar Uşağı⁵²⁶

- a) Han Uşağı
- b) Söyüdlü Ağası
- c) Topuzlu
- d) Aşuranlı

4. Şam Uşağı⁵²⁷

- a) Küçükler
- b) Diker Uşağı
- c) Zekerıyya

5. Maksud Uşağı (Kav Uşağı)⁵²⁸

- a) Resik Uşağı⁵²⁹
- b) Ferhad Uşağı⁵³⁰
- c) Holik Uşağı
- d) Tat Uşağı
- e) Bozik Uşağı
- f) Kocakırlar
- g) Laçın Uşağı⁵³¹
- h) Han Oğulları
- ı) Pezkevrn

⁵²⁵ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Yeldeğen köyü, Pülümür Dereboyu köyü.

⁵²⁶ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Topuzlu, Çevizlidere, Söğütlü, Çakmaklı köyleri.

⁵²⁷ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçe merkezi, Hozat ilçesi Kurukaymak köyü.

⁵²⁸ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçe merkezi, Karayonca, Büyükköy, Aslandoğmuş, Yeşilyazı, Ziyaret köyleri.

⁵²⁹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Çemişgezek ilçesi Paşacık ve Anıl köyleri.

⁵³⁰ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Çağlarca Bucağı, Kalecik, Altınçevre Köyleri, Çemişgezek ilçesi Akırek Köyü.

⁵³¹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçeye bağlı Aktulak, Kopuzlar, Ovacık ilçesi Yoncalı, Buzlutepe, Çalbaş köyleri.

j) Sinkan

6. Koç Uşağı⁵³²

- a) Resik Uşağı
- b) Seyyid Han Uşağı
- c) Maksud Uşağı
- d) Gedik Uşağı
- e) İsmail Uşağı
- f) Ninik Uşağı
- g) Ninik Oğulları

II. ŞEYH HASANLI

1. Abbasanlar

- a) Aşağı Abbas Uşağı
 - 1. Zeynolar
 - 2. Zeymaklar
 - 3. Hasi İbrahimler
 - 4. Zımcıklar
- b) Yukarı Abbas Uşağı
 - 1. Surlu Mustafa Ağalar
 - 2. İlgör Ağalar
 - 3. Seyyid İbrahim
 - 4. İlksor

2. Kırganlı⁵³³

- a) Şatıroğulları
- b) Garip Uşağı
- c) Miroslar
- d) Şeyhkanlı
- e) Saruhanlı

⁵³² Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Yenibaş, Çemişgezek ilçesi Tekeli, Anıl, Peydere köyleri ve mezarları, yaz aylarında Ormanyolu köyü Aliboğazı yaylasına çıkar.

⁵³³ Hozat ilçesi Geyiksuyu bucağı, Okurlar, Eğriyamaç, Düzpelit köyleri.

- f) Zokgeli
- g) Halılanlı

3. Laçın Uşağı

- a) Kulular
- b) Hakolar

4. Ferhad Uşağı

- a) Kahraman Ağalar
- b) Alişer Oğulları
- c) Diyab Ağalar
- d) Küçük Aliler
- e) Zelkanlı
- f) Zengüler
- g) Kakmiller
- h) Temurlar

5. Karaballı⁵³⁴

- a) Aşağı Karaballı
 - 1. Kidanlı
 - 2. Yulanlı
 - 3. Lolanlı⁵³⁵
 - 4. Ateş Uşağı
 - 5. Kangolar
 - 6. Ali Kekolar
 - 7. Tavuklu Kekolar
 - 8. Gedikler
- b) Yukarı Karaballı
 - 1. Merzolar
 - 2. Maholar
 - 3. Kidanlı

⁵³⁴ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Akpınar, Beytaş, Çaytaş, Esenler, Tavuk, Yoğuntoprak köyleri.

⁵³⁵ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Nazimiye ilçesi Sap, Turnayolu, Pülümür ilçesi Kavuklu, Sağlamtaş köyleri.

4. Gedikler Uşağı

DERSİMLİ

1. Pilvenk (Pilvank)⁵³⁶

- a) Halifanlı
- b) Zeybanlı
- c) Selmanlı
- d) Keşkek Horanlı
- e) Piranlı⁵³⁷

2. Bahtiyar⁵³⁸

- a) Rotanlı⁵³⁹
- b) Bahtiyarlı

3. Şeyh Mehmedanlı

- a) Şeyh Mehmetli
- b) Şeyh Mamdanlı

4. Karsanlı⁵⁴⁰5. Alanlı⁵⁴¹

- a) Keraman
- b) Kalman
- c) Gülen
- d) Zülfan

6. Hıranlı (Hayranlı)⁵⁴²

⁵³⁶ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Tunceli merkez ilçe, Karşılar köyü, Pertek ilçesi Dere bucağı, Yamaç, Ulupınar, Kayabağı, Yalınkaya, Söğütlütepe köyleri.

⁵³⁷ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pertek ilçesi Kayabağı, Sürgüç, Yalınkaya, Yamaçoba köyleri.

⁵³⁸ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat İlçesi Sirtikan, Pakire, Torul, Hopik, Kızıl Mezra, Çölkerek, Sevge, Hoşan, Derikler Köyleri ile Hozat'ın Karaoğlan köyü.

⁵³⁹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pülümür ilçesi Süleyman Uşağı, Beyca, Mazgirt ilçe merkezi, Tunceli merkez, Çiçekli ve Burma Geçit köyleri.

⁵⁴⁰ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Nazımiye ilçesi Doğancık, Güzelpınar, Büyükyurt, Güneycik, Ballica, Beştaş, Dokuzkaya köyleri.

⁵⁴¹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pertek'e bağlı Dere bucağı, Nazımiye merkez ilçe, Kalköyü, Meşeyolu, Güdeç, Atlantı, Sinan, Gürbüzler, Gömemiş köyleri.

⁵⁴² Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçesi Bulgurcular, Avunca, Alanyazı, Oymadal, Ataçınar, Akdüven, Gelinpınar, Göktepe, Örs, İbimahmut köyleri.

- a) Ketan
- b) Bamir
- c) Bat

7. Demnanlı (Demenan)⁵⁴³

- a) Mistikan
- b) Kırtan
- c) Balkan
- d) Muran

8. Lolanlı

9. Haydaranlı⁵⁴⁴

- a) Haydaranlı
- b) Hüseyranlı

10. İzolu⁵⁴⁵

- a) Küdan
- b) Hamam
- c) Derviş
- e) Gergir

11. Şâdili⁵⁴⁶

12. Yusufanlı⁵⁴⁷

13. Kureyşanlı⁵⁴⁸

- a) Süleymanlı
- b) Hasenan
- c) Kalyan

⁵⁴³ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez Gökçek, Çıralı, Uzuntarla, **Turuşmek** köyleri, Mazgirt ilçesi Örs ve Balkan köyü.

⁵⁴⁴ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe Alacık, Karagöl, Gökçek köyleri, Pülümür, Nazimiye ilçesinin Kervan, Balpayam bucağı.

⁵⁴⁵ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Ortahamam, Kuşaklı, Anıtcınar, Güneyharman, Geçitveren köyleri, Darıkent bucağı.

⁵⁴⁶ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçesi Kızılkale, Akkavak, Gelinpınar, Örs, Yazeli köyleri.

⁵⁴⁷ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe, Sütölçe bucağı, Örenönü, Suvat, Baldan, Uzuntarla, Güleç, Çalkıran, Babaocağı köyleri.

⁵⁴⁸ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe Çiçekli bucağı, Yolkonak, Kopuzlar, Kanoğlu, Burmageçit, Doluküp, Çalkıran, Erdoğan, Nazimiye ilçesi Dallıbahçe, Yazgeldi, Mazgirt ilçe merkezi, Kalaycı, Akyünlü, Aslanyurdu köyleri ve mezraları.

d) Mevalyan

e) Aliyan

f) Gülnan

14. Çarikli(Çarek/Çarekli)⁵⁴⁹15. Seyhanlı

a) Hasan

b) Fındık

c) Gülâbi

16. Balabanlı⁵⁵⁰

a) Almatlı

b) Alotağı

c) Ferhad Uşağı

d) Süleyman Uşağı

17. Sur Uşağı (Çibanlı)⁵⁵¹

a) Gevran

b) Şeyh

c) Bazan

d) Milli

18. Arilli (Arıllı)⁵⁵²

a) Abbasan

b) Ferhadan

c) Mahmudan

d) Cibani

e) Arslanan

⁵⁴⁹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pülümür ilçesi Bozağa, Şampaşa, Hasangazi, Karaderbend, Yelekli, Kabayel köyleri.

⁵⁵⁰ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pülümür ilçesi Kırmeşe, Dağyolu, Dereköy, Ünveren, Elmalı, Yeniköy, Küllüce, Bardakçı köy ve mezraları.

⁵⁵¹ Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Danaburun, Yazeli, Yenibudak, Demirkazım köyleri ve Kocakoç bucağı.

⁵⁵² Yerleşik oldukları yerler: Pülümür, Çatalkaya, Kaymaztepe, Solördek köyleri, Nazımiye, Kapıbaşı, Demirce, Geriş Hanköy, Yiğitler köyleri ve Dereova bucağı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretlerin bu bölgeye nereden gelip yerleştikleri konusundaki fikirleri iki maddede toplamak mümkündür.

Buna göre, bir kısım araştırmacılar bazı aşiretlerin köklerini hicri onuncu yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasına kadar götürmektedirler. Başta Ahmed Yesevi ve daha sonra Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ya Orta Asya'dan yeni gelmiş veya daha önce gelerek İran'a yerleşmiş olan aşiretler, Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak Anadolu'ya gelmişler ve bir kısmı da Dersim mıntıkasına yerleşmişlerdir. İkinci görüşe göre ise XIII. yüzyılın hemen başlarında Orta Asya'da başlayan Moğol akınları neticesinde İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan bir kısım aşiretler, Moğol tehlikesinden korunmak için oldukça sarp bir araziye sahip Dersim civarına yerleşmişlerdir.⁵⁵³ Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin özellikle Dersimli aşiretine mensup olanları, Horasan'dan geldiklerini kabul etmektedirler.⁵⁵⁴ Ayrıca Celâlettin Harzemşah'ın hatırası da Dersim mıntıkasında uzun süre muhafaza edilmiştir.⁵⁵⁵ Bunun yanı sıra Tunceli vilayeti'ndeki yer adlarının incelenmesi sonucu, bunun Orta Asya ve Horasan'dan izler taşıdığı da tespit edilebilir.⁵⁵⁶

Ayrıca aşiret adları içerisinde bu bölge ile ilgili adların bulunması da dikkat çekicidir.⁵⁵⁷ Mesela Dersim aşiretleri içerisinde de adı geçen *Alanlı*, Hazar Denizi'nin kuzeyinde, Dağıstan'da, Kı-

⁵⁵³ Konu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1982, s.11 vd. ; M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Var-tı Tarihi*, Ankara, 1983, s.83 vd.; M. Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, Ankara, 1982, s.29 vd. Ahmet Turan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu, II*, Ankara, 1992, s.20.

⁵⁵⁴ Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.90. Ayrıca bkz. TBMM, *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt II, Ankara, 1980, s.252-253

⁵⁵⁵ M. Şerif Fırat, a.g.e., s.85, Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, s.46.

⁵⁵⁶ Ahmet Turan, *Türk Kültürü Araştırmaları*, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu II*, Ankara, 1992, s.45-58.

⁵⁵⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Kürtler'in Türklüğü*, Ankara, 1968, s.101.

rım'da yaşayan İran menşeli Alanlar'ın bir koludur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin bir kısmı ise Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail mücadeleleri sonucu bu bölgeye yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında bu bölgeye yerleşen aşiretler; Çarıklı, Lolanlı, Şadili, Arslan Uşağı ve Balaban aşiretleridir. Özellikle bölgenin oldukça sarp bir araziye sahip olması Doğu bölgesindeki pek çok Alevi aşiretinin bu bölgeye sığınmalarına sebep olmuştur. Bu aşiretler daha önceleri bu bölgeye yerleşen aşiretlerle karışmışlardır.

Alevi ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı döneminde sert bir politika takip edilmiş ve aşiretler, arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir.⁵⁵⁸

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında da Alevilikle ilgileri devam etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve göreneklerini de terk etmemişler ve bu adetlerini Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir. *Dersim Sancağı'nın Sosyal Yapısı*, bölümünde bu konu üzerinde de durulmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek Dersim Sancağı teşkil edilmiştir. Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu muntıkada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni

uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmış ise de tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askeri harekât yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri bölgede askeri harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça arızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde aşiretlerin bir kısmı devlet otoritesini kabul etmek istememişler ve asayişsizlik bu bölgede sürmüştür. Bununla birlikte bu dönemde Dersim Sancağı'nda meydana gelen bu asayişsizlik hareketlerini belli bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Bunun

başlıca sebebi, uzun bir dönem aşiret hayatını sürdüren bölge halkının birdenbire bundan vazgeçmeyi kabul etmemesi olmalıdır. Esasında XIX. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen bir kısım isyan hareketlerine bakıldığında bunun siyasi, etnik ve dini bir mahiyet arz etmediği görülmektedir. Dolayısıyla Dersim Sancağı'nda da Osmanlı döneminde meydana gelen hadiselerin dini veya etnik bir mahiyeti söz konusu değildir.

Bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayatını sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, bulundukları bölgenin ziraate elverişli olmamasından dolayı daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu bölge hakkında devlet merkezine gönderilen raporlarda bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadi sebeplere dayandırmak doğru değildir.

Sosyal bir olay olarak karşımıza çıkan eşkıyalık ve eşkıyalar üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür. Eşkıyalık, başka bir deyişle kanun dışı kalmaktır. Yani mevcut düzenin meşru kanunlarının tersine davranışlarda bulunmaktır. Bu tarife göre eşkıyalığın mahiyeti daha da genişlemektedir. Kanun dışına çıkışın pek çok sebebi vardır. Hakim olan görüşe göre iktisadi zorluklardan dolayı geçim sıkıntısına düşen veya haksızlığa uğrayan bir kişi eşkıyalık yapmaktadır. Bunu büyük topluluklar olarak da düşünmek mümkündür. Oysa bu izahlarda meselenin ahlaki yönünün ele alınmadığı görülmektedir. Zira bu hadisenin bir de ahlaki ve psikolojik yönü vardır. İnsan her devirde aynı özelliklere, dolayısıyla aynı endişe ve korkulara veya ihtiraslara sahiptir. Daha kolay yoldan kazanmak, kısa zamanda ve zahmetsizce kazanmak, her insanın benliğinde bulunan bir duygudur. İşte insanda var olan bu duygulara, söz konusu sebepler de eklenince, eşkıyalık için zemin oluşmaktadır. Dolayısıyla eşkıyalık yapanlar halktan da bazı yardımlar

görmek suretiyle, bunu daha sonraları meşru bir iş gibi görmeye başlamışlardır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, eşkıyalığın sebepleri sadece iktisadi meseleler değildir. Öyle olsaydı, Dersim Sancağı'nda yaşayan bütün aşiretlerin eşkıyalık olaylarına karışmaları gerekirdi. O halde burada bir kısım başka sebepler de söz konusudur. Uzun süre devlet kontrolünden uzak kalan kişiler veya aşiretler uygun zemini de bulunca yasadışı hareketlere başvurmuşlardır. Ancak bu durum bütün aşiretler için söz konusu değildir. Bu arada bu bölgede yaşayan aşiretlerin göçebeliği yani hayat şartları dolayısıyla iktisadi şartlar, yasadışı davranışların haklı ve asıl sebepleri olarak kabul edilemez.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadi meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeye yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları - özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. *Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek istememektedirler.* Bütün bunlara dayanarak eşkıyalığın iktisadi ve sosyal düzensizlik, ahlaki çöküntü ve merkezi otorite boşluğundan doğan bir sosyal olay olduğu söylenebilir. Bu sayılan şartların tamamı Dersim Sancağı'nda olduğundan eşkıyalık da kaçınılmaz olarak oldukça yaygınlaşmıştır.

Uzun bir dönem devlet otoritesinden uzakta yaşayan bir kısım aşiret reisleri ve seyyidler, bölgede yapılmak istenen yeni uygulamalarla kendi hâkimiyetlerinin zayıflayacağını anlamışlar ve devamlı surette buna karşı çıkmışlardır. Devletin yanında görünen bir

kısım aşiret reisleri de bu niyetlerinde bir türlü samimi olmamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın iktisadi durumu iyi olmamasına rağmen, bu durumu düzetmek için bu bölgeye yapılmak istenen yollar, bölgede devlet denetimini artıracığı endişesi ile aşiretler tarafından devamlı suretle engellenmiştir.

Dersim Sancağı 1848 tarihinde oluşturulmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde bölgede ciddi manada bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, bu bölgede devlet otoritesinden uzak kalmaktan dolayı görülen bir kısım meseleler, daha da artarak devam etmiştir. Bölgenin siyasi tarihi bir türlü asayişsizlikten kurtulamamıştır. Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin yine bu dönemde büyük ölçüde silahlandıkları da dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde içte ve dışta çok büyük meselelerle uğraşmak zorunda kaldığından bu silahlanmayı da önleyememiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞININ İKTİSADİ DURUMU

Osmanlı dönemine bakıldığında, bir bölge veya şehrin iktisadi bakımından gelişmiş olmasının başlıca şartı arazinin verimli yani ziraate elverişli olmasının yanı sıra, ticaret yollarına yakın olması idi. Yani ulaşım kolaylığı, yolların elverişli olması ticari açıdan büyük bir öneme sahipti.

Bu açılardan bakıldığında Dersim bölgesinin arazi ve yol şartlarının uzun bir dönem elverişli olmadığı görülebilir. Dersim Sancağı hakkında bilgi veren kaynaklar özellikle arazinin bu durumuna işaret etmişlerdir. 12 Mayıs 1906 tarihli bir arzda yer alan, "...*kıt'a-i sağıre-i mezkûrenin bigâyet 'ârizalı ve ekseriyetle sengistân ve gayr-i kâbil-i zırâ'at bir hâlde bulunmasından dolayı...*" ifadesine Dersim ile ilgili bütün belgelerde tesadüf etmek mümkündür.⁵⁵⁹

Bundan da anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'ndaki arazinin büyük bir bölümü ziraate uygun değildi. XX. yüzyıla ait kaynaklar, bölgede bulunan 7.000.000 dönüm arazinin 5.000.000 dönümünün

⁵⁵⁹ BA., *Dahiliye İrade*, 19.RA.1324, Hususi : 26; H. 1310 (1892-1893) Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Sâlnamesinde Dersim Sancağı tarif edilirken, "... Dersim arazisi çoğu kâbil-i zirâ'at bir kısmı sengistân, dağlar ormanlar ve meşeliklerden ibârettir..." ifadesi yer alır. bkz. H. 1310 Tarihli Mâ'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s.243. 9 Haziran 1908 tarihli bir arzda, "... Dersim havalisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-i kâbil-i zirâ'at yerler olmakla ...". bkz. BA., *İrade Dahiliye*, 9. CA.1326, Hususi : 11.

ziraate uygun olmadığını kaydetmektedir.⁵⁶⁰ Osmanlı dönemine ait bilgiler de bunu doğrular mahiyettedir.⁵⁶¹ Dersim arazisinin, 1.500.000 dönümü ziraate uygun ve 500.000 dönümü ise ormanlık alanlardan meydana gelmekteydi.⁵⁶²

Arazi, oldukça dağlık ve güç şartlar ihtiva etmesi sebebiyle bölgede uzun bir dönem elverişli yollar da yapılmamasına sebep olmuştur. Bu dönemde Batı Dersim mıntakası: Hozat, Çemişgezek, Ovacık ve Kemah kazalarını, Doğu Dersim mıntakası ise: Mazgirt, Kığı, Çarsancak (Pertek, Peri) Nazimiye ve Pülümür kazalarını ihtiva etmekteydi. Bu bölge içerisinde bazı kazalar hariç ve özellikle "Dersim İçi" denilen iç kesimlerde uzun süre yüklü hayvanların bile geçebileceği bir yol bulunmamaktaydı.

Osmanlı Devleti, Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden hemen sonra bölgede yol yapımına girişmiştir. 20 Aralık 1863 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre,⁵⁶³ Erzincan Sancağı'nın Dördüncü Ordu merkezi yapılmasından hemen sonra (1860-1863), Dersim Sancağı içerisinde yeni bir yol yapılması emredilmişti. Buna göre söz konusu yol güzergâhı ise şöyle idi:

1. Erzincan-Pülümür-Hozat-Elazığ
2. Erzincan-Pülümür-Nazimiye-Mazgirt-Elazığ
3. Ovacık-Erzincan

20 Aralık 1863 tarihli arzda belirtildiği üzere, Harput ve Diyarbakır tarafından Erzincan'a giden yol Dersim Sancağı'ndan geçmiyor ve Harput-Erzincan yolu 60 saatlik bir mesafeyi ihtiva ediyordu. Yeni yolların yapılması ile bu mesafenin 30 saate düşürülmesi

⁵⁶⁰ Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.50.

⁵⁶¹ Şemsettin Samî, " Dersim", *Kâmûsü'l-Alâm*, C. III, İstanbul, 1307, s.2131-2132. Şemsettin Samî, Dersim toprağının büyük bir bölümünün ziraate elverişsiz dağlık ve taşlık bir arazi olduğunu ve ayrıca ormanların da fazla olduğunu kaydetmektedir.

⁵⁶² Dah. Vek. Jan. Umum Kom, **Dersim**, s.50.

⁵⁶³ BA., *İrade Dahiliye*, No: 35376.

hedeflenmekteydi. Tahminen 1860 tarihinde söz konusu yolların yapılmasına başlanmış ve Harput-Hozat yolu üzerinde gerekli yerlere kârgîr köprüler de yapılmak üzere bu yol, 13 Kasım 1862 tarihinde tamamlanmıştı.⁵⁶⁴ Hozat-Erzincan yolu, Hozat ile Mercan Boğazı arasındaki yolu ihtiva etmekteydi. Bu yolun yapımı civar aşiretlere ihale edilmişti. Buna göre yolun yapımında çalışanlara amelelik ücreti ödenecek, ancak diğer giderler aşiretler ve civar kazalardan karşılanacaktı. Buna karşılık Dersim Sancağı on sene boyunca vergiden muaf tutulacaktı. Hozat-Erzincan yolunun Mercan Boğazı yakınlarında Ayvaz Tarlası denilen kısma kadarki 18 saatlik yolun yapımını aşiretler üstlenmişti. Buradan Erzincan'a kadar olan yol ise Kemah, Gürcanis, Çarsancak kazalarına ihale edilmişti. Ancak 1863 tarihli arzdan anlaşıldığına göre, yolun önemli bir bölümü inşa edilmiş olmakla beraber her iki taraftan da yarım saatlik bir yol kalmış olduğu halde, kışın gelmesiyle⁵⁶⁵ yol yapımına ara verilmiştir.⁵⁶⁶ Bu arada Hozat'tan Mercan Boğazı'na kadar olan yol üzerinde 9 adet köprü inşasına başlanmıştı. Munzur suyu üzerindeki köprü ise daha büyük olarak inşa edilmeye başlanmış, ancak kışın gelmesi ile bu köprünün yapımı da yarım bırakılmıştı.⁵⁶⁷ Öte yandan yukarıda söz konusu edilen yollardan ayrı olarak, Erzincan-Ovacık arasında başka bir yol yapımına da yine bu dönemde başlanmıştı.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ BA., *İrade Dahiliye*, No: 35376.

⁵⁶⁵ H. 1310 (1892-1893) tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnâmesinde, Dersim Sancağı'nda kışın çok sert ve uzun geçtiği, yolların kapandığı ve kışın yaklaşık 5-6 ay devam ettiği kaydedilmektedir. H. 1310 tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.243. Bölgede kışın oldukça sert geçtiği hakkında ayrıca bkz. Şemsettin Sami, "Dersim", *Kâmûsü'l-Âlam*, C. III, s.2131-2132.

⁵⁶⁶ BA., *İrade Dahiliye*, No: 35376

⁵⁶⁷ "... Hozat'dan Mercan Boğazı'na kadar yapılan yollarda cereyân iden sular üzerinde inşâ kılınan dokuz 'aded köprünün sekiz 'adedi tarafeyni koltuklı ve etrâfı mukallaklı ve yağmur suyundan bozulub çürimemek üzere yağlı boyalı ve diğer bir 'aded yani Munzur Suyu dinilen nehr-i kebîr üzerinde kargîr ve üstünün döşemesi ahşâb ve üç gözlü olarak yapılab fakat işbu köprü şiddet-i şitâdan harc kabul itmemeğe başladığından bunun ikmâli dahî evvel bahara ta'lik idilmiş..." BA., *İrade Dahiliye*, No: 35376.

⁵⁶⁸ BA., *İrade Dahiliye*, No: 35376.

Yapımına 1860 tarihinde başlanmış olmakla birlikte söz konusu yollardan sadece Harput-Hozat arasındaki yolun bir kısmı bitirilmiş, diğer yollar ise yapılamamıştır. 1860 tarihinde yol yapımı için İsmail Hakkı Paşa ve Erzurum Müşiri Semih Paşa, Dersim'deki aşiret reislerini Erzurum'a davet etmişler ve bunlardan söz almışlardır.⁵⁶⁹ Bu toplantıya Dersim aşiretlerinin önde gelen reislerinden Kahraman Ağa, Yusuf Ağa, Hüseyin Ağa, Gülabî Ağa, Koçoğlu Mustafa, Mehmed Ağa ve Seyyid İbrahim iştirak etmiş,⁵⁷⁰ ancak daha sonra aşiretler anlaşmazlığa düşmüşler ve Gülabî Ağa'nın öldürülmesi ile yol yapımında aşiretlere mensup insanları çalıştırmak mümkün olmamıştır.⁵⁷¹ Bölgede bulunan pek çok yolun Cumhuriyet dönemine kadar yapılmadığı bilinmektedir.

I- TARIM-TİCARET VE HAYVANCILIK

Dersim Sancağı'ndaki arazinin büyük bir bölümünün ticarete uygun olmaması ve buna ilave olarak yolların da elverişsiz olması, Dersim Sancağı'nın iktisadi durumunu oldukça olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte bölgede yaşayan insanlar, bir kısım imkânları değerlendirmek yoluyla geçimlerini sağlamayı da bilmişlerdir. Bu sebeple Dersim Sancağı ticaretinde önemli bir yer tutan kelekçilik ve kütük temini konuları üzerinde özellikle durulması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti özellikle Ergani ve Keban bölgesinde bulunan madenlerin işletilmesine büyük bir önem vermekteydi. Öte yandan madenlerin işletilmesi her şeyden önce bu bölgedeki güvenliğin

⁵⁶⁹ Dah. Vekâleti., Jan. Umum Kom. Dersim, s.73.

⁵⁷⁰ BA., İrade Dahiliye, No: 35376.

⁵⁷¹ Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom. Dersim s.74. 1903 tarihinde Dersim'in durumu ile ilgili bir rapor yazan Arifi Paşa, bölgedeki ıslahatların başarılı olması için Erzincan-Ovacık-Hozat-Harput yolunun inşa edilmesi ve Fırat Nehri üzerine de bir asma köprü yapılmasının şart olduğunu kaydediyordu. Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. Dersim, s.193.

sağlanmasına bağlıydı. 1775 tarihinde daha Maden-i Humayûn Emaneti oluşturulmadan Keban Madeni'nin ihtiyacı olan kömür Çarsancak kazalarındaki köylerden sağlanmaktaydı.⁵⁷²

1775 tarihinde Maden-i Hümayun Emaneti oluşturulmuştur. Bu arada Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren madenlerin işletilmesi için maden kömürü kullanılmaya başlanmış ise de Osmanlı Devleti'nde bu dönemde de madenlerin işletilmesinde başlıca yakıt maddesi ağaçlardan elde edilen kömürdü. Ayrıca, maden içlerinde kullanmak için de bol miktarda "kâlhane ve mağara ağacı" olarak bilinen kütüklere ihtiyaç vardı.⁵⁷³ Maden işletmesine lazım olan kömürler ve kütükler bu dönemde Çarsancak, Mazgirt, Kuruçay, Kemah, Pertek ve Gürcanis gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'na bağlanan kazalardan temin edilmiştir.

Kömürlerin maden işletmesinin olduğu yerden çok uzaklardan getirilmesi ise Fırat nehrinden istifade edilerek *kelekler* vasıtası ile yapılmıştır. Özellikle Çarsancak kazasındaki bazı köyler bu iş ile görevlendirilmiş ve dağlarda yakılan kömürler onlara naklettirilmiştir. Keleklerle yapılan bu ulaştırma işinin ücretleri Maden İdaresi'nce sağlanmıştır.⁵⁷⁴ Mesela 3 Aralık 1780 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Keban Madeni'nin işletilmesi ve fırınların yakılması için Çarsancak köylüleri, Mazgirt ve Dersim dağlarından ağaçlar kesip kömür imal ederek, bunları keleklerle yükleyip, Munzur nehri ve Fırat'a oradan da Keban Madeni'ne ulaştırmaktaydılar. Yine söz konusu hükümden, Dersim bölgesinde Fırat ve buna bağlı nehirlerin etrafında bulunan halkın (Çemişgezek, Kemah, Kuruçay, Çarsancak, Pertek, Gürcanis) *kelekçilik* ve *kömürcülükle* meşgul ol-

⁵⁷² BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 2047.

⁵⁷³ Fahrettin Tızlak, *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, Fırat Üniversitesi (Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ) 1991, s.278-282. Ayrıca bkz. Hasan Yüksel, *1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas 1997.

⁵⁷⁴ Fahrettin Tızlak, *a.g.e.*, s.287.

dukları ve bu bölgeler halkının bu iş karşılığında, örfi vergilerden muaf oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁷⁵ Yukarıda bahsedildiği üzere maden işletmesinin kütük temini de Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazalarından sağlanmakta ve bunların taşınması da yine nehirler yoluyla yapılmaktaydı.⁵⁷⁶ Bu nakil işleminin uzun bir müddet devam ettiği ve hatta XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maden-i Hümayun Emaneti'nin, Harput Sancağı ile birleştirilmek suretiyle ayrı bir eyalet haline getirildiği görülmektedir.⁵⁷⁷ Bu durumun bölgede bulunan ormanların azalmasına sebebiyet verdiği de yine bilinen bir gerçektir.

Dersim Sancağı'nın ticari açıdan en önemli gelir kaynağını tarım ve hayvancılık teşkil etmekteydi. Arazinin büyük bir bölümü ziraate elverişli olmamakla birlikte,⁵⁷⁸ Dersim Mutasarrıfı Celal Bey'in 14 Mayıs 1906 tarihli raporundan anlaşıldığına göre, gerek kaza halkı ve gerekse aşiretlere mensup halkın "...Kuzican ve Mazgird kazalarında bulunanların takriben yüzde yetmiş ve Hozat Kazası'nda yüzde ellisi ve Kızılkilise Kazası'nda yüzde kırkı ve Ovacık Kazası'nda yüzde otuzu zırâ'at..." la uğraşmaya başlamıştı. Yine bu raporlardan anlaşıldığına göre, bölge halkı "...zaten me'lûf oldukları çobanlık ma'îşetine bir de çiftçiliği..." ilave etmişlerdi.⁵⁷⁹ Bölge halkı arasında özellikle "ortakçılık" "... ya'ni hâsılât-ı araziyyeden dörtde bir hisse ..." vermek oldukça yaygındı.

Ziraatte "ortakçılık" usulünün yaygınlaşması ve bir kısım halkın arazisini satmasının sebepleri ise 3 Temmuz 1893 tarihli bir arzda şöyle açıklanmaktadır.⁵⁸⁰ Bu dönemde İran'dan gelip bu bölgede

⁵⁷⁵ BA., Cevdet Darphane, No: 2392. Ayrıca bkz. Cevdet Darphane, No: 3082

⁵⁷⁶ Fahrettin Tızlak, a.g.e., s.292.

⁵⁷⁷ İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s.141-142.

⁵⁷⁸ "... Dersim havalisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-i kâbil-i zırâ'at yerler olmakla ...". bkz. BA., İrade Dahiliye, 9.CA. 1326, Hususi : 11.

⁵⁷⁹ BA., Dahiliye İrade, 19. RA. 1324, Hususi : 26.

⁵⁸⁰ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya no: 60, Sıra : 27, (17. Z. 1310).

çerçilik yapan Acemler halka bez, basma buğday ve arpa gibi şeyler satıyorlardı. Altı ay vade ile veresiye alınan bu mallara büyük ölçüde faiz biniyordu. Dolayısıyla borcunu ödemeyenler arazilerini satmak zorunda kalıyordu. Bir kısım halk da arazisini rehine koymak suretiyle başka memleketlere gidiyordu. Gittikleri yerden gönderdikleri paralara da faiz veriyorlar ve sonunda arazilerini satış hizmetkârlık ve çobanlık yapmaya başlıyorlardı. Bir kısım da, ortakçılık yoluyla ziraate devam ediyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru, Dersim Sancağı'nda sanayi ve ticaret büyük ölçüde Hristiyanların elindeydi. Kazalarda bulunan halk, daha ziyade semercilik, demircilik, dikiçilik, hamallık, kahvecilik, eskicilik, kasaplık ve çiftçilikle uğraşmaktaydı. Yine bu dönemde aşiretlerin bazıları "...dağlar başında ve sengistân sahibü'l-murûr mevâkide bulunan kura ve mezaride sâkin olarak koyun beslemek ve pek cû'zî zırâ'at..." ile uğraşmaktaydılar.⁵⁸¹ Aşiretlerin yaşamış olduğu köy ve mezralar oldukça küçük olup en büyüğü 20-30 ve mezralar ise 8-10 haneden ibaretti.⁵⁸²

Dersim Sancağı'ndaki özellikle dağlık mıntıklalarda yapılan ziraatten alınan hasılat yeterli olmadığından, aşiretler arasındaki ihtilafların pek çoğu arazi anlaşmazlıklarından dolayı çıkmaktaydı.⁵⁸³ 3 Temmuz 1908 tarihli Dersim aşiretleri ile ilgili bir belgeden anlaşıldığına göre, aşiretlerin bir kısmının (Şadili, İzolu, Arslan Uşağı, Pilvenk, Ferhad Uşağı) arazileri ve ziraatleri kendilerini geçindirecek derecedeydi. Bir kısmı ise (Yusufanlı, Kureyşanlı, Haydaranlı, Topuzlu) arazilerinin ziraate uygun olmaması sebebiyle geçim sıkıntısı çekmekteydi.⁵⁸⁴ Bu arada Hozat kazasında oturan

⁵⁸¹ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra no: 27.

⁵⁸² BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra No: 27.

⁵⁸³ Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, s.13.

⁵⁸⁴ BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1.

Pilvenk aşireti hububat ve tütün ziraatinde bütün aşiretlerin önünde olup, aynı zamanda odun ve kömür ticaretiyle uğraşmaktaydı.⁵⁸⁵

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda daha ziyade hayvancılığa ve ziraate dayanan bir sanayi söz konusudur. Özellikle halı ve kilim bu konuda en önde gelen ürünler arasındadır. H. 1310 (1892-1893) Salnamesine göre, Hozat'ta kilim ve palas dokunmakta ve buna ilave olarak kürek ve ağaç kaşık yapılmaktaydı. Bu dönemde Hozat kazasının başlıca ihraç ürünleri ise buğday, arpa, darı, nohut, mercimek, küşne, culband, gilgil,⁵⁸⁶ fasulye, ceviz, patates ve lahana idi. Buna ilave olarak hayvan mahsulatında deri, yün, yağ ve bal gibi ürünler de elde edilmekteydi. Ayrıca odun da bölgenin önemli ihraç ürünleri arasındaydı. Bu arada Hozat bölgesinde tütün de ekilmekteydi.⁵⁸⁷

Bu dönemlerde Pertek, Mazgirt, Peri ve Şavak nahiyyelerinden meydana gelen Çarsancak'ta, 1310 tarihli Salnâme kayıtlarına göre, 60 bezirhane, 3 pamuk fabrikası ve 3 de boyahane vardı. Bu bölgede de halı ve kilim dokunmakta olup ayrıca pamuk da yetiştirilmekteydi. Çarsancak'a bağlı olan Peri kazasında yemenici (ayakkabıcı) esnafının iyi bir şöhreti bulunmaktaydı. Ayrıca Pertek'de Cuma günleri *pazar* kurulur ve Harput'tan getirilen mallar burada satılırdı.⁵⁸⁸ Çarsancak kazasının sebze ve meyve üretimi iyi olup, pirinç, buğday, arpa, darı, gilgil, nohut, küşne, mercimek, pamuk, tütün ve çeşitli meyveler dışarıya satılabilecek kadar yetiştirilmek-

⁵⁸⁵ BA., *İrade Dahiliye*, 3.C. 1326, Hususi : 1

⁵⁸⁶ Küşne, çulband, gilgil bölgede oldukça fazla yetişen ve hayvan yemi olarak kullanılan bitkilerdir

⁵⁸⁷ H. 1310 Tarihli Mâ'mûretül-Aziz Salnâmesi, s.243. Ayrıca bkz. Şemsettin Samî, "Dersim", *Kamusü'l-Alâm*, C. III, s.2131-2132.

⁵⁸⁸ Şemsettin Samî, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunan halkın çoğunun çobanlıkla geçindiğini ve çarşılı-pazarlı kazası olmadığını kaydetmiştir. Oysa bu dönemde Pertek, Çemişgezek, Peri'de çarşı ve pazar mevcuttu. bkz. Şemsettin Samî, "Dersim", *Kamusü'l-Alâm*, C. III, s.2113-2132.

teydi. Ayrıca pekmez de yine oldukça fazla elde edilirdi. Buna ilave olarak hayvanlardan elde edilen yağ, deri, yün gibi ürünler de oldukça fazlaydı.⁵⁸⁹

Mazgirt kazasında yünden çorap ve dizlik yapılmaktaydı. Ayrıca odun ve kömür bölgenin önemli ihraç malları arasındaydı. Hayvancılığa dayalı ürünler yağ, bal, bal mumu oldukça fazla elde edilmekteydi. Ayrıca buğday, arpa, darı ve sebze üretimi de yeterli sayılırdı. Bölgenin en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı.⁵⁹⁰

Çemişgezek kazasının toprakları oldukça verimli olmasına rağmen arazinin ancak beşte biri ekilmekteydi. Çemişgezek'te de hububat başta olmak üzere çeşitli sebze ve meyveler (badem, erik, elma, üzüm, vişne, nar, ayva, şeftali, armut, dut) ihtiyaçtan fazla yetiştirilmekte idi. Dolayısıyla pekmez, pestil ve sucuk önemli ihraç maddeleri idi. Bu kazada ayrıca topraktan testi, yünden şalvarlık, pamuktan yerli bez yapan tezgâhlar bulunmaktaydı. Dersim'in diğer kazalarında olduğu gibi hayvancılık burada da oldukça ileriydi.⁵⁹¹

Nazımiye ve Ovacık'ta ise ziraat fazla ileri değildi. Ancak bu kasabalarda da hayvancılık ileri olup, hayvancılığa dayalı ürünler oldukça fazla elde edilirdi. Bunlar arasında yağ, deri, yün, peynir, bal, balmumu gibi ürünler sayılabilir. Ayrıca Ovacık mıntıkasında yetişen kenger sakızı da bu kazanın önemli ihraç ürünleri arasındaydı.⁵⁹²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın en önemli geçim kaynağını hayvancılık ve buna bağlı ürünler oluşturmaktaydı. Ayrıca odun ve kömür de bölgenin önemli ihraç malları arasındaydı. Dersim Sancağı'ndaki bazı kazalarda ziraatle uğraşanlar fazla

⁵⁸⁹ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.251.

⁵⁹⁰ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.257.

⁵⁹¹ H. 1310 Tarihi Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.249-250.

⁵⁹² H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.261.

olmakla beraber, aşiretlerin yoğun olduğu kazalarda ziraat ihtiyaç duyulan kadarı yapılıyor ve daha ziyade hayvancılıkla uğraşılıyor-
du. Bununla birlikte bölgenin oldukça arızalı bir coğrafyaya sahip olması ve ayrıca ikliminin sertliği bölgede ticaretin uzun bir dönem gelişmemesine sebep olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DERSİM SANCAĞINDA SOSYAL YAPI

Bir bölgenin veya şehrin sosyal durumu incelenirken sosyal tabakalaşma, Müslüman ve zımmi ailelerin evlilik durumları, çocuk sayıları, halkın birbirleri ile olan münasebetleri ve benzeri hususların incelenmesi gerekir. Bu konuların incelenmesi ise birtakım belgelerin bulunmasına bağlıdır. 1848 tarihinden sonra oluşturulan Dersim Sancağı'nda sosyal yapıyı bütün ayrıntıları ile ortaya koymak mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise konu ile ilgili belge azlığıdır.

Dersim Sancağı'ndaki *sosyal yapının* bir bütün olarak ortaya konulamamasının bir başka sebebi ise bu bölgenin kendisine has yapısıdır. Dersim Sancağı'nın büyük bir bölümünü aşiretler ve bu aşiretlere bağlı insanlar oluşturmaktaydı. Bu sebeple aşiretlerin sosyal yapı içerisinde büyük bir önemi vardı. Ancak bununla birlikte aşiretlerin bu dönemdeki sosyal yapısını da tam olarak çözmek mümkün olmamıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda sosyal yapıyı, bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak mümkün değildir. Ancak belgelere intikal ettiği kadarıyla konu ana hatları ile aşağıda ele alınmıştır. Bu

arada hemen belirtmek gerekir ki bazı konularda sadece durum tesbiti yapılmış ve kesin hükümler verilmekten özenle kaçınılmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki nüfus bir kayda göre ⁵⁹³ 1890–1903 tarihlerinde şöyledir:

	1890	1903
Çemişgezek	7.789	15.368
Pertek	12130	11.726
Mazgirt	8.089	15.475
Ovacık	7.915	8.189
Nazımiye	3.189	4.577
Hozat	11.176	13.336
Toplam	50.238	58.671

H. 1310 (1892-1893) tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Salnamesine göre 1892-1893 tarihlerinde Dersim Sancağı'nın nüfusu şöyledi: ⁵⁹⁴

	Erkek	Kadın	Toplam
Hozat			
Müslüman	5.728	4.564	10.292
Hristiyan	274	351	825
		TOPLAM	11.117
Çemişgezek			
Müslüman	7.568	7.507	15.075
Rum	119	143	262
Protestan	89	20	109
Hristiyan	1.639	1.763	3.402
		TOPLAM	18.937

⁵⁹³ Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. Dersim, s.27.

⁵⁹⁴ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi, s.246-251-256-260-262-264.

Çarsancak			
Müslüman	5.528	5.062	10.590
Hristiyan	3.606	2.816	6.422
Protestan	122	119	241
		TOPLAM	17.253
Mazgirt			
Müslüman	7.468	5.850	13.318
Hristiyan	880	592	1.472
		TOPLAM	14.790
Kızılkilise			
Müslüman	2.842	2.619	5.461
Ovacık			
Müslüman	1.844	1.382	3.226
GENEL TOPLAM			70.784

Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'nda 1892–1893 yılında 57.962 müslüman 12.822, gayri müslim olmak üzere toplam 70.784 kişi yaşamaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sancağın tahmini nüfusu 50–70 bin arasında olmalıdır.

Dersim ile ilgili yazılmış raporlarda Çemişgezek ve Çarsancak kazalarının Sünni, diğer kazaların ise Alevi olduğu kayıtlıdır.⁵⁹⁵ Osmanlı Devleti 1516 tarihinden sonra bu bölge ile yakından ilgilenmemiş ve bölgedeki insanları kendi halerine terk etmiş, asayiş ile ilgili konularda sert tedbirler almıştır.

Eylül 1733 (Evasıt-ı Rebiyü-l-ahîr sene 1146) tarihinde Diyarbakır valisine gönderilen bir Hatt-ı Hümayun bu dönemde devletin bölgeye ve bu bölgede yaşayan insanların inançlarına bakış açısını

⁵⁹⁵ BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi : 1, İrade Dahiliye, 9. CA. 1326, Hususi : 1, İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi : 26.

ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Söz konusu belgeden, Dersim ve Şeyh Hasanlı taifesinin inanç bakımından İran'daki Şîa mezhebindekilere benzedikleri, kendi inancında olmayan yöredeki ahaliye saldırarak ellerinde olan nesi varsa yağma ettikleri, bazı kişileri de öldürdüklerinden bahisle, Şeyhülislâmın bunların idam edilmelerine ilişkin fetva verdiği ve bunların hakkından gelmesi için Diyarbakır Eyaleti idarecilerine emir verildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgede yer alan şu ifadeler "...Çarsancak ve Kiği taraflarında sâkin eşkıya-yı bed-nihâddan Dersimlü ve Şeyhhasanlı râfîzîyü-l-mezheb olduklarından ifk-i Sıddıka Bint-i Sıddık ve sebb-i şeyhayn ve ba'z-ı eshâb-ı güzîn idüb ve bunun emsâli küfri mûcib revâfız-ı Acem olduklarını itikadâtı ile mu'tekid ve nisvanları dahi zikr olunan i'tikadât-ı batıla ile mu'tekadât olub ve ehl-i islâmdan nice kimselerin ıyâllerini ahz ve es üzere râfız-ı Acem'e virüb ve nehb-i emvâl-i müslimîn müstemirreleri olmağla o havâililer mal ve can ve ıyhal ve nisvânlarından ve rahatları kalmayub eşkıyâ-yı mezburun ibadulerine tasallut ve istîlâları müzdâd olduğu mukaddemâ der-i devlete ihbâr olındıkda husûs-ı mezbûr a'lemü-l-ulûmâ mütebahhirîn efdâllâi-l -müteverri'în bahr-ı zehhâr ulûm-ı ve yenbû 'u-l-enhâr-i ve fetvâ ve Habis-i libâs-ı verâ'ü takvâ hâlâ Şeyhü-l-islâm ve müfti-l-enâm olan Mevlâna Hayr Ahmed adâme-Allahü teâlâ fazâiluhûdan istiftâ' olındıkda: "Sebb-i Şey ber-vechile halâs olmayub bila-âmm katlolunurlar" deyû iftâ itmeleriyle mevlânâ-yı muma-ileyhin fetvâ-yı şerîfe mucebince tavâif-i merkûmenin şer'an haklarında iktizâ iden ahkâm-ı şer'iiyenin tertîb ve melanet ve fezaâtlarından ve edepsizlik ve ibâdın te'mîn ve irâhası için bundan akdem evâmir-i şerîfemle ol...". "...mukaddem virilen fetvâ-yı şerîfe mûcibinde haklarında şer'le lâzım gelen ahkâm-ı şer'iiyeyi tertîb ve icrâ ve şerr ü mazarratların bilâd ve ibâd üzerinden def' ve ref'e ve bunların şer'an İ'dâmları lâzım geldiğine mukaddemâ fetvâ-yı şerîfe virildiğinden başka katl-i nüfus nehb-i emvâl ile sâ'î bi-l-fesâd ve muzır-ı ibâd oldukları dahi âşikâr ve bâhir olub vücutla istîsâlleri lâzım gelmekle kahr ve tedmîrleri mesûbât-ı dünyeviyye-i ve

ulhreviyyesi müstelzim olmağın bu bâbda icrâ-yı levâzım dîn-i mübîn ve ihkâm-ı ahkâm..."⁵⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin bu bölgenin dini yapısı ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır.

Esasen Osmanlı Devleti bu bölge hakkında uzun süre sağlıklı bir bilgiye sahip olamamış ve bölge hakkındaki yanlış kanatlar son dönemlere kadar devam etmiştir. Hatta bölgeden gönderilen bazı raporlarda kulaktan kulağa bölgede yaygın olan bir kısım yanlış rivayetlere de rastlamak mümkündür. Mesela 9 Haziran 1908 tarihli bir arzda "...bu aşiretler nezdinde umûr-ı diniyyeye bakacak kimseler olmayub seyyid nâmlarında içlerinde bulunanların efsanelerine kapılarak bunların irâ'e itmekde oldukları târika sülûk ile delâlette kalub ..." şeklinde verilen ve devam eden bilgilere bakılacak olursa, Seyyid bir din adamı sayılmamıştır. Osmanlı Devleti Sünni anlayışını temsil ettiği için, bunun dışında kalan anlayışlara, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren anlayışlı davranmış değildir. Dolayısı ile bu bölgede görülenler tabii olarak "...muğâyir-i şer'-i şerîf 'akâ'id-i bâtıla mevcûd ve aşâir-i merkûme mesmû' olduğu..." şeklinde izah edilmiştir.⁵⁹⁷ Mesela Dersim Mutasarrıfı Celal Bey 14 Mayıs 1906 tarihli arzında, "...Dersim'de cârî olan akâ'id ale't-tahmîn kadîmen İran istilâsının asâr-ı seniyyesinden mütebâkî olmak üzere mevki'ine göre Kızılbaş, Alevî, Şîî ve Râfîzî diye yâd edilen tevâ'ifin i'tifâdât-ı ma'lûmesine müşâbih ve kendülerini sâdâtdan 'add iden ve oraca beyne'l-ahâli seyyid itlâk edilen

⁵⁹⁶ BA., *Cevdet Dahiliye*, No. 16543. Osmanlı Devletinin bölgedeki asayişsizlikle ilgili olarak gönderdiği emirlerde sık sık bu bölgede yaşayan aşiretlerin şeriata uymadıkları ve bu sebeple haklarından gelinmesi hususu vurgulanmaktaydı. Mesela Mayıs 1787 (Gurre-i Şa'ban 1201) tarihli Keban ve Ergani Maden Emini Hacı Ali'nin Divan'a gönderdiği bir raporda da yöredeki aşiretlerin bu madenlerin işletmesinde devlete birçok güçlük çıkardıkları gibi, kendi aralarında da anlaşamadıkları, sürekli savaş halinde bulundukları belirtilmiş ve Şeyh Hasanlı ile Dersimli Aşiretlerinin inançlarının şeriata aykırı olduğundan ve Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifelliğini tanımadıklarından bahsedilerek ne yapıp edip bunların haktan gelinmesi istenmekteydi. Bkz. BA., *Cevdet Zabtiye*, No. 3484.

⁵⁹⁷ BA., *İrade Dahiliye*, 9. CA. 1326, Hususi : 11.

bir takım eşhâs..." tarafından yürütüldüğünü kaydetmektedir.⁵⁹⁸ Gerçekte de Dersim bölgesindeki Şiiliğin başlıca kaynağı Safevilerdir.⁵⁹⁹

Önceki bölümlerde de izah edildiği üzere, Osmanlı Devleti Dersim Bölgesi ile uzun süre ilgilenmemiş ve asayiş ile ilgili konuların dışında bölgeyi kendi haline bırakmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti Sünnî anlayışını temsil ettiği için, bunun dışında kalan anlayışlara, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren anlayışlı davranmış değildir. Bu sebeple bölgede yaşayan insanların dini hayat ve buna bağlı olarak bunu etkileyen sosyal hayatları hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Bu açıdan son dönem olmakla birlikte Mehmet Zülfü'nün *Dersim Tarihi* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler önem taşımaktadır. Özetle bu bilgiler verildikten sonra, konu ile ilgili dönemin belgelerine yansıyan durum ele alınacaktır. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi* adlı eserinde bu bölgedeki dini inançlar hakkında şu bilgileri vermektedir:⁶⁰⁰

"...Dersimlilerin ekserîsi islâmiyeti kabul etmişlerdir. Tarihin beyanına göre, "Hamurabi'nin" harflerinden sonra hükûmet süren sülâle hükümdarlarından "Eylü Maylu"nun kable'l-milâd 1814 nüfusunu mahv eden ve Dicle'nin şark taraflarında ikamet eyleyen Fâsîler, Babilleri mağlûb eder etmez, bilhassa dinlerini kabul eylemişlerdir. Babil ve Asur ahalisinin birçok an'anâtı Fâsîlere intikal etmiştir. Anın içindir ki, İslâmiyet Dersimliler arasında şekl-i aslîsini muhafaza edememiş, birçok hurâfeler karışmıştır. Sebebi ise, Dersim kırkbir sene İranîlerin te'siri altında kalmıştır. Bilhassa İran hükümdârı Şah İsmail Safevî'nin Dersim Beyliği'ne gönderdiği Serdar Tur Ali Halife dinî propagandasıyla ve elle-

⁵⁹⁸ BA, *İrade Dâhiliye*, 19.RA, 1324, Hususi: 26.

⁵⁹⁹ Bilal Aksoy, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, Ankara, 1985, s.61.

⁶⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.98-100

rine verdiği seyyidlik şeceresiyle şii mezhebine bağlamıştır. İslâm, Dersim'de ikiye ayrılmıştır:

1- Sünnî Dersimliler, 2- Şii Dersimliler,

Dersim aşiretleri kısmen ikinci şubeye mensupturlar. Bununla beraber aşiretler bilhassa Kızılbaşlık vardır. Kızılbaşlar, Hz.Ali'ye ulûhiyyet isnâd edecek derecede merbut ve Oniki İmâma pek ziyâde hürmetkârdırlar. Sabahleyin erkenden, daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan, kalkınca elbiselelerini giymeden evvel şarka teveccüh ile güneşin ışığı hangi taşın ve toprağın üzerine düşerse oraya karşı hürmet gösterirler. Ellerini semâya kaldırarak, ne okudukları meçhuldür. Duâlar ederler. Bu i'tikâd şu efsânedен kalmıştır. Hz.Ali şehîd edilince güneşe kalb oldu ve göklere çıktı. O mübârek şahsını incitmemek için güneşe karşı bazı merasim yapılmalıdır. Bilhassa Zazalar bu merâsimi ederken "Yâ Hızır" diye çağırırlar. Hızır'a fevkalade muhabbetleri vardır. Şubat içinde Oniki İmam nâmına oruç tutarlar ki, Ca'ferî olanların hemen tamamı bu vecîbeye uyarlar. Büyük ağaçlar dibindeki fosfor ısıltılarını hârika sanır, orayı ziyâret yeri kabul eder ve dibinde kurbanlar kesip, and içerler. Burada verdikleri sözlerden dönmezler. Toprağını şifâ verir diye hastalara içirirler. Çocuklarını sünnet ederler. Muharrem ayında "Aşûre" orucu nâmıyla oniki gün oruç tutarlar. Senede oniki gün de imamlar orucu tutarlar ve zengin olanlar her gün veya her gece diğer köylerde de Seyyid geldiği zaman kadın, erkek ve çocuk bir mahâle birikirler. Seyyid ve Seyyid kadar saz çalanlar bir takım Evliyâ menâkıbı ve medâyihi okuyarak, saz çalarlar. Bütün velilerin ervâhı orada hâzır kanâ'ati taşıyan cemâ'at, kemâl-i huşû ile dinlerler ve bazıları orada bir nevi raks(Semah) yaparlar. O insanlar işbu âyinin nihâyetinde seyyidin hürmetle ellerini, omuzlarını, kollarını öperler. Seyyid de mukabeleten onların bilâ-tefrîk yüzlerini öper. Hz.Ali nâmına kurban kesmek, oruç tutmak ve daimâ kendisinden istimdâd etmek gibi haller mevcuttur. Su gözelerinin ve kabristandaki büyük ağaçların altında Cuma geceleri mum yakmak ve ağaçlara bez bağlamak âdetleridir. Ma'nevî kudret ve kerâmetlerine kâ'il bir takım adamlar da vardır ki, bunlara Dede ve

Seyyid nâmı verilmektedir. Seyyidlik, Dedelik evlâtdan evlâda intikâl eder ve bunlara tâbi' olanlara mürid veya tâlib derler. Seyyid ve Dedelerin ecdâdlarının Horasan'dan gelmiş sülâle-i Tâhire'ye mensûb olduklarına kâ'ildirler. Sebebine gelince, İmam Rıza'nın Horasan'da medfûn olması ve Horasan'ın da İranîler elinde bulunması hasebiyle, İranîler bunları kendilerine bağlamak için yaptıkları propagandadır. Seyyid ve Dedeler halktan omma(ummakdan) dedikleri hediye alırlar. Bu hediye aynı ve nakdi olabilir. Dinî bir hediyedir. Miktarı belli olmayıp, herkesin servetine, iktidârına ve arzusuna az veya çok alınır. Herkesin bir Seyyidi veya Dedesi vardır. Kezâlik her şahsın bir rehberi, bir de pîri vardır. Rehber şahsı ma'nen hazırlar, pîre teslim eder. Pîrsiz olan yalnız şeytandır. Seyyid ve Dedeler çok zekî insanlardır. İmam Hasan ve Hüseyin sakalına makas vurmadığı için, saç ve sakalları birbirine karışmış olduğu halde kesmezler. Seyyid ve dedeler bir aşirete mensûp değildirler. Lakin bir ve daha ziyâde aşirete seyyidlik ederler. Bunların delâletiyle cemiyetlerinde büyük bir işe teşebbüslerinde Alevîler daha ziyâde te'accüm için bir ta'birle kızılbaşlar "Gülbank" çekerler. Her sene Rûmî Kânûn-ı sâni'nin yirmisinden sonra aralarında kız ve erkekler bulunmak şartıyla âyin(semah) yaparlar. Bu âyine cem' ismini verirler. Muharrem ayında tuttukları oruç müddetince kan akıtmak, yıkanmak ve çamaşır değiştirmek, aile ile temasda bulunmak kat'iiyen memnû'dur. İmam Hüseyin susuzluktan şehîd olduğu için bu müddet içinde mümkün olduğu kadar su içmemeğe gayret ederler. Gülbank bir kaç türdür:

1- İkrâr esnâsında çerağ uyandırma gülbankı

2- Lokma gülbankı,

3- Çerağ gülbankı,

4- Sofra gülbankı,

5- Üçler, Yediler, Kırklar gülbankı

İkrâr esnâsında çerağ uyandırma gülbankı, onbeş yaşına gelen erkek ve kızları mezhebe idhâl maksadıyla ikrâr telkîni için yapılır. Sofra gülbankı, misâfir kabul etme mesârimidir. Bu merâsim esnâsında evin dedesi tara-

findan saz çalınır. Nefesler okunur. Çerağ gülbankı ile lokma, üçler, yediler, kırklar gülbankı da ayrı ayrı maksat için yapılır. Çerağ gülbankı ham-senin ilk gecesi çerağ söndürme merâsımı münâsebetiyle yapılır. Üçler yalnız dua maksadıyla icrâ edilir. Garip ve dahi dikkate şâyândır ki, gülbanklar arasında okunan şiirler hep Türkçe'dir. Kürtçe gülbank okuyanı işitilmemiştir. Dersim'deki Ocaklar ise şunlardır:

1- Kureyşanlılar: Bu tarîkatın sâliki ve bilhassa seyyid ve dedeler Kurişanlıdır. Bunlar topluca Nâzîmiye ve Mazgird kazaları dolayısında bulunurlar. Seyyidlerin en büyükleridir. 2- Babamansurlar: Mazgird ve Pülümür kazalarında bulunurlar. 3- Pir Sultanlar: Pülümür'ün Saçlı köyündendirler. 4-Ağu İçenler: Parekendedirler. Kemâh, Harput, Erzincan köylerindedirler. Bir ocağı da Hozat'ın Bargini köyündedir. Bu münâsebetle Bargini köyü halkı tamamen seyyiddirler. 5- Sarı Saltuklar: Bunlara Sarı Sultan da derler. Ocağı Hozat'a yakın Karaca köyündedir. Tuna ağzında da vardır. 6- Urban Hızırlar: Harput cihetlerinde otururlar. Pertek'in Zeyve köyünde türbesi de vardır. 7- Seyyid Sabunlar: Nâzîmiye kazasındadırlar. 8-Mündîler: Erzincan, Kemâh, Elbistan, Akçadağ kazasındadırlar. 9- Derviş Cemâller: Hozat, Erzincan, Pülümür, Eşkerik, Tanzik köylerin-dedirler. Şeyh Hasan zümresinin pîri bu seyyidlerdir. 10- Şeyh Ahmed Dedeler: Tercan, Mazgird kazalarıyla Malatya'dadırlar. 11-Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı hac mükâbili ziyâret edenler de seyyidlik selâhiyetini haizdirler..."

Dersim Sancağı'nda nüfusun büyük bir bölümünü aşiretler oluşturmaktaydı. Aşiretlerin umûr-ı dinîyesine bakanlara ise yukarıda da belirtildiği üzere, *dede* veya *seyyid* adı verilmekteydi. Dedelik evlattan evlada intikâl eder ve bunlara tabi olanlara *mürîd* denilirdi.⁶⁰¹ Seyyid ve dedeler bir aşirete mensup değildirler. Ancak bir veya birkaç aşirete seyyidlik edebilirlerdi. 3 Temmuz 1908 tarihli bir iradede anlaşıldığına göre, bu dönemde Dersim Sancağı'ndaki bazı

601 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.97. vd.

aşiretlerin reisliği de yine bu "Seyyid"ler tarafından yürütölmekteydi. Mesela Mazgirt kazası aşiretlerinden Kırbışanlı aşiretinin Hasan Kım, Hasan Berc ve Hasan Dav isminde "... sâdâtdan 'add olunan üç reisleri olub hiss tabiri Derviş makamında musta'meldir..." şeklinde anlatılmışlardı.⁶⁰² Yine bu dönemde diğler aşiretlerin bazıların da reisliğinin Seyyidler vasıtasıyla yürütöldüğü görölmektedir.⁶⁰³

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin tamamı reisleri vasıtasıyla yönetilmekteydi. Osmanlı kayıtlarına "Ağa" olarak intikal eden bu kişiler, esasında o aşiretlerin reisleriydi. Bir aşiretin bazen birkaç ağa veya reisi olabilmekteydi. Mesela 3 Temmuz 1908 tarihli iradede, bu tarihlerde Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin tamamına yakınınun birden fazla ağası vardı.⁶⁰⁴ Her aşiret reisi veya reisleri, aynı aşiretin asil sayılan bir ailesine mensuptu. Aşirete mensup olan diğler insanlar reislerine sıkı sıkıya bağılıydı. 3 Temmuz 1893 tarihli bir raporda Dersim'de bulunan halkın içerisinde bulunduğı durum anlatıldıktan sonra, "...İşte Dersim ekrâdının efrâdı bu hâlde olub yalnız ağalarını tanırlar..." denilmektedir.⁶⁰⁵

Dersim Sancağı'nda uzun bir süre ıslahat yapılmamasının başlıca sebebini bu körukörüne bağılılık oluşturmuştur. Osmanlı Devleti 1848 tarihinden sonra bölgede takip ettiğı politikalarla aşiret hayatını kırmak istemiş, ancak bazı aşiret ağalarından devlet hizmetinde istifade etme yanlışına düştüğünden bunda başarılı olamamıştır.⁶⁰⁶ Özellikle bölgenin ıslahı için eğitimin büyük bir önem taşıdığı ve

⁶⁰² BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

⁶⁰³ Dersim Sancağındaki aşiretler arasında umûr-ı diniyyeye ait işlerin seyyidler tarafından yürütöldüğü bilinmektedir. Mesela H. 1310 (1892-1893) tarihli Salname kayıtlarında, nikahın seyyidler tarafından akdolunduğı kayıtlıdır. **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.264.

⁶⁰⁴ BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi : 1.

⁶⁰⁵ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27.

⁶⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.73.

bu bölgenin lisanına vakıf muallimler gönderilmesi suretiyle eğitime önem verilmesi gerekliliği bölge ile ilgili yazılan bütün raporlarda dile getirilmiştir.⁶⁰⁷ Mesela 3 Temmuz 1908 tarihli bir iradede, "... 'aşâ'ir evlâdından on-onikişer yaşlarında onbeş yirmişer çocuk alunub leylî olarak Erzurum ve Harput mekteplerinde ta'lim ve terbiyelerine bi'l-'itinâ ikmâl-i tahsîlden sonra memleketlerine î'âde kılınarak izâle-i cehâlet..." yoluna gidilmesi istenmekteydi.⁶⁰⁸ Ancak bunun uzun süre mümkün olmadığını belirtmek gerekir. 9 Haziran 1908 tarihli bir arzda⁶⁰⁹ "...işidildiğine göre mektep lâfzı mukaddesâtından bulunmak i'tibâriyle ta'assub-ı câhilâneden dolayı o yerlerin ahâlisi istemezler imiş meğer ki dârü't-tahsîl veyâhud medrese ta'birleriyle anlara 'ilm-i hâllerini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta'lim ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsün..." ifadesi bunun neden gerçekleşmediğini gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır.

Dersim Sancağı'nda bulunan insanların uzun bir zaman cehalete mahkum edilmesinde, aşiret reislerinin tutumlarının yanı sıra, bu bölgeyle uzun süre ilgilenmeyen Osmanlı Devleti idarecilerinin de büyük vebali vardır.

Dahâ 1908 yılında devlet merkezinden gönderilen iradelerde, bu bölge hakkında ayrıntılı raporlar istenmekteydi.⁶¹⁰ Dersim Sancağı'ndaki aşiretler bu sebeplerden dolayı -daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere- uzun süre devlet otoritesini kabul etmemişlerdir. 3 Temmuz 1908 tarihli Harput Mutasarrıfı Hayri Efendi'nin arzında yer alan, "... çünkü şekâvetlerinin yüzde doksan dokuzu sirkâtdir. Ana da

⁶⁰⁷ BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

⁶⁰⁸ BA., İrade Dahiliye, 3.C1326, Hususi : 1.

⁶⁰⁹ BA., İrade Dahiliye, 9. CA. 1326, Hususi: 11.

⁶¹⁰ "... Dersim kaç kısım aşiretdir. Başlıca ağaları nerelerde bulunur. İçlerinde şekâvete me'lûf olmayanlar var mıdır? Sırf şekâvet yolunda ta'ayyüş idenleri tahminen ne kadar nüfus teşkil eder. Dersim ovasının kâbîl-i zira'at olan yerleri neresidir. Ve oralarda iskân idenler asla zira'atla iştigâl itmez mi. Aşiretler nezdinde umûr-i diniyyelerine bakar kimseler var mı..." BA., İrade Dahiliye 9. CA. 1326, Hususi: 11.

kendülerini sevk eden zarûretdir. Zırâ'atla ma'îşetlerini temine kâfi arazi-leri yokdur. Ma'îşet-i râ'iyane ile de hepsi ta'ayyüş idemezler. Kışın şid-detli ve sürekli olması külliyyetli mevâşi saklamağa müsâ'id değildir..." ifadesi bölge halkının durumunu gayet açık olarak ortaya koymaktadır.⁶¹¹

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretler arasında sık sık arazi yüzünden ihtilaflar meydana gelmekteydi. 14 Mayıs 1906 tarihli bir raporda yer alan "...aşiret-i mevcûde beyninde el-yevm cârî olan münâza'ât ve mudârebât da ale'l-ekser arâzî yüzünden vuku'a gelmekde ..." ifadesi de bunu doğrulamaktadır.⁶¹²

Dersim Sancağı'nda yaşayan insanların giyim ve kuşamları hakkında H. 1310 tarihli Salname'de yer alan şu bilgiler oldukça önemlidir:⁶¹³ "... Dersim ahâlisi ekseriyetle başlarına beyaz veyahut siyah sivri keçe küllâh geçirir ve üzerine ipekten mensûc siyah pûşî veyahut yazma sararlar. Derece-i iktidârlarına göre beyaz bezden yahut yünden şalvar ve arkalarına şâbık ta'bîr olunan bir nevî kısa ve kollu-kolsuz 'aba şalta giyerler. Ahâlisi cer-i cesûr dinç-divâne ve silahşördür. Başlarının arka cihe-tine beş altı parmak saç uzatmak âdetlerindendir...". Burada verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'nda yaşayan insanların Orta Asya ve buradaki Türklük ananesi ile oldukça yakından bağı vardır. Bu sebeple Dersim'in Orta Asya Türklüğüne bağlılığı uzun bir dönem devam etmiştir denilebilir.⁶¹⁴

Dersim'de yaşayan aşiretler arasında önemli âdetlerden bir tanesi de "Kirvelik" âdetidir. H. 1310 (1892–1893) tarihli Salnamede yer alan "...Kirvelik âdât-ı meşhûredendir ki sünnet edilecek çocuğun kirvesi adetâ efrâd-ı aileden sayılır..." ifadesi Dersim Sancağı'nda yaşa-

⁶¹¹ BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi : 1.

⁶¹² BA., İrade Dahiliye, 19.RA.1324, Hususi : 26.

⁶¹³ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.246.

⁶¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.94-95.

yan aşiretlerin kirveliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir.⁶¹⁵ Doğu Anadolu'da yaşayan Alevi aşiretlerinin en eski âdetlerinden olan sünnet düğünlerinin tarikatta büyük önemi bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber, torunları İmam Hasan ve Hüseyin'i sünnet ederek, kirveliğe büyük bir önem vermiştir.⁶¹⁶ Bu âdet çok canlı bir şekilde Dersim Sancağı'nda da yaşatılmıştır.

Dersim'de yaşayan aşiretlerin evlilik yani nikâh âdetleri, aşiret âdetlerince ve bazan da kaçırmak suretiyle gerçekleşmiştir.⁶¹⁷ Nikâh akdini de seyyidler yapmışlardır. Dersim'deki aşiretler arasında çoğunlukla tek kadınla evlilik yaygındı. Kadınlara büyük bir saygı gösterilirdi. Evlilik ömür boyu olup boşanma olayına rastlanmamaktadır.⁶¹⁸ Bu durum da özellikle Orta Asya Türk kültürü ile yakından alâkalıdır. Yine bu konu ile ilgili olarak bölgede yaşayan aşiretler arasında düğünlerin de büyük önemi mevcuttu.⁶¹⁹ Bu ve benzeri konularda elde yeterli belge olmadığı için sadece durum tespiti yapılmıştır.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin sosyal yapısı konusuna, özetle şunları da ilave etmek mümkündür: Aşiret reisleri (ağa veya seyyid) toplumda büyük bir ayrıcalığa sahipti. Sadece seyyidlik yapanlar önemli bir sosyal mevkiye sahiptiler. Her aşirette bir reis mutlaka bulunur, ancak seyyid bulunmazdı. Dolayısıyla seyyidler birden fazla aşiret tarafından saygı görebilirdi. Seyyidler (Dede-Pir gibi isimlerle de çağrılırlardı) halktan aldıkları hediyelerle geçinirlerdi. Aşiret reisleri de yine halktan hediye alırlardı. Ancak onlar da hediye verirlerdi. Dersim'deki aşiretler genellikle dışarıdan kız al-

⁶¹⁵ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.260.

⁶¹⁶ Ayrıntılı Bilgi için bkz. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1983, s.210-211.

⁶¹⁷ H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s.246.

⁶¹⁸ Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.38.

⁶¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.38 vd. Ayrıca bkz. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s.211. vd.

madıkları gibi dışarıya kız da vermezlerdi. Aşiret reisi ölünce yerine oğlu geçerdi. Aşiret toprağı reisin malı sayılırdı. Yarıcılık oldukça yaygındı.⁶²⁰

Dersim'de yaşayan aşiretlerin ve bunlara bağlı insanların adları çoğunlukla Türkçedir. Keçel, Koç, Çarıklı, Gedikli, Yağmurlu, Söğütlü, Topuzlu, Küçükler, Diker, İlgör, Yılanlı, Tavuklu, Horanlı gibi aşiret adları bunlara örnek verilebilir. Bu da yöre insanının Orta Asya kökenli bazı yaşayış, inanış ve düşünceleri Doğu Anadolu'da da yaşattıklarının bir delili olsa gerektir.⁶²¹

Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin Türklükle ilgili birtakım ananeleri yaşattıkları bilinmektedir. Bu konuda 1930-1940 yılları arasında *Dersim Tarihi* adıyla önemli bir eser yazan ve aşiretleri yakından tanıyan Mehmet Zülfü'nün önemli tespitleri bulunmaktadır.

*"...Dersim'in Türk kabilelerinden müteşekkil bir kavm olduğunu yu-
karıda da bahs etmiştik. Zaten bu ülkenin tarihi Anadolu tarihinden ay-
rılmak kabul etmeyen bir parçadır. Anadolu'nun Türklüğü üzerinde kim-
senin tereddüdü yoktur. Dersim ise, Anadolu'nun Türklüğü kadar, hatta
belki ondan fazla Ortaasya Türklüğüne bağlı kalmakta devam etti. Etile-
rin, Sümerlerin, Hunların, Moğolların ve hatta Ortaasya Türklerinin dinî
âdetleri Dersim'de de görülmektedir. İslâmiyetten evvel her aşîret kendine
ma'bûd tanıdığı bir hayvan ve nebâta merâsim-i mahsûsa yapar ve onu
yemezdi. Cedlerinin ruhûna ibâdet eder ve kurban keserlerdi. Dersimliler
güneşi kudsî bir varlık sayarlar, bu ise Dersim Türklerinin göğe karşı
duydıkları sevgiyi gösterir. Türklerin en değerli kurbanı at idi. Hunlar
güz mevsiminde atlar semirdiği zaman bunları çayırın ve hubûbatın*

⁶²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, *Dersim Tarihi*, s.98. Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, s.32-45. Ayrıca bkz. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s.205 vd.

⁶²¹ Bölgeyi taraflı olarak gezen bir kısım yabancılar da bu gerçeği kabul etmek zorun-
da kalmışlardır. Bkz. Suat AKGÜL, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Der-
sim*, Yeba Yayınları, İstanbul, 2004, s.116.

koruyucusu olan tanrılarına kurban ederlerdi. İskitler de kurban ettikleri atları kazanlarda pişirirler, etlerini dağıtırlardı. Dersim'de ise at kurban edilmez, ama satılır, parası yoksullara dağıtılır. Dersim'de koyun, keçi, sığır kurban ederler. Bu kurbanları ya ziyâretgâh tanıdıkları yerde veya ulu ağaç ve taş altında keserler ve dağıtırlar, fakirlere paralar verirler. Şahin kuşu eski Türklerde bir "Totem" idi. Bu kuş öldürülmez, ona ok atılmaz. Dersimliler de şahin ve doğan gibi kuşları mukaddes ve uğurlu sayarlar, çocuklarına da Şahin, Doğan adını verirler. Koç eski Türklerin en değerli armağanıdır. Akkoyunlular, Karakoyunlular'da koç birer Totem idi. Dersimliler mezar taşlarına koç resimleri yaparlar. Bu ise an'änenin hâlâ Dersim'de yaşadığını gösterir. Dersimliler eski Türkler gibi her yılın belli başlı günlerinde güneşe, akarsulara ve dağlara kurban keserler, Hindistan'daki Saka Türkleri gibi onlar da ruhun ölmediğine, koyun ve başka hayvanın bedenine girdiğine inanırlar. Harp zamanlarında ve akınlarında Türk büyüklerinden vefât edenlerin ve şehîd olanlarını yüksek dağların üstüne defn ederlerdi. Dersimliler her yüksek dağda bir ziyâret yattığına kanâ'at ederek, yüksek dağlara hürmet eder ve kurbanlar keserler. Dersim'de dağların, derelerin, aşiretlerin, insanların adları hep Türkçe'dir. Meselâ Kızılkal'a, Ulukal'a, Akpınar, Kurupınar, Karaca Ağviren, Kızıldağ, Kırmızı Dağ, Tavuk, Üçdağ, Ak Bayır gibi köy ve dağ adları Menevşe, Güneş, Güllü, Gülperi, Pamuk, İnci, Penbe, Şahin, Doğan, Lâçin, Tursun Bey, Taş, Allah-virdi gibi kadın ve erkek adları vardır. Keçel, Koç, Çarıklı gibi birçok aşiret adları eski Türk adlarıdır. Bütün bunlar Türk varlığının Dersim'de hâlen yaşayan izleridir. Dersim'de konuşulan dilin yüzde yetmişbeşi Türkçe'dir..."⁶²²

Dersim Sancağı'nda elbette sadece aşiretlere mensup insanlar yaşamıyordu. Bunların dışında kalan ve özellikle Çarsancak, Çemişgezek ve Mazgirt'te yaşayan bir kısım halkın sosyal durumu hakkında da belgelere intikal ettiği kadarıyla şunlar söylenebilir:

Dersim'in iktisadi durumu konusunda da açıklandığı üzere, özellikle bazı kazalardaki Müslüman halk, bu bölgeye gelen Acem tacirlerinden veresiye mal almakta ve sonunda ödeyemedikleri için arazilerini satarak, kendi topraklarında "yancı" durumuna düşmekteydiler.⁶²³

Bu dönemde 3 Temmuz 1893 tarihli layihada konu edildiği üzere, başlık parası da bölgenin önemli bir diğer meselesiydi. Bu başlık parasına ilave olarak düğünlerde de çok fazla masraf edilmekteydi. Bu durum ise ahalinin büyük borçlar altına girmesine sebebiyet verdiği için, arazi ve hanelerini Hristiyanlara satmalarına yol açmaktaydı.⁶²⁴

Ayrıca yine söz konusu layihadan anlaşıldığına göre, sadece Dersim Sancağı değil, bütün Doğu Anadolu'da sanayi ve ticaret Hristiyanların eline geçmişti. Dolayısıyla Müslüman halkın pek çoğu amele durumuna düşmüştü. Ayrıca Müslümanlar semercilik, dikicilik, hamallık, kahvecilik, eskicilik gibi işlerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Bu arada ticaret ve sanayi ile zenginleşen özellikle Ermeniler sadece bir bölgenin ticaretini ele geçirmekle kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya kalkıyorlardı. Bu arada sarraf ve çerçi olan bir kısım Ermenilerin, Dersim ağaları ile yakın münasebetleri vardı.⁶²⁵

Buraya kadar verilen bilgilerle, belgelere intikal ettiği kadarıyla Dersim'in XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal durumu verilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde verilen Dersim Sancağı ile ilgili raporların da özellikle sosyal yapıyı tamamlayacağı kanaatindeyiz.

⁶²³ Ayrıntılı bilgi için " İktisadî Durum " bölümüne bkz.

⁶²⁴ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27.

⁶²⁵ BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27.

ALTINCI BÖLÜM

DERSİM SANCAĞI İLE İLGİLİ RAPORLAR

Dersim Sancağı'nın 1848 tarihinde teşkil edilmesinden sonra Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenlemeler, Osmanlı Devleti tarafından bu bölgede de uygulamaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bu yeni düzenlemeler, özellikle bölgede yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaştığı için fazla başarılı olamamıştır. Bunun üzerine bu bölgede görev yapan bir kısım görevliler, ıslahatların neden başarısız olduğu veya başarılı olabilmesi için ne yapılması gerektiği hususunda çeşitli tarihlerde bir kısım raporlar yazmışlardır.

Söz konusu bu raporlardan daha önceki bölümlerde bahsedilmiş olup, ilgili konularda istifade edilmiştir. Bununla birlikte bölge açısından büyük bir önem taşıyan bu raporların ayrı bir bölüm halinde verilmesi uygun görülmüştür. Bu bölümde Dersim Sancağı ile ilgili olarak yazılmış üç rapor ayrı ayrı verilmiştir

I- ERZİNCAN MÜDDE-İ 'UMUMÎ MU'AVİNİ TARAFINDAN SUNULAN LAYİHA

12 Ağustos 1892 tarihinde "Dersim hakkında ba'zı mütala'âtı havî Erzincan Mûdde-i 'Umûmî Mu'âvini" tarafından sunulan la-yiha, Dersim Sancağı'nın idari, iktisadi ve sosyal durumu hakkında

önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Söz konusu layihada ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın durumu hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu rapordan yukarıda da belirtildiği üzere ilgili bölümler için istifade edilmiş olmakla birlikte, tamamının verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.⁶²⁶

Bâb-ı 'Ali Dâ'ire-i Sedâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn 475

Devletlü Efendim Hazretleri

Dersim hakkında ba'zı mûtâla'âtı hâvî Erzincan Müdde'î-i Umûmî mu'âvini tarafından gelen şukka ve lâyiha ile ol-bâbda cânib-i 'âli-i meşîhat-penâhîden 'arz-ı 'atebe-î 'ulya kılınan tezkere-nin gönderildiğine ve işbu tezkerenin Adliye ve Dahiliye Nâzırları devletlü paşalar hazerâtı cânibinden mûtâlâ'a ile müştereken bir lâ-yiha tanzîm idilerek senâverîlerince de görüldikten sonra evrâkıyla ma'an bâ-tezkere-i resmiye 'arz ve takdîmi muktezâ-yı emr ve fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhîden bulunduğuna dâ'ir 24 Muharrem sene 310 târîhli tezkere-i husûsiye-i devletleri üzerine keyfiyet müşârûn-ileyhümâya iş'âr olunarak ol bâbda tanzîm ve tesyîr idilmiş olan lâyiha-ı müştereke evrâk-ı müte'allikenin i'âdeten takdîmiyle beraber 'arz kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî-i şeref-müte'allık buyurılır ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. fî 17 Safer sene 310 ve fî 27 Ağustos sene 308

Sadr-ı a'zam ve yâver-i ekrem Cevad

İraniye'den olub bu havâlide çerçilik iden Acemlerden ve anifü'l-'arz diğer mahaller ahâlisi de Hristiyanlar'dan istedikleri gibi aldıkları eşyâ ise'bez meyânesi basma, buğday, arpa misüllü şeylerden ibaretdir.

Altı ay va'desiyle veresiye alınan kırk paralık bezi altmış paraya ve dört kile buğdayı ve arpayı bir kile fâ'izile beş kileye alurlar işbu borçlarını va'desi hitâmında veremiyenlere fâhiş fâ'izine altı ay dahâ devir idüb bu minvâl üzere iki sene borçlu kalanların borçlarına mahsulât-ı 'arzıyeleri kifâyet edemediğinden medyûnlar ya arâzisini borçlusuna satub veyahûd terhîn ederek rehinden kurtarmak için li-ecli't-ticâre Der-sa'âdet ve mevâki'-i sâ'ireye giderler hâlbuki bir arşun bez ve birkaç kile buğdaydan dolayı bâr-ı sekil düyûn altına girmiş olan hâne sâhibleri kemâl derece dūçâr-ı zarûret ve perişânî olub artık başka bir çâre-i ticâret bulamadığından İstanbul ve mahall-ı sâ'ireye bi'l-'azime 'amelelik ve kayıkcılık ve sâ'ir bu gibi sa'y ve 'âmeli vafîr ve nemâsı kalîl ticaretden artırbildiği pek cûz'i bir miktardan memleketin de rızk-ı ma'îşete dūçâr olmuş 'âilelerinin tehvît-i ihtiyâcâtına medâr olmak ve hem de dâyinlerinin tazyikâtından kısmen kurtulmak üzere akçe irsâle mecbûriyetinde bulunurlar ma'-mâfih bu akçenin irsâli için dahî police almak üzere Hristiyanlara mürâca'at idenler duhûlünden on gün sonra alınmak şartıyla beş mecdiyelik bir poliçeye bir mecdiye fâ'iz i'tâ iderler ki bu mu'âmelenin hasbe'l-îcâb bir kaç def'a vukû'ıyla destinden dışından tırnağından artırabildiği cûz'î bir akçenin de humsu bu yolda mahv ve telef olduğunu ve memleketdeki borcunun aslını zâten güzeştesi geçmekde idüğünü ve arazîsi de zîrâ'atdan kalub ve mahsûl-ı sa'yının kısm-ı a'zîmî de kendi boğazını ve sâ'ir ihtiyâcât-ı mübremesi ancak idâre itmekde bulunmuş olduğunu görüb tecrübe eden şu felâket-zedeler tuttukları şu meslekin boşa çıkmayacağını bi't-ta'akkül vatanına 'avdetle hemân

hânesini arâzisini borclusuna fûrûht iderek artık hidmetkârlık çobanlık veya sâ'ilik meslekinde karâr idenler ki bu fâ'iz-i münekkeb ve bu gaddârane ticâret sâyesinde gerek İranîler ve gerek Ermeniler'in ekserisinin asılları yüzelli gurûş sermâyeyi bir çerçöbden 'ibaret oldukları hâlde büyük büyük sermâyelerden ve başka birçok da arâzi tedârik eylemekde oldukları defter-i hâkânî kalemlerinden her ne tanzîm olunmakda bulunan istatistiklerin mutâla'asıyla mertebe-i vüzûha çıkabilir.

Elbette İslâmlar'ın zurâ' tākımıyla vasat hâlde yaşayanları Acem ve Hıristiyanlar tarafından bu sûretle talana uğramakda oldukları gibi ağniyâsı da Ermenistan mes'elesi hakkındaki mutâla'a-i kâsirânemde 'arz idildiği vecihle bir san'at ve ticâretle me'lûf olmadıklarından akçeleri erbâh eyledikleri Hıristiyanlar istîkrâz eyledikleri bu akçeleri bütün bütün yutmak efkâr-ı desâyi-i kârâneye sayub ve defterlerini dahî ana göre tertib ve tanzim ile şuraya buraya bi'l-muvâza'a dağıdarak i'lân-ı iflâs ile ağniyâ-yı İslâmiye'nin dahî servetlerini ol suretle ekl ve bel eylemekdedirler zirâ' içün gerçi Zira'at Pankaları küşâd olunmuş ve fâhiş güzeştelerin mahkemece tenzîli hükm-i kânûn iktizâsından bulunmuş ise de ekser banka me'mûrları iş tas'îbâne bırakarak bunlardan ba'zıları istikrâzâtın yüzde yiğirmisini rencberin ellerinden aldıkları gibi murâbahacılar dahî irbâh eyledikleri akçelerin fâhiş güzeştelerini ol bâbdaki senedlere işâret itmemeleri ve güzeştenin fâhiş bulunduğu başka sûretle de isbât edememeleri hasebiyle bi'z-zarûre mahkemelerce mündericât-ı senedât-ı semen hükme alınmaktadır.

Sâmân söz olan şu hâlât-ı gaddârânenin vukî'ına meydân kalmamak üzere vilâyet ve livâlarda vâli ve mutasarrıf ve hakim ve defterdâr ve muhâsebeci ve müdde'î-i umûmilerin nezâret-i muhâdiyelerine tevdî'ile beraber banka me'mûrlarından sû'i ve istîmâli görülenlerin derhâl taht-ı muhâkemeye alınması esbâb ve vesâ'ilinin istihzârı ve meclis-i îdarelerce me'mûrinin emri-

muhâkeme ve ta'yin-i mücâzâtı şâz kâbilinden olub herkesin cezâ-yı 'ameli yevm-i ahirine kalmağla beraber ve mâ'azehu fesâd merkûz olanların şu hâller bâdî-i cür'etleri olduğundan bunun da önü alınmak üzere başka bir mahzûr olmadığı hâlde her husûsda tevhid-i mehâkim kâbîl olmazsa bârî bunların emr-i muhâkemelerinin mehâkim-i 'adliyece icrâsıyla cezâ-yı sezâlarının ta'yîn idilmesi ve bankanın her yerde şu'beleri bulunduğundan 'âîlelerine akçe gönderen erbâb-ı 'ezînin zararlarına ve zürrâ'ın dûçâr olduğu felâkete bir netice verilmek üzere polîçe sûretiyle memleketlerine akçe gönderenlerin verecekleri akçeleri banka şu'beleri tarafından bîlâ-ücret ahz ve kabûl ile mahallerine irsâl ve tevdî'i ve esnâfın haftalık usûlüyle ve yekdiğeriyle olan ahz ve i'tâ mu'âmelâtı yed-i ihtiyârlarında kalmak üzere esnâfın zürrâ' ve sâ'ire ile olan ahz ve i'tâsıyla sâ'ir matlûbât ve dûyûnâtın kâffesinin senedâta rabtına dâ'ir murâbaha veyahud ticâret kânûnuna bir bend 'ilâve ve tasrîhiyle beraber mezkûr senedâtın mukâvelât-ı muharrereleri tarafından az bir harc ile tasdîk etdirilmesinin usûl ittîhâzı ve bir tâkım hîlekârların işinin gelişine göre eski târîh vaz' ve muvâza suretiyle sened dağıtmalarına meydân kalmamak üzere henüz kânûn-şînâsânın bile pek eyü kesdiremediği me'mur ve vekiller ta'yîn ve masa teşkîli gibi bir takım sû-i îstimâlâtâ müsâ'id olan mu'âmelâtın ve tefîm-i 'uzmânın lağvıyla ve zâten zarara uğramış olan eshâb-ı matlûbun vekiller ve sâ'ireye dolgun dolgun masraf ve ücretlerle akçe ve emvâl-i mevcûdesinin kısm-ı a'zamının çürüdülmesi zımında medyûnün evvelen birinci ve vefa iderse ikinci ve artarsa üçüncü ve ha-kezâ diğêr dâyinlere ol sûretle akçe verilmesi usûlî bi'l-ittîhâz mukâvelât-ı muharrereleri tarafından dahî gelecek senedâtın fâîz-i nizâmîleri ba'de't-tedkîk medyûnün i'tibâr-ı mâlîsinin ticaret odalarından ve emlâk ve 'akârının kıymet-i mühimmelerinin virgü ve defter-i hâkânî zevâ'irinden ve medyûnün 'akar ve emlâki sırf kendüsünün olub kimseyi hissedâr

itmediğine ve diğerin hisse-i artıyesi bulunmadığına ve âhire fûruht eylemediğine mütedâ'ir karyesî e'imme ve muhtârânı taraflarından meccânen verilecek pusula ve 'ilm-ü haber üzerine kanâ'at-ı kâmile hâsıl olduktan sonra keyfiyet bi'l-etraf dâyine tefhîm ile senedin tasdîki talebinde bulunduğı hâlde bi't-tasdîk bi'l-cümle mu'amelât-ı câriyenin defter-i mahsûsa derc ve temdîdi ve o medyûnün nâmına senedin tekerrürü hâlinde sâlifü'z-zikr deyn-i evveli ve i'tibâr-ı mâlîsi ve emlâk ve 'akârı birer birer kaydından ikinci dâyin olacak adama takdîm ve zimmet-i sâbıkası kudretiyle tekâbül idûb de deyn-i aher için istifâ-yı hakka karşuluk kalmadığı taktirde deyn-i evveli tesviye itmedikce diğer zimmeti için dâyine hisse çıkarılmıyacağı tebliğ edildikten sonra yine senedin tasdîkinde ısrâr gösterilirse bunda muvâza'anın vukû'ı mahall-ı şübhe olamıyacağından deyn-i evveli tesviye olunmadıkca ikinci dâyin para talep etmeyeceğine dâ'ir defter-i mezkûrun mûlâhazât hânesine ve tasdîk olunacak senede şerh ve işâret ve dâyin tarafından vaz'-ı imzâ-yı rızâ olunduktan sonra tasdîki ve senedât-ı musaddıka üzerine şikâyet vukû'unda da mukâvelât-ı muharririn den keyfiyet istî'lâmla medyûnün bu sûretle olan kayd sûreti alındıktan sonra mâru'l-beyân mu'âmeleye tevfi ken icrâ me'mûrları tarafından ya nakden veyahûd hîn-i istîdânede karşuluk gösterilen emlâk ve akârın fûrûhtıyla esmânından bi't-tahsîl usûl-ı müttehazeye tevfi ken tesvîye-i deyn edilmesi ve el-hâsıl bir medyûnün düyûnâtının deyn-i evvelinden i'tibâren sırasıyla tahsîli sûreti tercih idilmesi husûsları mer'ıyyü'l-icrâ tutulur ise mütâla'a-ı kâsirânemce maksadı te'mine kâfi ve bir tâkım gaddâran ellerinde hânümânları ve servet ve sâmânları mahv ve nâ-bûd olan bî-çâregânın önü felâketlere uğramamaları için çâre-i münzarir müstakil olacağı aşikâr bulunmağla.

Lâyiha-ı diğer

Millet-i İslâmîye'nin servetinin mahvına ve senâsının men'-i teksîrine kavî esbâbın biri de te'ehhûl mes'elesindeki isrâfât-ı beyhûdedir bu isrâfâtın müfredât vechile ta'dâdi kâbil olmadığından icmâlen 'arz idiyorum.

Mevki'e göre kâh zükûr ve kâh da inâs tarafından başlık namıyla verilmesi mutlak olan birçok paradan başka bahâca galî ve mûte'addid elbise ve bir tâkım beyhûde ve zâ'id eşyânın tedârikinden ve haftalar boyunca mükellef ve mutantan zîyâfetler icrâsından ibâretidir görenek belâs olan şû 'âdet-i müsrifâne vücûh ve a'yân ve efrâd-ı ahâlinin derece derece kuvve-i mâliyeleri tahammülünden hâric bir suretde olmak hasebiyle bir velime cem'iyyetini icrâ eden adam elindeki sermâyeyi sarf itdikten başka te'diyesi mûte'azzir borclar altına girib arâzi ve hanelerini şuna buna ve ekseriyetle Hıristiyanlar'a satarak fakr ve sefâlet içinde kalmaktadırlar. İşte buna mebnidir ki nursidiğânın(?) emri te'ehhülleri vaktiyle icrâ edilemediğinden bir tâkımları istisna veyâ lûtî ve envâ'-i fuhşiyâta meyl ve inhimâk ile frengi illetine ve dahâ diğer illel-i mühlikeye düçar oldukları gibi taşralarda zanpâralık ve kız kaçırmak husûsunda birçok adamlar katl olmak ve bunun zımmında birçokları da kürek ve hapis cezâları içinde ömr çürüdererek birçok hânelerin hem hâl-ı âşiyâne-i yevm-i gurâb olmasıyla beraber tenâsül ve servetin mebnâ'-yı aslîsin başkaca mahv ve tahrib etmekte olması nazar-ı hikmet ve hamiiyyet o kevnde müdhiş hazin bir levha-ı felâket teşkil idiyor eğer çi bunun men'i husûsuna münâkehât nizâm-nâmesi te'mine kâfî vâridât-ı misvâliyede var ise de münâkehât ve bundan mun'akît de'âvinin mehâkim-i şer'iiyyeye ta'alluk ve tazarru'ı ve şer'en dahî esnâ-yı meclis-i tenkîh akdinde her ne şart kılınmış ise anun hükm ve tenfizi muktezî olmağla nîzâmnâme-i mezkûr hükmü bu yüzden bir ferd hakkında bile henûz icrâ edilememişdir bu nizâmın hükm-i

'umûmîsine bilâ-istisnâ me'mur ahâli ve a'yân-ı memâlik ri'âyet ey-
lemekle beraber tarafeynden birinin mehâkim-i şer'iyyeye
murâca'atında çünkü zât-ı mes'ele nîkâhın himmet ve bâtilâtı hak-
kında olmadığından bu da'vânın 'adem-i istimâ'ıyla mehâkim-i
nîzâmiyyeye havâle ve zevc ve zevcenin mehâkim-i nîzâmiyeden
südûr idecek i'lâm ahkâmına 'adem-i itâ'atleri hâlinde me'mûriyet-i
şer'iye ve hükûmet tarafından bilâ-istisnâ icrâ ve nîzam-nâme-i
mezkûr hükmüne tevfi'k hareket etmemiş olan me'mûrinden ise ta-
rafeyn derhâl me'mûriyetden 'azl ve me'mûrînden değilse bunlar
ve îmâm ve muhtârân hakkında ağırca cezâ ta'yîne ve bunu icrâ ve
men'ine dikkat etmeyen me'mûrin-i mahalliye ve şer'iyye ve 'adli-
yenin dahî hemân 'azl edileceğine dâ'ir nîzam-nâme-i mezkûre
zeylen bir bend derc ve 'ilâve ve bir de münâkehât nîzâm-
nâmesinin cihâz ve sâ'ir levâzımâtın mikdârını ve bu temdîd-i
nîzâmîyi mübeyyin zeyl-i mezkûr izin-nâmeler zahirine muharrer
ve matbû' olması hâlinde anın hâricine çıkmakdan ihtirâz-ı tabîî
hâsıl olacağından mevâdd-ı mezkûrenin bu varakalara derciyle
berâber esnâ-yı 'akdde mukâvele ve ta'yin olunan eşyânın mikdarı
hükm-i nîzâma muvâfık olmadığı hâlde redd edilmek için eşyâ-yı
mezkûrenin ber-vech-i müfredât izin-nâme varakalarında gösteril-
mesi husûsları devâ-yı 'âcil olabilür zan iderim bu bâbda nazar-ı
dikkate çarpan şeylerden birincisi de münâkehât hakkında Patrik-
hane'den Marhashaneler'e virilen emirler Murahhasların ikdâmıyla
icrâ olunarak Hristiyanlar'a başlık ahzı ve fazla mesârif ihtiyârını
heman terk etdirmiş oldukları cihetle istedikleri vakt te'ehhüle
kadr-ı şiyâb olduklarından kız kaçırmak ve bunun zımında katl ve
cerh vukû' bulmak gibi ahvâle 'adliye sîcillâtında tesâdüf
olunamayacağı der-kâr olmağla hîssîyât-ı İslâmiye ve metbû'...

Sanâyi' ve ticâret-i 'umûmiyenin Hristiyanlar eline münhasır
gibi bir hâle inkılâbı yüzünden mütevellid mehâzîrin ref'i ve servet-
i İslâmiye'nin te'mîn-i devâm ve tezâyüdü maksadının istihsâli

hakkında ba'zı mutâla'ât ve tedâbiri hâvî olub Erzincan Müdde-i 'Umûmî mu'âvini tarafından bi't-takdîm manzûr-ı 'âli buyurılan ve münderecâtı hakkında taraf-ı meşîhat-penâhîden bâ-tezkere-i husûsiye beyân-ı mûtâla'a olunarak taraf-ı 'âcizânemizden tedkiki muktezâ-yı emr ve fermân-ı humâyûn-ı pâdişâhîden bulunan lâyiha meyâne-i 'âcizânemizde kırâ'at ve mutâla'a olundu.

Mezkûr lâyiha âtiyen 'arz ve izâh olunacağı üzere ihtiyâc ve isti'dâd-ı memleketle tevfiik ve icrâ'âtı hüsn-i telakkîye müzâheretle tatbik olunabilecek ve usûl ve kavâ'id-i idâreye mutâbık olacak mutâla'ât-ı musîbeyi ihtivâ etmemekle beraber ba'zı mündericâtı dahî zâten tevessül edilmiş ve mevki-i fi'il ve icrâya konulmuş olan tedâbirin aksâm-ı mühimmesini tavzih yolunda olmasıyla bi't-telhîs beyân-ı icâb ve mutâla'aya şürû' olunur.

Evvelen mektebler hakkında mezkûr lâyihanın şâmil olduğu tafsîlât Ma'ârif-i 'Umûmiye Nizâm-nâmesi mücebince mekâtib-i rüşdiye-i İslâmiye gibi Ermeni mekteblerinden bir kısmının dahî resmî tanılarak mu'allimlerine ma'âş it'âsı ve tanzim olunacak programları hilâfında tadrîs ve ta'lîme cür'et edecek mu'allimlerin 'azl ve te'dîb gibi cezâlarla müte'essir edilerek bi'l-vesîle askerî ve mülkî hocaların me'mûr edilmesi ve mekâtib-i İslâmiye'de Ermeni lisanı ta'allümünün mecbûrî bulundurulması ve zükûr ve inâsa mahsûs ve terakkî-i sînâ'at ve zirâ'atı kâfil ıslâhhâneler te'sis kılınması ifâdâtından ibâret olub memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her kısım ve cüz'ünde te'mîn-i tahsîl ve mesârif için mekâtib-i müte-nevvi'e küşâdı ve bunlarda elsine-i lâzime ve müte'addide ta'allümü ve Hıristiyan mekteblerinin 'ale'd-devâm nazar-ı teftiş ve tafahhüsde bulundurulması ve mekteb-i mülkiye ders cedvellerine Ermenice'nin idhâli gibi zâten devletce müttehâz olan usûl ve kavâ'id maksad-ı 'ilm ve 'irfânı te'mîne kâfi olduğundan yalnız ba'zı vilâyâtda mevcut olan ıslâhhânelerin tensik-i mu'âmelâtı ve sanâ'at ve zirâ'ata 'â'id aksâm-ı tadrîsâtın te'mîn-i mükemmeliyeti ile bera-

ber büldân ve kasâbat-ı meşhûrede dahî karşuluğı bulundukca nizâm-nâme-i mevcûdî mücebince birer mekteb-i sanâyî' kûşâd ve te'sîsine 'â'id tedâbirin ittihâz ve icrâsı emrinde dâ'ire-i 'â'idesine teblîgât ifâsı lâzimedendir.

Sânîyen Hıristiyanlar'ın mu'âmelât-ı bey' ve şirâyı beynlerinde icrâ etdiklerine mukâbil ahâli-i İslâmiyece de her dürlü dâd-u sîtâdın kendi aralarına inhisârı ve emr-i zîrâ'atde mer'î olan ortakcılığın men'î için me'mûriyet-i mülkiyeye ta'lîmât i'tâsına dâ'ir olan mütâla'a nefsül-emre kat'â muvâfık değildir çünkü bu yoldaki mu'âmelât hissîyât-ı zâtîyeye de derece-i ihtiyâcâta göre ta'ayyün idebülüb buna hükümetce müdâhale olunması mehâzîri müstelzim olacağı kadar da usûl-ı idâre-i devlete muğâyir olduğu gibi sînâyî' ve sâ'ir gûnâ mu'âmelât dâd-u sîtâdın tenevvü'üne ve sınıf-ı mütenevvî'a-i ahâli meyânında cereyânına göre tefrîk-i kavmiyyet ve milliyet i'tibâriyle tefrîk ve infirâdı aslâ kâbîl ve mümkün değildir.

Sâlisen ahâli-i İslâmiye ellerinde silah bulunmasını te'mînen rediflerin ikmâl-i ta'lîmi müte'âkîb silahlarıyla hanelerine i'âdesi ve kendilerine mühimmât-ı nâriyye virilmesi ve Hıristiyan elindeki eslihanın müsâderesine gayret ve alınmakla beraber Ermenilere silah taşımak için tezkere verilmemek üzere Rumili-i Şarkî nizâm-nâmelerinden istifâde edilmesi zemininde lâyiha-ı mezkûrenin ihtivâ ettiği mütâla'ât min-küllû'l-vûcûh rehîn cevâz olamayacağından ve fakat ahâli yedinde esliha-ı emiriye mevcûd olduğu anlaşıldıkça bunların usûl ve kavâ'id-i mevzû'aya tevfiikten müsâderesi zâten mütehattin bulunduğundan ifâde olunduğu üzere Bitlis, Erzurum, Sivas ve Ma'mûretû'l-'Azîz Vilâyetleri sınıf-ı ahâlisi yedlerine eğer çi mîrî silahları mevcûd olduğu usûlen tahakkuk eder ise zabt ve istirdâdı husûsunda kemâ-kân dikkat ve i'tinâ ile davranılmasının îcâb idenlere ekîden iş'ar ve ihzârı münâsibdir.

Râbî'an Dersim'de islâhât icrâsı dahî mezkûr lâyhada dermeyân idiliyor ise de ma'lûm-ı 'âlî buyurıldığı üzere Dersim ve havâlisinin islâh-ı ahvâli devletce zâten mukarrer olub şimdi Musul cihetinde bulunan fırka-ı Islâhiye kumandanı Ömer Vehbi Paşa'nın oraca îkmâl-i vezâ'ifden sonra Dersim'e dahî gelerek mu'âmelât-ı islâhiyeye bide' ve mübâşeret ideceği ve sâye-i tevfikât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde matlûb-ı 'âlî dâ'iresinde işler görüleceği cihetle bu bâbda başkaca mu'âmele ve vesâ'it icrâ ve isti'mâline hâcet yokdur.

Hâmisen ehl-i İslâmın ağnîyâsı akçelerini sanâ'at ve ticâretde kullanamayub irbâhen Hıristiyanlara ifrâz etmekde ve vasat hâlde bulunanlarıyla zurâ' kısmı dahî yine Hıristiyanlar ile ba'zı Acemler tarafından pek ufak dâd-u sîted zemininden başlayub düyûn-ı kesireye giriftâr ve vesâ'it-i ma'îşetleri olan arâzi ile meskenlerinden mahrûmiyetle bî-zâr kılınmakda olduğundan şu îkrâz keyfiyetinin neticesi olan sâhte iflâsların önü alınarak servet-i İslâmiye'nin muhâfazası ve kısm-ı bâkinin müdânîyât-ı vâkı'a te'sîrinden masûniyeti zımında lâyhâ-ı mezkûrede îzâh ve der-meyân olunan tedâbîrden meselâ taksîm-i guremânın lağvı ve mûflisler hakkında hey'et-i hisâbiye ve masa teşkîlinden sarf-ı nazar olunmasıyla düyûn-ı mün'âkidenin birincinden i'tibâren tesviyesi ve memleketlerine akçe gönderecek erbâb-ı sanâ'at ve felâhete Zirâ'at Bankası'nın vesâteti 'askeriyenin tezyîdi ve mezkûr banka ile posta-hânece poliçe usûlünün ihdâsı ve esnâfın zürrâ' ile vukû' bulacak ahz ve i'tâsına ve matlûbât ve düyûnâtına mukâvelât-ı muharrerlerince ana bir masrafla tasdîk olunmak üzere senedât tanzîmi zımında murâbaha veya ticâret nizâm-nâmesine bir mâtde-i mahsûsa 'ilâvesi ve fâ'izler ile esbâb ve keyfiyâtının yine mezkûr muharrirler tarafından hesâb ve tedkîk edilmesi keyfiyetleri kavâ'id-i mer'iyye-i sâlimeyi ihlâlden başka bir semere virmek ihtimâline mükârîn olamayub çünkü ticâret kânûn-nâme-i hûmâyûnı ile murâbaha nizâm-nâmesinin ihtiva ettiği hakâyık hükkâmın tedkîkâk-ı

mûşkâfânesiyle tezâhür etmekde ve kaldı ki fâ'izlerin tedkîk ve hesâbı işinde mehâkimce müttehâz olan kavâ'id bir deynin kademi i'tibâriyle müstenid olduğu her dürlü evrâka ve şuhûda mürâca'atı müstelzim olarak te'mîn-i hukûk ve vicdan eylemekde îdügüne ve bâ-husûs ve taksîm-i guremâ keyfiyeti ahkâm-ı celîle şer'-i şerîfden olarak tatarruk-ı halelden masûnîyetî lâ-bûd bulunduğuna bina'en bunlar hakkında icrâsı tedkîkâta lüzûm ve îcâb görülemeyüb ve 'askeriyenin dahî tezyîdi karîn-cevâz olmayub ancak Zîrâ'at Bankası me'mûrlarından ba'zılarının ikrâzât-ı vâkı'a yüzde yigirmisini ehl-i zîrâ'atden almakda bulunmalarının te'sîrât-ı muzırasını ref' için bu gibi cür'etlerde bulunacak banka me'mûrlarının mehâkim-i nizâmîyede icrâsı muhâkemeleriyle ta'yîn-i cezâları ve ikrâzât-ı vâkı'anın me'mûrîn-i hükümetin nezâret-i mütemâdiyelerine tevdi'i emrinde muharrer olan mütâla'anın dâ'ire-i â'idesince bi't-tedkîk icrâsı îcâbına tevessül olunması ve postahânelerce poliçe usûlu zâten mukarrerât-ı vâkı'adan olarak bu usûlun Ziraat Bankaları'nca da ilerüde ittihâzına lüzûm görilür ise icâbına bakılacağından bunun için şimdiden bir şey denilmemesi iktizâ îder.

Lâyiha

Cenâb-ı hakk-ı muhsin-i mülk ve millet ve farûkî haslet olan pâdişâh-ı dîl-âgâh ve şehin-şâh-ı kemâlât-ı iktinâh efendimiz hazretleri serîr-i şevket-masîr-ı hilâfet-penâhîlerinde ber-karâr buyursun bi'l-cümle efkâr ve âmâl-ı şehriyârîleri mülk ve milletin i'mâr ve refâhı ve emn ve asâyişin istikrârı ve servet ve sâ mânın istiksârı noktalarına ma'tûf ve mesmûl buyurulduğu ber-emr-i ma'lûm ve meczûm bulunduğundan iltimâs-ı 'alî sulûk-ı mülûkühum kelâm-ı hakikat-beyânı bir 'abd-ı âciziyle o envâr-ı efkâr-ı mulûkâneden iktibâsen metbû'-ı mufahhamının şân ve satvetine ve hasbe'l-islâmiye ümmet-i necibe-i Ahmediyenin felâh ve sa'adeti uğrunda velev ki mahsûl-ı değersiz olsun. Elkâb-ı efkâr eylemekde

meslûbu'l-ihtiyâr olduğım gibi Erzurumlu olmaklığımla beraber Ermeni lisânına da bir derece aşinâ bulunduğım hasebiyle Ermenilerin ilerü gelür ayak takımlarıyla kesret üzere bi'l-ihtilât dâ'imâ Devlet-i 'Aliyye 'aleyhine taşımakda oldukları âmâl-ı müfsid-kârâneleriyle tarz ve revişlerinin ma'nâlarına dikkat edüb isrârlarına vâkıf olmağa vesile bulunduğu ecilden meyânelerinde lisânları üzerine ve husûsiyet dâ'iresinde ara sıra tesâdüf olunmuş olan mükâleme ve ba'zen de lisân-ı Osmanî üzerine arzâ-yı 'inânla icrâ itdiğim mübâhesâtıdan iştibâh eylediğim netâyice ve me'mûrin-i çâkerânem iktizâsı peyder-pey elde edilib nazar-ı mütâla'adan imrâr olunan evrâk-ı muzırıra mûzâddına ve ba'zı meşhûdât-ı bendegâneme istinâden istihsâl itdiğim ma'lûmâtı o bâbdaki mütâla'a-ı kasrânemle dermeyân itmek üzere evvel emrde şu maksadçı arz iderim.

Sâye-i 'adâlet-vâye-i hazret-i tâcidârîde millet-i merkûme nâ'il oldukları refâh-ı hâl ve sa'âdetle beraber muhâfaza itmekde oldukları milliyetleri sâ'ir devletler tabi'iyetinde bulunan dindâşlarının cümlesinin gıpta ideceği bir derece-i kemâlde olduğunu kendüleri de makarr bulunmakda oldukları hâlde bir müddetden berü efkâr-ı istiklâl ve ihtilâl cû-yâneleri husûsunda gerçi bir dereceye kadar vakt-i icâbının tahrîk ve îğfâlâtına kapıldıkları gayr-ı münker ve ba'zı devletlerce dahî Erzurum ve Van ve Bitlis Vilâyetleri'nde meskûn Ermenilerin derece-i nüfûsları itibariyle bir idâre-i muhtâre teşkiliyle müsâ'id bulunduğu zehâbı bir dereceye kadar zihinlerinde yerleşmiş iken oralarının ahâl-i-i şec'ânelerinin değil öyle 'aceze-i Ermenîyane hilâf-ı kûbrâ-yı saltanat-ı seniyyenin gayrı diğer büyük bir devlet bile öyle sözle gerûn-dâde-i itâ'at olmayacakları bir sûretde Hamidiye Alayları teşkil ve evvelce Ma'mûratü'l-'aziz'de bulunan yedinci fırka-ı 'askeriyenin Erzurum ve Erzurum'daki sekizinci fırka hey'etinin Bitlis'e nakliyle şimdi oralarının birçok devletin vücûdına muvafık olamamış

bulundıkları an mümtâz bir leşker-sitân olduğu cümlece ma'lum olduğu gibi Ermeni şârlatânlarının dahî ceridelerle itdirmekde bulundukları makâlâtın harf-ı arâcifden ibaret bulunduğu tezâhür iderek binâ'en-'aleyh bütün Ermeniler şu fikrin hayyiz-i husûle vusûlî-i müte'assir görüb ba'-demâ Bulgarlar gibi fırsat olacakları teb'îd idilür mevâddan olmadığı emr-i âşikâr olması cihetle mes'eledede elli seneden berû olan hâlât-ı muvâzene ve tedkîke alınarak esâsen şu emniyenin mübâdi ve teşebbüsâtı aşağıda 'arz ve ta'dâd olunacak ahvâl olmağla beraber min-gayr-ı hadd şerh ideceğim akdemleri sınıyî' ve ma'ârif ve umûr-ı ticâriyye bütün Müslümanlara münhasır gibi iken bir hayli vakitten berû şu dekâyık terakkî-perverânen 'udûl ve vilâyet-ı mezkûre ve Diyarbakır ve Ma'mûratü'l-âzîz ve Haleb ve Sivas gibi memâlikde meskûn Ermenilerin ekser karyelere varıncaya kadar bi'l-ittifâk kûşâdına muvafık oldukları zûkûr ve inâs mektepleri sayesinde az vakt içinde idinmiş oldukları sanâyî' netâyici olarak ma'ârif ve ticâret-i müktesibelerine ittikâ ve ahâlî-i İslâmiyece bu meziyâtın gereği gibi noksâniyetini ve mu'âmele-i ahz ve i'tâca kendülerine muhtâc ve kendülerinde dahâ zîyâde uyanıklık hüsn eylemelerine binâ'en hasıl eyledikleri istifâde ümidlerine tesvîlât-ı ecnebiyenin dahî inzimâm itmesi o gibi efkâr-ı hor pesendânenin âsâr-ı muzırresini meydân-ı 'îlânına kadar sürmesinden ilerü gelmiş ve gelmekte bulunmuş olduğına kanâ'at itmemek elden gelmez.

Vâkı'â sâye-i ma'ârrif-vâye-î hazret-i pâdişâhîde ahâlî-i İslâmiye'ye mahsûs şehirlerdir ki mekâtibin mevcûdı ve muhessenât ve terakkîyâtı nazar-ı şükrân ile görölmekte ise de taşralarca işbu mektebler bi'l-hassa zûkûra ve hemân seyfi ve kalemî iki sınıf me'mûr yetiştirmeğe mahrec olub nisvân-ı İslâmiye'nin şu ni'met-i 'uzmâ-yı ma'rifetden mahrûmiyetleriyle beraber menbâ-ı servet olacak zûkûr ve inâs sınıyî' ve ticâret mekteplerinin fıkdanı matlabin tamâmî-i husûl ve te'mînine kaviyyen mânî' olmaktadır.

Çünkü mekâtîb-i İslâmiyenin ibtîdâî ba'zı Sıbyân mektepleri henüz ekser mahalde ta'mîm ve usûl-ı tedrîsi tensik ve tensîl idilmemiş olduğu cihetle usûl-ı kadîme üzere gayr-ı muntazam mahalle mekteblerinden yetişdiklerinden mekâtîb-i rüşdiyyeye mürâca'at iden etfâl yüzde yigirmi otuz râddesinde bulunabilür bunlar da mekâtîb-i rüşdiyeden şehâdet-nâme alur-almaz yüzde beşi bunun fevkindeki mekteblerde ve kusûrı ikmâl-i tahsile bakmayarak ve bir gûna san'at ve ticârete heves itmeyerek bir çoğı büyük ve küçük me'muriyetlere göz dikmekle içlerinden ba'zı müstâ'idleri kalemle-re bî'd-devâm cûz-î ma'âşlara nâîliyetle ta'ayyüş itmekde iseler de pek çoğı orman ve mahalle kolcılığına dahî râzî oldukları hâlde elle-rine geçmediğinden kemâl-i zilletle yaşarlar ki bu hesâb üzerine etfâl-ı mevcûdeden binde elli kadar ancak mekâtîb-i 'âliyyeye ve devâ'ir ve aklâma alınarak dokuzyüzellisi yalnız mekâtîb-i ibtîdâîye veya rüşdiyeden istihsâl eyledikleri ma'lûmât-ı ibtîdâîye ile iktifâ iderek mâ'dası hiç mektebe bile gitmeyüb vâdî-i cehl kaldıkları görülmektedir.

Ermeniler ve misyonerlerin kûşâd eylemiş bulundukları mekteblerinden ba'zıları bizim rüşdiye mektebi derecesinde ise de ba'zıları da sanâyi'in kâfe-i şû'bâtını tahsîl idecek maksad-ı mühim üzerine mü'essesdir hele Erzurum'daki Sanasaryan ve memâlik-i Osmanîye ve İran'da meskûn bulunan Ermeniler tarafından şâkird gönderilmekte olan Rusya memâlikinde kâ'in Revan mülhakâtından üç kilisada Ces Moran nâm mektebler ile Netab ve Ma'mûrâtü'l-Azîz'deki mekâtib ol kadar derece-i ikmâliyyete iysâl eylemiştir ki o civar Ermeni cemâ'atine îkâ'-ı münsâd idecek pek çok şâkird yetiştirdiğinden şübhe yokdur.

Mekâtib-i mezbûre programları mazbût olmadığı cihetle ve hay-li bir takım resâ'il muzırta tedris idilüb şu sûretle şâkirdin mekâtib-i mezbûre programları bir iki san'at istihsâliye mektebden hurûcla hem beslediği fikrin tedrîcine ve hem de istihsâl-ı esbâb-ı ma'îşete

çalışmaktadırlar san'atsız çıkanlar dahî hemen bir san'atkârın çıraklığına müsâre'etle ol sûretle istihsâl-ı sînâyî' derhâl bir dükkân açarak icrâ-yı san'ât ve ticâretle ve mektebde aldıkları ders-i fesâd yolunda kezalik hizmet ve harekete ikdâm idiyorlar ki bu günki günde bir İslâm hânesinde beş nûfus var ise ekserisi bir gûnâ kisb ve ticâretle meşgûl olmayub o hâne büyüğünün taht-ı idâre ve infâkında bulunuyorlar Ermeni hânelerinin her birerlerinde kaç nüfus var ise zûkür ve inâs bir mâkine ve fabrika eczâ ve 'amelesi gibi icrâ-yı 'ameliyâtla tezyîd-i samân ve te'mîn-i refâha muvaffak oldıklarındandır ki işte bir kasaba ve karyede yüzler ve belki binlerce Müslüman 'ameleye tesâdüf olunduğı hâlde Hıristiyanlar'dan 'amele pek az olub bir neferi bile görilememektedir.

Ahâlî-i müslimeden gerek ağniyâ ve gerek vasat bir hâlde bulunanlar ve sîmâ-i ashâb arâzî zâten îktisâb-ı fûnûn ve san'atı kendülerine hor ve zelîl görmekte olduğundan bunlarda san'ât aramak deniz üzerinde mürûr itmiş olan ahtâbın zerrelerinden nem aramak gibidir.

Fıkrâda 'umûmîn üzere kalmış olan semercilik, demürcülük, dikicilik, hamâllık, kahvecilik, amelelik, eskicilik, çiftçilik gibi cuz'î temettü'i olan san'atlar olduğundan kumaş ve sâ'ire misûllü kâfe-i hevâyic zurûrriyye-i beşerîyyeden olan emti'a-ı ticârîye ve mahsûlât-ı sanâyî'i mütenevvî'a mübâya'a veya î'mâl itdirmek için Pazar günleri çarşulara çıkılsa mutlaka dehû-i dest olarak 'avdet idilür ki bu da ihtiyâcâtımızı Ermeniler vasıtasıyla tedârik idebildiğimize delildir.

İslâm'ın içinde ağniyâden 'add olunanları ellerindeki akçelerini ticâret ve sînâyî'e hasr ile o yolda teksîr-i servete çalışdıkları şâzz kabîlinden olub ekserisi fâ'izcilik itmeleri ve bunu da ekserîya Hıristiyanlar'a hasr ve kasr eylemeleri mülâsebesiyle diğer lââyihada 'arz idildiğı vechle Hıristiyanlarda küllîyetlü akçeler bi'l-istikrâz anın bir kaç mislini hâvî olmak üzere de muvâze'eten diğer

Hıristiyanlara senedler dağıdarak ve defterlerini ona göre tevfi̇k ile hileli müflis olduklarını setr iderek i'lân-ı iflâsı ile gurûşda beş para vermek gibi mu'âmele-i desâyis-kârâne ile önü ehl-i servet olan İslâmın ekserisini ihrâr ile hânelerini harâb eyliyorlar.

Hıristiyan ağnîyâsı akçelerini her sûretle ticâret ve sanâyi' uğrunda isti'mâl eylemekte bulundukları misülli Müslümanlara havale ve poliçe suretiyle akçelerini ikrâz iderler ise andan da ayda yüzde beş guruṡş fâ'iz alıyorlar.

Memâlik-i Osmaniye'de meskûn Ermeni ve Rum ve hatta İranîlerce bile bir haylû müddetden berû kavm ve milletlerinin gayrısından ahz ve i'tâ ve arâzilerini gayrıya zirâ'at itdirmek taht-ı mesmû'iyete alınmış ise de kassab, bakkal gibi esnâfları bulunmıyarak Müslümanlardan ahz ve i'tâyâ mecbûriyet görünmesi ve bu da ittihâz eyledikleri tedâbîr ve mukâhide üzerine her memlekette her sınıf esnâfdan îcâbı mikdârı bulundurarak bütün bütün İslâmlardan 'ahz ve i'tâyı kat' eylemiş gibidirler ve belki meyânelerinde bunun içün bir kânun ve cezâ ta'yin idilmiş olmalıdır ki Hıristiyanlarda bulunmayan lüzûmlı bir şey'i kendüleri gidüb alamıyarak Müslüman çocukları vâsatisıyla aldırmağdadırlar.

Hıristiyan ahz ve i'tâcılarının dükkânları her nev'i eşyânın aksâmiyle mahlû bulunması ve yalan ve desisenin envâ'ını isti'mâl itmeleri ve eşyânın dahî tenevvü' ve cinsiyeti hasebiyle fiy'âtca farklısı yekdiğerinden tefrîk veyahud vezn ve endâzede hayli 'ikâ'ıyla bir Müslümanın dükkânında altmış paraya virilen bir arşun bezi Hıristiyanların elli beş paraya virmesi gibi sâde binlerce görülen ehveniyet ve sadâkat-ı ce'ile Müslümanları bile kendi ticâret-gâhlarına ve Müslümanların yedlerinde bulunan arâzilerini kendülerine zirâ'at itdirmeğe celb ve cem' idüb bir Hıristiyan dükkancı ve çiftcisi ahşama kadar yemek yimeğe ve tarla hâsılâtlarını

kaldırmağa vakt bulamadıkları halde Müslüman esnâfı ve zürrâ'ı ahşama kadar ekseriyet üzere boş oturmaktadırlar.

İşte san'ât ve ticâret bir müddetden berû Hristiyanlar'ın yed-i inhisârlarına geçerek Müslümanlardan servet ve sâ mân zâ'îl olduğundan bir taraftan devlete virgü virmekle beraber mekteblerini, kiliselerini, Marhas-hanelerini, patrik-hanelerini fık râlarını idare itdikden sonra Memâlik-i Osmaniye ve dîyâr-ı ecnebiyede bulunan fedâyîlerine cemi'iyet-î fesâdiyyelerine dahî kûl liyetlü akçe yeti şdirdikleri hâlde servetlerine yine halel gelmiyerek dahâ pek büyük fedâkarlıklara da kifâyet ideceğini kasdirmekde olduklarından artık kendülerine istiklâlîyet ve hâkimiyet aramak kaydına düşürüyorlar ve bu fikr gün-gün tezâyüd idiyor.

Ermeni etfâli mu'allimleri tarafından mekteblerde müceb-i nizâm-nâme-i ma'ârif-i 'umûmiye mekâtib-i İslâmiye rüşdiye mu'allimleri misüllü her kasabada bulunan Ermeni mekteblerinin bireri mekteb-i rüşdiye misüllü resmî bir mekteb tanılarak mu'allimlerine dahî Hazine-î Celîleden ma'âş i'tâsı gibi cemile gösterilse hem hüsn-i kabûl dâ'iresinde hükümetin hakk-ı idâre ve müdâhalelesi gider ve hem de mu'allimlerinin bu sûretle tevzîfi hâlinde idarenin bile diğere geçmesi ve etfâlin ücretsiz okumaları ci-hetleriyle bir kül liyetlü fedâkârlıkla çocuklarını okutdırmakda bulundukları diğ er husûs ve fevka'l-âde mekteblerin idârelerine halel 'âriz olacağı muktezâ-yı tama' ve emsâldir.

Mu'âmele-i mürûreden bir müddet sonra bu mektebler programları nokta-ı sâlime ve matlûbeye rabt idilmekle beraber programların hâricinde talebeye bir şey ta'lîm ve tedrîs eyledikleri hâlde mu'allimler 'azl ve tebdîl ve te'dîb olunacağı gibi havf ve haşyetin taht-ı te'sîrinde bulundırı larak az dahâ sonra bu mu'allimler meselâ 'ulûm-ı riyâhiyeden veya imlâ ve hüsn-i hatdan cehlleri hasebiyle talebenin bî-hakkın istifâde idememekde olduğının beyânıyla

zâbâtân-ı 'askeriye ve aklâm-ı efendilerinden kâr-âşinâ ve hulûk ve 'afif bir iki zât tedris için gönderilür ve anefül-l-'arz husûsî vukûfu'l-âde mekteblerin yüksek ders okudanlarının idârelerine şâyed hâle gelmiyerek devamı görilürse devletce mekâtib-i resmîyenin gayrısı tanınmayacağı veyahud diğer bir bahâne ile şâkirdân dağıdılır ve İslâm mu'allimleri tarafından tadrîsi etfâlin devlete sıdk ve sadâkati ve başka bir mahzûr mutâla'a buyurulmaz ise ibtidâları şâkirdân müntehisi sınıflarının mekâtîb-i muhtelite-i İslâmiye'ye gitmeleri meyl-i mahsûsu asbâbı istihsâl idilür ve her vilâyet ve sancak ve kasabalarda zûkûr ve inâsa mahsûs olmak üzere ıslâh-hâne-î sanâyi' ve zîrâ'ât bulunmayan yerlerde birer de rüşdiye te'sîs ve istihsâl olunan ma'ârrif-i hassası bütün bütün se-kene-i kara mahsûl-ı sa'yı bulundığı cihetle kasaba mekâtib rüşdiyeleri gibi îcâbı mîkdâr ma'âşla birer mu'allim ta'yînle cemîlesinde birer mekteb-î ibtidâ'î-i İslâmiye küşâd ve zirâ'iye ve sâ'ir erbâb-ı ihtiyâca müskilâtsızca ve sû-i isti'hâle uğratılmayarak bankalardan para virilür veyahud banka veyahud postahânelerce police usûlî ihdâsıyla her mürâca'at idene police itâ idilerek ol sûretle Hristiyanlara olan ihtiyâcât-ı 'umûmîyemîz ref' ve men' idülür ve Ermenilerin (Karaparke) İncil ve husûsî lisânına değil belki Aşhâpar ki 'avâm lisânına efrâd-ı İslâmiye içinde aşînâ-ender olmak cihetiyle meselâ bi'l-muvâcehe bilâ-tasavvur ve tazavvub itdikleri manevîyât-ı mahsûsalarına ve ikzâ olunamaması efkâr-ı serbest pûr-sitânelerinin meydân-ı cevhlânı bir kat dahâ tevsî' ittiğinden mekâtîb-i rüşdiye-i İslâmiye'de Ermeni lisânının tadrîsi mecbûr tutulur ve Hristiyanların bir hissiyât-ı milliye ve arzû-yı terakkî-i cû-yâne ve tezyîd-i ticâret maksadlarına müstenid olarak ahz ve itâyı kendi kavimlerine hasr ve kasr eylemeleri bir familya dimek olan re'âyânın yekdiğeri hakkında tecvîz ve icrâsı kâ'ide-i mezmûm ve mekrûh olmak hasebiyle imtisâl ve hükûmeti dahî vâsıta-ı icrâ itmek câ'iz değilse de şirre-i şer' ile müdâfa'a ve

mukâbele usûl ve hikmeti dahî nazar-ı dîkkate alındığı hâlde o yol-
da mukâbele mübâh hükmüne gireceğinden başka sûretle mehâzîr-
i siyâsî mütâla'a buyurulmaz ise Müslümanların da ahz ve i'tayı öy-
le meyânelerinde kendülerine hasren icrâ eylemeleri lûzûmı fikirle-
rine bir sûret-î hekîmânede ve bi'l-cümle kurâ ve kasabât ahâlî-i
İslâmiyesine yerleştirmek için vâli ve mutasarrıf ve kâ'im-
makâmlara hîn-i ta'yînlerinde ihzâr veyahud ta'lîmât-ı hanîfe i'tâ ile
ihtitâf-ı semereye gayret idilür ve Müslümanların Ermeni
yedlerinde bulunub ortaklık ve murâba'acılık sûretiyle zer' ile
Müslümanlar'a tevdî olunur ve Van ve Bitlis ve Erzurum ve Sivas
ve Ma'mûrâtul-'Azîz vilâyetlerinde on Müslüman onda bir silah
bulunmadığı hâlde Ermeni hânelerinde mûte'addid sîlâh
bulundığından bu üç vilâyetdeki meskûn ahâlî-i redîflerinin irâde-î
ahîre mûcebince ta'lîm için celbinde silahları alınmayarak îcâbı
mikdâr cebehâne i'tâ ile ol sûretle hânelerine salıvirilür ve ikinci
zeyl ve sözün altmış sekizinci sahîfesinde münderic Rumili-i Şar-
kî'de silah isti'mâline dâ'ir olan nizâm-nâmenin hükmü vilâyât-ı
sâ'ireye mahsûs ikinci cild ve sözün 754'üncü sahifesinde münderic
zâbitaca men'i lâzım gelen ta'lîmâta 'ilâve idilerek zâbıta tarafından
tezkere eşyânın hakkında birçok tedkîkât icrâsından sonra yine
tezkere virilmek husûsunda emsâl vukû' bulur ve kemâl-ı keremî
ile tezkeresiz tutulan eslîhâ müsâdere ve mahkemeler cânibinden
dahî birer sûretle nîzâm-name-î mezkûre kıyâs ve tevfi-k-i mes'ele
ile ekser Ermenilerin sîlâh taşımamasına hüküm ve karâr virilerek
bu sûretle ellerindekî eslihanın bir çoğu toplanub birçokları silah
taşımaktan men' idilmiş olur ve nüfûsları dokuzbuçuk tahrîr
olunmadığı cihetle nüfûs-ı mükellefe başına on gurus bedelât-ı 'as-
keriye viren kânûn dâ'iresinde bedelât-ı askerîyeleri alınur ise Er-
menilerin icrâât-ı âtiyeleri kesb-i za'îfiyetleri ideceği gibi
Ma'mûratul-'azîz ve Sivas vilâyet-i celîllerinde ve Erzurum'un ba'zı
mahallerinde Ermenilerden zuhûrî muhtemel olan harekât-ı îhtilâl-i

cû-yâne vukû'unda Dersim ekrâdının gerek ihtîlâl vukû'bulacak mevaki'a ve gerekse işbu gâ'ileden bi'l-istifâde her cânibe hücûmla katl-ı nûfus ve nehb-î emvâl itmek tasavvurunda bulundıklarını dahî 'alenî söylemelerine nazaran bu nokta ve mezkûr Dersim sûret-ı ıslâhına dâ'ir mekârîn-ı sıhhat olduğu Ma'mûrâtü'l-'azîz ve Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden musaddık diğer bir kıt'a lâyiha-ı çâkerânem de mûnderic ba'zı esbâb-ı siyâsiyenin bu Ermenistan mes'elesine dahl-ı küllîsi bulunduğundan dolayı Dersimce ıslâhât-ı ciddiye icrâ buyrulur ve Ermeni meskûn mahallere dahî kâbil ise köylerine bile şose ve elviye ve kazâlara kadar mümkün mertebe şimendüfer hatları tahdidi gibi tedâbir-i esâsiyye ve i'dâdiye icrâ kılınur ise hiç bir mevki'de şekâk çıkarmağa muvafık olamayacakları mîsûllû tedricî sanâyi' ve ticâret ve bunların netâyîc-i tabî'iyesi olan servet ve saman içinde yine İslâmlara intikâl ve zarûret ve müzâyaka akdemleri gibi yine Ermenilere teveccüh iderek arzû-yı istiklâliyet kökünden kopub îdârelerini tasirini düşünmekten başka fikirlerini bir cihete sevk etmelerine meydân kalmıyacağı bedîdâr olmağla

Lâyiha-ı diğer

Nefs-i Erzurum kazâsıyla Erzincan, Bayburd, Tercan, Kığı, Kelkit, Kuzican, Pasinler kazâları ahâlîsinin ekserisi ehl-i zürrâ' olup öteden berü me'lûf oldukları 'âdet-ı muzireleri vechle mahsûl idrâkinde virmek üzere viresiye ahz ve i'tâ iderler.

Teb'a-ı Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâli devlete zâten matlûb ve mültezim olup şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı 'âlî vechle semerebahş olmaması ıslâhât-ı mutasavvirenin ciddî bir esâsa istinâd idilememesinden ve icrâât her neden 'ibâret olursa olsun ta'kîb olunamamasından ve giden me'mûrlardan ba'zılarının ağavâta temâyül itmesinden mûteba'is olduğu der-kâdır.

İslâhât-ı mukarrerinin teşebbüsât-ı esâsiyeye istinâd itdirilmesiçün Dersim'in ahvâl-ı 'umûmiyesine 'atf-ı nazar-ı dikkat olunmak lâzîme-i hâlden görülmekle Dersim hakkında hulâsatu'l-hulâsa olarak ber-vech-i âtî bir fîkr-i icmâli arzına ictisâr olunur.

Dersim Sancağı, Hozat, Mazgirt, Pah, Kızılkilisa, Ovacık, Kuzican, Çemişgezek, Çarsancak kazâlarından mürekkeb ise de Çemişgezek ve Çarsancak kazâları halkı Türk ve ahâlî-i mutî'eden olub bu iki kazâ mu'ahharan Dersim Sancağı'na ilhâk olunmuşdur ve asıl Dersim kıt'ası diğer altı kazâdan 'ibâret olarak ahâlisi Kızılbaş ve Bedevi'dir.

Bunların umûr-ı dîniyyesi Seyyid tanıdıkları cühelâ ve umûr-ı zâtiye ve dünyeviyesi Dersim ağavâtı bulunan bir tâkım eşirrâ ve eşkiyâ ellerinde olarak her hâlde seyyidlere ve ağalara inkîyâddan başka birşey bilmezler.

Bu Kızılbaş ve Bedevi Kürdlerin tarz-ı ta'ayyûş ve tavattunu bir sûret-i muntazamada olmayub dağlar başında ve sengistân ve sâhibû'l-mûrûr mevâki'de bulunan kurâ ve mezâri'de sâkin olarak koyun beslemek ve pek cüz'î zirâ'at itmek gibi temettûleri müstesnâ tutulursa heman 'umûmiyet üzüre sirkat ve şekâvetle ta'ayyûş etmekdedirler.

Binâ'en-'alâ-zalîk Dersim'in etrâfındaki kazâlar ahâlî'-î mutî'esi Dersim ekrâdının envâ'-ı mezâlim ve te'addiyyâtından dâ'imâ 'arz-ı şekvâ eylemekde oldukları hâlde sârraf ve çerçi makûlesinden olan Ermenilerin Dersim ağalarıyla münâsebâtı olmağla ehl-i İslâm'dan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gurûhundan olan Ermenîler 'ale'l-husûs Protestan Mezhebine girenler serbestçe Dersim'e gidüb gelmekde ve Kürd ağalarıyla ihtilât ve münâsebetlerini artırmakta olunmaları nazar-ı dikkati câlib olan hâlât dandır.

Dersim karyeleri ve mezra'aları o kadar küçük Odırca Dağı'na kadarki yek-î nazarda insândan hâlî gibi görinan bir vâdî bir dağ an vâhidde bir sadânın in'ikâsıyla tahaşşüd-gâh 'usât-ı ekrâd olur.

Çünkü bu karyelerin en büyüğü yigirmi otuz ve bu mezra'aların en cesimi sekiz on hânedan ibaretdir bir kaç keçi birkaç koyunla bütün 'â'ilesi halkını alub yaz mevsiminde cîbâl-î mürtefi'ede haymenişîn olan ekrâd , kış basub da açıkda barınmak mümkün olamayacak bir hâle gelmedikten sonra karyelerine mezra'alarına uğramazlar kış gelüb de herkes hânesine çekilmek mecburiyetine düşüğü bir zamânda ise yekdiğeriyle hatt-ı muvâsalası kesilen kurâ ve mezârî'de kışlarlar.

İşte bu hâlde imdâd-ı hayât iden Dersimliler'in bedeviyet ve mütâve'etleri cehâletden ve lezzet-î medeniyet veistirâhat emrinde gafletten başka bir şeyden ilerü gelmeyüb yoluyla tekâlîf-î emîrîyelerini i'tâdan mücânebetleri ve 'umûmiyetle tarîk-î sırkat ve şekâvete sûlûk ve inhîmâkleri de şimdiye kadar ciddi suretde islâh-ı hâllerine teşebbüs olunmamakdan nâşîrdır.

Müstağnî-i 'arz ve îzâh olduğı üzere nev'-i benî-beşerin hûkûmete itâ'at-ı hemcinsine muhabbet hüsn-i ma'îşet gibi levâzım-ı mûhimme-î dünyeviyyenin vûcûbunu hüsn itmesi cem'iyetle sâkin ve 'ilm ve ma'rîfetle muttasıf olmasına manût bir keyfiyettir.

Dersimliler'in fevka'l-âde câhil insâniyetin îcab itdirdiğı vazîfe-i diniyye ve dünyeviyyeden gâfil bulunmaları vâdî-i bedeviyetde istikrârlarına sebep-i müstakildir.

İşte Dersim Ekrâd'ının efrâdı bu hâlde olub yalnız ağalarını tanurlar ağaları ise mutî' görünerek hükümet ile ahâli arasında vâsıta oldıkları hâlde gâyet dessâs adamlar olub ekser me'mûrîni iğfâl iderler ve ara sıra yekdiğeriyle muhârebe idûb ancak cânîb-i hûkûmetden üzerlerine sevk-i 'asker olundukta cümlesi hükümet 'aleyhine müttefik olurlar.

Ağalar o zamân dahî 'usâtın müşevviki ve 'isyânının müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine 'atf-ı kusûr iderek hükümetle beraber teskîne sâ'y görünürler.

Bu cihetle Dersim kıt'ası cevelân-gâh-ı eşkîyâ olub hükümetden havfla fîrâr iden eşkîyâ dâhi oraya ilticâ idegelmekle burası 'âdetâ bir eşkîyâ yuvası demek olur bu yuvanın bozulması ve Dersim Ekrad'ının ıslâh-ı ahvâli ferâ'iz-î hâliyeden görülür.

Bu makûle yerlerin ıslâhâtı bâ-hüsn-i tedbir ve îdâre ile tedricen veyahud bir kuvve-î kâhîre sevkiyle defa'aten icrâ olunmak tabî'idir. Dersimce icrâ olunacak ıslâhatın şıkk-ı evvel üzere idâreten ve tedricen icrâsı bulunagidildiği takdirde mevâki'-î ma'lûme-î ve emnî'esindeki 'asâkîr-î hazret-î şâhâne taburlarının sîlâh-endâz mevcûdî sekiz yüz olarak bir lîvâya îblâğ ve mevcûd efrâd-ı zabtıye dahî întîzâm altına alınarak mükemmel bir tabur hâline vaz' olunduktan sonra ıslâhât-ı mülkiye nokta-ı nazarından ele alınması icâb eder.

II.DERSİM MUTASARRIFI ARİFÎ BEY'İN RAPORU

Dersim Sancağı ile ilgili olarak vereceğimiz ikinci rapor 27 Temmuz 1903-24 Ocak 1904 tarihleri arasında Dersim Mutasarrıflığı görevinde bulunan Arifî Paşa'nın raporudur. Bu raporda Dersim Sancağı'ndaki aşiretler ve bölgenin asayiş durumu hakkında oldukça önemli bilgiler verilmiştir.⁶²⁷

1896 yılında başlayan raporların devamı olmak üzere o zaman Dersim mutasarrıfı bulunan Arif Bey'in 1903 tarihli ve Elaziz vilayeti vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne takdim ettiği bir raporu görüyoruz. Bu rapor muhteviyatının ihtiva ettiği esaslar şunlardır:

Mutasarrıf Mardinî Arif Bey'in raporu:

1- Dersimli'lerin tecavüz itiyadları hayat kaygusundan doğmuştur.

2- Çemişgezek'in ve Çarsancak kazalarında meskûn olanların yüzde ikisinden ma'adası Sünnî ve merkez kazası'nın Hozat kasa-bası ile 60 hanelik İnce ağa (İnciğa) kariyesinde meskûn ahali sünnî olup mütebaki Ovacak ve Kızılkilise (Nazımiye) kazalarında mes-kûn bulunanların umumu Şi'î'dir. Mazgirt Kazası'nda da yalnız Mazgirt Kasabası ile Daraburan köyü Sünnîdir. Sünnîler devlet te-kalifi ifa ederler ve hükûmete mutidirler.

3- Dersimin ekseriyeti nüfusunu teşkil eden ve fenalıkların da amili olan Şii'ler, aktı nikah ve gusûl ve devfi emvat gibi işleri ya-pan ve sazla ve sözle mesaili diniyye hakkında halkın maneviyatını hakim olan Dede ve Seyidlerle halkın dünyevî umuruna hakim, ruhu şekavetle meluf iki yüzlü ve müfsit olan ağalar elinde esirdir.

Dersim'de ıslahat yapılabilmek için ise:

A-Dersim dahilinde merkezleri Ovacık, Nazımiye, Mazgirt, Çemişgezek olmak üzere bulundurulmuş beşyüz mevcutlu dört ta-bura ilaveten iki tabur ve iki top ilave olunur ve işe Mazgirt ve Ho-zat cihetlerinden başlanarak tedibata devam oluna oluna bir koldan Kızılkilise (Nazımiye) ve Kalan, diğer koldan Ovacık cihetlerine kadar gidilirse maksadı aslî hasıl olur.

B-Ancak bu hareketler yapılırken Dersimlilerin elindeki her nevi eslihayı tamamen toplamak,

C-Kura bakayasını toplayup uzaklara göndermek,

D-Seyyit ve Dede ve Ağa ünvanı altındaki şekavet ve mefsedet, muharrik ve müşevvik ve amilleri yakalanarak bir daha Dersim'e ayak basmamak şartile ma'a ile İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek.

E-Vergi bakayasını tahsil etmek,

F-Mücrim ve maznûnları yakalayarak adliyyeye teslim etmek.

4- Bu tarzı icraat Dersim asayişini temin edecek ve Dersim'i ısla-hı'kabil bir vaziyete sokacaktır. Zira vakte'l-mine'l-evkat kavli filine

uymayan Dersimlileri nusuf ve lûtufla uslandırmak ve müteakiben bin ahdü yemin ile verecekleri teminata inanmak Dersim'i ve Dersimli'leri görüp bilenlerce mümkünattan değildir. Binaenaleyh Dersim'e karşı tatbik edilegelmekte olan ve halen tatbiki tasavvur olunan afv yolu Dersim'i ancak biraz daha müzmin bir vaziyete sokacak yoldur.

5-Harekâtı takip edecek ıslahat esaslarına gelince:

A-Ovacıkta mükemmel bir hükûmet konağı telğrahane ve bir kışla inşası,

B- Erzincan-Ovacık-Hozat-Harpüt yolunun inşası,

C- Fırat üzerinde de asma bir ahşap köprü inşası

6- Esaslı icraat ve ıslahatın henüz vakti merhunu gelmemiş ise:

A-Dersim'de 80 neferlik bir ester süvar bölüğünün teşkili ve bölüğün mevsimi şekavet olan Haziran ilâ Teşrin-i evvel aylarında iki müfreze halinde Hozat, Ovacık ve Çemişgezek Kazası'nın Şimal mıntakasında takibata memur etmek,

B-Cürüm faillerinin cezasız kalmaması ve Dersim'in mühim olan bu illetinin tedavisi için Jandarmanın kifayet etmediği hallerde (muhabere-i duradur ile zaman ve fırsat ifade edilmemek için az müddete mevcut asakirin bir tabur kadar) kuvvetin tahriki salâhiyetinin verilmesi,

C-Eğin, Çemişgezek ve Arapkir mıntakasındaki nizamiye askeri ve jandarmalarla takibatın teşdidi,

D-Erzurum Vilâyetince Kığı cihetinde seyyar bir müfreze sevkolunarak takibatın tecdidi.

Şu suretle alınacak tedbirlerle ciddi bir takip yapılır ve bir kaç şaki öldürülür ve yakalanırsa aklı gözünde olan Dersimlileri yıldırır. Yılğınlık asayiş işlerinde ilk adımdır.

7- Dersimlilerin tecavüz sahaları haricen Kığı, Kemah, Kuzaçan, Kuruçay, Eğin, Arapkir, Divriği kazalarının ve dahilen de Hozat'ın ve kısmen Çarsancağın devlet tekâlifini ifa eden halkıdır.

8-Vakayii ve fêzayihî irtikap edenler en ziyade Hozat'ın Koç Uşağı, Şam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı. Kırgan, Bahtiyarlı aşiretleri ile Ovacık'ın Kav Uşağı, Topuz Uşağı, Beyt Uşağı, Kalan aşiretleri ve Mazgirt'in Yusafanlı, Demenanlı, Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri, Nazımiye'nin de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleri efradıdır. Tedibi en ziyade lazım aşiretler de bunlardır.

9-Anadolu vilayetleri müfettişi Şakir Paşa'nın tekkeler ve mektepler ihdası, asayiş mükemmelen istihsal olunmadıkça Dersim Mutasarrıflığı ve Kumandanlığın tevhidî ve askeri idare temini ve bazı kazaların vilayete raptı ve 4'üncü ordunun takip ettiği siyaset cümlesinden bu muntakada Hamidiye teşkilatının tatbiki fikirleriyle mutabık değilim. Mamafih Dersim'de çalışacak kaymakamların çok iyi olarak intihap ve terfihleri mutlak bir ihtiyaçtır.

10-Dersim öteden beri şayi ve zan olunduğu gibi umûmen Kürt değildir. Çemişkezek⁶²⁸ ve Çarsacak kazaları halkı kâmilan Türktür. Hozat kasabası İnceağa karyesi ve Torot aşireti halkı Türktür ve fakat ihtilatlar neticesinde Kürtleşiyorlar. Mazgirt kasabası ile bir karye halkı ve Ovacık Kazası'nın Ova köyleri halkı da neslen Türktür. Ve halen lisan-ı Türki üzerine mütekellimdirler. Yalnız teessüf olunur ki, Ovacık Türkleri hem Kürtleşmiş ve hem de Şiileşmişler. Kızılkilise (Nazımiye) kâmilan Şii ve Kürttür. Dersim Sancağı Türklerin pek kadim mevâsıdır. Türkler'den gayri hiç bir neslin âsâr ve hatıratına tesadüf olunmaz.

III. DERSİM MUTASARRIFI CELÂL BEY'İN RAPORU

Bu bölümde son olarak vereceğimiz rapor ise 24 Ocak 1904 -14 Mayıs 1906 tarihleri arasında Dersim Mutasarrıflığı yapmış olan Celal Bey'in raporudur. Bu rapor da Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtmaya açısından büyük bir önem taşımaktadır. Söz konusu raporda Dersim Sancağı'nın asayiş durumu ve aşiretler hakkında önemli bilgiler mevcuttur.⁶²⁹

Dahiliye Nezâret-i Celîlesi Cenâb-ı Sâmişine

Dersim Sancağı: Erzincan Sancağı'nın merkez ve Kuzican ve Kemah ve Erzurum'un Kığı ve Diyarbakır'ın Palu ve Ma'mürâtül Aziz'in Harput ve Eğin kazalarıyla mahdûd olub (mezkûr Kuzican Kazası kavamiyet i'tibâriyle müstesnâ olmak üzere) etrâf-ı erba'ası kâmilten muti' ve mütemeddin ve zıra'atla mütevaggul Türkler ile meskûn bulunduğu gibi sancağın muhtevî olduğu merkez ya'ni Hozat Kazasıyla Çemişgezek'in Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise ve Ovacık kazalarından Çemişgezek ve Çarsancak kazaları ehâlisi de Türk'dür. Yanlız Cenûben Dersim'e muttasıl olan mezkûr Kuzican Kazası ehâlisi 'ale'l-ekser Dersim ekrâdı cümlesinden bulunduğu cihetle Kürdlerin tevhi'd-i idâreleri maksadıyla mukaddemâ teşkîl kılınan Dersim Vilâyeti'ne rabt idilmiş iken vilâyetin lağvında münâsebet-i mevki'asından dolayı i'âdeten Erzincan'a ilhâk olunmuş ve anın da cihât-ı selâlesi ehâli-i muti'a ile muhât olmak üzere Dersim ekrâdı bu kazâ ile salifü'l-arz Hozat, Mazgirt, Kızılkilise ve Ovacık kazalarına münhasır bulunmuştur. Dersimlilerin Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri dâhilinde meskûn Şâfi'yû'l-mezhep ekrâd ile de ne mevki'an ve ne de mezheben bir gûna irtibât ve münâsebatı olmadığından bunlar Anadolu'nun kısm-ı şarkîsi vasa-

tında bir leke nev'inden olarak mine'l-kadim şirret ve mazarratlarıyla mevcûdiyet-i şahsiyelerini muhâfaza ve irâ'e idegelmişlerdir.

Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mévcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanânlı) nâmlarıyla münkasım olduğu üç şube-i esâsiyeden en mühimmi olan Dersimânlı aşiretinin Kızılkilise, Mazgirt, Ovacık ve Hozat kazaları satranc-vâri birer murabba' ittibâriyle bu dört kazânın nokta-i ittisâki etrâfında bir kıt'a-i sagîreden ibâreden olan karargâhına nisbetle bu Sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sagîreye el-yevm " Dersim için " dinilmekde bulunmuş olub kadîmen nereden' geldikleri bilinemeyen " Seyyidânlı " aşireti mezkûr Dersimanlı aşiretinin bir şu'besi olarak civârında meskûn (ve Şeyh Hasanânlı) aşireti de kendi rivâyetlerine göre bir-iki asır evvel Malatya'da vukû'a gelen zelzele-i 'azîme üzerine mezheben te'alluklarına mebnî anlar nezdine muvakkatan ve misâfereten menkûl iken kıt'a-i sagîre-i mezkûrenin bigâyet 'ârizalı ve ekseriyetle sengistânlı ve gayr-ı kâbil-i zıra'at bir halde bulunmasından dolayı bu üç aşiret-i esâsiye te'mîn-i mâ'îşete muktedir ve ol-sûretle hâsıl itdikleri cem'iyet ve kuvvete karşı civârlarında bulunan ehâlî-i sâ'ire-i kadimede 'ale'l-ekser ref'-i ta'arruzlarına kadir olamıyarak 'aşâ'ir-i merkûme yavaş yavaş karargâhlarını bi't-tevsi' el-yevm mevcûd olan mesâcid ve ma'âbid harâbeleri delâletiyle de sabit olduğu üzere sâlifü'z-zıkr Kuzican, Kızılkilise, Mazgirt, Ovacık ve Hozat kazalarını temâmen istilâ etmiş ve ta'arruzât-ı mütevâliye ile münteşir oldukları karyelerde ki ehâlî-i kadîmenin kısm-ı a'zamı Türk dâr ü diyâra mecbûr kalarak kısm-ı cüz'îsinden bir takımı mevki'lerinin metâ'at ve kâbiliyetinden bi'l-istifâde arazilerini muhâfaza idebilmişler ise de mûrûr-ı zamân ile bunlar ile bi'l-ihtilât meslek ve mezheplerine uyarak neslen Türk iken Kürd aşireti hâline ve bir takımı da ba'zı ağavât-ı 'aşâ'irin himâyesine bi'l-ilticâ maraya ta'bir itdikleri " murâba'acı " ya'ni hâsılât-ı araziyyeden dörtte bir hisse virmek üze-

re ortakçı sıfatıyla onların taht-ı hükmüne girerek ekrâd-ı merkûme gerek bu gibilerin ve gerek tedricen terk dâr ü diyâr idenlerin eserine kısmen bi'l-iktizâ zaten me'lûf oldukları çobanlık ma'îşetine bir de çiftçiliği 'ilâve ile şimdi Kuzican ve Mazgirt kazâlarında bulunanların takrîben yüzde yetmiş ve Hozat kazâsında yüzde ellisi ve Kızılkilise kazâsında yüzde kırkı ve Ovacık kazâsında yüzde otuzu ziraat ve felâhetle ta'ayyüş idecek dereceye varmıştır.

Tetkikât ve istitlâ'ât-ı çâkirâneme göre, Dersim Kürdlerinin bidâyete-i ahâli-i muti'a ve mütecâvireye te'addi ve tecâvüzleri muzâyaka-i ma'îşetle başlamış ve aşâir-i mevcûde beyrinde elyevm câri olan mûnâza'ât ve mazârebâtta ale'l-ekser arâzi yüzünden vuku'a gelmekte bulunmuş ise de ber-vech-i mâ'rûz ellerine geçürdükleri arazi (Dersim içi) denilen karargâh iptidâ'ileri müstesnâ olmak üzere lâzımı vechle harâset ve hırâset idilür ise kendülerini geçündirebilecek bir vus'at ve kabiliyetde olmasına göre bunların temâdi-i şakâvet ve mazarratları evvelce sevk ve zarûretle başlayan bir sû-i i'tiyâdın önü alınacak derecede te'dîb ve terbiye idilmemelerinden ve şakâvetle te'min-i ma'îşeti 'âdetâ sayd u şikâr derecesinde sehlû'l-îcrâ görmelerinden mûnbâ'isdir.

Aşâir-i mevcûdenin biri ma'mûrelere tecâvûz ve diğeri birbirlerine tehâcûn ve ta'arruz sûretiyle nev'ân ikiye inkısâm iden şakâvet ve mazarratlarının beyinlerinde hâsıl itdiği emniyetsizlikten nâşî ale'd-devâm esâs ma'îşetleri bulunan hayvânâtı muhâfaza kaydıyla silah-bedest bir hâlde bulunmaları ve karyelerinden uzak mahallere sevk-i mevâşî idemiyerek arazilerini mer'î tarzında isti'mâle mecbûr olmaları dahî ihtiyâçları nisbetinde zıra'âtla tevaggul ve te'ayyüşlerine mânî'olmaktadır.

Yüzde yetmişbeşin de zıra'atla iştigâl ve inti'âş iden Mazgirt Kazası ekrâdının kısm-ı küllisi aşiret halini ve birer re'îse tabî'yetle ânın tervic-i âmâlini bir dereceye kadar terk itmelerinden dolayı nâ'il-i râhat ve itâ'at olub zaten Dersim ekrâdı ale'l-umûm kırk sene

evvelki ve daha doğrusu karargâh-ı ibtidâîlerindeki gibi mağara-
larda ve çadırlarda kalmıyarak mesalâ mütemeddin tanıtan Çemiş-
gezek ve Eğin cîvâr köyleri ve köylüleri ne sûretle mü'essis ve
mütevattin ise bunlar da her aşiret bir kaç karyeyi ve her karye
müte'addid hâneyi hâvî olmak üzere 'aynı tarzda meskûn ve eski
bedvîn ve vahşetleri şimdiki hâlde şımarıklık sûretinde meşhûd ol-
duğundan görenekle husûsle gelen bu tebeddûlâtın tedâbûr-i
hükûmetle ilerledülmesi ve hüsûsiyle az bir zaman zarfında pek
çoğunun Mazgirtliler derecesine olsun getirülmesi için efrâd-ı
aşâir üzerinden ağavâtın izâle-i nüfuzları kâfî olacağından bu cihed
tedâbîr-î esâsiyeden ma'dûddur.

Dersim ekrâdının hâtır-ı çâkirânemde kalabilen mıkdar-ı
mukayyede-i nüfûslarına nazaran tahrîr-i 'atikde Mazgirt Kazası'n-
da 9.000 ve Hozat Kazası'nda 7.000 ve Kızılkilise'de 6.000 ve Ovacık
Kazası'nda 4.000 ki cem'ân zükûr ve inâs 26.000 nüfûs kayd
idilebilmiş ise de bunun lâ-akl bir misli fazlası olacağı Dersim'de
bulduğum sırada her aşiretin çıkarabileceği silah-endâz mıkdarı
hakkında icrâ eylediğim tahkîkatta tahminâtın yüksek kısmı esâs
itihâz olunmak üzere eli silah tutacak nüfûs-ı zükûrun 12 bin kûsür
derecesinde görünmesiyle müstedlil olduğu gibi aşair-i mevcûde
hakkında ma'lûmât-ı lâzımeyle hâvî olarak ale'l-müfredât bir kıt'a
defteri de tanzîm ve leffen takdîm kılınmıştır.

Dersim'de cârî olan akâ'id ale't-tahmîn kadimen İran istîlâsının
asâr-ı seniyyesinden mütebâkî olmak üzere mevkî'ine göre Kızıl-
baş, Alevi, Şî'î ve Râfîzi diye yâd idilen tevâ'îfin itifâdât-ı
ma'lûmesine müşâbih (veya mesâbe) ve kendülerini sâdâtdan 'add
iden ve oraca beyne'l-ehâlî seyyîd itlâk idilen bir takım eşhâs-ı
câhilenin akvâl ve igfâli umûr-ı diniyelerince muktedâbe olub zâhir
hâlde ve her mahallde sarf-ı eser-i cehâlet ve hamâkat gibi telakkî
idilen bu mezheb-i bâtıl sâlikleri arasında az çok okuyub yazmış
olanlar ve hatta 'askerden kaçmak üzere medreselere dâhil olarak

üç-dört sene ehl-i sünnet 'ulemâsının tedrîsi ve takrîrini istîmâ' idenler bulunduğu halde her ne 'illet ve hikmete mebnî îse î'tikâtları düzelen ma'dûm hükmünde olmasına ve bu nev'î 'akâ'id müntesiblerinden Anadolu'nun en mütemeddin ve en mütediyyin yerlerinde meskûn olanların da mu'âmelât-ı diniyyenin daha mukaddemâne ve muta'asibâne ceryân eylediği zamanlarda bile tashîh-i î'tikâd eylememiş bulunmasına bakılınca mücerred-i ıslâh maksadıyla kûşâd idilecek mekteblerden fâ'ide intizarı pek mûteba'id olduğu cihetle bu bâbda ihtiyâr olunacak külfet ve himmetin evvel emirde men'-i sû-i sîrâyetle bir kat daha ma'nen ve maddeten te'mîn-i istifâdeleri için cîvârlarındaki Sünnî köylerine hasrı daha akdem ve evvelâ görüldüğü gibi esâslı bir sûretde gerek Dersim ekrâdının ve gerek Anadolu, Irak ve Suriye dâhilinde bu veyâ buna benzer î'tikâdda bulunanların tashîh-i î'tikâdları neye mütevakkıf ise ânın da esbâbına teşebbüs ferâîz-i umûrdandır. Tafsîlât-ı mebsûtadan müstebân buyurulacağı üzere Dersim ekrâdının sû-i î'tiyâd ve î'tikâdları bunlar hakkında îsti'mâl idilegelen cehâlet ve vahşet ta'bîrlerinin hâtıra getürdüğü vechle hayr ve şerlerini bilmemek ve temekkûn ve temeddûn itmemek gibi esbâbden gayr-ı mütehassıl ve çünkü ma'mûrelerde meskûn köylüler ve Anadolu'nun sâ'îr cihetlerindeki Aleviler ne derecede müdrîk ve mütemeddîn ise daha zeki olmak üzere bunlar da o dereceye mütevâsıl olup mücerred aşîret hâlînde ve rû'esâsının taht-ı nüfuzunda kalmalarından îlerü gelen şirret ve şakâvetleri Rusya muhârebe-i zâ'ilesine müte'âkîb sâye-i satvet-vâye hazret-i pâdîşâhîde Ali Şefik Bey merhûm ma'riyetiyle başlanılan ve nasılsa sonu 'akîm bırakılan ıslâhât sırasında ağavât-ı aşâîrin Dersim'den ihrâcından sonra azalarak bugün hûkûmet-i mahalliye tarafından jandarma kuvve-i mevcûdesiyle a'şâr ve ağnâmlarının ta'şîr ve ta'dâdı mümkün olamıyan ba'zı aşâîre âit bedelât-ı öşriyye ve rûsûm-ı ta'dâdiyyeyi şunun bunun bi'l-iltîzâm cibâyet idebileceği

dereceye gelmiş iken Fikri Paşa merhûm tarafından 'afv ve î'ade it-
tirilen ağavâtın 'avdeti üzerine yavaş yavaş fenalık başlamış ve
mütecâsirlerinin emr-î te'dîbinde müsâmaha idile idile sene-be-sene
artmış olmasına göre îzâle-i şakâvet ve idâme-i emniyet levâzımına
bu esâs mücerreb üzerine vaz' ve ibtinâ eylemek lûzûmu müstagnî-
i îzâh ve îşâret ve hatta bunun hûsn-i te'siri Mazgirtliler'in o tarz
islâhadından sonra yine müsâmaha -i vâkı'a ile ta'aliden hâlî
kalmamağla berâber el-yevm yüzde yetmişinin zıra'at ve itâ'at ile
emrâr-ı evkât eylemeleriyle müsbettir.

Dersimliler kuvve-i idrâkileri güzlerinde olmak üzere tavsîf
idilen akvâm-ı cümlesinden bulunduklarından kendülerine gâlib
geleceğini görecekleri bir kuvvete karşı kat'iyen mukâvemet ve
mukâbele itmeyerek silah isti'mâline mahall kalmaksızın arz-ı
istîmân ideceklerinde ve " Kutu Deresi " ve " Ali Boğazı " dînîlen
tahassûn ve tehaffuza bir dereceye kadar mûsâ'id sarp yerleri var
ise de bu yerlerin eski toplara karşı yâd ve tezkâr idilmiş olmasıyla
beraber oralarda da uzun uzadıya barunub geçinemîyeceklerinde
şübhe olmadığı gibi en zîyâde muhtâc-ı te'dib olan Ovacık ve Hozat
kazaları ekrâdı mu'âmelâtına ve bunların ma'mûrelere tecâvûzâtına
îştîrâk itmeyen Mazgirt ve Kızılkiliseli'lerin ale'l-ekser bî- taraf du-
rarak her dürlü tekâlîf-i emîriyyeyi hûsn-i kabûl ve telakkî
idecekleri dahî kaviyyen melhûzdur.

Rusya muhârebe-i zâ'ilesi sırasında içlerinde me'mûrîn-i
hûkûmetî îhrâç ile dâhil ve hârîc lîvâda îsâl-i dest hasar
idebilecekleri karyelerden virgü tarzında fidye-i necât ahzına te-
şebbüs ve üç sene evvel Yemen mes'elesi için o cihet rediflerinin
taht-ı silaha ahz ve sevk idilmeleri münâsebetîyle devletçe gördük-
leri meşgulüyetten bir sâbık bî'l-istifâde 'akûrâne bir sûretde
ma'mûrelere tecavuz ile sevkîyât-ı vâkı'adan dolayı zaten me'yûs
ve mahzûm olan ahali-i mutî'ayı bir kat daha dil-hûn iden bu
kavm-i şeririn vukuât zümrelerinden dolayı içlerinde 1200 kadar

mahkemece kânûnen cinâyetle mahkûm ve mûtehhem ve maznûn-ı eşhâs bulunub ağavât ale'l-umûm dinileceği derecede bu zümreye dâhil olduklarından ber-vech-i ma'rûz bunların mukâvemet idemiyeceği mîkdârda (fîkr-i fâhîrânemce muntazam 8-10 taburluk) bir kuvvet Dersim'e dâhil olub da yalnız hûkm-i kânûnun icrâsı için irâ'e-i satvet ve zâhîret itmek üzere haklarında ahz ü girift ve ihzâr müzakereleri sadır olan bu kâbil eşhası celb ve tevkîf ile mahkemeye teslîm kılınır ve mahkemece bunlar derece-i cûrmlerine göre dûcâr-ı cezâ îdîlür ise islahâtın en ehemm ü elzem-i kanûn daire-sinde husûle gelmiş olur ise de bu mu'âmelenin iyice uzaması ihtimâline karşı her aşîretin ilerü gelen mahkûm ve mûtehhem ve maznûnu nakl-i da'va sûretiyle ayru ayru birer vilâyet mahkemesine tevdi' ve i'sâl kılınmak ve îcâbında îdâme-i nefy ve tağrîb olunmak sûretiyle ağaların kesr-i nüfuz ve def'-i vûcûdu muktefiyât-ı umûrdan bulunduğu gibi hûkûmetin îcrâ'atını efrâd-ı aşâiri ilerü sürerek akîm bırakan ve efrâd-ı aşâiri de hûkûmet kuvvetiyle bî't-tekdîd istedikleri mîsillû kullanan ağavâtın sûr-ı mezkûre ile Dersim'den ihrâcını mûte'âkîb aşâir-i mevcûdeye karşı bir gûnâ nüfuz-ı zâtî ve resmîleri kalmamış olan jandarma zâbîtanını bî-heme-hâl kâmilen ve kâbil olabilir ise efrâdını da temâmen ve kâbil olamadığı ya'nî yerlerine diğerleri bulunamadığı hâlde kısmen değiştirmek ve me'mûrîn-i sâîreden de oralarda eskiyerek oluruyla idâre-i maslahata ülfet itmiş olanları dahî tebdîl idilmek üzere yeni bir hey'et-i idâre te'sîsiyle ve iki-üç sene mûctemî'an merkez livâda bulunmak ve mevsim-i şitâda barındırılmaz ise Teşrîn-i sâni ibtidâsında kaldırılarak Nisan ibtidâsında i'âde olunmak üzere 'inde'l-îcâb te'min-i mu'âmelât-ı inzîbâtiye ve tenfîz-i ahkâm-ı kanûnîyyeye muheyâ bir kuvvet ikâmesiyle her dürlü ahvâlde bilâ-müsâmaha nîzâmât-ı mevcûdenin tamâmı tamâmını tatbik idilmesi ve yeniden sûret-i 'umûmiyede tapu ve tahrîr mu'âmelesinin îcrâsıyla 'efrâd-ı aşâirden her hâne halkı başlı başına

arazi sâhibi yapılarak ısrârına ve mehâlin şakâvetden masûnâne bir ma'îşet ve rahâta alışdırılması lâzım eden ve Erzincan'dan Ma'mûratû'l-Aziz'e kadar bir şose yapıldığı halde Samsun'a nîsbetle Trabzon iskelesi üç-dört günlük bir fark hâsıl iderek hem Ma'mûratû'l-Aziz ticaretine ve hemde Dersimli'lerce ihtilâtın tezyîdiyle ve merkez ordu-yı hûmâyûndan sevkîyât-ı askeriye'nin kolaylaştırılması tehdidiyle berâber mâhsûlât-ı hayvânîyye ve zıra'îyye ve ormanîyyelerinin revâcından nâşî bunların devâm-ı sûkûnet ve tevsî-i ma'îşetine pek ziyâde hûsn-î te'sîri olacağın cihedle bu yol mekteblerden evvel yapılacak şeylerden olub bir de ağavâtın mînvâl-i ma'rûz vechle Dersim'den ihrâcını mûte'âkîb asker firârı ve bakâyâsı toplanılıb da mûteferrik ordulara tevzî' idilecek olur ise sâye-întîzâm vâye-i hazret-i hîlâfet-penâhîde Dersim'in âtîsi ve ehâlisi te'mîn ve islâh bulunmuş ve civârlarındaki sekene-i mutî'aya benzedilmiş olacağı mutâla'asında bulunduğunun arz ve beyânına mûcâreset kılındı. Ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i min-lehü'l-emrîndür.

Fî 10 Haziran Sene 324

SONUÇ

Osmanlı döneminde, Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretlerin bu bölgeye nereden gelip yerleştikleri konusundaki görüşleri, iki ana başlık halinde toplamak mümkündür.

Buna göre, bir kısım araştırmacılar bazı aşiretlerin köklerini hicri onuncu yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasına kadar götürmektedirler. Başta Ahmed Yesevi ve daha sonra Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ya Orta Asya'dan yeni gelmiş veya daha önce gelerek İran'a yerleşmiş olan aşiretler, Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'ya gelmişler ve bir kısmı da Dersim mıntıkasına yerleşmişlerdir. İkinci görüşe göre ise, XIII. yüzyılın hemen başlarında Orta Asya'da başlayan Moğol akınları neticesinde İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan bir kısım aşiretler, Moğol tehlikesinden korunmak için oldukça sarp bir araziye sahip Dersim civarına yerleşmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin özellikle Dersimli aşiretine mensup olanları, Horasan'dan geldiklerini kabul etmektedirler. Ayrıca Celalettin Harzemşah'ın hatırası da Dersim mıntıkasında uzun süre muhafaza edilmiştir. Bunun yanı sıra Tunceli vilayetindeki yer adlarının incelenmesi sonucu, bunun Orta Asya ve Horasan'dan izler taşıdığı da tespit edilebilir.

Ayrıca aşiret adları içerisinde bu bölge ile ilgili adların bulunması da dikkat çekicidir. Meselâ Dersim aşiretleri içerisinde de adı geçen *Alanlı*, Hazar Denizi'nin kuzeyinde, Dağıstan'da, Kırım'da yaşayan İran menşeli Alanların bir koludur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin bir kısmı ise Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail mücadeleleri sonucu bu bölgeye yerleşmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi sırasında bu bölgeye yerleşen aşiretler; Çarıklı, Lolanlı, Şadili, Arslan Uşağı ve Balaban aşiretleridir. Özellikle bölgenin oldukça sarp bir araziye sahip olması Doğu bölgesindeki pek çok Alevi aşiretin bu bölgeye sığınmasına sebep olmuştur. Bu aşiretler daha önceleri bu bölgeye yerleşen aşiretlerle karışmışlardır.

Alevi ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı döneminde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde aşiretler, kaderlerine terk edilmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında da Alevilikle ilgileri devam etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve göreneklerini de terk etmemişler ve bu âdetlerini Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir.

Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak uzun bir dönem Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Dersim bölgesi, bu önemini 1514 tarihinden itibaren kaybetmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin özellikle Şiilere karşı başlatmış olduğu takip politikası, bir kısım aşiretlerin yeniden İran ve Azerbaycan'a dönmesine yol açmış, bir kısmı da Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmişlerdir. İşte bu dönemlerde Dersim bölgesi de bazı aşiretlerin sığındığı bir bölge haline gelmiştir. Bu tarihlerden sonra uzun bir dönem Osmanlı Devleti bu bölge ile pek fazla ilgilenememiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek, Dersim Sancağı teşkil edilmiştir.

Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu muntakada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince

ilgilenmediğinden dolayı, Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmış ise de tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 yılından itibaren bir kısım askeri harekât yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bazı başarılar elde edilmiş ise de askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri, bölgede askeri harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça arızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, aşiretlerin bir kısmı devlet otoritesini kabul etmek istememişler ve asayişsizlik bu bölgede sürmüştür. Bununla birlikte bu dönemde Dersim Sancağı'nda meydana gelen bu asayişsizlik hareketlerini belli bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Bunun

başlıca sebebi, uzun bir dönem aşiret hayatını sürdüren bölge halkının birdenbire bundan vazgeçmeyi kabul etmemesi olmalıdır. Esasında XIX. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen bir kısım isyan hareketlerine bakıldığında bunun siyasi, etnik ve dini bir mahiyet arz etmediği görülmektedir. Dolayısı ile Dersim Sancağı'nda da Osmanlı döneminde meydana gelen hadiselerin dini veya etnik bir mahiyeti söz konusu değildir.

Bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayatını sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, bulundukları bölgenin ziraate elverişli olmamasından dolayı daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu bölge hakkında devlet merkezine gönderilen raporlarda, bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadi sebeplere dayandırmak doğru değildir.

Sosyal bir olay olarak karşımıza çıkan eşkıyalık ve eşkıyalar üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür. Eşkıyalık, başka bir deyişle kanun dışı kalmaktır. Yani mevcut düzenin meşru kanunlarının tersine davranışlarda bulunmaktır. Bu tarife göre eşkıyalığın mahiyeti daha da genişlemektedir. Kanun dışına çıkışın pek çok sebebi vardır. Hakim olan görüşe göre, iktisadi zorluklardan dolayı geçim sıkıntısına düşen veya haksızlığa uğrayan bir kişi eşkıyalık yapmaktadır. Bunu büyük topluluklar olarak da düşünmek mümkündür. Oysa bu izahlarda meselenin ahlaki yönünün ele alınmadığı görülmektedir. Zira bu hadisenin bir de ahlaki ve psikolojik yönü vardır. İnsan her devirde aynı özelliklere, dolayısıyla aynı endişe ve korkulara veya ihtiraslara sahiptir. Daha kolay yoldan kazanmak, kısa zamanda ve zahmetsizce kazanmak her insanın benliğinde bulunan bir duygudur. İşte insanda var olan bu duygulara, söz konusu sebepler de eklenince, eşkıyalık için zemin oluşmaktadır. Dolayısıyla eşkıyalık yapanlar halktan da bazı yardımlar görmek suretiyle, bunu daha sonraları meşru bir iş gibi görmeye başlamışlardır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, eşkıyalığın sebepleri sadece iktisadi meseleler değildir. Öyle olsaydı, Dersim Sancağı'nda yaşayan bütün aşiretlerin eşkıyalık olaylarına karışmaları gerekirdi. O halde burada bazı başka sebepler de söz konusudur. Uzun süre devlet kontrolünden uzak kalan kişiler veya aşiretler uygun zemini de bulunca kanun dışı hareketlere başvurmuşlardır. Ancak bu durum bütün aşiretler için söz konusu değildir. Bu arada bu bölgede yaşayan aşiretlerin göçebeliği yani hayat şartları dolayısıyla iktisadi şartlar, kanun dışı davranışların haklı ve asıl sebepleri olarak kabul edilemez.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadi meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeye yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları - özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. *Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek istememektedirler.* Bütün bunlara dayanarak eşkıyalığın iktisadi ve sosyal düzensizlik, ahlaki çöküntü ve merkezi otorite boşluğundan doğan bir sosyal olay olduğu söylenebilir. Bu sayılan şartların tamamı Dersim Sancağı'nda olduğundan eşkıyalık da kaçınılmaz olarak oldukça yaygınlaşmıştır.

Uzun bir dönem devlet otoritesinden uzakta yaşayan bir kısım aşiret reisleri ve seyyidler, bölgede yapılmak istenen yeni uygulamalarla kendi hâkimiyetlerinin zayıflayacağını anlamışlar ve devamlı surette buna karşı çıkmışlardır. Devletin yanında görünen bir kısım aşiret reisleri de bu niyetlerinde bir türlü samimi olmamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın iktisadi durumu iyi olmamasına rağmen, bu durumu düzetmek için bu bölge-

ye yapılmak istenen yollar, bölgede devlet denetimini artıracak endişesi ile aşiretler tarafından devamlı suretle engellenmiştir.

Dersim Sancağı 1848 tarihinde oluşturulmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde bölgede ciddi manada bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, bu bölgede devlet otoritesinden uzak kalmaktan dolayı görülen bir kısım meseleler, artarak devam etmiştir. Bölgenin siyasi tarihi bir türlü asayişsizlikten kurtulamamıştır. Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin yine bu dönemde büyük ölçüde silahlandıkları da dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde içte ve dışta çok büyük meselelerle uğraşmak zorunda kaldığından bu silahlanmayı da önleyememiştir.

Sonuç olarak Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Dersim bölgesinde yaşayan insanların birçok meselesi hâlâ çözümlenmemiş olup, bölgedeki asayişsizlik ve aşiret hayatı da birçok olumsuzluğu ile birlikte sürmekteydi. Dolayısıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti uzun bir süre iç ve dış meseleler yüzünden bu bölge ile ilgilenememiştir. Bu meselelerin bir kısmını hallettikten sonra bu bölgedeki durum ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Cumhuriyet idaresinin getirdiği yeni düzenlemeler yavaş yavaş bu bölgeye de kaydırılmıştır. Ancak bu yeni düzenlemeler uzun bir dönem devlet otoritesini kabul etmeyen bazı aşiretler tarafından kabul edilmek istenmemiştir. Aşiret reisleri kendi hâkimiyetlerinin biteceğini anlamışlar ve bu sebeple yapılmak istenen düzenlemelere ciddi muhalefet göstermişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Arşivi

A-Cevdet Tasnifi

1. Dâhiliye No:

924 1697 5657
4645 13821 15197
14257 16543 13142
4542

2. Askeriye No:

8541 14771 14923

3. Darphane No:

2392 2392

4. Zabtiye No:

1097 1094 1697
2047 2739 3484

5. Maliye No:

9377

6. Tımar No:

4860

B- Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi No:

13190 2985 2890

C- Maliye Nezareti Varidat Defterleri Tasnifi (ML.VRD.)

No:

2335 3057

D- Bâb-1 Defterî Ceride Odası Tasnifi (D.CRD.):

Genel: 40719 Özel: 848

E- Bâb-ı Alî Evrak Odası Sedaret Evrakı Meclis-i Vâlâ(A.MKT.MVL.)

Dosya : 10 Sıra: 85

F- Bâb-ı Alî Evrak Odası, Sedaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kısmı (A.DVN):

Dosya: 98 Gömlek: 71

G- İrade Tasnifi:

1. İrade Dahiliye No:

11639 13263 13365

14221 14762 18356

22992 23611 24345

24942 26038 28195

35376 39098

9 CA. 1310 Hususi: 19

19 RA. 1324 Hususi: 26

15 CA. 1316 Hususi: 36

8 Z. 1327 Hususi: 24

23 N. 1330 Hususi: 25

16 N. 1332 Hususi: 12

30 B. 1325 Hususi: 35

4 Z. 1315 Hususi: 37

7 RA.1316 Hususi: 40

21 B.1317 Hususi: 46

24 CA.1319 Hususi: 48

11 RA.1320 Hususi: 22

2 CA.1321 Hususi: 38

6 ZA.1321 Hususi: 21

21 Z.1326 Hususi: 70

8 Z.1326 Hususi: 24

17 B.1333	Hususi: 26
29 Z.1333	Hususi: 52
21 R.1312	Hususi: 96
8 CA.1313	Hususi: 63
9 CA.1326.	Hususi: 11
15 CA.1326	Hususi: 36
12 Ş.1326	Hususi: 32
3 C.1326	Hususi: 1

2. İrade Meclis-i Vâlâ:

3542	3551	3957
5817	7106	8431
11388	13735	14863
15294	18061	18357
18363	18501	18987
19229	19636	19973
20339	20503	24271

3. İrade Mevadd-ı Dahiliye:

39457

H-Yıldız Tasnifi:

1. Yıldız Esas Arşivi No:

11004

2. Sadaret Resmi Mar. Ev.

Dosya No: 54	Sıra: 29
Dosya No: 112	Sıra: 72
Dosya No: 111	Sıra: 79
Dosya No: 60	Sıra: 27
Dosya No: 58	Sıra: 15
Dosya No: 79	Sıra: 2

Milli Kütüphane**A- Diyarbakır Şeriyeye Sicilleri, No :**

352	310	360
313	352	607
626		

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

304 Numaralı Defter-i Liva-i Diyârbekir

II. SALNAMELER

- 1- H. 1301 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Sal-nâmesi
- 2- H. 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Sal-nâmesi
- 3- H. 1312 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Sal-nâmesi
- 4- H. 1325 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Sal-nâmesi
- 5- H. 1273 Tarihli Devlet Sal-nâmesi

III. YAZMALAR-KRONİKLER VE GENEL MAHİYETTEKİ ESERLER

Ali Cevad, Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı, Cild Sâlis, İstanbul, 1312, s. 763-764.

Ali Emirî Efendi, Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi, İstanbul, 1337.

Ayn-i Ali Efendi, Kavânin-i Al-i Osmân Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, İstanbul, 1280.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C.4, İstanbul, 1314.

Katip Çelebi, Fezleke, I, İstanbul, 1287.

Mustafa Nuri Paşa, Netayiçü'l-Vukuat, C.I-II, hazırlayan Neşet Çağatay, Ankara, 1979.

Sofyalı Ali Çavuş Kanûn-nâmesi, Haz: Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992.

Şemsettin Samî, Kamûsü'l-Alâm, c. III, İstanbul, 1307.

Affairs of Turkey, No: 53 (1978) London, 1978.

Vital Cuinet; La Turquie d'Asie, Paris, 1892,

IV. TETKİK ESERLER

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, I-II*, İstanbul 1979.

Ağar, Ömer Kemal, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940.

Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.

Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930.

Akgül, Suat, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler*, İstanbul 1992.

_____; *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul, 2000.

Aksın, Ahmet, *XIX.Yüzyılda Harput (1833-1876)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1995.

Aksoy, Bilal, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli I*, Ankara 1985.

Arfa, Hasan, *Kürtlerin Kısa Bir Tarihi*, İstanbul 1998.

Aşan, M. Beşir, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*, Ankara 1992.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Ankara 1982.

Bahâ Said, "Sûfiyân Süreği: Kızılbaş Meydanı", *Türk Yurdu, C.IV, nr. 23* (Teşrin-i sâni 1926), s.325-360.

Barkan, Ömer Lütfü, "H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" *İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası, C.I5, No:1-4* (Ekim 1953-Temmuz 1954), s.521-529, ekler: II,s.303-307.

_____; "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980.

Başbuğ, Hayri, *İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar*, Ankara 1984.

Başbuğ, Hayri, *Kürt Türkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, Ankara 1984.

Baştav, Şerif, "Sibirler", *Belleten, c.5, Sayı: 17-18*, Ankara 1941.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988.

Bayraktar, M.Orhan; *Osmanlı Tarih Yazarları*, İstanbul 1982.

Birken, Andreas; *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976.

Bruinessen, Martin Van; *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Ankara, 1995.

_____; "Alevi Kürtler'in Etnik Kimliği Üzerine Tartışma", *Birikim Dergisi*, Ağustos 1996, Sayı: 88.

Buran, Ahmet; *Doğu Anadolu Ağızları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1985.

Çadırcı, Musa ;" Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1985.

_____; *Osmanlı Türkiye'si Yönetimde Yenilikler*, AÜDTCF., Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1979.

_____ : Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991.

_____ ; " Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856), Belleten, LIII/203, (1988).

Çay, M.Abdulhalûk: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı, Ankara 1986.

_____ ; "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", Türk Kültürü Araştırmaları, XXIII/1-2, Ankara 1985, s.153-157.

_____ ; Her Yönüyle Kürt Dosyası, Ankara, 1993.

Dersim, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı III, IKS-Sayı: 55058.

" Dersim", Türk Ansiklopedisi, C.XIII, Ankara 1966.

" Dersim " ; Encydedie De L'Islâm, Tome II, Paris 1965,s. 241

Dersimî, Nuri; Dersim Tarihi, Diyârbekir 1992.

Eröz, Mehmet; Hıristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983.

_____ ; "Kürt Adı Üzerine", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 256, Ağustos 1984, s.475-484.

_____ ; Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu, Türk Dünyası Araştırmaları. Vak. Yay. İstanbul,1987.

Fırat, M.Şerif; Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1983.

Gökbilgin, M. Tayyib; Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, İstanbul, 1992.

Göyünç, Nejat; " Diyârbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 23 (1969).

_____ ; XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969.

_____ ; XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, VII, s.78.

Gündüz, Tufan; Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640, Ankara,1997.

Halaçoğlu, Ahmet; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-13), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Halaçoğlu, Yusuf; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri, Ankara 1988.

_____ ; " Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme ", Belleten, C.LX, Sayı:227, 1996.145-146.

İlhan, M.Mehdi; "Diyarbakır Fatihî ve Beylebeği Bıyıklı Mehmed Paşa", Atatürk ve Diyarbakır, Diyarbakır,1981,s.137-162.

Kabacalı, Alpay; Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, İstanbul, 1991.

Kafesoğlu, İbrahim; Türk Bozkır Kültürü, Ankara 1987.

_____; Türk Milli Kültürü, Ankara 1977.

Kalafat, Yaşar; Doğu Anadolu'daki Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990.

_____; Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992.

Karabekir, Kâzım; Kürt Meselesi, İstanbul, 1994.

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi , C.VI, , C.VII, Ankara, 1983.

Kaşgarlı, M.A- Kalafat, Y. ; Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler, Kayseri, 1991.

Kılıç, Orhan, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), C. 3, S. 1 1989 Elazığ, s.119-137

Kınal, Firuzan; Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987.

Kırzioğlu, M.Fahrettin; Dağıstan-Aras-Dicle-Alтай ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Ankara 1984.

_____; Kürtlerin Türklüğü, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Der.Yay. No:2, Ankara, 1968.

_____; Dağıstan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Ankara, 1984.

Kocabaşoğlu, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları, İstanbul, Arba Yayınları, 1989.

Kocadağ, Burhan; Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, İstanbul, 1997.

Kodaman, Bayram; Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Ankara 1986.

_____; "Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", Tarih Dergisi, Sayı: XXXII, Mar: 1976.

_____; "II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, 1976, s. 255-264.

Koşay, Hamid Zübeyr; Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-1970), Ankara 1976.

Köprülü, M.Fuad; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul 1981.

Kunt, Metin; Sancaktan Eyalete, İstanbul 1978.

Kuran, Ercüment; "Türkiye'de Kürt Meselesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 79, Ağustos 1992, s.157-176.

Kurubaş, Erol, Başlangıçtan 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu, Ankara.1997.s.171-186.

Mehmet Zülfü; Dersim (Tunceli Tarihi), Yay Haz: İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Halaçoğlu, Ankara 1994.

Mumcu, Uğur; Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, İstanbul, 1991.

Nemeth, Gyula; *Attila ve Hunlar*, Çev: Şerif Baştav, Ankara 1982.

Nikitine, Basile, *Les Kurdes Etude Sociologique et Historique*, Paris, 1956

Nur, Rıza; *Türk Tarihi*, C.I, İstanbul 1972.

Onarlı, İsmail; Şeyh Hasan Aşireti, *Anayurt'tan Anadolu'ya*, Aydıuşu Yayınları, İstanbul 2001.

Orhonlu, Cengiz; "Murad Paşa, Kuyucu", İA, VIII, s.653.

Orkun, H.Namık; *Eski Türk Yazıtları*, C.III, İstanbul 1940.

Özdemir, Ali Rıza; *Koç Heykelli Mezarların İzinde ZAZALAR VE TÜRKÜK*, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.

_____; *Kart Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek Kürtler ve Türklük*, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.

Özkök, Burhan; *Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları*, İstanbul 1937.

Öztürk, Hıdır; *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Ankara 1984.

Öztürk, Mustafa; "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten*, c.LIV, Sayı:211,(Aralık 1990).

Parmaksızoğlu, İsmet; *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*, Ankara 1983.

Rasonyi, Laszlo; *Macar Arkeolojisiinde Hunlar-Avarlar-Macarlar*, Ankara 1937.

_____; *Tarihte Türklük*, Ankara 1971.

Rışvanoğlu, Mahmut; *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği*, C.II, Ankara 1994.

Sahillioğlu, Halil; "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzıl nâmesi", *Türk Tarih Kurumu Belgeleri*, C.II. S.3-4, Ankara, 1965, s.22-31.

San, M. Salih; *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, Ankara 1982.

Seferoğlu, Şükrü Kaya, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri. Kürtler*, Ankara 1982,

Seferoğlu, Şükrü Kaya-Başbuğ, Hayri; *Millet ve Millî Birlik Bilinci*, Ankara 1985.

Seferoğlu, Şükrü Kaya-Türközü, Halil Kemal; *101 Soruda Türklerin Kürt Boyu*, Ankara 1982.

Sevgen, Nazmi; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1982.

_____; *Zazalar ve Kızılbaşlar (Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni)*, Kalan Yayınları, Ankara, 1999, s.149-164.

Shaw, Stanford; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.I, İstanbul, 1983.

Spuler, Berthold; *İran Moğolları, Çeviren: Cemal Köprülü*, Ankara, 1957.

Sümer, Faruk; *Karakoyunlular*, C.I, Ankara 1967.

_____; *Oğuzlar(Türkmenler)*, Ankara 1967.

Süslü, Azmi; Mesud Fânî(Bilgili)'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, Ankara 1993.

Şadillili Vedat; Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1, Ankara 1980.

Şahin, İlhan; "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", İstanbul Ün. Edebiyat Fak.Tarih Dergisi, Sayı:32, Mart 1979, s.915-916.

Şeliç, H; Zaza Gerçeği, Dicle-Fırat Yayınları, nr. 1, Münih/Almanya (Tarihsiz).

Şeref Han, Şeref-nâme, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1975.

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt:2 (Devre:1, İhtima:2), Ankara 1980

Taneri, Aydın; Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler, Ankara 1983.

Tanyu, Hikmet; Türklerin Dini Tarihçesi, İstanbul 1978.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin; " Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", Tarih Dergisi, Sayı:22, (1967, s.49-76 ve ekleri.

Tızlak, Fahrettin; Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik, (Fırat Ün. Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 1991

Timuroğlu, Vecihi; Dersim Tarihi, Ankara 1991.

Togan, Z.Velidi; Bugünkü Türkeli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942.

_____; Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.

Tönük, Vecihi; Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara 1945.

Tunceli İl Yıllığı, Ankara 1973.

Turan, Ahmet; Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Ankara 1992.

Turan, Osman; Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980.

Turan, Şerafettin; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/ M.1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri), Atatürk Ün.1961 Yıllığı, Yayın No:26, Erzurum, 1963,s.218-219.

Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, (Bir Heyet Tarafından Çıkarılmıştır), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1986.

Türkay, Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1988.

Türközü, Halil Kemal; Türkmen Ülkesi=Doğu Anadolu Adı ve Emperyalizmin Etkileri, Ankara, 1985.

Uluğ, Naşit; Tunceli Medeniyete Açılıyor, İstanbul 1939.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1969.

_____; Osmanlı Tarihi, C.II., Ankara, 1983.

Üçok, Bahriye; İslâm Tarihi (Emeviler-Abbasiler), Ankara 1983.

Ünal, Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara 1989.

_____; " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdarî Statüleri", **Ziya Gökalp Dergisi** , Sayı:44, Ankara, Aralık 1986,s.31-40.

Ülkü, Fethi; "XIX. Yüzyıl Sonlarında Bugünkü Tunceli'nin Durumu", **Yeni Fırat Dergisi**, Sayı: 22, Elazığ, Nisan 1964, s.18-20.

Yılmazçelik, İbrahim; "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 52, Şubat 1988, s. 123-142.

_____; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, Ankara 1995.

_____; "Diyarbakır Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması (1848-1864), **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, s.221-237, Ankara,1999.

_____; " XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim-Halk Münasebetleri", **Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun, 1993.s.387.

Yılmazçelik, İbrahim; Halaçoğlu, Ahmet, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları No: 9, Ankara 1994.

Yınanç, M.Halil; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi**, C.1.

_____; "Diyarbakır", **İA.**, C.III, s.623.

Yücel, Yaşar Yücel; **Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara 1982.

Yüksel, Hasan; 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri, Sivas, 1997.

_____; **H.1190-H.1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

EKLERİN LİSTESİ

EK : I BA. YILDIZ TASNİFİ, SEDARET RESMÎ MAR EV.
DOSYA NO:60, SIRA NO:27

17.Z.1310 (3 Temmuz 1893) Tarihinde Dersim hakkında bazı bilgileri havî Adliye ve Dahiliye nazırları tarafından takdim olunan lâyiha.

EK : II BA. İrade Dahiliye :No:13263

Anadolu Ordusu Müşiri Paşa tarafından Gurre-i Muharrem 1267 (5 Kasım 1850) tarihinde gönderilen, Dersim Sancağı kazalarındaki silah ve asker miktarlarını gösterir pusula.

EK : III BA. İrade Dahiliye 3.C.1326, Hususi:1

3 Temmuz 1908 tarihli Dersim havalisinde men'-i şekavet esbâbının istimâline dair yazılan arz. Dersim hakkında çeşitli bilgileri havî.

EK : IV BA. İrade Meclis-i Vâlâ, No:7106.

7 Ramazan 1267 (6 Temmuz 1851) tarihli Dersim Sancağı'nın Harput-
'a ilhâkına dair.

EK : V BA. İrade Dahiliye 3.C.1326, Hususi:1

3 Temmuz 1908 tarihli Dersim havalisinde men'-i şekavet esbâbının istimâline dair yazılan arz. Söz konusu arzda Dersim bölgesindeki aşiretler ve aşiretler hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur.

EK : VI BA. Cevdet Dahiliye, No: 14542

Harput Eyaletinin havî olduğu kazaların ve bu cümleden olmak üzere, Dersim Sancağı kazalarının idari taksimatını gösterir 1266 (1849-1850) tarihli defter.

EK : VII BA. Yıldız Esas Arşivi, No: 11004

Dersim Islahatı Hakkında Bab-ı Aliyye Şakir Paşa tarafından takdim edilen 3 Haziran 1896 Tarihili layiha.

EK : VIII BA. Harita Tasnifi. No: 615

1879 tarihli Ma'muratü'l-Aziz ve çevresine ait harita (dan Dersim Sancağı Haritası)

EK : IX Tunceli İli Haritası

(Çizen: Y.Doç. Dr. Selçuk HAYLİ-Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi)

EK : X Tunceli İli Ve Yakın Çevresi Haritası

(Çizen: Y.Doç.Dr. Zeki Boyraz-Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi)

EK: I BA.Yıldız Tasnifi, Sedaret Resmi Mar Ev. Dosya No: 60, Sıra No: 27

در سیم و هوای سبک اصلاح احوالی و دفعه ذاتا مطلوب و ملتمس الطوبی است و قدر بکمال کرات نسبت او نموده بپایان
صرف اولیاد اطفال و مطلوب علی وجه شریک و نموده احوالات ضروری که جلی براساس استاد ابدیه مانند
واجبات هر دو عبارت اولی و دومه تعقیب اولی و مانند و کینه و فواید و به مقبول است که اغراضه نمایان باشد
نسبت اولی و در کار

اصلاحه مقرر که نسبت اساسیه استاد به برسی و در سیم احوال عمومی به عطف نظریات اولی و در سیم
کودک در سیم مقصد خلاصه خلاصه اولی و در سیم بر وجهی بر فکر اجمالی عرضه اجزاء اولی و در سیم

در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال

در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال

در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال

در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال

در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال
در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال فواید و در سیم خجانی خوانات مانع باغ قریب کلبا او و احوال

خودنکه یوزن بر آید اله یونک بکری او قند و یوزن علیله الی همین سکنز اوله خانه و ده عیانند بر بر قیاح کچی بر قیاح قونله
بتویه خانه این خلقی آلوب باز و سمنه جبال مرتفعه ده خیمه نشیه اوللا اگر ار قشش با هوپده آهیقه باز و مکر اوله شیوه
بر حال کلکده ده مکره قریه رینه نر علیله اوغرا نر فیش کلویه هر کس خانه سه چکالده چوپرینه دوستد بکی
رزمه مانده ایه نکه بکریله خط مواصله سگیسله فرا و مزارعه قیللار

اینکه بومله امر حیات ابدیه در سبیلش بدویت و عدم مظاهر علی جلاله نه داند نه مدینه و استقامت امره
عقلیه نه بشق برینده بدو کلیم و بولیه کالیف امیر ربی اعطایه بجا بنی و دعوتیه طبعه حرقه و تقاضیه
سلوک و انزها کلیمه شری فدر جدی مورد اصلاح حالیه تبت اولغا مقیده ناسیه
مستغنی و موصیه و ابغاح اولیغی اندره نوع بی بیکه حکومت اطاعت هجمنه تحت حسیه معیت کولی لایم مهنه
دنیویه ناک و جوی عس اینی جمیعده کیمه و علم معقوله نصف اولسه شرط بر کیفیه
در سبیلش فوق العاده جاهل و انسانیکه ایجاب اینده دیکه و طیفه دینه و دنیوم نه خافق بولیمای دلدی بدوینه
استقرارینه به مستعد

استه در سیم کاردیناله افندی بوعالمه اولوب بالکتر افانین طانولیر افانری ایسه طبع کوبینه له حکومت اید اھالی
اره سنه واسطه اولدوی حاله غایت داساس آردملر اولوب اکثر مغربی افغانی ایملر وارده وریه بکیریلدی حاریر
ایسوب انجمنه جانب حکومتده اوزدیرینه سوریه عسکر اولدوقده جلدن حکومت علیینه تنقید اولدولر
افانر اوزدیرمده دخی عصانده شوقی و عصیانده مسیحی بکیر اھالیله جرنالدرینه عطف قیور ایدرله حکومتله برابر
تکلیف عی کوریندولر

بدرجه دسیم قطعه سی جلود نکاه اشغیا اولوب مکتوبه ده خوقله فرایده اشغیا وخی اوزیر انجیا ایدیه کاکله بوز حانان
بناشغیا یوه سی دیمک اولور بدوره نله بنطس ودرسیم کاردنله اصلاح اولوی فرانض حالیه ده کوی یلور
بوقوله برله اصلاحاتی باحه نه بیر دانه ابله نه یی ویاغور برقوه قاهره سوبله دفعه ابراطنی طبعیه
درسیم ابراطنه جود اصلاحاتنه شواله انده اداره و نه ییجا ابراطنه کیه لیه کی تقبیرده مواقع معلومه
و نه یی نه کی عکس خفیه طهانه طابولرینله اصلاح انداز موجودی سکر یوز اولورده بولور ابلای و موجود
فرار قطعه نکاه در نظام الله اندزه مکمل برطابور حالیه وضع اولنقدیه عسکری اصلاحاتیه کیه نقطه نظر نه

[illegible]

[illegible]

EK: V BA. İrade Dahiliye 3.C.1326, Hususi:1

مان کرد فضا خبری

— برادر عزیز —

بیتنه قد سلامه اننا جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 و جاور معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— شای عزیز —

بیتنه قد سلامه اننا جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— غلام عزیز —

بیتنه قد سلامه اننا جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— شیخ عزیز —

برنامه در لکها فضا معنی به بنده می بود که. او جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— مراد عزیز حایب عزیز —

برایک بیت یک کتیر فرزند و جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— آید عزیز —

او جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— قربان عزیز —

بیتنه قد سلامه اننا جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

— برادر عزیز —

بیتنه قد سلامه اننا جفا و جاور قد الله قد اسلمه به در بولن مولا. بن مطیع حایب دیر بری و معاری که درون کتیر. زاندری
 معصوم در بولن مولا که سرقدری و بریدنه معاری که بنید. که که فضا به جفا و جاور و معصوم که فضا و معصوم که فضا
 انخاری اولوب معصوم که فضا.

ایکونہ نہ۔ سلام انار چھار پلور فرہ الوفتہ۔ اسٹھجہ جہ لہ واور۔ بریطیج و شہر و لہ۔ برلی و مزاری کندہ کجہ نہ کجہ نہ ماحہ۔
ایسہ وہ شب و غایتہ موش و مقصہ اولہ کجہ۔ اوٹا شہرہ کجہ کہ بوفغانک یک مفرہار نہ نہ۔ آخاری اولہ۔ سالہا یادہ نہ و ناوا
و مغلہ۔ و ناوا اسہ ناوا۔ اسٹھجہ بفاہہ شہر مہ غم نہ۔

عدد عشره قنبا سلاح اندازی مضاری نفیبا اسلحه بی دردی

10.

...

7

فر لکھنا فقہائے ہندی

— (سج محمد بن عبد بن) —

ایکون: اندر- سداغ: انزا: چیغا: دیچور: اونوز: قودز: اساز: جید: در: بولوز: نیم: طبع: عد: اولوز: براری: در: طاری: کین: بری: کین: در: معبر: در:
 قیاز: در: یوز: کیر: قضایق: دیک: قایر: آرو: مر: سانه: اید: در: حه: اولوز: هلا: حلا: وحش: اولوز: کول: آفا: ناضه: ایکن: انقاری: اولوز:
 مضغ: الش: در: — (آ: اولوز: حه) —

— (آء ٲاء ٲاء) —

پی یوز قد - سده انان چغه - پیور کله یوز قد - اسف چیده وی زود - نیم طبع غیره قریب برهاله دله برلی و دهراری
کندلرن کچره پیور - معبره لره قیاده لره زود - عیار سازه لره - قیاده لره - یوسف ادغی خیر اغا - رضائی علی اغا
ضا - امشی دیکه علی اغا و حجه اغا - یوسف اولوب مفری محمد وود -
- (فرمانه خیر ف -

— (فرمانہ عبثہ ف) —

دینو - مدد ان شاء حق میسر در رفع احوال شد. اسفندیه در یولدا خرمیجی عادلرد مرفعی قرابله ایانیده و براری
 شاهانه کسری کسره مزایده مراعات نامیه محبت ایدر رعایت اوزار وقت قد اولدی قسیمی وقت مروت تقیالاولر
 ذاتا بجهت عیاریت بربر مرشدک معمره بخوانده بیاید و بقضا سفت جانیاز و وقوع اولر علی عاونه اسفندیه بفرمانده

(۵) (نیزه)

—(۱۶) لایحه فیه

اوچیزنه قد. سلفه انجمنه. دلوور قوی اله قد. اسلاجهیده لری یوزده برلری دواشیده کدولری کینه. نیم یطیو نغیره قریب چالده
مصرفه لره چالدارلری یوزده. سلفه دوشمارلری نیم یطیو ایلده دواشیده تعقیب ایلده عا رله نه ده. همه دوشمه رفیقانها دوشمه کاد اخی
میانها اسنده ایکی آغای اولوب خلیفه الله ده.

— (مردمان غیر خدا) —

[illegible]

— (جیدہ زینہ جعفری) —

پری یوزف - سلاواک جغرافیایور فریدریش اسلاو جیجی در پری یوزف فریدریش فرانتس اینشتین و فرانتس زایس
حالی برای آمدن - می تواند که در برنابا می بردی او در وقت فیدیه فیه وقت مکتب ترک او شد فیه یوزف فلیکس می خورد
نشان می دهد - و همی تغییر می یابد استفاده از یوزف برچیدنی آنها در وقت آمدن او یوزف الکسیا در کله فلوادای املفاد - مفرد .

در فضاه عددی بیشتر تحقیقاتی در مورد اندازه‌گیری مفهومی تحقیقاتی اساسی جدید در

45-

444

7

55537

۱- فی حلیہ فہاری

[illegible]

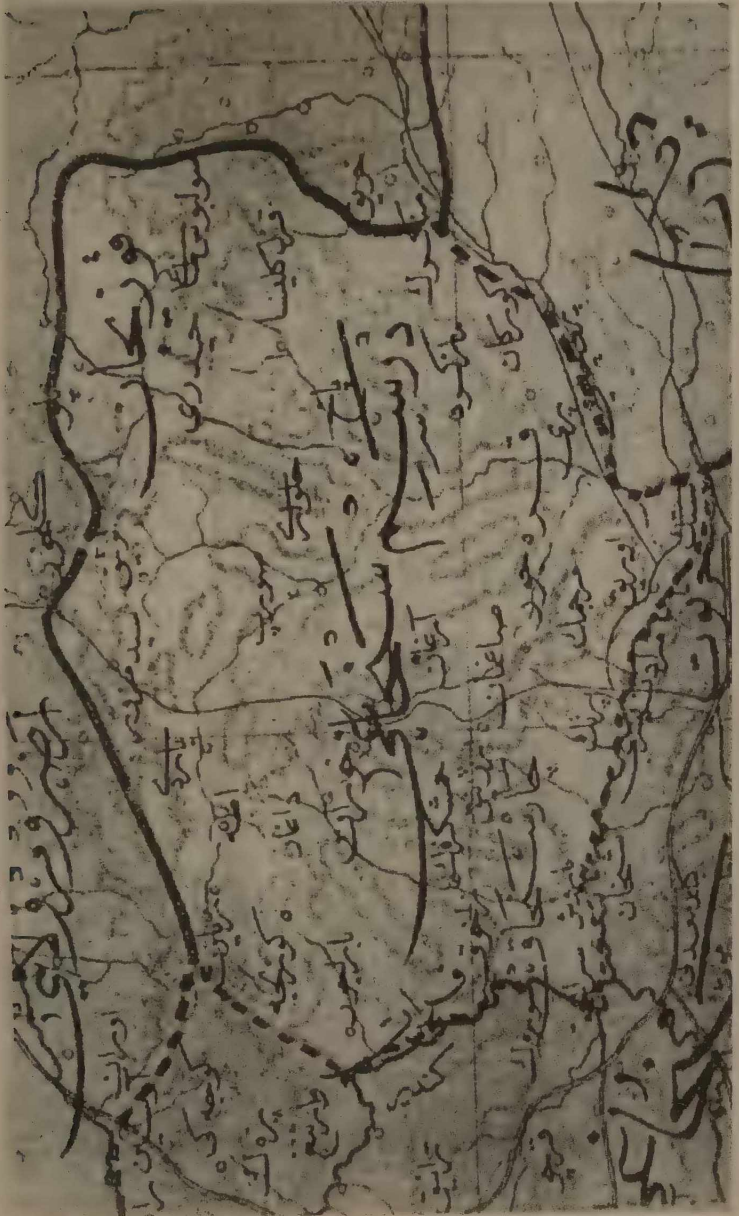
الحمد لله الذي جعل

[illegible]

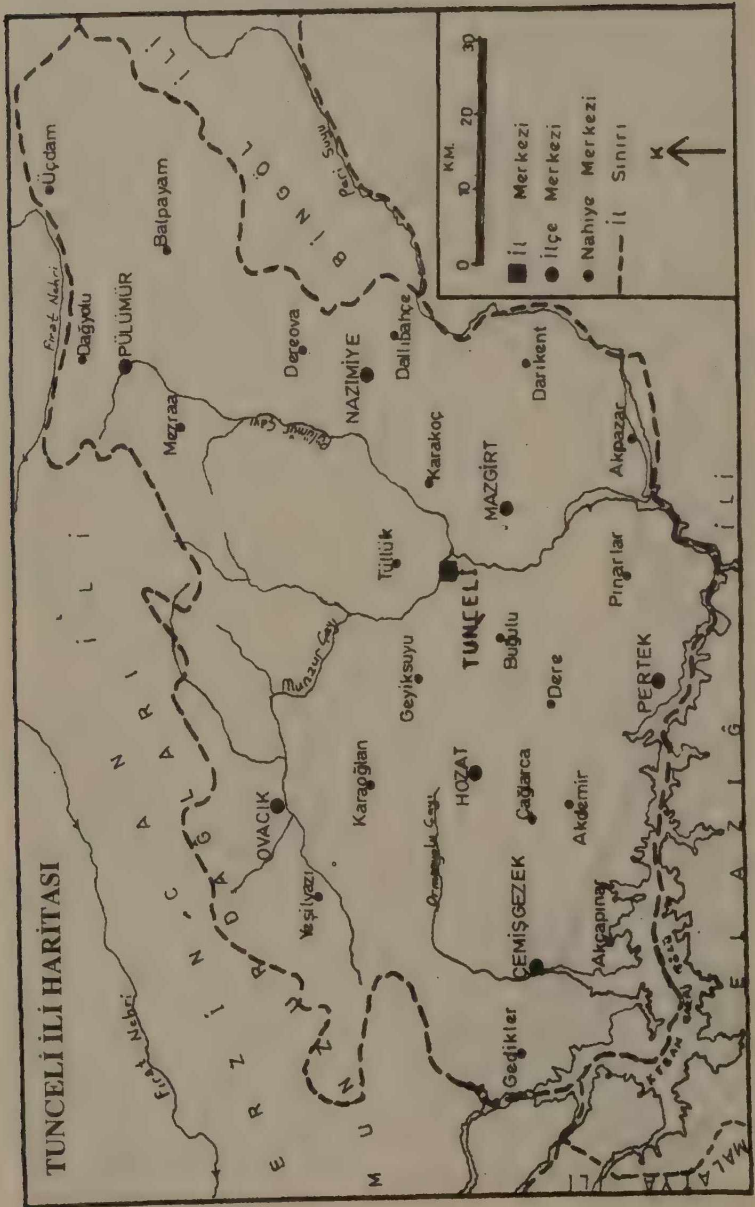
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

三

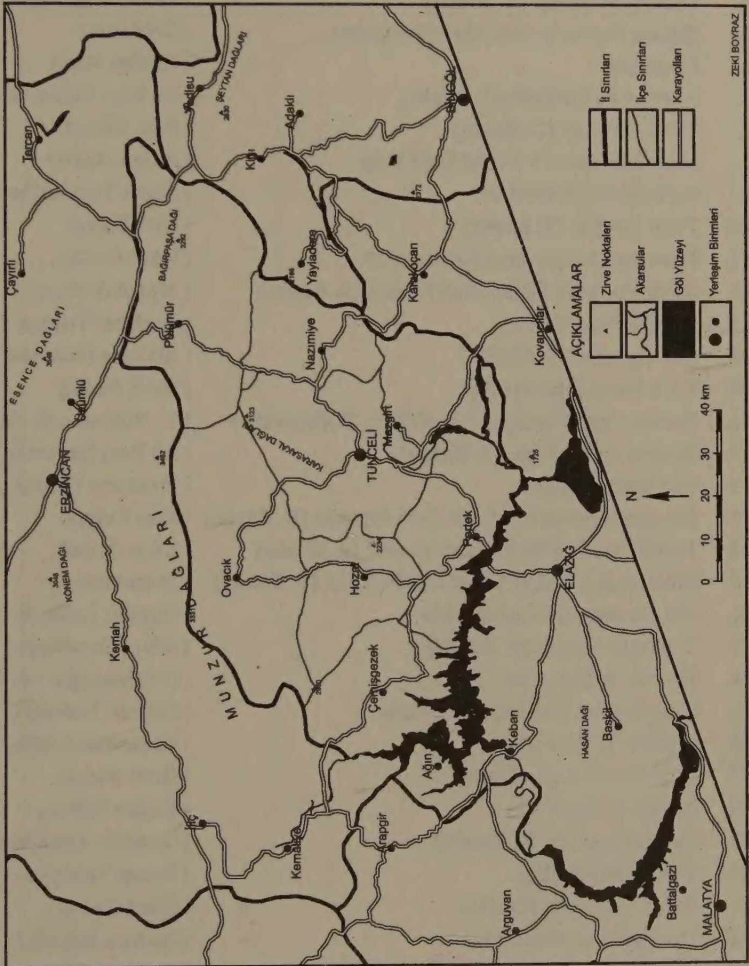
EK: VIII BA. Harita Tasnifi. No: 615

EK: IX Tunceli İli Haritası

EK: X Tunceli İli Ve Yakın Çevresi Haritası

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE

DERŞİM SANCAĞI

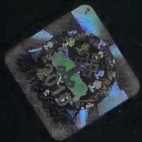
İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat

İBRAHİM
YILMAZÇELİK

Son dönemlerde 1938 olaylarıyla sık sık gündeme gelen Dersim ve Dersim tarihi sürekli olarak birçok kesim tarafından konuşulmakta, tartışılmakta ve yorumlanmaktadır. Ne yazık ki yapılan yorumların tamamına yakınının bilimsel verilerden uzak olması üzücüdür. Halbuki bu bölgenin tarihi geçmişini bilmeden 1937-1938 Dersim olaylarını anlamak mümkün değildir. Bu noktadan hareketle hazırlanmış olan bu çalışmanın amacı; bölgenin Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmesinden başlayarak cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaşanan gelişmelere belge ve arşiv kaynaklarıyla ışık tutmaktır.

- Günümüze kadar uzanan ağalık sisteminin ilk adımları nasıl atıldı?
- Bölgede aşiretler arası savaşlar
- Aşiretlerin devlete karşı savaşı
- Osmanlı Devleti bölgede kazalara kaymakam olarak aşiret reislerini neden atadı? Bunun sonuçları neler oldu?
- Tanzimat Fermanı'yla yeniden düzenlenen "Dersim Sancağı"
- 1848'den sonraki askeri hareketler
- Cumhuriyet'in ilanından önceki son durum

Belgelere bağlı olarak hazırlanan bu çalışmada, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Dersim bölgesinde yaşayan halkın birçok meselesinin hâlâ çözülmediğini, bölgedeki asayişsizlik ve aşiret hayatının da bir çok olumsuzluğuyla beraber devam ettiğini göreceğiz ve 1937 ve 1938 yıllarında yaşanan olaylara daha objektif bir gözle bakma şansına sahip olacaksınız.

14 TL.

kripto

Ziya Gökalp Cad. İçel Sk. 6/4 Kızılay - Ankara • Tel: 0312 432 19 23 - Faks: 0312 432 19 33
www.kriptokitaplar.com • email: kripto@kriptokitaplar.com